

Filip Musiał

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji za lata 2000-2013

Powstanie Instytutu Pamięci Narodowej w 2000 r. sprawiło, że – ze względu na ustawowo przypisane mu zadania – w kolejnych latach zaczęła dynamicznie rosnąć liczba publikacji dotyczących komunistycznego aparatu represji.

Pojęcie „komunistyczny aparat represji” obejmuje instytucje cywilnej policji politycznej – w jej kolejnych formach organizacyjnych, a więc: Resort Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego, pion Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz wspierającą jej działania Milicję Obywatelską (formalnie do 1956 r.); wojskowe struktury policyjne – w zmieniających się formach organizacyjnych, czyli: Informację Wojskową, Wojskową Służbę Wewnętrzną, Zarząd II Sztabu Generalnego „ludowego” Wojska Polskiego, Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza; wspierające je instytucje tzw. wymiaru sprawiedliwości, w tym sądownictwo specjalne i wojskowe, a także instytucje quasi-sądowe o charakterze represyjnym; wreszcie więzienia i obozy pracy.

Przed powstaniem IPN badania miały ograniczony zasięg, choć – zwłaszcza po 1989 r. – ukazało się wiele wartościowych publikacji. Dopiero jednak rok 2000 otworzył nowy rozdział w badaniach nad komunistycznym reżimem i narzędziami jego działania.

Analiza publikacji z lat 2000–2013, z uwzględnieniem prac wydawanych wcześniej, zwłaszcza w latach dziewięćdziesiątych XX w., skłania do wniosku, że wiele wątków związanych z funkcjonowaniem komunistycznego aparatu represji zostało zbadanych w stopniu umożliwiającym napisanie syntezy (np. problem działania powiatowych struktur UB w latach 1944–1956 czy wojskowych sądów rejonowych w latach 1946–1955)¹.

Wśród publikacji związanych z interesującym nas tematem dominują studia, przyczynki i edycje źródłowe, rzadziej pojawiają się obszerne monografie, do wyjątków zaś należą próby syntezy wiedzy o UB-SB oraz o innych ogniach aparatu

¹ Dalsze badanie tej problematyki jest zasadne głównie z punktu widzenia regionalistyki, nie należy się bowiem spodziewać nowych ustaleń, które zrewolucjonizowałyby dotychczasowy obraz. Wartość studiów poświęconych lokalnym strukturom dla rozwoju historii regionalnej jest jednak nie do przecenienia.

represji komunistycznego państwa. Nie powinno to dziwić, gdyż poza kilkoma dość dobrze zbadanymi obszarami wciąż mamy zbyt skromną wiedzę, by pokusić się o napisanie wartościowej syntezy.

Niemal niezbadane pozostają wojskowe tajne służby. Cywilne są nieźle rozpoznane na poziomie lokalnym, brak jednak wartościowych prac ukazujących ich funkcjonowanie na poziomie centralnym. Jeśli zaś ująć problem chronologicznie – najlepiej zbadane i opisane są zagadnienia dotyczące pierwszej dekady „ludowej” Polski. Brakuje natomiast systematycznych badań odnoszących się do lat późniejszych (z wyjątkami, np. szczegółowo opisywanych epizodów związanych z działaniami aparatu represji wobec NSZZ „Solidarność”).

Jest to tym bardziej zastanawiające, że możemy – jak się wydaje – mówić o blisko dwóch tysiącach specjalistycznych naukowych publikacji tematycznych wydanych w latach 2000–2013, do których należy dodać kolejne kilka tysięcy, w których można odnaleźć wątki związane z działalnością aparatu represji, choć nie jest on pierwszoplanowym przedmiotem badania. Edycje źródłowe, artykuły i książki ukazujące działalność antysystemową czy historię polityczną, gospodarczą, społeczną itp. zawierają często obszernie fragmenty poświęcone działaniom komunistycznej policji politycznej. Warto też pamiętać, że prócz prac naukowych w ostatnich kilkunastu latach wydano tysiące publikacji popularnonaukowych czy publicystycznych zawierających cenne ustalenia związane z funkcjonowaniem komunistycznego aparatu represji.

Ze względu na ogrom literatury związanej z tematem w poniższym zestawieniu ujęto jedynie te publikacje, w których komunistyczny aparat represji jest głównym przedmiotem badań. Zestawienie wszystkich tekstów, gdzie komunistyczny aparat represji jest wymieniany czy w których stanowi jedynie tło dla właściwej narracji, powodowałoby bowiem konieczność zestawienia stanu badań nad historią polityczną, w znacznym zakresie także gospodarczą i społeczną Polski pojałtańskiej.

Wzorcem dla tego zestawienia była publikacja opracowana przez Wojciecha Frazika, Bogusława Kopkę i Grzegorza Majchrzaka², a uzupełniona przez autora niniej-

² W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944–1989). Stan badań* [w:] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006 [pierwodruk: ARwPL 2004, nr 1 (1)]; Poza wymienionymi autorami jeszcze kilku badaczy dokonywało zróżnicowanych zestawień stanów badań, zob. np.: J. Bednarek, *Działalność naukowo-badawcza archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2000–2010*, PAIPN 2012, nr 5; A. Dudek, K. Madej, J. Gmitruk, *Stan badań i potrzeby badawcze nad losami żołnierzy i działaczy konspiracyjnego ruchu ludowego po II wojnie światowej* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1989)*, t. 5, red. J. Gmitruk, E. Leniart [w druku]; F. Musiał, *Stan badań nad działaniami aparatu represji wobec Kościoła katolickiego i związków wyznaniowych w Polsce w latach 1945–1952* [w:] *Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, red. F. Musiał, Kraków 2008; K. Persak, *Bibliografia (pomocnicza do projektu)* [w:] *Projekt badawczy „Lista represjonowanych w PRL z powodów politycznych 1944–1989”. Osoby skazane przez Wojskowe Sądy Rejonowe w latach 1944–1955 na kary więzienia i karę śmierci*,

szego opracowania³. Omówiono więc stan badań w układzie problemowym – odrębnie w odniesieniu do źródeł, wspomnień oraz opracowań. W obrębie źródeł i opracowań wyróżniono kilka zakresów tematycznych, których katalog jest szerszy niż pierwotnie zaproponowany przez wskazanych badaczy. Literaturę zebrano więc w kilkunastu blokach:

- 1) publikacje (najpierw źródła, później studia problemowe) ogólne;
- 2) publikacje dotyczące współpracy polskiego i sowieckiego aparatu represji;
- 3) publikacje dotyczące działań UB wobec podziemia niepodległościowego, opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1944–1956;
- 4) publikacje dotyczące działań SB wobec opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1956–1989/1990;
- 5) publikacje dotyczące działań SB wobec Kościołów i związków wyznaniowych;
- 6) publikacje dotyczące działań SB wobec emigracji;
- 7) publikacje dotyczące działań SB wobec mniejszości narodowych i etnicznych;
- 8) publikacje dotyczące kadr i struktury UB-SB;
- 9) publikacje dotyczące metod, form i środków działania UB-SB.
- 10) publikacje dotyczące przestępstw sądowych i sądownictwa „ludowej” Polski;
- 11) publikacje dotyczące więziennictwa „ludowej” Polski;
- 12) publikacje dotyczące militarnych struktur aparatu represji;
- 13) publikacje dotyczące problematyki źródłoznawczej i metodologii.

Podział problemowy jest umowny, część publikacji jest bowiem trudna do jednoznacznego zakwalifikowania tylko do jednej z nich. Publikacje ukazujące aktywność agentury bezpieczeństwa w oddziałach podziemia niepodległościowego mieszczą się np. w kategorii opracowań dotyczących działań UB wobec podziemia niepodległościowego, opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1944–1956, jak i wśród wydawnictw dotyczących metod, form i środków działania UB-SB.

Zestawienie obejmuje publikacje z lat 2000–2013, w kilku wypadkach uwzględniając ważniejsze publikacje zwarte wydane już w 2014 r.

Aby nie rozbudowywać i tak obszernych już przypisów, w przypadku częściej powtarzających się tytułów periodyków zastosowano skróty rozwinięte w wykazie na końcu tomu.

Wrocław 2001; M. Szpytma, *Dorobek pracowników Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2000–2010 w zakresie badania historii wsi i ruchu ludowego* [w:] *Represje wobec wsi...*, t. 5.

³ F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji* [w:] *Wokół teczek bezpieki...* Zestawienie publikacji resortowych wydawanych w latach komunizmu zob. np. P. Majer, *Historiografia i stan badań nad dziejami aparatu bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz wojsk wewnętrznych*, Warszawa 1984.

1. Edycje źródeł dotyczących komunistycznego aparatu bezpieczeństwa i przezeń wytworzone

1.1. Źródła ogólne

Fundamentalne znaczenie dla badań nad cywilną policją polityczną ma seria wydawnicza prezentująca zawartość wewnątrzresortowych tzw. Biuletynów Dziennych⁴. Wiele ciekawych ustaleń odnoszących się do instalowania systemu komunistycznego nad Wisłą można poczynić na bazie źródeł wydawanych w serii *Rok pierwszy* – jak dotąd wydano tomy poświęcone początkom bezpieki na Lubelszczyźnie⁵, Pomorzu i Kujawach⁶ oraz Rzeszowszczyźnie⁷. Dokumenty – z nieco innej perspektywy – ukazujące pierwsze miesiące funkcjonowania UB wydali także Tomasz Balbus⁸ oraz Bogusław Kopka i Grzegorz Majchrzak⁹.

Andrzej Paczkowski i Sławomir Łukasiewicz opublikowali sprawozdanie z działalności pionu wywiadu MBP z 1948 r.¹⁰ – co w obliczu słabego rozeznania badawczego tej tematyki ma duże znaczenie.

Wiedzę na temat funkcjonowania komunistycznego aparatu represji przynosi też edycja dokumentów z procesu Józefa Różańskiego i Anatola Fejgina opracowana

⁴ *Biuletyny Dienne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1949–1950*, oprac. Ł. Kamiński, Warszawa 2004; *Biuletyny Dienne Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (grudzień 1954–listopad 1956)*, wstęp M. Filipiak, oprac. W. Chudzik, M. Filipiak, J. Gołębiowski, Warszawa 2009. Seria była wydawana wcześniej przez Centralne Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Zob.: *Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1946*, Warszawa 1996; *Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1947*, t. 1, Warszawa 1993; *Biuletyny Informacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1948*, t. 2, Warszawa 1995. Zob. także: A. Korzon [rec.], KH 2012, nr 1; A.L. Sowa [rec.], ARwPL 2006, nr 1 (3).

⁵ *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944–czerwiec 1945)*, wstęp S. Poleszak, wybór i oprac. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004.

⁶ *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Pomorzu i Kujawach (luty–grudzień 1945 r.)*, red. B. Binaszewska, P. Rybarczyk, wstęp P. Rybarczyk, oprac. K. Bartosik, B. Binaszewska, R. Gajos, A. Huniewicz, J. Jaworska, M. Łopatka, P. Rybarczyk, B. Siwiec, Warszawa–Bydgoszcz–Gdańsk 2010. Zob. także: P. Olstowski [rec.], „Zapiski Historyczne” 2010, t. 75, z. 3; A. Koss [rec.], SSH 2011, nr 17.

⁷ *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Rzeszowszczyźnie (sierpień 1944–lipiec 1945)*, oprac. D. Iwaneczko, Z. Nawrocki, Rzeszów 2005.

⁸ T. Balbus, *Wrocławski Urząd Bezpieczeństwa w 1945 roku. Raport wywiadu Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie*, „Wrocławskie Studia z Historii Najnowszej” 2001, t. 8.

⁹ B. Kopka, G. Majchrzak, *Raport „O służbie bezpieczeństwa publicznego” z 1946 roku*, PiS 2003, nr 1 (3).

¹⁰ *Wywiad Polski Ludowej w 1948 r.*, oprac. A. Paczkowski, S. Łukasiewicz, ARwPL 2011, nr 8/9.

przez Marka Jabłonowskiego i Włodzimierza Janowskiego¹¹. Sprawozdanie z działalności Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, czyli ostatniej „przedodwilżowej” mutacji cywilnego aparatu represji, wydał Aleksander Kochański¹².

Ciekawym źródłem są dokumenty dotyczące afery „Żelazo” opracowane przez Witolda Bagińskiego i Piotra Gontarczyka¹³.

1.2. Źródła dotyczące współpracy polskiego i sowieckiego aparatu represji

Odrębną grupę publikacji stanowią materiały ukazujące aktywność sowieckiego aparatu represji. Większość z nich – pozostająca poza ramami niniejszego opracowania – dotyczy działań sowieckich ukierunkowanych na zniszczenie Polskiego Państwa Podziemnego oraz organizacji i środowisk kontynuujących działalność niepodległościową, bez czego zainstalowanie w Polsce systemu totalitarnego zarządzanego przez zależnych od Moskwy działaczy komunistycznych i ich współpracowników nie byłoby możliwe¹⁴. Inne ukazują relacje pomiędzy sowieckim a rodzimym aparatem represji – takie wątki można odnaleźć w ciekawym zbiorze źródeł *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*¹⁵ czy w wydany przez Michała Kurkiewicza i Bartłomieja Noszczaka raporcie sowietnika z 1951 r. oceniającego działalność MBP¹⁶.

1.3. Źródła dotyczące działań UB wobec podziemia niepodległościowego, opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1944–1956

Podstawowe znaczenie dla badań nad aktywnością UB przeciw podziemiu mają materiały szkoleniowe MBP dotyczące tego zagadnienia opublikowane w „Zeszytach Historycznych WiN-u” przez Wojciecha Frazika¹⁷ oraz Kazimierza Krajewskiego

¹¹ *Proces Romana Romkowskiego, Józefa Różańskiego i Anatola Fejgina w 1957 roku*, oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, cz. 1–2, Warszawa 2011.

¹² A. Kochański, *Sprawozdanie z działalności Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (maj 1955–kwiecień 1956)*, „Teki Archiwalne. Seria nowa” 1998, t. 3.

¹³ *Afera „Żelazo” w dokumentach MSW i PZPR*, wybór, wstęp i oprac. W. Bagiński, P. Gontarczyk, Warszawa 2013.

¹⁴ Zob. np.: *Operacja „Sejm” 1944–1946*, red. W. Chudzik, Z. Gajowniczek, S. Kokin, P. Kułakowski, M. Majewski, J. Szapował, J. Tucholski, Warszawa–Kijów 2007.

¹⁵ *Polska w dokumentach z archiwów rosyjskich 1949–1953*, wybór i oprac. A. Kochański, G.P. Muraszko, A.F. Noskowa, A. Paczkowski, K. Persak, Warszawa 2000.

¹⁶ M. Kurkiewicz, B. Noszczak, *Okiem sowietnika – raport doradcy z Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS o pracy polskiego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (8 czerwca 1951 r.)*, PAIPN 2010, t. 3.

¹⁷ *Rozkaz MBP nr 70 o zwalczaniu podziemia zbrojnego (23 lipca 1946 r.)*, oprac. W. Frazik, ZHW 2009, nr 31.

i Tomasza Łabuszewskiego¹⁸. W „Aparacie Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” zamieszczono zaś wytyczne do pracy operacyjnej MUBP w Częstochowie z 1945 r.¹⁹, a także materiał ukazujący jeden ze sposobów pozbywania się przez komunistyczną policję polityczną ciała ofiar²⁰. Zdzisław Zblewski wydał natomiast dokumenty ukazujące prawdziwy cel tzw. akcji ujawnieniowych²¹. Ukazały się też dokumenty ilustrujące aktywność bezpieki w czasie akcji związanych z tzw. referendum ludowym z czerwca 1946 r.²² czy sfałszowanymi wyborami do tzw. Sejmu Ustawodawczego ze stycznia 1947 r.²³

Praktyczną stronę działań bezpieki przypomniał Tomasz Kurpierz, wydając źródła dotyczące jednej z najciekawszych gier operacyjnych UB o kryptonimie „Lawina”²⁴. Dwie edycje poświęcono innej takiej grze – tzw. sprawie „V Kolumny” (w opracowaniu Kazimierza Krajewskiego, Tomasza Łabuszewskiego oraz Agnieszki Chrzanowskiej i Wojciecha Kujawy)²⁵. Kilkoma publikacjami zilustrowano działania UB w czasie operacji „Cezary” – zagadnieniem tym zajmował się przede wszystkim Wojciech Frazik we współpracy z Januszem Kurtyką²⁶, interesował się nim także Jacek Konik²⁷. Opublikowano również dokumenty obrazujące aktywność UB przeciw WiN na Lubelszczyźnie²⁸ i Rzeszowszczyźnie²⁹. Dokumenty przedstawiające kombinację

¹⁸ *Wskazówki do pracy operacyjnej przeciw podziemi. Z materiałów szkoleniowych MBP*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, wstęp i przypisy F. Musiał, ZHW 2009, nr 30.

¹⁹ D. Węgrzyn, *Wytyczne do pracy operacyjnej Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Częstochowie z 1945 r.*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

²⁰ W. Frazik, *Dowód zbrodni, czyli co zrobić z ciałem ofiary*, ZHW 2004, nr 22.

²¹ *Dwa dokumenty dotyczące stosunku UB do akcji ujawniania żołnierzy AK w 1945 roku*, oprac. Z. Zblewski, ZHW 2002, nr 17.

²² *Głosowanie ludowe z 30 czerwca 1946 r. w raportach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Wybór dokumentów*, wybór, oprac., wstęp T. Kisielewski, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000; C. Osękowski, *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.

²³ C. Osękowski, *Wybory do Sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce*, Poznań 2000; *Dokumenty faszystowskich wyborczych w Polsce w roku 1947*, wstęp i oprac. M. Adamczyk, J. Gmitruk, t. 1–2, Warszawa–Kielce 2000–2002; *Wybory do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 roku w województwie lubelskim w dokumentach Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (wybór źródeł)*, red. G. Joniec, D. Piekaruś, J. Romanek, Lublin 2012.

²⁴ *Operacja „Lawina” – raporty funkcjonariusza MBP Henryka Wendrowskiego*, oprac. T. Kurpierz, ZHW 2008, nr 28–29.

²⁵ T. Łabuszewski, K. Krajewski, *Zamordowani mordercy. Sprawa „V Kolumny” – czyli zabójstwa na zlecenie*, ZHW 2009, nr 30; A. Chrzanowska, W. Kujawa, „Zobowiązują się skontaktować z organami bezpieczeństwa brata swego Stefana”. „V kolumna” – kombinacja operacyjna funkcjonariuszy WUBP w Warszawie, ZHW 2011, nr 34.

²⁶ „Marek” i zdrajcy. Korespondencja ppłk. Józefa Maciołka z „Wiktorem” i „Kosem”, oprac. W. Frazik, J. Kurtyka, ZHW 2001, nr 16; *Operacja „Cezary” – ubecka analiza „gry” w WiN-em*, przypisanymi opatrzył W. Frazik, ZHW 2001, nr 15; *Plany politycznego wykorzystania operacji „Cezary” i „Ośrodek” (I XII 1952)*, oprac. W. Frazik, ZHW 2004, nr 22.

²⁷ J. Konik, *Nieznanie dokumenty tzw. V Zarządu Głównego WiN*, „Więź” 2006, nr 6 (572).

²⁸ *Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość” na Lubelszczyźnie w latach 1944–1947 w opracowaniach funkcjonariuszy MSW*, red. P. Mirski, J. Twardowski, Lublin 2002.

²⁹ *Rozpracowanie i likwidacja Rzeszowskiego Wydziału WiN w dokumentach UB (1945–1949)*, wybór, wstęp i oprac. T. Balbus, Z. Nawrocki, Warszawa 2001.

operacyjną, której celem była likwidacja patrolu NZW ppor. Kazimierza Krasowskiego, wydał Piotr Łapiński³⁰, zaś Krzysztof Busse opracował tom źródeł ukazujących działania UB, w których wyniku zamordowany został Aleksander Młyński „Drağał”³¹. Anna Machcewicz opublikowała zapis rozmowy Józefa Różańskiego z aresztowanym rtm. Stanisławem Mierzeńskim³². Źródła opisujące śledztwo przed procesem 106. DP AK opracowali natomiast Teodor Gąsiorowski i Filip Musiał³³.

Coraz liczniejsze edycje ukazują aktywność agentury w szeregach podziemia. Źródła o tej tematyce opublikowali: Tomasz Balbus³⁴, Przemysław Bartosik³⁵, Wojciech Frazik³⁶, Jarosław Kopiński³⁷, Maciej Korkuć³⁸, Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski³⁹, Jacek Pawłowicz⁴⁰ czy Michał Wenklar⁴¹. Tomasz Danilecki z kolei opisał sprawę „wtyczki” podziemia w UB⁴².

Uwagę badawczą zwrócono na działania UB wobec niezależnego ruchu ludowego. Wytyczne dotyczące zwalczania niepodległościowych nurtów w ruchu ludowym wydał Grzegorz Majchrzak⁴³. Ukazały się także tomy źródeł ilustrujących aktywność bezpieki wobec działaczy PSL na Lubelszczyźnie (w opracowaniu Jacka Romanka)⁴⁴

³⁰ P. Łapiński, *Próba likwidacji patrolu NZW ppor. Kazimierza Krasowskiego „Głuszca” przez WUBP w Białymstoku wiosną 1953 roku jako przykład wykorzystania powiązań rodzinnych w kombinacji operacyjnej*, PiS 2004, nr 1 (5).

³¹ *Dopaść „Drağała”. Likwidacja grupy Aleksandra Młyńskiego w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa*, wstęp, wybór i oprac. K. Busse, Lublin 2012.

³² *W matni. Stanisław Mierzeński – więzień, fałszywy świadek, ofiara UB*, oprac. A. Machcewicz, PiS 2012, nr 19.

³³ *Sprawa procesu pokazowego 106. DP AK w dokumentach UB*, oprac. T. Gąsiorowski, F. Musiał, ZHW 2004, nr 22.

³⁴ T. Balbus, „Człowiek, żołnierz, współpracownik MBP”. *Sprawa Zenona Soboty „Świdry” – czyli o poplątanych życiorysach ludzi podziemia*, PiS 2004, nr 1 (5); *idem*, „Służył nam bez zastrzeżeń i skrupułów”. *Druga twarz byłego szefa Oddziału II Obszaru Lwowskiego AK pplk. Henryka Pohoskiego „Walerego” vel „Szpinalskiego”*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

³⁵ *Donosy agenta Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Walczu o pseudonimie „Henryk” z 1947 roku*, oprac. P. Bartosik, „Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Wałeckiej” 2012, nr 3.

³⁶ *Komunistyczny agent w sercu Podziemia. Meldunki W. Lechowicza z 1945 roku*, oprac. W. Frazik, ZHW 2007, nr 26–27. Zob. także: W. Frazik, *Sprostowanie do raportów W. Lechowicza*, ZHW 2008, nr 28–29.

³⁷ J. Kopiński, *Dwa doniesienia agenta Departamentu III MBP o pseudonimie „333”*, ZHW 2005, nr 24.

³⁸ „Wtyczka bezpieki” w oddziale partyzanckim. *Raport z przeprowadzonych działań operacyjnych*, oprac. M. Korkuć, ZHW 2003, nr 19–20.

³⁹ *Bohater i antybohater: Edward Wasilewski „Wichura”*, oprac. K. Krajewski, T. Łabuszewski, ZHW 2008, nr 28–29.

⁴⁰ K. Krajewski, J. Pawłowicz, *Agentura WUBP w Warszawie wykorzystana w 1949 r. przeciwko podziemiu niepodległościowemu*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

⁴¹ *Władysław Furka w doniesieniu agenta ps. „Stefan”*, oprac. M. Wenklar, ZHW 2012, nr 35.

⁴² T. Danilecki, *Sprawa Zinaidy Grynię, ARwPL 2004, nr 1 (1)*.

⁴³ G. Majchrzak, *Wytyczne w sprawie zwalczania podziemia peeselsowsko-bechowskiego na wsi*, RH MHPRL 2001, nr 17.

⁴⁴ *Zniszczyć PSL. Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec ruchu ludowego w województwie lubelskim w latach 1944–1956. Wybór źródeł*, wybór, oprac. i wstęp J. Romanek, Warszawa–Lublin 2009.

i Rzeszowszczyźnie (w opracowaniu Bogusława Wójcika)⁴⁵. Jedną z najciekawszych edycji z ostatnich lat jest monumentalne trzytomowe wydawnictwo ukazujące inwigilację Stanisława Mikołajczyka – prowadzoną w czasie jego pobytu w pojałtańskiej Polsce, jak i już po ucieczce na Zachód⁴⁶. Tematyką aktywności bezpieki wobec ruchu ludowego zajmowali się także Piotr Majer⁴⁷ i Grzegorz Ostasz⁴⁸.

Wydano dwa obszerne zbiory źródeł dotyczących działań UB przeciw konspiracji młodzieżowej – na Górnym Śląsku i Podbeskidziu (w opracowaniu Anny Badury, Leszka Malczaka, Grzegorza Musiała i Daniela Salberta)⁴⁹ oraz na Rzeszowszczyźnie (w opracowaniu Bogusława Wójcika)⁵⁰. Ludwik Stanisław Szuba wydał dokumenty dotyczące działań UB wobec harcerstwa⁵¹. Piotr Gontarczyk ukazał natomiast drugą stronę zagadnienia, prezentując jeden z okólników ZWM nakazujący jej członkom współpracę z bezpieką⁵².

Ukazały się także dokumenty obrazujące sfałszowane referendum z 1946 r. z perspektywy szefa PUBP w Augustowie (w opracowaniu Jana Snopki⁵³) i sfałszowane wybory ze stycznia 1947 r. – oczyma szefa PUBP w Radzynie Podlaskim (w opracowaniu Jacka Romanka)⁵⁴. Dokument z odprawy naczelników wydziałów i kierowników sekcji WUBP w Olsztynie opublikował zaś Witold Gieszczyński⁵⁵.

⁴⁵ *Represje aparatu komunistycznego wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego na Rzeszowszczyźnie w latach 1945–1949*, wybór, wstęp, oprac. B. Wójcik, Rzeszów 2010.

⁴⁶ *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa*, t. 1: *Działalność w latach 1945–1947*, wstęp J. Gmitruk, wybór dokumentów W. Bagiński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagiński, P. Byszewski, A. Chrzanowska, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, J. Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010; *ibidem*, t. 2: *Działalność w latach 1947–1958*, wybór dokumentów W. Bagiński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagiński, A. Chrzanowska, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, B. Kopka, S. Mańko, J. Mysiakowska-Muszyńska, P. Popiel, Warszawa–Łódź 2010; *ibidem*, t. 3: *Działalność w latach 1959–1966*, wybór dokumentów W. Bagiński, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, oprac. W. Bagiński, A. Chrzanowska, F. Dąbrowski, F. Gryciuk, B. Kopka, S. Mańko, J. Mysiakowska-Muszyńska, P. Popiel, Warszawa–Łódź 2010. Zob. także: T. Kisielewski [rec.], *Polityka, która nie mogła być urzeczywistniona*, DzN 2011, nr 3.

⁴⁷ P. Majer, *Aparat bezpieczeństwa w konfrontacji z chłopami w 1953 roku – w świetle własnych dokumentów*, RH MHPRL 2000, nr 16.

⁴⁸ G. Ostasz, *UB kontra PSL w 1947 r. Rzeszowska instrukcja specjalna*, ZH 2001, nr 136.

⁴⁹ *UB a młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w latach 1945–1954 na Górnym Śląsku i Podbeskidziu. Metody operacyjne aparatu bezpieczeństwa w świetle dokumentów*, wstęp A. Badura, G. Musiał, oprac. A. Badura, L. Malczak, G. Musiał, D. Salbert, Katowice 2010.

⁵⁰ *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956 w świetle dokumentów*, wybór, wstęp, oprac. B. Wójcik, Rzeszów 2009. Zob. także: J. Półciwiartek [rec.], PiS 2010, nr 16; J. Półciwiartek [rec.], *Potrzeba zrozumienia i odpowiedzialności w piśarstwie historycznym*, RHA 2007/2008, t. 20; B. Wójcik [polemika], RHA 2009, t. 21; J. Półciwiartek [replika], RHA 2009, t. 21.

⁵¹ *Harcerstwo na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1950 w świetle dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy*, oprac. L.S. Szuba, Bydgoszcz 2006.

⁵² P. Gontarczyk, *Jak ZWM z bezpieką*, BIPN 2010, nr 12 (121).

⁵³ *Przebieg referendum ludowego z 30 czerwca 1946 roku w powiecie augustowskim w świetle raportu szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Augustowie*, oprac. J. Snopko, „Studia Podlaskie” 2007/2008, t. 17.

⁵⁴ J. Romanek, *Raport specjalny szefa PUBP w Radzynie Podlaskim z przebiegu wyborów 1947 roku w powiecie radzyńskim*, RRH 2008, t. 6.

⁵⁵ W. Gieszczyński, *Obraz aparatu bezpieczeństwa na Warmii i Mazurach w latach 1950–1951 w protokole wojewódzkiej odprawy naczelników wydziałów i kierowników sekcji WUBP oraz szefów PUBP*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

Przyjmując perspektywę komunistycznej mniejszości, która w sposób rozszerzający definiowała zagrożenia i przejawy „kontrewolucji”, warto przywołać opublikowane przez Sławomira Cenckiewicza źródła dotyczące roli bezpieki w akcji reemigracyjnej⁵⁶, edytowane przez Krzysztofa Kaczmarskiego dokumenty ukazujące działania aparatu represji wobec masonerii⁵⁷ czy wobec żołnierzy KOP – te dokumenty opracował zespół badawczy pod kierownictwem Pawła Skubisza⁵⁸.

O działaniach komunistycznego aparatu represji przeciwko komunistom pisał Robert Spalek⁵⁹, zagadnienie to stało się tematem jednego z numerów „Biuletynu IPN” 2005, nr 1–2 (48–49)⁶⁰. Natomiast Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki przedstawił wybór materiałów ukazujących jeden z epizodów działania Milicji Obywatelskiej przeciwko społeczeństwu⁶¹.

Opublikowane zostały także źródła ukazujące różne aspekty działalności aparatu represji w czasie „odwilży” – w opracowaniu Tomasza Jana Biedronia i Anny Siwik⁶², Łukasza Jastrzębia⁶³, Bogusława Kopki⁶⁴, Rafała Kościańskiego⁶⁵ i Krzysztofa Radziejewskiego⁶⁶.

⁵⁶ S. Cenckiewicz, *Czaplicki do Brystygierowej. Dyrektor Departamentu I Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego o początkach akcji reemigracyjnej*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

⁵⁷ K. Kaczmarski, *Działania aparatu represji wobec masonerii w Polsce Ludowej*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

⁵⁸ *Aparat bezpieczeństwa wobec żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza i funkcjonariuszy Straży Granicznej*, wstęp P. Skubisz, wybór dokumentów i oprac. A. Chrzanowska, S. Koller, W. Kujawa, K. Langowski, M. Majewski, S. Pilarski, P. Skubisz, D. Wolska, Warszawa 2013.

⁵⁹ R. Spalek, *Kierownictwo PZPR i MBP w poszukiwaniu „wroga wewnętrznego”. Wokół drogi do procesu Mariana Spychalskiego w latach 1948–1956* [w:] „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

⁶⁰ W numerze m.in.: *Komuniści przeciw komunistom – z Andrzejem Paczkowskim i Robertem Spalkiem rozmawia Barbara Polak*; P. Fornal, M. Krzysztofiński, *Między UB a partią*; K. Lesiakowski, „Bagno” w Łodzi; Ł. Kamiński, G. Majchrzak, *Wczoraj figura, dzisiaj figurant*; R. Spalek, *Czym był Departament X?*; *idem, Światło na Spychalskiego*.

⁶¹ R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Działania aparatu represji. Wydarzenia w Starachowicach w noc sylwestrową 1945 r. w świetle dokumentów*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

⁶² *Nastroje społeczne w Polsce przed Październikiem 1956 roku*, oprac. T.J. Biedroń, A. Siwik, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis”, Sectio F, 76: „Studia de Securitate et Educatione Civili” 2010, t. 1.

⁶³ Ł. Jastrzęb, *Dokumenty łódzkiej bezpieki dotyczące reakcji mieszkańców Łodzi na Poznański Czerwiec 1956 r.*, oprac. Ł. Jastrzęb, „Rocznik Łódzki” 2008, t. 55; *idem, Echa Poznańskiego Czerwca 1956 roku w Szczecinie*, PZ 2008, z. 2; *Obrona gmachu Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu w dniu 28 czerwca 1956 roku w relacji Feliksa Dwojaka*, oprac. *idem*, KW 2007, nr 2; *idem, Instrukcja tłumienia zamieszek w Bydgoszczy w świetle akt Urzędu Bezpieczeństwa*, KB 2006, t. 28; *idem, Plan pacyfikacji Gdańska w świetle dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej*, „Rocznik Gdański” 2007/2008, t. 67/68; *Milicja Obywatelska w Poznańskim Czerwcu 1956 r. Wybór źródeł*, oprac. *idem*, Toruń 2011; *idem, Poznański Czerwiec 1956 roku w relacji pplk. Feliksa Dwojaka*, PHW 2006, nr 4; *Poznański Czerwiec 1956 r. – próba ustalenia liczby zabitych i rannych*, PH 2006, nr 4; *idem, Reakcja społeczeństwa Zielonej Góry i regionu na wydarzenia poznańskiego czerwca 1956 r. w świetle dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej*, „Studia Zielonogórskie” 2008, t. 14; *Młodzież w rewolucji 1956 roku*, oprac. K. Kosiński, PiS 2011, nr 17.

⁶⁴ B. Kopka, *Aparat bezpieczeństwa wobec V Światowego Festiwalu Młodzieży i Studentów w Warszawie (31 lipca–14 sierpnia 1955 r.)*, PAIPN 2008, t. 1; *Reemigranci pod nadzorem*, oprac. *idem*, ZH 2007, z. 159.

⁶⁵ R. Kościański, *Kontrola nastrojów i komentarzy wśród społeczeństwa w związku z procesami poznańskich robotników w 1956 r.*, PAIPN 2009, t. 2.

⁶⁶ *Kontrwywiadowcza charakterystyka Zamościa w 1956 r.*, oprac. K. Radziejewski, „Archiwariusz Zamojski” 2010, t. 9.

1.4. Źródła dotyczące działań SB wobec opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1956–1989/1990

W ostatnich latach wydano szereg edycji źródłowych ilustrujących działania bezpieki po 1956 r. Jeden z najbardziej interesujących – choć o znaczeniu regionalnym ograniczonym do woj. płockiego – wyborów źródeł wydał Jacek Pawłowicz⁶⁷. Stanisław Stępka opracował dokument opisujący nastroje społeczne z okresu „wyborów” do Sejmu PRL z 1961 r.⁶⁸

Z dużym zainteresowaniem badawczym spotkały się tzw. polskie miesiące – wiele prac wydawano w latach równych rocznic kolejnych buntów społecznych. W związku z przypadającą w 2008 r. rocznicą rewolty studenckiej z marca 1968 r. opracowano wiele dokumentów dotyczących działań SB wobec środowiska studenckiego i akademickiego. Z pewnością najistotniejsze są zbiory dokumentów ukazujące wydarzenia w Warszawie – jak dotąd wydano dwa tomy – pod redakcją Franciszka Dąbrowskiego, Piotra Gontarczyka i Pawła Tomasika⁶⁹. Tę samą tematykę z perspektywy białostockiej ukazała w dokumentach Urszula Gierasimiuk⁷⁰, a łódzkiej zespół badaczy pod kierunkiem Sławomira M. Nowinowskiego⁷¹. Natomiast Łukasz Kamiński i Grzegorz Majchrzak wydali dokumenty przybliżające działania bezpieki wobec wydarzeń w Czechosłowacji z lat 1968–1970⁷².

Podstawową edycję źródłową odnoszącą się do Grudnia 1970 r. wydał Jerzy Eisler⁷³. Tom ukazujący robotniczą rewoltę z grudnia 1970 r. w Szczecinie w dokumentach SB wydali Tomasz Błaszak, Magdalena Dźwigała i Tomasz Kenar⁷⁴, a wybór źródeł dotyczących operacji „Jesień ’70” w woj. koszalińskim opracował Rafał Marciniak⁷⁵. Tomasz Balbus i Łukasz Kamiński opublikowali dokumenty ukazujące oblicze

⁶⁷ J. Pawłowicz, *W osaczeniu. Społeczeństwo Płocka i województwa płockiego w tajnych dokumentach SB w latach 1957–1975*, Toruń 2008.

⁶⁸ *Sprawozdanie Departamentu III MSW o nastrojach w środowiskach opozycyjnych w okresie kampanii wyborczej 1961 roku*, oprac. S. Stępka, SH 2009, z. 1.

⁶⁹ *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 1: *Niepokorni*, red. F. Dąbrowski, P. Gontarczyk, P. Tomasik, Warszawa 2008; *Marzec 1968 w dokumentach MSW*, t. 2: *Kronika wydarzeń*, cz. 1, red. F. Dąbrowski, P. Gontarczyk, P. Tomasik, Warszawa 2009. Zob. także: P. Gontarczyk, *Relacja TW „Returna” ze spotkania z Jackiem Kuroniem. Przyczynek do rozważań na temat wydarzeń marca 1968 r.*, ARwPL 2005, nr 1 (2).

⁷⁰ U. Gierasimiuk, *Marzec ’68 w Białymstoku. Wybór źródeł*, Białystok 2008.

⁷¹ *Marzec ’68 w Łodzi*, red. S.M. Nowinowski, współpraca A. Czyżewski, M. Zapolska-Downar, P. Spodenkiewicz, M. Przybysz, G. Nawrot, Łódź 2010.

⁷² *Operacja „Podhale”. Służba Bezpieczeństwa wobec wydarzeń w Czechosłowacji 1968–1970*, wstęp, wybór i oprac. Ł. Kamiński, G. Majchrzak, Warszawa 2008.

⁷³ *Grudzień 1970 w dokumentach MSW*, wybór, wstęp i oprac. J. Eisler, Warszawa 2000.

⁷⁴ *Szczeciński Grudzień ’70 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, red. T. Błaszak, M. Dźwigała, T. Kenar, Szczecin 2010.

⁷⁵ R. Marciniak, *Operacja „Jesień ’70”. Grudzień 1970 w województwie koszalińskim w dokumentach Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Koszalinie – wybór źródeł*, RK 2008, nr 36.

Grudnia poza Wybrzeżem⁷⁶. Za dopełnienie tej problematyki można uznać obszerną edycję ukazującą działania SB w czasie strajków w Łodzi w 1971 r. w opracowaniu Ewy Mianowskiej i Krzysztofa Tyłskiego⁷⁷.

Odrębną publikację zbierającą wybrane dokumenty dotyczące Czerwca 1976 r. wydał Jerzy Eisler⁷⁸.

Opublikowano także szereg źródeł obrazujących inwigilację opozycji przedsierniowej. Najpokaźniejszy tom opisuje działalność opozycji przedsierniowej w Małopolsce, ale jego część odnosi się także do działań aparatu represji⁷⁹. Wydano odrębne zbiory źródeł dotyczących działań SB wobec organizacji „Ruch” (w opracowaniu Piotra Byszewskiego)⁸⁰, Komitetu Obrony Robotników, Studenckiego Komitetu Solidarności i Towarzystwa Kursów Naukowych (wszystkie trzy tomy w opracowaniu Łukasza Kamińskiego i Grzegorza Waligóry)⁸¹, Konfederacji Polski Niepodległej w Krakowie (w opracowaniu Marcina Kasprzyckiego)⁸². Sylwia Krzyżanowska i Wojciech Trębacz przygotowali obszerny wydawnictwo, w którym skonfrontowali relację działacza opozycji Krzysztofa Grzelczyka z treścią dotyczącej go dokumentacji operacyjnej SB⁸³. Także aktywność aparatu represji wobec opozycjonistów w Krakowie⁸⁴ i Poznaniu⁸⁵ stała się obiektem edycji źródłowych. Piotr Plebanek wydał natomiast źródła ilustrujące działania SB wobec Leszka Moczulskiego⁸⁶.

Zdecydowanie największą popularnością wśród naukowców w ostatnich latach cieszyły się badania nad działaniami SB przeciwko „Solidarności”. Problematykę tę

⁷⁶ T. Balbus, Ł. Kamiński, *Grudzień '70 poza Wybrzeżem w dokumentach aparatu władzy*, Wrocław 2000.

⁷⁷ *Strajki łódzkie w lutym 1971. Geneza, przebieg i reakcje władz*, wybór, wstęp i oprac. E. Mianowska, K. Tyłski, Warszawa–Łódź 2008.

⁷⁸ *Czerwiec 1976 w materiałach archiwalnych*, wybór, wstęp i oprac. J. Eisler, Warszawa 2001.

⁷⁹ *Opozycja małopolska w dokumentach 1976–1980*, wybór i oprac. A. Roliński, Kraków 2003. Zob. też: H. Głębocki [rec.], *Krakowscy „cisi” i „gęgacze” (1976–1980)*, „Arcana” 2003, nr 3–4.

⁸⁰ *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „Ruch”*, wstęp, wybór i oprac. Piotr Byszewski, Warszawa 2008.

⁸¹ *Kryptonim „Gracze”. Służba Bezpieczeństwa wobec Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” 1976–1981*, wybór, wstęp, oprac. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010; *Kryptonim „Pegaz”. Służba Bezpieczeństwa wobec Towarzystwa Kursów Naukowych 1978–1980*, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2008; *Kryptonim „Wasale”. Służba Bezpieczeństwa wobec Studenckich Komitetów Solidarności 1977–1980*, wybór, wstęp, oprac. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2007. Zob. także: *W Wiśle ich nie potopimy. Odprawa w Departamencie III MSW na temat zwalczania KOR*, „Więź” 2007, nr 3 (581).

⁸² *Konfederacja Polski Niepodległej w Krakowie 1979–1990. Wybór dokumentów*, red. M. Kasprzycki, Kraków 2009.

⁸³ S. Krzyżanowska, W. Trębacz, *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Kaskader”*, Wrocław 2007.

⁸⁴ J. Szarek, *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Naprawiacz”*, „Arcana” 2002, nr 4–5.

⁸⁵ P. Zwiernik, *Rozpracowanie „Motorniczego”*, PiS 2003, nr 2 (4).

⁸⁶ P. Plebanek, *SB wobec Leszka Moczulskiego w latach 1969–1977. Analiza i wybór dokumentów*, Warszawa 2010.

ukazywali w wyborach źródeł: Janusz Borowiec i Bogusław Wójcik⁸⁷, Sławomir Cenciekiewicz i Piotr Gontarczyk⁸⁸, Igor Hałagida⁸⁹, Waldemar Handke⁹⁰, Marek Jasiński, Dariusz Rogut i Krzysztof Tyłski⁹¹, Józef Korulczuk⁹², Marzena Kruk i Radosław Żydonik⁹³, Jan Olaszek i Grzegorz Wołk⁹⁴, Karol Nawrocki⁹⁵, Sebastian Pilarski i Robert Rabiega⁹⁶, Dariusz A. Rymar⁹⁷, Władysław Piotr Właźlak⁹⁸, oraz Wiesław Zabłocki⁹⁹. Znaczącą liczbę dokumentów proveniencji esbeckiej opublikował zespół badaczy z Krakowa w tomie poświęconym małopolskiej „Solidarności”¹⁰⁰. Ten sam temat, ale już widziany przez pryzmat akt SB, podjęła Cecylia Kuta¹⁰¹. Paweł Piotrowski i Marek Zawadka wydali zaś dokumenty dotyczące pacyfikacji w Lubinie 31 sierpnia 1982 r.¹⁰²

⁸⁷ *Strajki i porozumienia w Ustrzykach Dolnych i Rzeszowie 1980/1981. Przebieg realizacja, obchody rocznicowe*, wybór, wstęp, oprac. J. Borowiec, B. Wójcik, Rzeszów 2011.

⁸⁸ S. Cenciekiewicz, P. Gontarczyk, „*Pani nigdy nie będzie w encyklopedii*”. *Stenogram rozmowy przeprowadzonej z Anną Walentynowicz w Zakładzie Karnym w Lublińcu 19 stycznia 1984 roku przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa*, „Arcana” 2008, nr 5 (83).

⁸⁹ NSZZ „Solidarność” Regionu Słupskiego (1980–1990), t. 2: *Dokumenty Komitetu Wojewódzkiego PZPR i Służby Bezpieczeństwa*, Gdańsk 2011; *Rozpracowanie kryptonim „Podregion” – wewnątrzresortowe omówienie działań Służby Bezpieczeństwa przeciwko podziemnym strukturom NSZZ „Solidarność” w Łęborku (1982–1983)*, oprac. I. Hałagida, SSH 2012, nr 18.

⁹⁰ *Kryptonim „Pajęczyna”. Sprawa obiektowa na MKZ NSZZ „Solidarność” w Lesznie. Dokumenty*, oprac. W. Handke, Poznań 2008; *Skompromitować... czyli Kwestionariusz Ewidencyjny krypt. „Tokarz”. Dokumenty*, wstęp i oprac. *idem*, Poznań–Leszno 2009; *Wielkopolska „Solidarność” w materiałach aparatu represji (1980–1989)*, oprac. *idem*, Poznań 2006.

⁹¹ NSZZ „Solidarność” w Belchatowie w dokumentach Służby Bezpieczeństwa w latach 1980–1989, oprac. M. Jasiński, D. Rogut, K. Tyłski, Belchatów 2010.

⁹² J. Korulczuk, *Inwigilacja NSZZ „Solidarność: przez SB w Radzynie Podlaskim w latach 1980–1981*, RRH 2009, t. 7.

⁹³ *Kryptonim „Klan”. Służba Bezpieczeństwa wobec NSZZ „Solidarność”*, t. 1: *Wrzesień 1980–wrzesień 1981*, wstęp S. Cenciekiewicz, wybór i oprac. M. Kruk, R. Żydonik (współpraca S. Cenciekiewicz), Warszawa–Gdańsk 2010.

⁹⁴ J. Olaszek, G. Wołk, *Drugi obieg wydawniczy w oczach Służby Bezpieczeństwa*, PiS 2013, nr 1 (21).

⁹⁵ *Wokół elbląskiej „Solidarności”. Dokumenty*, oprac. K. Nawrocki, Gdańsk 2011.

⁹⁶ NSZZ „Solidarność” w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa 1980–1981, wstęp, wybór, oprac. S. Pilarski, R. Rabiega, Warszawa–Łódź 2010.

⁹⁷ *Wpadka drukarni gorzowskiego podziemia w Grąsach w świetle dokumentu „Plan czynności operacyjno-śledczych dotyczących realizacji sprawy operacyjnego rozpracowania krypt. »Dyspozytornia« (GO-5276)”*, red. D.A. Rymar, NRHA 2012, nr 19.

⁹⁸ „Solidarność”, *opozycja i opór społeczny w Regionie Częstochowskim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa (1980–1990). Wybór dokumentów*, wstęp, wybór i oprac. W.P. Właźlak, Częstochowa 2012.

⁹⁹ W. Zabłocki, *Co o nas wiedzieli? NSZZ „Solidarność” Uniwersytetu Jagiellońskiego w dokumentach SB*, Kraków 2005.

¹⁰⁰ „Solidarność” Małopolska 1980–1981. *Wybór dokumentów*, wstęp, wybór i oprac. M. Orski, A. Roliński, E. Zając, przedmowa T. Gąsowski, Kraków 2006.

¹⁰¹ NSZZ „Solidarność” Małopolska w materiałach Służby Bezpieczeństwa. *Wybór dokumentów*, wybór i oprac. C. Kuta, wstęp J. Szarek, Kraków 2011. Zob. także: *Pod kontrolą* i z „zachowaniem możliwości sterowania”, oprac. C. Kuta, „Glaukopis” 2011, nr 21/22.

¹⁰² *Zbrodnia lubińska 1982. Dokumenty*, t. 2: *Dochodzenie do prawdy*, cz. 4: *Materiały Komisji Nadzwyczajnej do Zbadania Działalności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, wstęp, wybór i oprac. P. Piotrowski, M. Zawadka, Lubin–Wrocław 2007.

Z zainteresowaniem naukowym spotkała się długo pozostająca poza głównym nurtem badawczym *Solidarność Walcząca*. Wydano dwa tomy źródeł obrazujących wymierzoną przeciw niej aktywność SB, opracowali je Łukasz Kamiński, Wojciech Sawicki i Grzegorz Waligóra¹⁰³ oraz Janusz Borowiec¹⁰⁴.

Obszernymi edycjami dokumentów zilustrowano działania aparatu represji ze stanu wojennego. Kilkuosobowy zespół badawczy opracował tom źródeł ukazujących obraz stanu wojennego w Małopolsce – wśród nich także archiwalia wytworzone przez SB¹⁰⁵, Michał Kopczyński i Robert Rabiega wydali źródła ukazujące stan wojenny w regionie łódzkim¹⁰⁶, Tomasz Danilecki i Marek Kietliński dokumenty dotyczące stanu wojennego na Białostocczyźnie¹⁰⁷, Sebastian Ligarski źródła dotyczące jednej ze spraw prowadzonych przez SB w Zagłębiu Miedziowym¹⁰⁸, zaś Rafał Marciniak archiwalia dotyczące stanu wojennego w woj. koszalińskim¹⁰⁹. Wydano także wybory źródeł związanych z internowaniem opozycjonistów. Zestawienie danych statystycznych dotyczących internowanych, dokonane w MSW, opublikowali Tomasz Kozłowski i Jan Olaszek¹¹⁰. Dokumenty dotyczące internowanych w DarłóWKu wydał Krzysztof Bukowski¹¹¹, zaś Tomasz Kozłowski i Grzegorz Majchrzak wprowadzili do obiegu naukowego raporty funkcjonariuszy BOR dotyczące internowanego Lecha Wałęsy¹¹².

Źródła ukazujące działania „Solidarności” w Kieleckiem z perspektywy SB wydał Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki¹¹³, a Grzegorz Majchrzak opublikował dokument ilustrujący stosunek Departamentu II MSW do pracowników Polskiego Radia¹¹⁴.

¹⁰³ *Solidarność Walcząca w dokumentach*, t. 1: *W oczach SB*, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, W. Sawicki, G. Waligóra, Warszawa 2007; *Solidarność Walcząca w dokumentach*, t. 2, cz. 1: *Materiały własne*, wybór, wstęp i oprac. K. Dworaczek, G. Waligóra, Warszawa 2016.

¹⁰⁴ *Kryptonim „Ośmiornica”. Służba Bezpieczeństwa wobec rzeszowskiego oddziału Solidarności Walczącej 1982–1990*, oprac. J. Borowiec, Warszawa–Rzeszów 2008.

¹⁰⁵ *Stan wojenny w Małopolsce. Relacje i dokumenty*, oprac. Z. Solak, J. Szarek, współpraca H. Głębocki, J. Nowak, A. Roliński, Kraków 2005.

¹⁰⁶ *Stan wojenny w regionie łódzkim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, wstęp R. Rabiega, wybór i oprac. M. Kopczyński, R. Rabiega, Warszawa–Łódź 2008.

¹⁰⁷ *Władza i opozycja w stanie wojennym na Białostocczyźnie*, oprac. T. Danilecki, M. Kietliński, Białystok 2006.

¹⁰⁸ *Operacja „Podmuch”. Służba Bezpieczeństwa wobec „bombiarzy” na terenie Zagłębia Miedziowego w okresie stanu wojennego*, oprac. S. Ligarski, Wrocław 2007.

¹⁰⁹ *Dokumenty do stanu wojennego w województwie koszalińskim (1981–1983) – wybór źródeł*, oprac. R. Marciniak, RK 2009, nr 37.

¹¹⁰ *Internowani w stanie wojennym. Dane statystyczne*, oprac. T. Kozłowski, J. Olaszek, PiS 2010, nr 16.

¹¹¹ *Internowani w Ośrodku Odosobnienia w DarłóWKu – 1982 rok – w dokumentach Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Szczecinie*, oprac. K. Bukowski, RK 2009, nr 37.

¹¹² *Kryptonim 333. Internowanie Lecha Wałęsy w raportach funkcjonariuszy Biura Ochrony Rządu*, wstęp i oprac. T. Kozłowski, G. Majchrzak, Chorzów 2012.

¹¹³ R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Pismo Komendanta Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Kielcach na temat oporu społecznego i działalności opozycji politycznej w województwie kieleckim w I półroczu 1982 r.*, SMH 2009, t. 1; *idem*, *Świętokrzyska „Solidarność” (IX 1980–VII 1981) w materiałach własnych i służby bezpieczeństwa. Wybór źródeł*, SMH 2009, t. 1.

¹¹⁴ G. Majchrzak, *Polskie Radio w stanie wojennym w świetle materiałów kontrwywiadu PRL (Departament II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych)*, „Glaukopis” 2009, nr 13–14.

Ten ostatni autor wspólnie z Sebastianem Ligarskim wydali tom źródeł ukazujący Polskie Radio i Telewizję w stanie wojennym¹¹⁵. Niezwykle ciekawe stenogramy rozmów operacyjnych SB z liderami opozycji demokratycznej opublikowali Sławomir Cenciekiewicz i Grzegorz Majchrzak¹¹⁶ oraz Henryk Głębocki¹¹⁷.

Z zainteresowaniem badawczym spotkały się pisane na zlecenie SB recenzje wydawnictw podziemnych, które opublikowała Wiesława Grochola¹¹⁸. Ważna, także w sferze źródłoznawczej, jest edycja opracowana przez Henryka Głębockiego i Ewę Zając zbierająca dokumenty świadczące o współpracy z SB dwóch ważnych postaci podziemia w Małopolsce¹¹⁹. Podobne znaczenie ma tom źródeł dotyczących lidera szczecińskiej „Solidarności” opublikowany przez Piotra Gontarczyka¹²⁰. Z kolei Tomasz Balbus opracował edycję ilustrującą aktywność agentury wobec płk. Franciszka Niepokólczyckiego po 1956 r.¹²¹

Wydawano także źródła dotyczące działań SB wobec harcerstwa (w opracowaniu: Marcina Kapusty¹²² i Joanny Januszewskiej-Jurkiewicz¹²³), Pomarańczowej Alternatywy (w opracowaniu: Joanny Dardzińskiej i Krzysztofa Dolaty)¹²⁴, twórców i naukowców (w opracowaniu: Andrzeja Friszkego¹²⁵, Piotra Gontarczyka¹²⁶, Bogusława Kopki

¹¹⁵ *Polskie Radio i Telewizja w stanie wojennym*, wstęp i oprac. S. Ligarski, G. Majchrzak, Warszawa 2011.

¹¹⁶ „*Chcemy Panu pomóc*”. *Zapis rozmowy przewodniczącego Lecha Wałęsy z płk. B. Klisiem i płk. H. Starszakiem z 14 listopada 1982 r.*, oprac. S. Cenciekiewicz, G. Majchrzak, „Arcana” 2006, nr 4–5 (70–71).

¹¹⁷ *Nieoficjalny sondaż na temat ewentualnych rozmów. Jacka Kuronia pertraktacje z SB (1985–1989). Wybór dokumentów*, wstęp i oprac. H. Głębocki, do druku podał S. Cenciekiewicz, „Arcana” 2006, nr 4–5 (70–71). Zob. także: A. Friszke, *Wyjaśnienie*, „Arcana” 2006, nr 72; H. Głębocki, *W sprawie subiektywizmu ocen*, „Arcana” 2006, nr 72; J. Skórzyński, *Jacek Kuroń w MSW*, „Arcana” 2006, nr 72; A.F. Wojciechowski, *Nieporozumienie. W sprawie rozmów Jacka Kuronia z funkcjonariuszami SB w latach 1985–1989*, „Arcana” 2006, nr 72.

¹¹⁸ *Szkoda papieru*, do druku podał W. Grochola, „Karta” 2010, nr 63.

¹¹⁹ H. Głębocki, E. Zając, „*Ketman*” i „*Monika*” – *żywoty równoległe*, ARwPL 2005, nr 1 (2).

¹²⁰ *Tajny współpracownik „Święty”. Dokumenty archiwalne sprawy Mariana Jurczyka*, Warszawa 2005.

¹²¹ T. Balbus, „*Zgodnie z instrukcją spotkałem się...*”. *Konfidenci SB wobec prezesa II Zarządu Głównego WiN płk. Franciszka Niepokólczyckiego (wybór raportów agentury z lat 1957–1974)*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

¹²² M. Kapusta, „*Niepokorne harcerstwo*” w *dokumentach SB*, PAIPN 2010, t. 3. Zob. także: *idem*, „*Biała Służba*” 1987 w *korrespondencji płk. Krzysztofa Majchrowskiego i gen. Henryka Dankowskiego*, KRHH 2008, t. 4; *idem*, *ZHP pod „opieką” Wydziału IV*, KRHH 2008, t. 4; M. Kapusta, F. Musiał, P. Szczęsny, *Krakowska „Biała Służba” w roku 1987 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, KRHH 2006, t. 2.

¹²³ *Gliwickie harcerstwo w oczach Służby Bezpieczeństwa w latach osiemdziesiątych XX wieku. (Wybrane źródła)*, oprac. J. Januszewska-Jurkiewicz, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 2011, t. 23.

¹²⁴ *Wszyscy proletariusze bądźcie piękni! Pomarańczowa Alternatywa w dokumentach aparatu represji PRL (1987–1989)*, wstęp, wybór, oprac. J. Dardzińska, K. Dolata, Wrocław 2011.

¹²⁵ *Widziane z góry Tomasza Stalińskiego*, wyd. A. Friszke, ZH 2006, z. 157.

¹²⁶ P. Gontarczyk, *Tropienie „Szpota”*, BIPN 2008, nr 8–9 (91–92); *Kryptonim „Bór” – Tomasz Burek oczyma bezpieki*, oprac. P. Gontarczyk, „Arcana” 2008, nr 2 (80).

i Grzegorza Majchrzaka¹²⁷, Alicji Kuleckiej i Tadeusza Pawła Rutkowskiego¹²⁸ Rafała Leśkiewicza¹²⁹, Patryka Pleskota i Tadeusza Pawła Rutkowskiego¹³⁰ oraz Kazimierza Świrydowicza¹³¹). Opublikowano także dokumenty ilustrujące działania SB wobec jednego z chrześcijańskich festiwali rockowych¹³², miesięcznika „Karta”¹³³, a także ukazano obraz gospodarki PRL w analizach konsultanta SB¹³⁴ oraz spojrzenie na sytuację społeczną i polityczną¹³⁵. Regionalne ujęcie zaproponowali Adam Malczyk i Joanna Markiewicz, wydając tom źródeł ukazujący województwo białostockie w ocenie SB w latach 1980–1985¹³⁶, Marek Wierzbicki, który opublikował dokumenty dotyczące ziemi radomskiej w latach 1980–1989¹³⁷, a także Marcin Zwolski – publikujący dokument ukazujący esbecką ocenę sytuacji w woj. suwalskim w 1982 r.¹³⁸ Ciekawym, a słabo zbadanym problemem jest wpływ komunistycznej policji politycznej na prokuraturę i sądy PRL – tematem tym, w ujęciu regionalnym ograniczonym do Lublina, zajęła się Ewa Kuszyk-Peciak¹³⁹.

Pomimo systematycznego niszczenia przez funkcjonariuszy SB dokumentacji operacyjnej w latach 1989–1990, zachowane – szczątkowe – archiwalia z tego okresu, pozwoliły na przygotowanie kilku tomów źródeł ukazujących schyłkowy PRL z perspektywy SB. Podstawowe znaczenie dla tematu ma dwutomowa edycja opracowana

¹²⁷ B. Kopka, G. Majchrzak, *Operacja „Poeta”*. Służba Bezpieczeństwa na tropach Czesława Miłosza, przygotował do druku i posłowiem opatrzył G. Musidlak, Lublin 2007.

¹²⁸ A. Kulecka, T.P. Rutkowski, *Archiwa w świetle doniesień TW „Zyga”* (Zygmunta Kolankowskiego), ARwPL 2009, nr 1 (7); *Oczami agenta. Środowiska naukowe i archiwalne w doniesieniach TW „Zygi”* Zygmunta Kolankowskiego, oprac. A. Kulecka, T.P. Rutkowski, Warszawa 2012.

¹²⁹ R. Leśkiewicz, *Sprawa obiektowa kryptonim „Debiut”. Pierwszy Powszechny Zjazd Archiwistów Polskich w Przemyślu (1986 r.) w zainteresowaniu Służby Bezpieczeństwa*, PAIPN 2009, t. 2.

¹³⁰ *Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL*, t. 1: *Materiały Służby Bezpieczeństwa (1967–1987)*, wybór, wstęp, oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski, Warszawa 2009; *Spętana Akademia. Polska Akademia Nauk w dokumentach władz PRL*, t. 2: *Materiały partyjne (1950–1986)*, wybór, wstęp i oprac. P. Pleskot, T.P. Rutkowski, Warszawa 2012.

¹³¹ *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w oczach służb specjalnych PRL. Wybór źródeł z lat 1982–1989*, do druku podał K. Świrydowicz, wstępem opatrzył T. Schramm, aneks napisał R. Nowicki, Poznań 2011.

¹³² J. Wąsowicz, *Festiwal rockowy „Święto Twojej Muzyki” w Chodzieży w oczach „bezpieki”*, PAIPN 2010, t. 3.

¹³³ *Zjadliwa „Karta”*, oprac. P. Sowiński, „Karta” 2007, nr 52.

¹³⁴ T.P. Rutkowski, *Gospodarka PRL na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. według ekspertyz konsultanta SB*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

¹³⁵ T. Pompowski, *Generał SB Władysław Ciałoń o opozycji w PRL*, „Glaukopis” 2006, nr 5–6.

¹³⁶ *Województwo białostockie w ocenie Służby Bezpieczeństwa 1980–1985. Wybór źródeł*, wstęp, wybór, opracowanie A. Malczyk, J. Markiewicz, Białystok 2011.

¹³⁷ *Solidarność Ziemia Radomska w dokumentach 1980–1989*, wybór, wstęp, oprac. M. Wierzbicki, Lublin 2010.

¹³⁸ *Ocena sytuacji polityczno-operacyjnej woj. suwalskiego w 1982 roku w świetle raportu komendanta wojewódzkiego MO w Suwałkach*, oprac. M. Zwolski, RAS 2008, t. 8.

¹³⁹ E. Kuszyk-Peciak, *Manipulowanie wymiarem sprawiedliwości w latach osiemdziesiątych przez lubelską Służbę Bezpieczeństwa*, PiS 2004, nr 1 (5).

przez Antoniego Dudka¹⁴⁰, ważna jest także edycja tzw. Raportu Rokity, czyli sprawozdania Sejmowej Komisji Nadzwyczajnej do Zbadania Działalności MSW – która pracowała na początku lat dziewięćdziesiątych, poświęcając swoją uwagę głównie zabójstwom przez „nieznanych sprawców” w latach osiemdziesiątych¹⁴¹. Opublikowano źródła regionalne w opracowaniu Janusza Borowca¹⁴², Pawła Knapa i Artura Kubaj¹⁴³ oraz Sebastiana Pilarskiego¹⁴⁴. Wybór źródeł znalazł się także w publikacji zbiorowej o kontraktowych wyborach z czerwca 1989 r. w Olsztynie¹⁴⁵. Niezwykle ciekawy dokument będący zapisem wystąpienia Krzysztofa Majchrowskiego (dyrektora Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa) podczas narady z naczelnikami WOKPP w grudniu 1989 r. opublikował Daniel Wicenty¹⁴⁶. Piotr Bąk, Marcin Kapusta i Maria Konieczna wydali z kolei źródła ukazujące działania SB wobec harcerstwa w ostatnich latach PRL¹⁴⁷.

1.5. Źródła dotyczące działań UB-SB wobec Kościoła

Fundamentalne znaczenie dla badań nad aktywnością aparatu represji wobec Kościoła katolickiego, ale także innych Kościołów i związków wyznaniowych ma zbiór dokumentów, będący efektem pracy rozbudowanego ogólnopolskiego zespołu badawczego, pod kierownictwem Adama Dziuroka – *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*¹⁴⁸.

¹⁴⁰ *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów*, t. 1: Lipiec 1986–maj 1989, wstęp, wybór, oprac. A. Dudek, Warszawa 2009; *ibidem*, t. 2: Czerwiec–grudzień 1989, wstęp, wybór, oprac. A. Dudek, Warszawa 2010.

¹⁴¹ *Raport Rokity. Sprawozdanie Sejmowej Komisji Nadzwyczajnej do Zbadania Działalności MSW*, wstęp J. Rokita, posłowie A. Dudek, Kraków 2005.

¹⁴² *Wybory '89 w Polsce południowo-wschodniej w dokumentach SB*, wstęp J. Borowiec, D. Iwaneczko, wybór i oprac. J. Borowiec, Warszawa–Rzeszów 2009.

¹⁴³ *Koniec pewnej epoki. Wybory parlamentarne 1989 w województwie szczecińskim w dokumentach*, wstęp, wybór, oprac. A. Kubaj, Warszawa–Szczecin 2010; „*Nic tu nie jest nielegalne*”. *Sierpień '88 w dokumentach szczecińskiej Służby Bezpieczeństwa*, red. P. Knap, A. Kubaj, Szczecin 2009.

¹⁴⁴ *Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych w latach 1988–1990. Region Łódzki*, wybór i oprac. S. Pilarski, Warszawa 2009. Zob. także: Z. Bereszyński, *Okragły stół i zmiany w postawie SB wobec „Solidarności”*. *Uwagi na marginesie publikacji „Służba Bezpieczeństwa wobec przemian politycznych w latach 1988–1990. Region Łódzki”*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9); *idem* [rec.], ŚKHS 2011, nr 2; K. Rutkowski [rec.], „*Zeszyty Radomszczańskie*” 2010, t. 4.

¹⁴⁵ *Olsztyński Czerwiec '89*, praca zbiorowa, Olsztyn 2009.

¹⁴⁶ D. Wicenty, *O sprawach trudnych, sprawach naszego bytu i naszej przyszłości*, PiS 2010, nr 1 (15).

¹⁴⁷ *Harcerstwo w dokumencie Służby Bezpieczeństwa w Nowym Sączu z roku 1985*, oprac. P. Bąk, M. Kapusta, KRHH 2007, t. 3; *Rok 1989 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, oprac. M. Kapusta, M. Konieczna, KRHH 2009, t. 5.

¹⁴⁸ *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.

Podstawowe znacznie dla badań nad wczesną „ludową” Polską ma z kolei analogiczna edycja przygotowana przez Adama Dziuroka, Józefa Mareckiego i Filipa Musiała¹⁴⁹. Skromniejsze edycje ukazujące specyfikę działań MBP przeciw Kościołowi w latach 1945–1956 wydawali Tomasz Chinciński i Alicja Paczoska-Hauke¹⁵⁰ oraz Jan Żaryn¹⁵¹, a także zespół badawczy pod kierownictwem Adama Dziuroka i Kornelii Banaś¹⁵². Ważną instrukcją dyrektor Departamentu V – uzupełniającą wyżej wspomniane edycje – opracował Bogdan Stanaszek¹⁵³. Fundamentalne znaczenie ma edycja podstawowych dokumentów związanych z wprowadzeniem i prowadzeniem teczek ewidencji operacyjnej na księdza – wraz z przykładowym TEOK – opracowana przez Rafała Dyrca, Justynę Laskę (po mężu Kubik), Jarosława Rażnego i Ewę Zając¹⁵⁴. Wydawnictwo to uzupełnia edycja dotycząca jednego z eksperymentów mających usprawnić pracę operacyjną wydana przez Rafała Dyrca i Justynę Kubik¹⁵⁵. Z kolei Mirosław Bielaszko, Anna K. Piekarska, Paweł Tomasik i Cyprian Wilanowski opracowali plany pracy Departamentu IV MSW z lat 1972–1979¹⁵⁶. Wydano także sprawozdania okresowe Sekcji 5 Wydziału V WUBP w Krakowie¹⁵⁷.

Sporym zainteresowaniem badawczym cieszyła się w ostatnich latach problematyka działań aparatu represji wobec biskupów polskich. Najistotniejsze z edycji źródłowych wpisujących się w ten nurt wydają się trzy tomy serii wydawniczej *Niezlomni*

¹⁴⁹ *Instrukcje, wytyczne, okólniki dyrektor Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953*, wybór i oprac. A. Dziurok, J. Marecki, F. Musiał, wstęp A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2012. Zob. także: *Instrukcje i wytyczne pracy operacyjnej przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1956. Wybór źródeł*, oprac. F. Musiał, ZHW 2008, nr 28–29; *Koniec „odwilży” w sferze wyznaniowej – nieznaną dokument*, oprac. F. Musiał [w:] *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. J. Marecki, Kraków 2011.

¹⁵⁰ *Aparat bezpieczeństwa w walce z Kościołem katolickim w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, red. T. Chinciński, A. Paczoska-Hauke, Bydgoszcz 2010. Zob. także: B. Kaliski [rec.], *DzN* 2011, nr 3; K. Śmigiel, „*Studia Bydgoskie*” 2010, t. 4.

¹⁵¹ J. Żaryn, „*Ofensywa kleru a nasze zadania... 1947*”. *Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego wobec Kościoła w Polsce*, BGKBZpNP IPN 1993, t. 36; *Naszym zadaniem – „Uświadomić masy...”*. *Przyczynek do historii stosunków państwo – Kościół* [w:] *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 4, Warszawa 1999.

¹⁵² *Represje wobec duchowieństwa górnośląskiego w latach 1939–1956 w dokumentach*, wstęp, wybór i oprac. K. Banaś i A. Dziurok, Katowice 2003.

¹⁵³ *Instrukcja MBP w sprawie pozyskania agentury wśród więzionych księży z 10 VII 1952 r. i jej wykonanie*, oprac. B. Stanaszek, „*Studia Sandomierskie*” 2007, t. 15, z. 1.

¹⁵⁴ R. Dyrca, J. Laska, J. Rażny, E. Zając, *Teczka Ewidencji Operacyjnej na Księdza. Teoria i praktyka pracy operacyjnej SB*, Kraków 2009.

¹⁵⁵ *Eksperyment chrzanowski. Nowe formy i metody działań operacyjnych SB w województwie krakowskim w latach 1962–1963*, oprac. R. Dyrca, J. Kubik, ZHW 2010, nr 32–33.

¹⁵⁶ *Plany pracy Departamentu IV MSW na lata 1972–1979*, wstęp P. Tomasik, wybór i oprac. M. Bielaszko, A. K. Piekarska, P. Tomasik, C. Wilanowski, Warszawa 2007.

¹⁵⁷ *Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, red. F. Musiał, oprac. A. Czocher, R. Dyrca, J. Kiper, J. Laska, M. Malec, P. Suski, R. Środa, Kraków 2008. W tomie także mała monografia tej struktury: F. Musiał, *Pion antywyznaniowy WUBP w Krakowie (1945–1952). Rekonesans badawczy*.

publikowanej w Krakowie¹⁵⁸. Tematykę tę podejmowano także poza tą serią, ukazały się dokumenty dotyczące: bp. Stanisława Adamskiego (w opracowaniu Adama Dziuroka)¹⁵⁹, kard. Henryka Gulbinowicza (w opracowaniu Tomasza Balbusa i Katarzyny Stróżyny)¹⁶⁰, bp. Czesława Kaczmarka (w opracowaniu Bartłomieja Noszczaka¹⁶¹, a także Tomasza Domańskiego i Danuty Kozieł¹⁶²) oraz kard. Stefana Wyszyńskiego (w opracowaniu Adama Dziuroka¹⁶³, Bartosza Kaliskiego¹⁶⁴, Bartłomieja Noszczaka¹⁶⁵, Bogdana Pieca¹⁶⁶).

Adam Dziurok wraz z Łucją Marek opublikowali wybór dokumentów z lat 1955–1964¹⁶⁷, Jacek Pawłowicz opracował dwa tomy źródeł ukazujących działania SB wobec Kościoła w woj. plockim¹⁶⁸, a Marek Sobieraj – na Lubelszczyźnie¹⁶⁹. Obszerną edycję

- ¹⁵⁸ *Nigdy przeciw Bogu. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, t. 1. red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2007. W tomie: J. Marecki, F. Musiał, *Wprowadzenie* oraz edycje źródłowe: *Bp Juliusz Bieniek. Senior diecezji katowickiej*, oprac. A. Dziurok, Ł. Marek; *Bp Jan Pietraszko. Świadczenie świętości w aktach SB*, oprac. J. Marecki, F. Musiał; *Abp Ignacy Tokarczuk. Trzeba oprzeć wszystko na prawdzie*, oprac. P. Chmielowiec, M. Krzysztofiński; *Kard. Henryk Gulbinowicz. Naród polski nie da sobie założyć kagańca...*, oprac. T. Balbus, K. Stróżyna. *W obronie Ojczyzny i Kościoła. Komunistyczna bezpieka wobec biskupów polskich*, t. 2, red. J. Marecki, F. Musiał, Kraków 2008. W tomie: *Kard. Adam Stefan Sapieha. „Nie ustąpiłem Niemcom, tym bardziej nie ustąpię teraz...”*, oprac. J. Marecki, F. Musiał; *Bp Paweł Latusek. Sentire cum Ecclesia*, oprac. S.A. Bogaczewicz; *Bp Franciszek Musiel. „Kościół ma obowiązek mówienia prawdy...”*, oprac. A. Sznajder, współpraca W.P. Właźlak; *Bp Edward Frankowski. „Nielegalny proboszcz wita nielegalnie strajkujących...”*, oprac. M. Krzysztofiński, K. Kaczmarek.
- Ku prawdzie i wolności. Komunistyczna bezpieka wobec kard. Karola Wojtyły*, t. 3, red. J. Marecki, F. Musiał, wybór, wstęp i oprac. M. Lasota, J. Marecki, R. Szczęch, Kraków 2009.
- ¹⁵⁹ A. Dziurok, *Biskup Stanisław Adamski w materiałach SB*, ŚSHT 2006, t. 39.
- ¹⁶⁰ T. Balbus, K. Stróżyna, „*Ojczyznę wolną racz nam wrócić Panie...*”. *Komunistyczna bezpieka wobec kard. Henryka Gulbinowicza w latach 1970–1990*, Wrocław 2008. Zob. także: J. Mysiakowska [rec.], „*Glaukopis*” 2009, nr 15–16.
- ¹⁶¹ B. Noszczak, *Polityka władz PRL wobec izolowanego biskupa Czesława Kaczmarka (1953–1956)*, PAIPN 2009, t. 2.
- ¹⁶² *Wokół procesu biskupa Czesława Kaczmarka. Wspomnienia nazaretanki s. Izabelli Machowskiej*, oprac. T. Domański, D. Kozieł, Kielce 2013.
- ¹⁶³ A. Dziurok, „*Ignorować Wyszyńskiego. My go przeżyjemy i zwyciężymy*”. *Notatka z wykładu wicedyrektora Departamentu IV MSW płk. Zenona Gorońskiego z kwietnia 1969 r.*, ARWPL 2006, nr 2 (4).
- ¹⁶⁴ *SB wobec prymasa. Osłabić Wyszyńskiego*, oprac. B. Kaliski, „*Karta*” 2006, nr 48.
- ¹⁶⁵ *Prymas we „Wronie”*, oprac. B. Noszczak, „*Karta*” 2007, nr 52.
- ¹⁶⁶ *Stefan Kardynał Wyszyński Prymas Polski w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL (1953–1956)*, wybór i oprac. B. Piec, Warszawa 2001.
- ¹⁶⁷ A. Dziurok, Ł. Marek, *Wybór dokumentów z lat 1955–1964 [w:] Kościół i prymas Stefan Wyszyński 1956–1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice–Kraków 2008.
- ¹⁶⁸ J. Pawłowicz, *Plockie Milenium. Uroczystości milenijne w diecezji plockiej w tajnych dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, Toruń 2006; *Nieznane świadectwa. Opozycja i opór społeczny w województwie plockim w tajnych dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, wstęp, wybór i oprac. J. Pawłowicz, przedmowa, J. Eisler, Toruń 2005. Zob. także: G. Gołębiowski [rec.], *Nieznane świadectwa. Opozycja i opór społeczny w województwie plockim w tajnych dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, wstęp, wybór i oprac. J. Pawłowicz, przedmowa, J. Eisler, Toruń 2005, „*Notatki Plockie*” 2005, nr 4.
- ¹⁶⁹ *Kościół i opozycja na Lubelszczyźnie w dokumentach SB 1971–1983*, wstęp, wybór, oprac. M. Sobieraj, Lublin 2009.

dokumentów – opracowaną przez Andrzeja Sznajdera i Władysława Piotra Właźlaka – poświęcono działaniom komunistów przeciw pielgrzymkom na Jasną Górę¹⁷⁰. Iza-bela Mazanowska wydała raport UB z przebiegu procesji Bożego Ciała w 1956 r.¹⁷¹, Milena Przybysz ciekawe materiały z kontroli korespondencji – ukazując w przejętych przez SB listach walkę o krzyż w Nowej Hucie w 1960 r.¹⁷², Igor Hałagida opublikował raport dotyczący kościelnych obchodów milenium chrztu Rusi¹⁷³, zaś Marcin Krzysztofik dokumenty jednej z narad funkcjonariuszy Wydziału IV SB z Lublina¹⁷⁴. Wydano dokumenty dotyczące duszpasterstw – harcerskich (w opracowaniu Marcina Kapusty i Wojciecha Hausnera)¹⁷⁵ oraz prawniczych (w opracowaniu Wojciecha Kujawy)¹⁷⁶, a także Sodalitacji Mariańskiej (w opracowaniu Waldemara Rozynkowskiego)¹⁷⁷ i ministrantów (w opracowaniu Mariusza Trąby)¹⁷⁸.

Dwie obszerne edycje poświęcono represjom wobec księdza Jerzego Popiełuszki (opracowanie zespołowe pod red. Jolanty Mysiakowskiej oraz jej edycja autorska)¹⁷⁹, a także ks. Adama Sudoła (w opracowaniu Krzysztofa Kaczmarek i Andrzeja Romaniaka)¹⁸⁰.

Z zainteresowaniem badawczym – w ujęciu ogólnopolskim i regionalnym – spotkały się działania SB w czasie kolejnych pielgrzymek Jana Pawła II do Polski. Źródła związane z tą tematyką wydawali: Sławomir Cenckiewicz i Marzena Kruk¹⁸¹, Rafał

¹⁷⁰ *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*, wstęp i red. W.P. Właźlak, A. Sznajder; wybór i oprac. W.P. Właźlak, A. Sznajder, A. Brzezina, S. Maślikowski, Katowice–Tarnowskie Góry 2009.

¹⁷¹ *Relacja z przebiegu procesji religijnej w dniu 8 czerwca 1956 r. w aktach Powiatowego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Toruniu*, oprac. I. Mazanowska, RT 2007, t. 34.

¹⁷² M. Przybysz, „Wczoraj była w Nowej Hucie straszna awantura...”, ARwPL 2008, nr 1 (6).

¹⁷³ I. Hałagida, *Raport Departamentu IV MSW dotyczący katolickich obchodów milenium chrztu Rusi w Polsce w 1988 r.*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

¹⁷⁴ M. Krzysztofik, *Protokół z narady pracowników Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Lublinie z 3 lipca 1972 roku*, PiS 2010, nr 1 (15).

¹⁷⁵ *Harcerstwo duchowej niepodległości. Duszpasterstwo harcerskie w dokumentach Służby Bezpieczeństwa i archiwaliach środowisk harcerskich 1983–1989*, oprac. W. Hausner, M. Kapusta, Kraków 2009.

¹⁷⁶ W. Kujawa, *Sprawa kryptonim „Pallotyni”. Służba Bezpieczeństwa wobec warszawskiego duszpasterstwa prawników (1960–1965)*, PAIPN 2010, t. 3.

¹⁷⁷ *Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec sodalicyj mariańskich w Grudziądzu (1948–1951) w świetle zachowanych źródeł*, oprac. W. Rozynkowski, „Rocznik Grudziądzki” 2009, t. 18.

¹⁷⁸ M. Trąba, *Komunistyczne służby bezpieczeństwa wobec ministrantów w województwie katowickim (Informacja Wydziału IV Komitetu Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej w Katowicach z 1967 r.)*, ŚSHT 2007, t. 40, z. 2.

¹⁷⁹ *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki 1982–1984*, t. 1, red. J. Mysiakowska, wstęp J. Żaryn, wybór i oprac. J. Gołębiewski, J. Mysiakowska, A.K. Piekarska, Warszawa 2009 (zob. także: M. Klecel [rec.], „Glaukopis” 2011, nr 21–22); J. Mysiakowska, *Ksiądz Jerzy Popiełuszko w donosach TW ps. „Jankowski”, „Glaukopis”* 2009, nr 13–14.

¹⁸⁰ *Kryptonim „Agresor”. Ks. prałat Adam Sudoł w dokumentach Służby Bezpieczeństwa i Urzędu do spraw Wyznań w latach 1957–1989*, oprac. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Sanok 2006.

¹⁸¹ *Operacja „Żorza II”. Służba Bezpieczeństwa i Komitet Wojewódzki PZPR wobec wizyty Jana Pawła II w Trójmieście (czerwiec 1987)*, red. S. Cenckiewicz, M. Kruk, Warszawa–Gdańsk 2008.

Łatka¹⁸², Grzegorz Majchrzak¹⁸³, Magdalena Semczyszyn, Anna Sitkowska i Zbigniew Stanuch¹⁸⁴.

Wyjątkową wartość ma jednak stenogram rozmowy werbunkowej jednego z duchownych wydany przez Dariusza Iwaneczkę i Jolantę Tarnawską¹⁸⁵.

Źródła dotyczące działań aparatu represji przeciw zakonom wydawali: Mariusz Krzysztofiński¹⁸⁶, Józef Marecki¹⁸⁷, Peter Raina¹⁸⁸, Waldemar Rozynkowski¹⁸⁹, Krzysztof Kolasa i Jarosław Wąsowicz¹⁹⁰.

Ukazały się także dokumenty – w opracowaniu Witolda Gieszczyńskiego – ilustrujące działania SB wobec olsztyńskiego KIK¹⁹¹ oraz obszerna edycja źródłowa – w opracowaniu Sławomira Cenckiewicza – ukazująca działania SB przeciw Polskiemu Związкови Katolicko-Społecznemu¹⁹². Filip Musiał opracował donosy Tadeusza Nowaka – przedstawiające z nowej perspektywy sprawę odebrania „Tygodnika Powszechnego” prawowitej redakcji w 1953 r.¹⁹³ Paweł Skorut wydał źródła opisujące działania SB wobec działacza PAX Mieczysław Stachury¹⁹⁴.

Natomiast działania komunistycznego aparatu represji wobec duchownych grekokatolickich stały się przedmiotem obszernej edycji źródłowej opracowanej przez Igora Hałagidę¹⁹⁵.

¹⁸² *Pielgrzymki Jana Pawła II do Krakowa w oczach SB. Wybór dokumentów*, oprac. R. Łatka, Kraków 2012.

¹⁸³ G. Majchrzak, *Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski w świetle materiałów MSW*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 1.

¹⁸⁴ *Jan Paweł II w Szczecinie. Meldunki operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych z 1987 roku*, wybór i oprac. M. Semczyszyn, A. Sitkowska, Z. Stanuch, Warszawa–Szczecin 2008.

¹⁸⁵ D. Iwaneczko, J. Tarnawska, „Ksiądz z nami współpracuje, a my księdzu pomożemy”. *Stenogram werbunku księdza 4 grudnia 1978 r.*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

¹⁸⁶ M. Krzysztofiński, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Zgromadzenia Sióstr Służebniczek NMP (Starowiejskich) w latach 1959–1973*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

¹⁸⁷ „Weszli przemocą i wyrzucają”. *Eksmisja sióstr Marianek z klasztoru w Branicach*, oprac. J. Marecki, ZHW 2010, nr 32–33.

¹⁸⁸ P. Raina, *Losy sióstr zakonnych w PRL. Wysłudzenie – obozy – uwolnienie 1954–1956*, Warszawa 2004.

¹⁸⁹ *Obóz pracy sióstr zakonnych w Dębowej Łące (1954–1956) – przyczynek źródłowy*, oprac. W. Rozynkowski, „Rocznik Grudziądzki” 2011, t. 19.

¹⁹⁰ K. Kolasa, *Likwidacja placówek oświatowo-wychowawczych ss. salezjanek w Łodzi*, ARwPL 2008, nr 1 (6); *Salezjańska Szkoła Mechaniczna w Łodzi (1922–1962). Organizacja, funkcjonowanie, represje, likwidacja. Wybór źródeł*, oprac. K. Kolasa, J. Wąsowicz, Łódź 2010.

¹⁹¹ *Klub Inteligencji Katolickiej w Olsztynie 1980–1981 (w dokumentach Służby Bezpieczeństwa)*, oprac. W. Gieszczyński, „Echa Przeszłości” 2007, t. 8.

¹⁹² S. Cenckiewicz, „Endekoesbecja”. *Dezintegracja Polskiego Związku Katolicko-Społecznego w latach 1982–1986*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

¹⁹³ „Tygodnik Powszechny” w 1953 r. w *doniesieniach Tadeusza Nowaka*, oprac. F. Musiał, ZHW 2013, nr 37.

¹⁹⁴ P. Skorut, *Długoletnie podchody z „Janem” i „M-80”*, PAIPN 2011, t. 4.

¹⁹⁵ *Działania komunistycznych organów bezpieczeństwa przeciwko duchowieństwu grekokatolickiemu w Polsce (1944–1956). Dokumenty*, zebrał i oprac. I. Hałagida, Warszawa 2012.

1.6. Źródła dotyczące działań UB-SB wobec mniejszości narodowych i etnicznych

Tematyce tej poświęcono w ostatnich latach szereg studiów szczegółowych, niewiele natomiast ukazało się materiałów źródłowych z nią związanych. Te nieliczne publikowali: Igor Hałagida¹⁹⁶, Maciej Hejger¹⁹⁷, Aleksandra Namysło¹⁹⁸, Arkadiusz Słabig¹⁹⁹ oraz Robert Witalec²⁰⁰.

1.7. Źródła dotyczące działań UB-SB wobec uchodźstwa i emigracji politycznej

Aktywność pionów wywiadu i kontrwywiadu komunistycznej bezpieki jest coraz lepiej rozpoznawana, choć wciąż działalność SB poza granicami „ludowej” Polski jest jednym z najslabiej spenetrowanych naukowo zagadnień odnoszących się do komunistycznego aparatu represji. Lukę tę, poprzez publikowane edycje źródłowe, starali się wypełniać: Anna Fara, Piotr Szopa i Robert Witalec²⁰¹, Sylwia Galij-Skarbińska i Wojciech Polak²⁰², Sławomir Łukasiewicz²⁰³, Małgorzata Ptaszińska-Wójcik²⁰⁴, Paweł Skubisz²⁰⁵ oraz Mirosław Adam Supruniuk²⁰⁶. Natomiast Patryk Pleskot wydał tom źródeł dotyczących działań SB wobec emigracyjnych struktur „Solidarności”²⁰⁷.

¹⁹⁶ I. Hałagida, *Nieznane instrukcje MBP dotyczące akcji „Wisła”*, PiS 2004, nr 2 (6).

¹⁹⁷ M. Hejger, *Informacja Służby Bezpieczeństwa dotycząca ludności ukraińskiej w województwie koszalińskim z 19 listopada 1966 roku*, PZ 2007, z. 3.

¹⁹⁸ A. Namysło, *Instrukcja dla rozpracowania partii i organizacji działających w społeczeństwie żydowskim z 1946 r.*, PiS 2004, nr 2 (6).

¹⁹⁹ A. Słabig, *Problematyka niemiecka w dokumentach pionu kontrwywiadowczego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego ze schyłku 1953 roku*, SSH 2009, nr 15; *idem*, *Kontrwywiad Polski Ludowej a problem niemiecki w świetle danych z województwa koszalińskiego z lat pięćdziesiątych XX wieku*, SSH 2011, nr 17.

²⁰⁰ R. Witalec, *Sprawozdanie z akcji czoty „Czumaka” przeprowadzonej w powiecie przemyskim od 28 czerwca do 7 lipca 1947 r.*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

²⁰¹ *Pozyskać „Dobrego”. Wywiad PRL wobec Franciszka Chrapkiewicza i jego rodziny*, red. A. Fara, P. Szopa, R. Witalec, Rzeszów 2008.

²⁰² *Sprawozdanie Janusza Kryszaka z pobytu w Londynie w sierpniu i wrześniu 1987 roku*, oprac. S. Galij-Skarbińska, W. Polak, AE 2007, z. 9.

²⁰³ S. Łukasiewicz, *Aparat bezpieczeństwa PRL o polskich federalistach*, PiS 2008, nr 1 (12).

²⁰⁴ M. Ptaszińska-Wójcik, „Kultura” w notatce służbowej porucznika Pudysza z 1961 r., ZH 2006, z. 158; *Uzupełnienie Piotra Wandycza* zob. ZH 2007, z. 159.

²⁰⁵ P. Skubisz, *Służba Bezpieczeństwa wobec osób zbiegłych z kraju. Stenogram wykładu wygłoszonego przez Zenona Polaka w marcu 1958 r.*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9).

²⁰⁶ M.A.S., *Emigracja i SB – jeden dokument, wiele pytań*, AE 2007, z. 9.

²⁰⁷ *Solidarność. „Zachód” i „Węże”. Służba Bezpieczeństwa wobec emigracyjnych struktur Solidarności 1981–1989*, wstęp, wybór, oprac. P. Pleskot, Warszawa 2011. Zob. także: M. David, *Dziwny przypadek Jacka Knapika i Biura Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność” w Brukseli*, BIPN 2011, nr 11/12; P. Pleskot [polemika], BIPN 2011, nr 11/12.

1.8. Źródła dotyczące struktury i kadr UB-SB

Coraz lepsze rozpoznanie archiwów pozostałych po UB-SB umożliwia wydanie podstawowych normatywów regulujących działalność komunistycznego aparatu represji. Źródła dotyczące funkcjonowania powiatowych urzędów bezpieczeństwa opublikował Marcin Kasprzycki²⁰⁸, ważny dokument dotyczący Sekcji I MUBP w Częstochowie – Dariusz Węgrzyn²⁰⁹. Dawid Golik i Filip Musiał opracowali raport ilustrujący kondycję urzędów powiatowych w woj. krakowskim w pierwszych miesiącach ich działania²¹⁰. Raporty i sprawozdania z pracy wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa drukowali Zbigniew Nawrocki²¹¹ i Dariusz Jarosz²¹², zaś źródła odnoszące się do pracy poszczególnych jednostek SB na rzecz wywiadu – Monika Komaniecka²¹³. Dokumenty dotyczące funkcjonowania Departamentu I MSW wydał także Piotr Gontarczyk²¹⁴. Adam Dziuba z kolei opracował edycję źródłową dotyczącą działalności Inspektoratów Ochrony Przemysłu w kontekście polityki komunistów wobec górnictwa²¹⁵.

Jerzy Bednarek opublikował zbiór dokumentów ilustrujących przestępczość wśród funkcjonariuszy UB w latach 1946–1950²¹⁶, Piotr Byszewski – list Adama Humera do Stanisława Kani²¹⁷, a Patryk Pleskot – dokumenty ilustrujące sprawę Edmunda Łebka²¹⁸. Źródła szkicujące morale funkcjonariuszy UB w czasie „odwilży” wydał Piotr Rybarczyk²¹⁹, zaś analogiczne dokumenty dotyczące funkcjonariuszy SB

²⁰⁸ *Instrukcje i zarządzenia regulujące organizację i funkcjonowanie powiatowego aparatu bezpieczeństwa PRL w latach 1952–1956*, oprac. M. Kasprzycki, ZHW 2009, nr 31.

²⁰⁹ *Wytuczne do pracy Sekcji I MUBP w Częstochowie z 1945 roku*, oprac. D. Węgrzyn, ZHW 2010, nr 32–33.

²¹⁰ *Raport z inspekcji po powiatowych, miejskich i gminnych Urzędach Bezpieczeństwa Publicznego*, Kraków, 25 III 1945 r., oprac. D. Golik, F. Musiał, ZHW 2013, nr 37.

²¹¹ *Ludzie Różańskiego. Pion śledczy rzeszowskiego UB w 1948 roku*, oprac. T. Balbus, Z. Nawrocki, SRz 2002, t. 9 (sprawozdanie Wydziału Śledczego WUBP za rok 1948).

²¹² D. Jarosz, *Sprawozdanie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kielcach z pracy agenturalno-operacyjnej na wsi woj. kieleckiego z marca 1954 r.* [w:] *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 1, Warszawa 1995.

²¹³ *Przepisy w sprawie pracy jednostek organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych na rzecz wywiadu (1973 r.)*, oprac. M. Komaniecka, ZHW 2009, nr 31.

²¹⁴ P. Gontarczyk, *Departament I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, „Glaukopis” 2006, nr 5–6; *idem*, *Dwie notatki Departamentu I MSW w sprawie pracy terenowych organów wywiadu „na kierunku watykańskim”*, „Glaukopis” 2007–2008, nr 9–10.

²¹⁵ A. Dziuba, *Inspektorat Ochrony Przemysłu a polityka UB wobec górnictwa w 1949 r.*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

²¹⁶ J. Bednarek, *Przestępczość wśród funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w latach 1946–1950 w ocenie Biura do spraw Funkcjonariuszy MBP*, PAIPN 2008, t. 1.

²¹⁷ P. Byszewski, *Zmącony spokój oprawcy. Nieznany list Adama Humera do I sekretarza KC PZPR Stanisława Kani z 20 marca 1981 r.*, PAIPN 2008, t. 1.

²¹⁸ P. Pleskot, *Zbrodnia i kara w MBP. Sprawa Edmunda Łebka*, PAIPN 2009, t. 2.

²¹⁹ P. Rybarczyk, „...każdego klerykała z milicji będziemy pędzić!”, *Zwalczanie praktyk religijnych wśród funkcjonariuszy KW MO w Bydgoszczy po Październiku*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

z mniejszych urzędów w ostatnich latach PRL opublikował Piotr Milczanowski²²⁰. Ten sam badacz wydał interesujące źródła ukazujące reformę strukturalną SB z przełomu 1989 i 1990 r. na przykładzie Krakowa²²¹.

Małgorzata Choma-Jusińska opracowała niezmiernie ciekawy dokument dotyczący funkcjonowania Wydziału IV WUSW w Lublinie u schyłku lat osiemdziesiątych²²².

Z punktu widzenia kadr UB-SB cenne są przede wszystkim dwie edycje – czyli: „Dzienniki Personalne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”²²³ oraz reprint wewnątrzresortowego informatora personalnego: *Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978. Centrala*, t. 1²²⁴.

Zainteresowania badawczego doczekały się także służby milicyjne. Piotr Majer opublikował edycję dotyczącą MO²²⁵, a Konrad Rokicki – ZOMO²²⁶.

1.9. Źródła dotyczące metod, form i środków działania UB-SB

Fundamentalne znaczenie dla badań nad UB ma seria wydawnicza zbierająca dokumenty obrazujące taktykę, strategię oraz metody działania bezpieki z lat 1944–1956²²⁷. Normatywy wydawane w latach 1944–1956 przez ministra bezpieczeństwa publicznego oraz kierownika Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego zebrał Bogusław Kopka w monumentalnej pracy *Księga bezprawia*²²⁸. Prócz niej istotne znaczenie ma seria

²²⁰ *Morale funkcjonariuszy SB i MO w Małopolsce w ostatnich latach PRL (wybór dokumentów)*, oprac. P. Milczanowski, ZHW 2010, nr 32–33.

²²¹ P. Milczanowski, *Reforma krakowskiej struktury SB na przełomie lat 1989 i 1990 (w świetle zachowanych materiałów archiwalnych w krakowskim BUiAD)*, ARWPL 2012, nr 1 (10).

²²² M. Choma-Jusińska, *Sprawozdanie pokontrolne z pracy Wydziału IV Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Lublinie w 1988 roku*, PiS 2005, nr 1 (7).

²²³ „Bijące serce partii”. „Dzienniki Personalne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego”, t. 1: 1945–1947, red. A.K. Kunert, R.E. Stolarski, wybór i oprac. A.K. Kunert, Warszawa 2001.

²²⁴ *Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978. Centrala*, [w:] M. Piotrowski, *Ludzie bezpieki w walce z Narodem i Kościołem*, Lublin 2000.

²²⁵ *Relacje między prokuraturą a milicją w świetle protokołu wspólnej odprawy ze stycznia 1951 roku*, oprac. P. Majer, PP 2006, nr 3. Zob. także: *Niewprowadzone w życie akty normatywne powojennego aparatu policyjnego w Polsce 1944–1948*, oprac. P. Majer, PP 2007, nr 4.

²²⁶ K. Rokicki, *Chrzest bojowy ZOMO*, PiS 2007, nr 1 (11).

²²⁷ Seria ta została zainicjowana w 1994 r., zob.: *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Paczkowski, cz. 1: *Lata 1945–1947*, Warszawa 1994; *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Paczkowski, cz. 2: *Lata 1948–1949*, Warszawa 1996; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1950–1952. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Dudek, A. Paczkowski, Warszawa 2000; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1953–1954. Taktyka, strategia, metody*, oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2004; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce w latach 1954–1956. Taktyka, strategia, metody*, wstęp A. Paczkowski, wybór i oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2011.

²²⁸ *Księga bezprawia. Akta normatywne kierownictwa Resortu Bezpieczeństwa Publicznego (1944–1956)*, wybór i oprac. B. Kopka, wstęp A. Paczkowski, Warszawa 2011. Zob. także: I. Kordas [rec.], DzN 2011, nr 2.

wydawnicza *Normatywy aparatu represji*, w której ramach wydano – oprócz wcześniej wspomnianego tomu zbierającego instrukcje, wytyczne i okólniki dyrektor Departamentu V MBP – wybór źródeł zawierających normatywy pionów pomocniczych UB-SB w opracowaniu Moniki Komanieckiej²²⁹. Wcześniej pojedyncze dokumenty dotyczące tego zagadnienia publikowali Konrad Rokicki²³⁰, Piotr Gontarczyk²³¹ i Grzegorz Majchrzak²³², później zaś także Maciej J. Drygas²³³. Paweł Piotrowski wydał źródła normatywne dotyczące działań wywiadu SB²³⁴. Natomiast Andrzej Paczkowski i Sławomir Łukasiewicz opublikowali sprawozdanie z działalności wywiadowczej MBP w 1949 r.²³⁵ Tzw. pionem kontrwywiadu UB zajął się Patryk Pleskot, publikując tom podstawowych źródeł związanych z tym tematem²³⁶. Zaś Krzysztof Busse opublikował instrukcję pracy operacyjnej KW MO w Radomiu z 1978 r.²³⁷

Zajmowano się także innymi zagadnieniami – wydawano źródła związane z procesem podstawowego (tzw. zerowego) szkolenia operacyjnego²³⁸, defraudacjami funduszu operacyjnego²³⁹, wykorzystaniem socjologii w działaniach SB²⁴⁰, czy wytycznymi do działań przeciwko środowiskom byłej opozycji i podziemia po październikowej „odwilży”²⁴¹.

²²⁹ *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp, oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010. Zob. także: A. Zieliński [rec.], *Instrukcje pracy pionów pomocniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa (1945–1989)*, wybór, wstęp, oprac. M. Komaniecka, Kraków 2010, PAIPN 2011, t. 4.

²³⁰ K. Rokicki, *Instrukcja pracy dla funkcjonariuszy obserwacji (Biura „B” MSW)*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

²³¹ P. Gontarczyk, *Instrukcja pionu „T” MSW w sprawie zakładania podsłuchu pokojowego*, ARwPL 2006, nr 2 (4); *idem*, *Informacje z podsłuchów*, BIPN 2006, nr 5 (64) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008).

²³² G. Majchrzak, *Podsłuchy w sprawach operacyjnych SB*, BIPN 2006, nr 5 (64) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008).

²³³ *Perlustracja*, do druku podał M.J. Drygas, współpraca M. Komaniecka, „Karta” 2011, nr 68.

²³⁴ P. Piotrowski, *Formy działalności operacyjnej wywiadu cywilnego PRL. Instrukcja o pracy wywiadowczej Departamentu I MSW z 1972 r.*, ARwPL 2007, nr 1 (5) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008). Zob. także: *idem*, *Specyfika pracy operacyjnej wywiadu PRL*, BIPN 2007, nr 5–6 (76–77).

²³⁵ *Wywiad polski w roku 1949. Sprawozdanie z działalności*, wstęp i oprac. A. Paczkowski, Warszawa 2009; A. Paczkowski, S. Łukasiewicz, *Wywiad Polski Ludowej w 1948 r.*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9).

²³⁶ P. Pleskot, *„Tarcza partii i narodu”. Kontrwywiad Polski Ludowej w latach 1945–1956. Zarys struktury i wybór źródeł*, Warszawa 2010.

²³⁷ *Z agenturą nie czekamy na centrale – instrukcja pracy operacyjnej Wydziału Śledczego KW MO w Radomiu*, oprac. K. Busse, PiS 2012, nr 19.

²³⁸ F. Musiał, *Zeszyt esbeka. Notatki sierż. Jana Brzozowskiego z kursu operacyjnego dla nowo przyjętych funkcjonariuszy SB (14 X–15 XI 1974 r.)*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

²³⁹ P. Skubisz, *Casus Barana – rzecz o defraudacji funduszu operacyjnego SB*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

²⁴⁰ D. Wicenty, *Socjologia w służbie SB?*, ARwPL 2009, nr 1 (7); *idem*, *Socjologowie pod obserwacją. Kontrola operacyjna V Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego w styczniu 1977 r. w Krakowie*, „Arcana” 2009, nr 2–3 (86–87).

²⁴¹ J. Mysiakowska, *Wrogowie „władzy ludowej” po Październiku ’56*, „Glaukopis” 2009, nr 13/14.

Ciekawostką są dokumenty wydane przez Wojciecha Frazika – deklaracja jednego z OZI złożona po śmierci Józefa Stalina²⁴², oraz Franciszka Dąbrowskiego – zakończenie współpracy w związku z działaniami władzy komunistycznej w Marcu 1968²⁴³. Najważniejsze edycje dotyczące OZI wydawali jednak Tomasz Balbus²⁴⁴, Henryk Głębocki²⁴⁵ i Tadeusz Ruzikowski²⁴⁶. Problematyką tą zajmowali się także Bartosz Kapuściak²⁴⁷, Bogusław Kopka²⁴⁸, Grzegorz Majchrzak²⁴⁹ i Antoni Zieliński – autor niezwykle ciekawej krytycznej analizy pierwszej instrukcji o pracy operacyjnej UB²⁵⁰.

1.10. Źródła dotyczące sądownictwa „ludowej” Polski

Ta tematyka, w porównaniu z poprzednimi latami, cieszyła się nieco mniejszym zainteresowaniem badawczym. Zapewne ze względu na to, że akta spraw karnych były łatwo dostępne dla badaczy już na początku lat dziewięćdziesiątych. W ostatnich latach kolejne edycje źródłowe opublikowali Krzysztof Szwagrzyk²⁵¹ i Marcin Zwolski²⁵², a także Diana Maksimiuk²⁵³ oraz Marta Paszek i Rafał Michalski²⁵⁴.

Wybór źródeł dotyczących procesów działaczy niepodległościowych na Rzeszowszczyźnie wydał Stanisław Ludwik Krowicki²⁵⁵, drugą stroną tego zagadnienia

²⁴² W. Frazik, *Dla uczczenia nieśmiertelnej pamięci...*, BIPN 2008, nr 3 (86).

²⁴³ F. Dąbrowski, *Nieoczekiwany koniec współpracy. TW „Żeliszaw” i Marzec 1968*, BIPN 2008, nr 3 (86).

²⁴⁴ T. Balbus, *Mechanizm werbowania i prowadzenia agentury Urzędu Bezpieczeństwa (dokument MBP z 1945 r.)* [w:] *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, t. 3, red. Ł. Kamiński, Wrocław 2000.

²⁴⁵ „Biblia” *Śłużby Bezpieczeństwa: Instrukcja 006/70*, wstęp H. Głębocki, „Arcana” 2002, nr 4–5. Zob. także: *Zarobki tajnych współpracowników SB w Krakowie*, wstęp H. Głębocki, „Arcana” 2002, nr 4–5.

²⁴⁶ *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004.

²⁴⁷ B. Kapuściak, *Czy Lech Wałęsa był agentem Wojskowej Służby Wewnętrznej? Głosa w sprawie pewnego zeznania, czyli kilka uwag o karcie osobowej tajnego współpracownika WSW*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

²⁴⁸ B. Kopka, *Dyscyplinowanie agentów*, BIPN 2005, nr 9–10 (56–57).

²⁴⁹ G. Majchrzak, *Uprzejmie informuję...*, BIPN 2002, nr 4 (15).

²⁵⁰ A. Zieliński, *Instrukcja (tymczasowa) o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci z 13 lutego 1945 r. Analiza krytyczna dokumentu*, PAIPN 2012, nr 5.

²⁵¹ *Wykonywanie egzekucji w Polsce. Zarządzenia i korespondencja z lat 1945–1946 (wybór dokumentów)*, oprac. K. Szwagrzyk, ZHW 2002, nr 17.

²⁵² M. Zwolski, *Wykonywanie kary śmierci w polskich więzieniach grudzień 1954–kwiecień 1956*, PiS 2003, nr 1 (3).

²⁵³ D. Maksimiuk, *Rozliczanie stalinizmu na fali „odwilży” 1956 roku. Dokumenty archiwalne dotyczące odpowiedzialności sędziów i prokuratorów wojskowych za łamanie praworządności w latach 1948–1954*, MHI 2010, t. 9. Zob. także: *eadem*, *Krótką historią długo obowiązującego dekretu, czyli o tzw. małym kodeksie karnym*, MHI 2010, t. 9.

²⁵⁴ M. Paszek, R. Michalski, *Zeszyt odpraw Wojskowego Sądu Rejonowego w Katowicach (1951–1952)*, PAIPN 2013, t. 6.

²⁵⁵ *Dokumenty zbrodni UB na Rzeszowszczyźnie*, oprac. S.L. Krowicki, NiP 2006, nr 1.

zarysował Filip Musiał, wydając wybór źródeł ilustrujących rolę adwokata w procesach politycznych²⁵⁶. Natomiast Marcin Łysko zajął się słabo dotąd rozpoznaniem zagadnieniem represji karno-administracyjnych wobec duchowieństwa katolickiego w latach 1960–1961²⁵⁷. Z kolei Sebastian Pilarski we współpracy z Krzysztofem Kolasą wydał tom źródeł dotyczących procesów politycznych działaczy NSZZ „Solidarność” w Łodzi w czasie stanu wojennego²⁵⁸.

1.11. Źródła dotyczące więziennictwa „ludowej” Polski

Obszerną edycję zawierającą protokoły odpraw, zjazdów i narad kierownictwa Departamentu Więziennictwa MBP wydali Marek Jabłonowski i Włodzimierz Janowski²⁵⁹. Marcin Zwolski upowszechnił drukiem dokument z inspekcji aresztów śledczych z 1952 r.²⁶⁰, a Janusz Borowiec – źródła dotyczące nadużyć funkcjonariuszy z pionu więziennictwa MBP²⁶¹. Specyficzne źródło tego typu obrazujące metody działania funkcjonariuszy w komunistycznych więzieniach opublikował Grzegorz Ostasz²⁶². Zaś Adam F. Wojciechowski opracował dokument będący oceną całości systemu więziennictwa PRL²⁶³. Dorota Kanarek-Lizik i Witold Stankowski wydali dokument obrazujący przygotowania, jakie czyniono w areszcie w Bydgoszczy w przededniu wprowadzenia stanu wojennego²⁶⁴, zaś materiały dotyczące miejsc internowania opublikowali Sylwia Galij-Skarbińska i Wojciech Polak²⁶⁵.

²⁵⁶ *O roli adwokata w systemie komunistycznym. Wybór dokumentów*, oprac. F. Musiał, ZHW 2005, nr 23.

²⁵⁷ *Dokumenty archiwalne dotyczące orzecznictwa karno-administracyjnego w sprawach związanych z działalnością polskiego Kościoła rzymskokatolickiego w latach 1960–1961*, oprac. M. Łysko, MHI 2007, t. 5.

²⁵⁸ *Procesy polityczne działaczy NSZZ Solidarność w Łodzi w okresie stanu wojennego*, wstęp i wybór S. Pilarski, oprac. S. Pilarski, współpraca K. Kolasa, Łódź 2013.

²⁵⁹ *Protokoły odpraw, zjazdów i narad kierownictwa Departamentu Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z naczelnikami więzień i obozów pracy (1944–1954)*, oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2006. Zob. także: B. Kopka [rec.], *Polska mniej znana. Protokoły odpraw, zjazdów i narad kierownictwa Departamentu Więziennictwa Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z naczelnikami więzień i obozów pracy (1944–1954)*, oprac. M. Jabłonowski, W. Janowski, Warszawa 2006, „Glaukopis” 2007, nr 7–8.

²⁶⁰ M. Zwolski, „Pawilony śledcze” oraz areszty podległe wydziałom śledczym WUBP w świetle inspekcji z 1952 r., ARwPL 2006, nr 2 (4).

²⁶¹ J. Borowiec, *Nadużycia funkcjonariuszy więzienia w Rzeszowie w świetle raportu naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy WUBP w Rzeszowie z listopada 1949 r.*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

²⁶² *Więzień karny Rutkowski – relacja pisana we Wronkach (cz. 1)*, oprac. G. Ostasz, ZHW 2009, nr 31.

²⁶³ *Memoriał o stanie więziennictwa w PRL*, oprac. A.F. Wojciechowski, ZH 2007, z. 159.

²⁶⁴ *Areszt śledczy w Bydgoszczy wobec wydarzeń poprzedzających stan wojenny w Polsce 13 grudnia 1981 r. Jeden z największych buntów więźniów w Polsce w świetle materiałów źródłowych*, oprac. D. Kanarek-Lizik, W. Stankowski, KB 2006, t. 28.

²⁶⁵ *Dokumenty Centralnego Zarządu Zakładów Karnych dotyczące obozów internowania (1982 rok)*, oprac. S. Galij-Skarbińska, W. Polak, Gdańsk–Warszawa 2012.

Kilka tomów ukazywało obozy, w których – tuż po II wojnie światowej – osadzano Niemców²⁶⁶, zaś Igor Hałagida wydał edycję obrazującą sytuację duchownych greckokatolickich i prawosławnych więzionych w obozach „ludowej” Polski²⁶⁷.

Specyficzną edycją są księgi więzienne z lubelskiego zamku opracowane przez Andrzeja T. Filipka i Marcina Krzysztofika²⁶⁸. Ważnym uzupełnieniem publikacji dotyczących więziennictwa w pierwszej dekadzie „ludowej” Polski jest materiał wydany przez Pawła Madejskiego opisujący napisy i znaki pozostawione na ścianach więzień i aresztów Lublina²⁶⁹.

1.12. Źródła dotyczące militarnych struktur aparatu represji

Można mieć nadzieję, że ta – jak dotąd słabo zbadana – tematyka w najbliższych latach będzie się cieszyła większym zainteresowaniem badaczy. Bowiem dzięki aktywności prezesa IPN, śp. Janusza Kurtyki, znacząca liczba tajnych do niedawna dokumentów wytworzonych przez Informację Wojskową, Wojskową Służbę Wewnętrzną czy Zarząd II Sztabu Generalnego została ujawniona.

Fundamentalne znaczenie dla omawianego tematu ma obszerna edycja opracowana przez Bartosza Kapuściaka (w ramach serii wydawniczej *Normatywy aparatu represji*), w której zebrano instrukcje pracy kontrwywiadowczej oraz prowadzenia dokumentacji i ewidencji WSW z lat 1957–1990²⁷⁰. Dokumenty związane z funkcjonowaniem poprzedniczki WSW – czyli Informacji Wojskowej – publikowali Piotr Gontarczyk²⁷¹ i Krzysztof Lesiakowski²⁷².

²⁶⁶ *Niemcy w Polsce 1945–1950. Wybór dokumentów*, red. W. Borodziej, H. Lemberg, t. 1: *Władze i instytucje centralne. Województwo olsztyńskie*, Warszawa 2000; t. 2: *Polska Centralna. Województwo śląskie*, Warszawa 2000; t. 3: *Województwa szczecińskie i poznańskie*, Warszawa 2001; t. 4: *Pomorze Gdańskie i Dolny Śląsk*, red. D. Boćkowski, Warszawa 2001. Zob. także: *Obóz Pracy w Świętochłowicach w 1945 roku. Dokumenty, zeznania, relacje, listy*, wybór, wstęp i oprac. A. Dziurok, Warszawa 2002.

²⁶⁷ *Duchowni greckokatolicki i prawosławni w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie (1947–1949). Dokumenty i materiały*, zebrał i oprac. I. Hałagida, Warszawa 2012. Zob. także: *idem, Ukraińcy duchowni greckokatolicki sądzeni w stalinowskiej Polsce (1944–1956)*, „Almanach Historyczny” 2009, t. 11.

²⁶⁸ *Księgi więzienia na zamku w Lublinie 1944–1954*, t. 1: *Księga główna więźniów śledczych 9 X–11 XII 1944*, red. i oprac. A.T. Filipek, M. Krzysztofik, Lublin 2009; t. 2: *Księga główna więźniów śledczych, 8 XII 1944–22 II 1945*, red. i oprac. A.T. Filipek, M. Krzysztofik, Lublin 2010; t. 3: *Księga główna więźniów śledczych 22 II 1945–12 III 1946, Księga główna więźniów karnych 23 VII 1945–6 IX 1947*, red. i oprac. A.T. Filipek, M. Krzysztofik, Lublin 2012.

²⁶⁹ *Napisy i znaki pozostawione przez osoby przetrzymywane w aresztach i więzieniach Lublina w latach 1944–1953*, oprac. P. Madejski, PiS 2012, nr 20.

²⁷⁰ *Instrukcje pracy kontrwywiadowczej Wojskowej Służby Wewnętrznej wraz z instrukcjami prowadzenia dokumentacji i ewidencji (1957–1990)*, oprac., słownik i wstęp B. Kapuściak, Kraków 2010; *Umocowania prawne działalności Wojskowej Służby Wewnętrznej (1957–1990)*, oprac. B. Kapuściak, ZHW 2009, nr 31.

²⁷¹ P. Gontarczyk, „Pod przykrywką”. *Rzecz o sowieckich organach Informacji Wojskowej w Wojsku Polskim*, „Glaukopis” 2009, nr 13–14.

²⁷² K. Lesiakowski, *Wytyczne do pracy oficerów Głównego Zarządu Informacji WP w brygadach i komendach Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” 1948–1949*, PiS 2008, nr 1 (12).

Ważnym źródłem do badania przede wszystkim działań Zarządu II Sztabu Generalnego jest raport z weryfikacji WSI, którego fragmenty odnoszą się do aktywności sprzed 1989 r.²⁷³

Kończąc omawianie publikowanych materiałów i dokumentów prezentujących komunistyczny aparat represji, trzeba jeszcze przywołać edycję opracowaną przez Macieja Korkucia ukazującą działania represyjne Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego²⁷⁴ oraz dokument opracowany przez Grzegorza Goryńskiego dotyczący Zwiadu WOP²⁷⁵.

2. Wspomnienia i relacje

Publikowane w ostatnich latach wspomnienia i relacje dotyczą sądownictwa i więziennictwa „ludowej” Polski. Wydano szereg wspomnień więźniów politycznych z lat 1944–1956: Józefa Górskiego²⁷⁶, Ruty Czaplińskiej²⁷⁷, Tadeusza Huberta Jakubowskiego²⁷⁸, Tadeusza Jędrzejkiewicza²⁷⁹, Bolesława Kalacińskiego²⁸⁰, Zygmunta Kurala²⁸¹, Józefa Lulka²⁸², Ryszarda Matrzaka²⁸³, Krystyny Widelskiej²⁸⁴ czy Mateu-

²⁷³ *Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust. 1 pkt 1–10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. „Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego” oraz innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2007.

²⁷⁴ M. Korcuć, *Pretorianie władzy „ludowej”. Zasady organizacji oddziałów prowokacyjnych i sieci agenturalnej w świetle instrukcji Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, ARwPL 2005, nr 1 (2).

²⁷⁵ *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza widziany oczami jego szefa, płk. Stefana Sobczaka. Oceana zaprezentowana na odprawie kadry kierowniczej tej formacji na początku 1955 r.*, oprac. G. Goryński, ARwPL 2012, nr 1 (10).

²⁷⁶ J. Górski, *W mamrze. Wspomnienia z więzienia siedleckiego*, wstęp i oprac. A. Ziontek, W. Charczuk, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2008, z. 16.

²⁷⁷ R. Czaplińska, *Z archiwum pamięci. 3653 więzienne dni*, red. K. Szwagrzyk, J. Żygadło, Wrocław 2003.

²⁷⁸ T.H. Jakubowski, *Znakiem tego oskarżony*, Warszawa 2008.

²⁷⁹ T. Jędrzejkiewicz, *Cela śmierci*, Warszawa 2000.

²⁸⁰ B. Kalaciński, *W aresztach Urzędu Bezpieczeństwa*, oprac. M. Wenklar, ZHW 2008, nr 28–29.

²⁸¹ Z. Kural, *Z Korca do Krakowa. Wołyniak w krakowskiej konspiracji harcerskiej*, oprac. F. Musiał, ZHW 2009, nr 30. Zob. także: F. Musiał, *Wolność w obozie dla młodocianych*, BIPN 2010, nr 5–6 (114–115).

²⁸² J. Lulek „Wichura”, „*Na śmierć wychodził spokojnie*”. *Wspomnienia z procesu BW WiN i PAS NZW w Tarnowie*, oprac. M. Wenklar, ZHW 2009, nr 30.

²⁸³ R. Matrzak, *Ostatni rozkaz*, Pruszków 2011.

²⁸⁴ K. Widelska-Własik, *Nie żałuję tych moich młodych lat...*, oprac. M. Kruk, ZHW 2010, nr 32–33.

sza Wyrwicha²⁸⁵. Należy też wspomnieć o kolejnych wydaniach wspomnień Juliusza Gerunga²⁸⁶ i Stanisława Krupy²⁸⁷. Warto zwrócić uwagę na antologię wspomnień pod redakcją Andrzeja Dzieczkowskiego i Zbigniewa Żerańskiego²⁸⁸, Krzysztofa Madeja, Jana Żaryna i Jacka Teofila Żurka²⁸⁹, Barbary Otwinowskiej i Teresy Drzał²⁹⁰. Ponownie wydano także krótkie wspomnienie Wiesławy Ralskiej, żony Stanisława Ralskiego – działacza II Zarządu Głównego WiN, z procesu jej męża²⁹¹. Z kolei Anna Karwańska pisała o Ukrainkach i Polkach więzionych przez UB²⁹². Nie można pominąć tomu wspomnień działacza WiN Jerzego Woźniaka²⁹³, a także wspomnień prof. Stanisława Salmonowicza dotyczących wytoczonej mu na początku lat siedemdziesiątych sprawy karnej²⁹⁴. Wspomnienia więźniów – odsłaniając inny wymiar systemu więziennictwa – uzupełniają wydania grypsów i korespondencji więziennych²⁹⁵.

Opublikowano także znaczącą liczbę wspomnień z obozów internowania w czasie stanu wojennego. O swych przeżyciach w Bydgoszczy pisała Joanna Mieszko²⁹⁶, o pobytach w Gołdapi opowiedzieli Janina Jankowska²⁹⁷, Maria Peisert-Kisielewicz²⁹⁸, w Katowicach i Strzelcach Opolskich – Józef Bocian²⁹⁹, we Wronkach i Gębarzewie – Edwin Klessa³⁰⁰. Wydano zbiór wspomnień osadzonych w Kwidzynie³⁰¹, o Jaworzcu

²⁸⁵ M. Wyrwich, *W celi śmierci*, Warszawa 2002.

²⁸⁶ J. Gerung, *Czy tylko trzy lata? Wspomnienia więźnia politycznego z okresu stalinowskiego: Chełm, Włodawa, Lublin, Jaworzno*, wyd. 2 uzup. i popr., Warszawa 2007.

²⁸⁷ S. Krupa, *X Pawilon. Katownia UB na Rakowieckiej*, wyd. 2 (poprawione), Warszawa 2009.

²⁸⁸ *Nasz los jak wiele innych... Wspomnienia więźniów politycznych okresu stalinowskiego*, red. A. Dzieczkowski, Z. Żerański, przedm. A. Wernic, Warszawa–Pruszków 2005.

²⁸⁹ *Księga świadectw. Skazani na karę śmierci w czasach stalinowskich i ich losy*, red. K. Madej, J. Żaryn, J.T. Żurek, Warszawa 2003.

²⁹⁰ *Zawołać po imieniu. Księga kobiet – więźniów politycznych 1944–1958*, t. 1–2, zebrały i oprac. B. Otwinowska, T. Drzał, Nadarzyn–Pruszków 1999–2003.

²⁹¹ W. Ralska, *Wspomnienia z procesu II Zarządu Głównego WiN*, przypisami opatrzył F. Musiał, BIPN 2008, nr 1–2 (84–85).

²⁹² A. Karwańska, *W sidłach UB*, „Nowa Ukraina” 2007, z. 1/2.

²⁹³ J. Woźniak, *Droga do wolnej Polski*, Wrocław 2011.

²⁹⁴ S. Salmonowicz, *Moja sprawa karna 1970/1971*, DzN 2010, nr 4.

²⁹⁵ W. Gałka, *„Masz rywalkę Polskę”. Korespondencja więzienna Władysława Gałki (1949–1956)*, red. M. Kamykowska, J. Żaryn, współpraca L. Rysak, Warszawa 2012; E. Jakimek-Zapart, *Nie mogłem inaczej żyć... Grypsy Łukasza Cieplińskiego z celi śmierci*, Kraków 2007; *Listy więziennicze gen. Mieczysława Huchli (1948–1951)*, oprac. M. Bukala [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. T. Balbus, M. Krzysztofński, E. Leniart, Z. Nawrocki, Rzeszów 2012.

²⁹⁶ J. Mieszko, *Notatki więziennicze (Fragmenty)*, „Arcana” 2008, nr 84.

²⁹⁷ J. Jankowska, *Złota klatka*, „Karta” 2008, nr 55.

²⁹⁸ M. Peisert-Kisielewicz, *Internowana*, „Karta” 2008, nr 55.

²⁹⁹ J. Bocian, *Pamiętnik internowanego*, NRHA 2011, nr 18. Zob. także: J. Florczak, *Moje wspomnienia. W nawiązaniu do „Pamiętnika internowanego Józefa Bociana”*, NRHA 2011, nr 18.

³⁰⁰ E. Klessa, *Pamiętnik z internowania*, wstęp i oprac. J. Wąsowicz, Poznań 2013.

³⁰¹ *Kwidzyn. W niewoli brata mego... Stan wojenny. Wspomnienia, refleksje, oceny*, oprac. B.K. Gołąb, W. Kaludziński, Olsztyn 2005.

zaś pisał Edward Staniewski³⁰². Wspomnienia z internowania opublikowali także Jan Ludwik Koss³⁰³ i Wiesław Wodecki³⁰⁴.

Dzienniki i notatki z okresu internowania wydali: w Darłównu – Edward Staniewski³⁰⁵, w Gołdapi i Poznaniu – Teresa Klimek³⁰⁶, w Grodkowie – Przemysław Lazarowicz³⁰⁷, w Jaworzu – Władysław Bartoszewski³⁰⁸, a w Kamiennej Górze – Andrzej Piesiak³⁰⁹, Piotr Rajski – z Uherzec³¹⁰, zaś Tadeusz Dziechciowski z Goleniowa, Wierzchowa Pomorskiego i Strzeblinka³¹¹.

Wspomnienia, których motywem przewodnim są potyczki z komunistyczną władzą i jej aparatem represji, wydał ks. Stanisław Mac³¹², a także Krzysztof Wojtycza³¹³. Ciekawym źródłem są wspomnienia Adama Turli z rozmowy operacyjnej prowadzonej z nim przez SB³¹⁴.

Duże znaczenie dla postępu badań miało uruchomienie w 2004 r. wydawanego przez Instytut Pamięci Narodowej tematycznego periodyku „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”. Systematycznie publikowane są w nim wspomnienia funkcjonariuszy UB³¹⁵ – uzupełnia je ciekawy materiał publikowany w „Zeszytach Historycznych WiN-u”³¹⁶ – oraz materiały pisane przez funkcjonariuszy³¹⁷. Samokrytykę Józefa

³⁰² E. Staniewski, *Jaworze. Wczasy pod łufą 12.02.1982–22.05.1982*, Warszawa 2006.

³⁰³ J.S. Koss, *Noc złego*, Lublin 2007.

³⁰⁴ W. Wodecki, *Herbata na żyletkach. Karnawał „Solidarności” w celi 12 na przyzbie*, Wrocław 2008.

³⁰⁵ E. Staniewski, *Darłówek. Dziennik z internowania 23.05.1982–12.06.1982*, Warszawa 2006. Zob. także: *idem, Moje zmagania z szatanem*, Warszawa 2006.

³⁰⁶ T. Klimek, *Zapiski z internowania*, NRHA 2012, nr 19.

³⁰⁷ P. Lazarowicz, *Wymuszone dojrzewanie*, oprac. G. Kowal, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2011, nr 1.

³⁰⁸ W. Bartoszewski, *Dziennik z internowania: Jaworze 15.12.1981–19.04.1982*, przedmowa A. Friszke, Warszawa 2006.

³⁰⁹ A. Piesiak, *Dziennik internowania w Kamiennej Górze. Cz. 2: (24.01.1982–21.02.1982)*, „Rocznik Jeleniogórski” 2006, t. 38.

³¹⁰ P. Rajski, *Uherce to takie mile więzienie koło Leska. Dziennik internowanego*, wprowadzenie Z. Woźniczka, słowo wstępne J. Jelonek, E. Żurawska, Katowice 2010.

³¹¹ T. Dziechciowski, *Dziennik z internowania: Goleniów–Wierzchowo Pomorskie–Strzeblinek (1981–1982)*, Szczecin 2011.

³¹² S. Mac, *Komu bije dzwon wolności*, Rzeszów 2007.

³¹³ K. Wojtycza, *Moja przygoda z SB*, oprac. M. Kapusta, KRHH 2010, t. 6.

³¹⁴ A. Turli, *Moja ostatnia „profilaktyczna”... rozmowa z SB*, KRHH 2008, t. 4.

³¹⁵ W. Frazik, *Wojenne losy Jana Emila Karpińskiego (Emanuela Alberga)*, ARwPL 2008, nr 1 (6); M. Korcuć, „*Moje bezpiecznieckie wojsko...*”. *Początki władzy komunistycznej w oczach płk. UB Józefa Jurkowskiego*, ARwPL 2007, nr 1 (5); S. Poleszak, *Wspomnienia Adama Górki, „kujbyszewiaka” (1944–1953)*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

³¹⁶ *Od Rzeszowa do Gdańska... Aparat bezpieczeństwa w Rzeszowie, Krakowie i Gdańsku w relacji Andrzeja Budy*, oprac. D. Czerwiński, ZHW 2012, nr 36.

³¹⁷ M. Kasprzycki, *Oświadczenie kpt. Józefa Muniaka, funkcjonariusza Departamentu III Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego*, ARwPL 2009, nr 1 (7); F. Musiał, „*Rehabilitacje*” – wspomnienia Józefa Waszkiewicza, sędziego NSW, ARwPL 2005, nr 1 (2); Z. Nawrocki, *Wspomnienia Jana Gorlińskiego, pierwszego szefa PUBP w Mielcu (wrzesień 1944–maj 1945)*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

Różańskiego wydano w „Karcie”³¹⁸. Wspomnienia ze swej służby wydrukowali także Jerzy Jakubiak³¹⁹ z WOP oraz Wojciech Rzecki z MO³²⁰.

Elementy działań operacyjnych prowadzonych przez MBP odnaleźć można w ciekawym wyborze wspomnień działaczy tzw. V Komendy WiN – utworzonej i kierowanej przez bezpiekę w ramach gry operacyjnej krypt. „Cezary”³²¹.

Wydano także tom wspomnień z lat 1953–2005 absolwentów i wykładowców Centralnego Ośrodka Szkolenia Służby Więziennej³²². Drukiem ukazały się również wspomnienia Mariana Zacharskiego³²³, wywiad rzeka z funkcjonariuszem SB Januszem Molką³²⁴, oraz – będąca interesującym źródłem historycznym – wypowiedź Wojciecha Jaruzelskiego z procesu w sprawie stanu wojennego³²⁵. Problemem związanym ze wspomnieniami byłych funkcjonariuszy, czy I sekretarza KC PZPR jest niska wiarygodność tego materiału. Pisząc swoje wspomnienia w III RP, byli aktywni funkcjonariusze komunistycznego państwa najczęściej próbują usprawiedliwiać swą postawę albo kreować swój wizerunek wbrew historycznej rzeczywistości. Tego typu źródła – w porównaniu z innymi wspomnieniami – są w większym stopniu zagrożone konfabulacją czy „naciąganiem” życiorysu na potrzeby wizerunkowe lub propagandowe.

3. Studia problemowe

3.1. Studia problemowe ogólne

W ostatnich latach ukazały się trzy minisyntezy obrazujące różne aspekty dziejów komunistycznej bezpieki autorstwa Antoniego Dudka i Andrzeja Paczkowskiego³²⁶,

³¹⁸ *Samokrytyka Józefa Różańskiego*, oprac. Z. Uniszewski, „Karta” 2000, nr 31. Zob. także: R. Wójcik, *Powrót Kata*, „Karta” 2010, nr 65.

³¹⁹ J. Jakubiak, *Wspomnienia WOP-isty*, „Rocznik Chojeński” 2010, t. 2.

³²⁰ W. Rzecki, *Byłem gliną w PRL...*, Warszawa 2008.

³²¹ „V Komenda” *WiN w relacji dwóch szeregowych żołnierzy*, zebrał i oprac. T. Nowicki, ZHW 2001, nr 15.

³²² *Wspomnienia absolwentów i wykładowców COSSW w Kaliszu–Szczypiornie*, Kalisz 2006. Zob. także: S. Rusak [rec.], *Wspomnienia absolwentów i wykładowców COSSW w Kaliszu–Szczypiornie*, Kalisz 2006, „Rocznik Kaliski” 2007, t. 33.

³²³ M. Zacharski, *Nazywam się Zacharski. Wbrew regułom*, Poznań 2009; *idem, Rosyjska ruletka*, Poznań 2010.

³²⁴ B. Rymanowski, *Ubek. Wina i skrucha*, Poznań 2012.

³²⁵ W. Jaruzelski, *Słowo oskarżonego*, Warszawa 2007.

³²⁶ A. Dudek, A. Paczkowski, *Polska [w:] Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku wschodniego 1944–1989*, red. Ł. Kamiński, K. Persak, Warszawa 2010. Zob. także: A. Dudek, A. Paczkowski, *Poland [w:] A handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2005.

Łukasza Kamińskiego³²⁷ oraz – najskromniejsza objętościowo – Zdzisława Zblewskiego³²⁸. Interesujący jest także zapis panelu dyskusyjnego dotyczącego roli tajnych służb „ludowej” Polski w zarządzaniu komunistyczną dyktaturą³²⁹. Do kategorii opracowań ogólnych zaliczyć należy obszerny leksykon autorstwa Jana Lareckiego, w którym zamieszczono hasła odnoszące się do komunistycznego aparatu represji w Polsce³³⁰, hasła takie zamieszczono także w słowniku polskich służb specjalnych – pod redakcją Konstantego A. Wojtaszczyka³³¹. Nieudaną próbę minisyntezy polskich służb tajnych w okresie powojennym podjął Rafał Pieja³³². Należy wspomnieć o zbiorowej publikacji *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami* pod redakcją Wojciecha Materskiego i Tomasza Szaroty, w drugiej części zamieszczono kilka artykułów ukazujących działania polskiej i sowieckiej bezpieki wobec Polaków po 1944 r.³³³ Wreszcie powiedzieć należy o popularnonaukowej syntezie historii UB-SB autorstwa Ryszarda Terleckiego³³⁴, czy specjalnym

³²⁷ Ł. Kamiński, *Aparat bezpieczeństwa i zbrodnie komunizmu* [w:] *Polski wiek XX. PRL od lipca 44 do grudnia 70*, red. K. Persak, P. Machcewicz, Warszawa 2010.

³²⁸ Z. Zblewski, *Aparat bezpieczeństwa wobec opozycji*, BIPN 2007, nr 12 (83).

³²⁹ *Panel dyskusyjny: „Państwo w państwie”. Rola wojskowych (GZI, WSW) i cywilnych (UB, SB) służb specjalnych w formalnym i nieformalnym zarządzaniu PRL. Uczestnicy panelu: A. Dudek, A. Friszke, K. Komorowski, A. Paczkowski, Z. Siemiątkowski, A. Zybortowicz. Prowadzący: J. Eisler* [w:] *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spałek, Warszawa 2011.

³³⁰ J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych świata*, Warszawa 2007. Zob. także: R. Oleszkowicz [rec.], ARwPL 2008, nr 1 (6).

³³¹ *Polskie służby specjalne. Słownik*, red. K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2011. Zob. także: F. Musiał [rec.], „Horyzonty Polityki” 2013, t. 4, nr 6.

³³² R. Pieja, *Przewodnik po cywilnych służbach specjalnych od UB do ABW*, Mikołów 2011. Zob. także: F. Musiał [rec.], ARwPL 2012, nr 1 (10).

³³³ *Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009. W tomie m.in.: R. Dzwonkowski, *Straty osobowe Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego pod okupacją sowiecką w latach 1939–1941 i 1944–1945*; M. Golon, „Pomorska oblawa”. *Deportacje Polaków z Pomorza do obozów NKWD w ZSRR w 1945 roku*; A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec uczestników polskiego podziemia zbrojnego w latach 1944–1947*; D. Węgrzyn, *Wywiezieni z Górnego Śląska w 1945 roku*; M. Zwolski, *Represje wobec ludności cywilnej po wkroczeniu Armii Czerwonej w latach 1944–1945*.

³³⁴ R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007. Spośród książek popularyzatorskich czy obejmujących publicystykę historyczną warto – w kontekście badań nad dziejami aparatu represji – zwrócić uwagę na tomy: R. Ciupa, M. Komaniecka, *Szpiegowski arsenał bezpieki. Obserwacja, technika operacyjna, kontrola korespondencji jako środki pracy Służby Bezpieczeństwa PRL*, Katowice–Kraków 2011; *Donosem i pałką. Z działań Służby Bezpieczeństwa na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1956–1980*, red. A. Dziuba, Katowice 2008; P. Gontarczyk, *Kłopoty z historią. Publicystyka z lat 1996–2005*, Warszawa 2006; *idem, Nowe kłopoty z historią. Publicystyka z lat 2005–2008*, Warszawa 2008; R. Graczyk, *Tropem SB. Jak czytać teczkę*, posłowie A. Friszke, Kraków 2007; K.M. Kaźmierczak, *Tajne spec. znaczenia*, Poznań 2009; T. Isakowicz-Zaleski, *Księga wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej*, Kraków 2007 (zob. także: T. Isakowicz-Zaleski, współpraca W. Bonowicz, *Moje życie nielegalne*, Kraków 2008); *Kościół w godzinie próby 1945–1989. Nieznane dokumenty i świadectwa*, Kraków 2006; M. Nowakowski, *Kryptonim „Nowy”. Tajemnice mojej esbeckiej teczki*, Warszawa 2007; *Stół bez kantów i inne rozmowy Biuletynu IPN z lat 2003–2005*, red. B. Polak, Warszawa 2008; oraz na serię wydawniczą

numerze „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej” z czerwca 2002 r. poświęconym komunistycznej bezpiece w Polsce³³⁵.

3.2. Studia problemowe dotyczące współpracy polskiego i sowieckiego aparatu represji

W pierwszych latach istnienia „ludowej” Polski aktywność aparatu represji budowanego przez rodzimych komunistów była wspierana i nadzorowana przez struktury sowieckie. Na rynek wydawniczy powróciło, pod zmienionym tytułem, fundamentalne opracowanie dotyczące działań NKWD na ziemiach polskich autorstwa Piotra Kołakowskiego³³⁶. Rafał Wnuk przedstawił minisyntezę roli służb sowieckich we wspieraniu antyniepodległościowych działań MBP³³⁷. Sławomir Poleszak opisał rolę Sowietów w tworzeniu aparatu represji w skomunizowanej Polsce³³⁸, a Krzysztof Szwagrzyk omówił zagadnienie obecności Sowietów w aparacie bezpieczeństwa

„Z archiwów bezpieki – nieznanne karty PRL”, t. 1: *Polska konfidencka*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2006; t. 2: *Pod znakiem sierpa i młota*, red. *idem*, Kraków 2006; t. 3: *Precz z komuną*, red. *idem*, Kraków 2006; t. 4: *Agentura w akcji*, red. *idem*, Kraków 2007; t. 5: *Operacja: zniszczyć Kościół*, red. *idem*, Kraków 2007; t. 6: *Od Hitlera do Stalina*, red. *idem*, Kraków 2007; t. 7: *Przeciw czerwonej dyktaturze*, red. *idem*, Kraków 2007; t. 8: *Partia z narodem, naród z Kościołem*, red. *idem*, Kraków 2008; t. 9: *W służbie komuny*, red. *idem*, Kraków 2008; t. 11: *Na szlaku niepodległości*, red. *idem*, Kraków 2009; t. 12: *A kto chce być slugą...*, red. *idem*, Kraków 2009; t. 13: *A kto chce być wolny...*, red. *idem*, Kraków 2010; t. 14: *Czerwona zaraza*, red. *idem*, Kraków 2010; t. 15: *Lepiej za Polskę dziś umierać*, red. *idem*, Kraków 2010; t. 16: *Zwycięstwo będzie waszą nagrodą*, red. *idem*, Kraków 2010; t. 17: *PRL – „normalny” kraj*, red. *idem*, Kraków 2012; t. 19: *Pokolenia wolnej Polski*, red. *idem*, Kraków 2012; t. 20: *W pułapce historycznej konieczności*, red. F. Musiał, Kraków 2013.

³³⁵ BIPN 2002, nr 6 (17), zawartość numeru: *O aparacie bezpieczeństwa z Krzysztofem Lesiakowskim i Grzegorzem Majchrzakiem rozmawia Barbara Polak*; E. Koj, *Informacja o śledztwach zbrodni komunistycznych*; A. Kura, *Represje aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1956*; P. Piotrowski, *Wojskowa Służba Wewnętrzna 1947–1989*; J. Kułak, *Zbrodnia zinstytucjonalizowana*; A. Dziurok, *Początki milicji na Górnym Śląsku*; K. Madej, *Przed złościami, szpiegami i pożarem... Działalność Głównego Inspektoratu Przemysłu MSW w latach 1956–1970*; K. Szwagrzyk, *Naczelnicy więzienia przy ul. Kleczkowskiej we Wrocławiu 1945–1955*; I. Hałagida, J. Marszałec, *Każdemu sprawiedliwie*; W. Kowalski, *Druga strona krat*; T. Danielecki, *Strajki ze scenariusza*; T. Balbus, *Polskie „Istriebitelne Bataliony” NKWD w latach 1944–1945*.

³³⁶ P. Kołakowski, *NKWD na ziemiach polskich – mechanizm zbrodni [w:] Wokół legendy „Ognia”. Opór przeciw zniewoleniu: Polska – Małopolska – Podhale 1945–1956*, red. R. Kowalski, Nowy Targ 2008; P. Kołakowski, *Pretorianie Stalina. sowieckie służby bezpieczeństwa i wywiadu na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2010.

³³⁷ R. Wnuk, *Soviet Supporters of Polish Communist Security Apparatus. The Role of NKVD in Fighting Against the Anti-Communist Underground in Poland (1944–1956)* [w:] *NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989*, red. A. Grunova, Bratysława 2008.

³³⁸ S. Poleszak, „Pomoc” sowiecka przy tworzeniu komunistycznego aparatu bezpieczeństwa w Polsce, „Piotrkowski Zeszyty Historyczne” 2011, t. 11.

„ludowej” Polski³³⁹. O roli sowietników w UB pisali Piotr Łapiński i Wojciech Muszyński³⁴⁰. Współpracą służb sowieckich i polskich zajęli się Władysław Bułhak i Andrzej Paczkowski³⁴¹. Zaś Monika Tantzschler opisała zagadnienie pokrewne, czyli współpracę służb polskich i niemieckich³⁴².

3.3. Studia problemowe dotyczące działań UB wobec podziemia niepodległościowego, opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1944–1956

Ważny tekst ukazujący główne kierunki działania MBP w latach 1944–1956 wyszedł spod pióra Andrzeja Paczkowskiego³⁴³. Inni autorzy zajmowali się zazwyczaj wybranymi aspektami tej aktywności.

Próbę syntezy działalności aparatu bezpieczeństwa przeciwko podziemiu zbrojnemu na przykładzie Lubelszczyzny podjęła Anna Grażyna Kister³⁴⁴. Z kolei Andrzej Paczkowski w publikacji będącej efektem konferencji poświęconej aparatowi bezpieczeństwa w Polsce i na Litwie zamieścił krótki szkic ukazujący główne kierunki działań i struktury UB przeznaczone do walki z podziemiem w Polsce³⁴⁵. Wciąż jednak

³³⁹ K. Szwaagrzyk, *Rola oficerów sowieckich w aparacie bezpieczeństwa Polski („cywilnym” i wojskowym)* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009.

³⁴⁰ P. Łapiński, W. Muszyński, *Działalność sowieckich „doradców” przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w latach 1944–1947. Relacja z archiwów wywiadu USA*, „Glaukopis” 2013, nr 28.

³⁴¹ W. Bułhak, A. Paczkowski, „Przyjaciele radzieccy”. *Współpraca wywiadów polskiego i sowieckiego 1944–1990*, ZH 2009, z. 167. Zob. także rozszerzoną wersję artykułu: W. Bułhak, A. Paczkowski, *Soviet friends. Relations between the Soviet and Polish Security Services in the Years 1944–1990* [w:] *NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989*, red. A. Grunova, Bratysława 2008; A. Paczkowski, „Przyjaźń – pomoc – przykład”. *Relacje między sowieckimi i polskimi organami bezpieczeństwa w latach 1944–1990* [w:] *W objęciach Wielkiego Brata. Sowietci w Polsce 1944–1993*, red. K. Rokicki, S. Stępień, Warszawa 2009. Zob. także: W. Bułhak, *Krótki kurs dezinformacji*, BIPN 2009, nr 12 (107).

³⁴² M. Tantzschler, „Zaczynamy tworzyć nowe, dobre tradycje we współpracy”. *O kontaktach tajnych służb NRD i PRL na podstawie akt Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwa NRD* [w:] *Przyjaźń nakazana? Stosunki między NRD a Polską w latach 1949–1990*, red. B. Kerski [et al.], Wrocław 2009.

³⁴³ A. Paczkowski, *Aparat bezpieczeństwa w latach 1945–1956. Główne kierunki działania* [w:] *Opór społeczny i konspiracja w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956. Zbiór studiów*, red. T. Chinciński, Z. Karpus, Bydgoszcz–Toruń 2007.

³⁴⁴ A.G. Kister, *Studium zniewalania. Walka aparatu bezpieczeństwa z polskim zbrojnym podziemiem niepodległościowym na Lubelszczyźnie (1944–1947)*, Kraków 2005.

³⁴⁵ A. Paczkowski, *Aparat bezpieczeństwa w walce z podziemiem w Polsce w latach 1944–1956. Struktury organizacyjne i kierunki działań* [w:] *Aparat represji a opór społeczeństwa wobec systemu komunistycznego w Polsce i na Litwie w latach 1944–1956*, red. P. Niwiński, Warszawa 2005.

podstawowym studium problemowym dotyczącym działań aparatu represji przeciw podziemi niepodległościowemu pozostaje wydawnictwo „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, które ukazało się w 2005 r. pod redakcją Kazimierza Krajewskiego i Tomasza Łabuszewskiego. Tom podzielono na dwie części: pierwsza obejmuje artykuły opisujące strukturę urzędów bezpieczeństwa – głównie powiatowych, druga natomiast koncentruje się wokół zagadnienia zwalczania podziemia. W części drugiej znalazły się artykuły poświęcone walce UB ze Zrzeszeniem „Wolność i Niezawisłość” (autorstwa Tomasza Balbusa³⁴⁶ i Wojciecha Frazika³⁴⁷) oraz podziemiem zbrojnym (autorstwa Kazimierza Krajewskiego³⁴⁸, Jerzego Kułaka³⁴⁹ i Tomasza Łabuszewskiego³⁵⁰), zamieszczono także tekst ukazujący działalność oddziałów prowokacyjnych³⁵¹ oraz osobne studium omawiające manipulacje dokonywane przez funkcjonariuszy UB w czasie śledztw³⁵².

O różnych aspektach działań komunistycznej bezpieki przeciw podziemi niepodległościowemu pisali: Tomasz Balbus i Krzysztof Szwaagrzyk³⁵³, Krzysztof Busse³⁵⁴,

³⁴⁶ T. Balbus, *Sprawa kryptonim „Radwan”. Urząd bezpieczeństwa wobec kadry Okręgu Lwowskiego AK-WiN i środowisk lwowskich (1947–1956)* [w:] „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

³⁴⁷ W. Frazik, *Operacja „Cezary” – przegląd wątków krajowych* [w:] *ibidem*.

³⁴⁸ K. Krajewski, *Działania operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie przeciwko oddziałom kpt. Kazimierza Kamińskiego „Huzara” w latach 1949–1952* [w:] *ibidem*.

³⁴⁹ J. Kułak, *Działania operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku na przykładzie likwidacji grupy NZW Stanisława Grabowskiego „Wiarusa”* [w:] *ibidem*.

³⁵⁰ T. Łabuszewski, *Kryptonim „Obszar” – „Narew”. Rozgrywka Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przeciwko konspiracji kpt. Kazimierza Kamińskiego „Huzara”* [w:] *ibidem*.

³⁵¹ J. Pawłowicz, *Działania pozaprawne Polskiej Partii Robotniczej wobec opozycji i podziemia na przykładzie „szwadronu śmierci” Władysława Rypińskiego* [w:] *ibidem*.

³⁵² R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Działalność prowokacyjna urzędów bezpieczeństwa publicznego w województwie kieleckim i ich manipulacje przebiegiem i wynikami śledztw w świetle materiałów Wojskowego Sądu Rejonowego w Kielcach* [w:] *ibidem*.

³⁵³ T. Balbus, K. Szwaagrzyk, *Represje polityczne na Dolnym Śląsku 1945–1946* [w:] *Dolny Śląsk 1945 – Dolny Śląsk 2005*, red. B. Cybulski, Wrocław 2006; T. Balbus, *Inspektorat „Afryka” jako przykład organizacji podziemnej zinfiltrowanej przez UB*, „Rocznik Świdnicki” 2011; *idem*, *Komunistyczny aparat represji wobec podziemia niepodległościowego w Polsce* [w:] *Polskie podziemie niepodległościowe na tle podziemia w Europie Środkowo-Wschodniej (1944–1956)*, red. S. Poleszak, Lublin 2008; *idem*, *Ofiary agentury MBP (raport Zarzadowskiego do Rokossowskiego i Bieruta z czerwca 1953 roku w sprawie „V Zarządu Głównego WiN”)*, SRz 2000, t. 7; *idem*, „Oko w oko z bandytą”. Zwalczanie oddziału „Otta” (pow. Kępno) jako przykład walki polskich formacji kolaboracyjnych z Polską Podziemną (styczeń–luty 1946) [w:] *Druha konspiracja na nowym pograniczu w latach 1945–1956. Szkice do dziejów podziemia antykomunistycznego na Śląsku i terenach ościennych*, red. K. Jasiak, Opole 2010; *idem*, *Między konspiracją a zdradą. Agentura UB w strukturach Okręgu Rzeszowskiego WiN w latach 1945–1948*, SRz 2002, t. 8; *idem*, *Operacja „Radwan”. Rozbicie przez UB Eksterytorialnego Okręgu Lwowskiego AK-WiN*, BIPN 2008, nr 1–2 (84–85); *idem*, *O Polskę Wolną i Niezawisłą (1945–1948). WiN w południowo-zachodniej Polsce (geneza–struktury–działalność–likwidacja–represje)*, Kraków–Wrocław 2004.

³⁵⁴ K. Busse, *Trzech do tysiąca. Likwidacja grupy Aleksandra Młyńskiego „Draęala” przez aparat bezpieczeństwa* [w:] *Społeczeństwo a władza. Między Wisłą a Pilicą w latach 1945–1989*, red. S. Piątkowski, R. Śmietanka-Kruszelnicki, Lublin 2012.

Wiesław Charczuk³⁵⁵, Krzysztof Filip³⁵⁶, Wojciech Frazik³⁵⁷, Tomasz Gołdyn³⁵⁸, Ksawery Jasiak i Zbigniew Bereszyński³⁵⁹, Robert Klementowski³⁶⁰, Jarosław Kopiński³⁶¹, Maciej Korkuć³⁶², Tomasz Kurpierz³⁶³, Piotr Łapiński i Sławomir Poleszak³⁶⁴, Tomasz Łabuszewski³⁶⁵, Piotr Łapiński³⁶⁶, Jarosław Pałka³⁶⁷, Artur Piekarz³⁶⁸, Aleksandra Pie-

³⁵⁵ W. Charczuk, „*Najpierw popili sobie w urzędzie...*”. *Zbrodnie ludobójstwa komunistycznego aparatu bezpieczeństwa dokonana na członkach opozycji antykomunistycznej w Siedlcach 12–13 kwietnia 1945 r.*, Siedlce–Zbuczyn 2011; *idem*, *Zbrodnie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego dokonana na członkach podziemia niepodległościowego w Siedlcach 12/13 kwietnia 1945 r.*, „*Szkice Podlaskie*” 2007, z. 15.

³⁵⁶ K. Filip, „*Jaszczurka*” w *oczach bezpieki. Obraz organizacji i jej członków w sprawozdaniach Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa w Starogardzie Gdańskim*, „*Rydwan. Roczniki muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim*” 2013.

³⁵⁷ W. Frazik, *Aresztowania w sieci „Iskra” w listopadzie 1946 r. Sprawa krypt. „Wiktoria”*, ZHW 2002, nr 17.

³⁵⁸ T. Gołdyn, *Likwidacja oddziału „Wiarusy” w aktach UB [w:] Wokół legendy „Ognia”. Opór przeciw zniewoleniu: Polska – Małopolska – Podhale 1945–1956*, red. R. Kowalski, Nowy Targ 2008.

³⁵⁹ K. Jasiak, Z. Bereszyński, *Rozpracowanie i likwidacja tarnopolskich struktur WiN na Śląsku przez aparat bezpieczeństwa [w:] Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011. Zob. także: K. Jasiak, „*Żywego mnie nie dostaną*”. *Ostatni leśni w środkowej Polsce*, NiP 2007, nr 2.

³⁶⁰ R. Klementowski, *Życie pod kontrolą. Losy Józefa i Włodzimierza Włosków w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa*, ŚKHS 2007, nr 4.

³⁶¹ J. Kopiński, *Rozpracowanie struktur konspiracyjnych AK-WiN na przykładzie działań operacyjnych WUBP w Lublinie w latach 1944–1956 [w:] Wobec komunizmu. Materiały z sesji naukowej pt. „Lubelskie i południowe Podlasie wobec komunizmu 1918–1989”*. *Radzyń Podlaski 2 IX 2005*, red. D. Magiera, Radzyń Podlaski 2006.

³⁶² M. Korkuć, „*Casus*” *Jana Rokity i Stanisława Króla. Materiały archiwalne wytworzone przez UB i komunistyczne sądownictwo wobec realiów historycznych lat 1946–1947*, „*Sowiniec*” 2010, nr 36/37.

³⁶³ T. Kurpierz, *Zabójstwo żołnierzy „Bartka”*, BIPN 2004, nr 6–7 (41–42).

³⁶⁴ P. Łapiński, *Czasami człowiek się zapomni. Z legend utrwalaczy władzy ludowej*, BIPN 2006, nr 3–4 (62–63); P. Łapiński, S. Poleszak, *Posłańcy śmierci. Kombinacje operacyjne aparatu bezpieczeństwa na Białostocczyźnie 1949–1950*, PiS 2003, nr 1 (3); S. Poleszak, *Działalność i likwidacja oddziału ppor. Tadeusza Orłowskiego „Or-Ota” (grudzień 1945–czerwiec 1946)*, ZHW 2003, nr 19–20.

³⁶⁵ T. Łabuszewski, *Działania represyjne UB wobec podziemia i społeczeństwa na terenie powiatu pułtuskiego [w:] Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2008.

³⁶⁶ P. Łapiński, *Przebieg kombinacji operacyjnej UBP na przykładzie likwidacji powinowskiego patrolu partyzanckiego kpr. Gabriela Oszczapińskiego „Dzięcioła” (sierpień 1949–styczeń 1950)*, „*Studia Podlaskie*” 2006, t. 16; *idem*, *Śmierć ppor. Stanisława Marchewki ps. „Ryba” we wspomnieniach pplk. Stanisława Wałacha, zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa w Białymstoku [w:] Podporucznik Stanisław Marchewka ps. „Ryba” 16 XI 1908–4 III 1957*, red. W. Wilczewski, Białystok 2007.

³⁶⁷ J. Pałka, *Ludowe Wojsko Polskie w walce ze zbrojnym polskim podziemiem niepodległościowym (lata 1946 i 1947)*, PiS 2013, nr 1 (21).

³⁶⁸ A. Piekarz, *Ostatnia walka grupy Edwarda Taraszkiewicza „Żelaznego” w świetle zeznań żołnierzy Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

trowicz³⁶⁹, Robert Rubacha³⁷⁰, Bogdan Stanaszek³⁷¹ oraz Bartłomiej Szyprowski³⁷². Wątki dotyczące aktywności komunistycznej bezpieki odnaleźć można również w wydanych pośmiertnie pracach zebranych Janusza Kurtyki³⁷³.

Inne zagadnienie poruszył natomiast Marcin Zwolski, pisząc o żołnierzach podziemia więzionych w Białymstoku³⁷⁴. Zagadnieniu zwalczania podziemia w pierwszej dekadzie Polski „ludowej” poświęcono osobny numer czasopisma „Pamięć i Sprawiedliwość”³⁷⁵.

Wydano także wartościowe monografie: Tomasz Kurpierz i Przemysław Piątek zarysowali działania komunistycznej bezpieki wobec podziemia niepodległościowego na Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie³⁷⁶, a Dariusz Węgrzyn – aktywność UB przeciw środowiskom narodowym na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim³⁷⁷. Z kolei Krzysztof Szwaagrzyk opublikował biografię ppor. Mieczysława Bujaka – skazanego na śmierć i zamordowanego na Dolnym Śląsku³⁷⁸. Wartościową monografią

³⁶⁹ A. Pietrowicz, *Rozpracowanie organizacji „Ojczyzna” przez MBP – wątek poznański*, PZach 2006, nr 3.

³⁷⁰ R. Rubacha, *Ostatnia walka „Ognia” – kto zdradził? Kulisy operacji UB* [w:] *Wokół legendy „Ognia”. Opór przeciw zniewoleniu: Polska – Małopolska – Podhale 1945–1956*, red. R. Kowalski, Nowy Targ 2008.

³⁷¹ B. Stanaszek, *Sprawa agenturalna „Północ”. Represje UB wobec działaczy niepodległościowego podziemia i społeczeństwa na pograniczu powiatów: jasielskiego, dębickiego i tarnowskiego*, Brzostek 2009.

³⁷² B. Szyprowski, „Meliniarz” z oddziału „Mogilki”. *Sprawa karna Aleksandra Szyprowskiego*, „Archiwariusz Zamojski” 2011, t. 10.

³⁷³ J. Kurtyka, *Z dziejów agonii i podboju – prace zebrane z zakresu historii najnowszej*, [red. W. Frazik, F. Musiał], Kraków 2011.

³⁷⁴ M. Zwolski, *Żołnierze podziemia niepodległościowego w więzieniu w Białymstoku po 1944 roku (uwagi wstępne)* [w:] *Podziemie niepodległościowe w województwie białostockim w latach 1944–1956*, red. T. Danilecki, Warszawa 2004.

³⁷⁵ PiS 2004, nr 5. W tomie: J. Kurtyka, *Światy przeciwstawne: komunistyczna bezpieka wobec podziemia niepodległościowego*; J. Bednarek, *Oddział Franciszka Olszówki „Otta”. Z dziejów powojennej konspiracji antykomunistycznej*; W. Frazik, F. Musiał, *Aparat represji wobec tarnowskich struktur Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” w latach 1945–1948*; T. Kurpierz, *Likwidacja zgrupowania Narodowych Sił Zbrojnych Henryka Flanego „Bartka” w 1946 roku – próba rekonstrukcji działań aparatu bezpieczeństwa*; A. Łuczak, *Rozpracowanie Wielkopolskiej Samodzielnej Grupy Ochockiej „Warta” przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu*; T. Toborek, *Likwidacja Konspiracyjnego Wojska Polskiego w Łódzkiem w latach 1945–1951*.

³⁷⁶ T. Kurpierz, P. Piątek, „Dobić wroga”. *Aparat represji wobec podziemia zbrojnego na Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie (1945–1947)*, Katowice–Kraków 2007.

³⁷⁷ D. Węgrzyn, *Aparat bezpieczeństwa państwa wobec środowisk narodowych na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1945–1956*, Katowice–Kraków 2007; *idem*, *Dzieje pewnej prowokacji. Śląskie Siły Zbrojne (1946–1948)* [w:] *Obóz narodowy w obliczu dwóch totalitaryzmów*, red. R. Sierchuła, Warszawa 2010; *idem*, *Dzieje pewnej zdrady. VII Śląski Okręg NSZ (styczeń–listopad 1945)* [w:] *ibidem*; *idem*, *W obcych mundurach. Wywiad NSZ w strukturach aparatu represji na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (1945–1947)* [w:] *ibidem*. Zob. także: J. Mysiakowska-Muszyńska [rec.], D. Węgrzyn, *Aparat bezpieczeństwa państwa wobec środowisk narodowych na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1945–1956*, „Głaukopis” 2010, nr 17–18;

³⁷⁸ K. Szwaagrzyk, *Kryptonim „Mordery” (Sprawa ppor. Mieczysława Bujaka). Studium prowokacji i terroru*, Wrocław 2009.

podziemia na północnym Mazowszu wydał Krzysztof Kacprzak³⁷⁹, zaś Maria Żychowska opublikowała pierwszy tom – podzielonej na trzy części – monografii represji z lat 1945–1956 w Tarnowskiem³⁸⁰. O drugiej stronie przedmiotowego zagadnienia, czyli o działaniach wywiadowczych podziemia wobec bezpieki, pisali Tomasz Balbus³⁸¹ i Jarosław Kopiński³⁸².

Dostęp do nowych źródeł pozwala badaczom na podejmowanie prób wyjaśnienia otoczonych dotąd nimbem tajemnicy śmierci znanych partyzantów. Tematykę taką podejmowali Krzysztof Kaczmarek³⁸³ oraz Kazimierz Krajewski i Tomasz Łabuszewski³⁸⁴.

Coraz intensywniej rozwijają się także badania nad działaniami bezpieki wobec konspiratorów z polskich Kresów, którzy po 1944/1945 r. znaleźli się w Polsce pojałańskiej³⁸⁵.

Osobną grupą prac – ukazujących dzieje aparatu represji – są artykuły poświęcone aktywności podziemia przeciwko niemu. Artykuły podejmujące tę tematykę opublikowali: Tomasz Balbus³⁸⁶, Paweł Fornal³⁸⁷, Ksawery Jasiak³⁸⁸, Krzysztof Kaczmarek³⁸⁹, Kazimierz Krajewski³⁹⁰, Wojciech Frazik i Filip Musiał³⁹¹, Mirosław Surdej³⁹² i Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki³⁹³.

³⁷⁹ K. Kacprzak, *Podziemie zbrojne na Mazowszu północnym w walce z systemem komunistycznym 1945–1952*, Warszawa 2011.

³⁸⁰ M. Żychowska, *Represje komunistyczne w Tarnowskiem 1945–1956*, t. 1: *Miasto i powiat Tarnów*, Kraków 2013.

³⁸¹ T. Balbus, *Ludzie podziemia w urzędzie bezpieczeństwa*, BIPN 2002, nr 4.

³⁸² J. Kopiński, *Współpraca sekretarki Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie, Marii Płachty, z oficerem wywiadu Komendy Obwodu WiN Radzyni Podlaski*, RRH 2006, t. 4.

³⁸³ K. Kaczmarek, *Okoliczności śmierci Kazimierza Człowiekowskiego ps. „Niemsta” 19 kwietnia 1954 r.*, ZHW 2008, nr 28–29; *idem*, *Okoliczności śmierci ppor. Józefa Czuchry „Orskiego” w budynku WUBP w Rzeszowie (24 marca 1945 r.)* [w:] *idem*, *Studia i szkice z dziejów obozu narodowego*, Rzeszów 2010.

³⁸⁴ K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Zagadka śmierci Franciszka Potyrały „Oracza”*, ZHW 2008, nr 28–29.

³⁸⁵ *Idem*, *„Za linię Curzona” – ewakuacja oddziałów AK z Okręgów Nowogródek i Wilno oraz Inspektoratu Grodno Okręgu Białostok w latach 1944–1946*, ZHW 2007, nr 26–27; M. Wenkлар, *Akowcy z Kresów Południowo-Wschodnich w aktach krakowskiego UB-SB*, ZHW 2010, nr 32–33.

³⁸⁶ T. Balbus, *„Nie chcemy osiemnastej republiki!”*. *Akcja odwetowa oddziału Wiktora Wójcika „Wilczka” w Czastarach koło Wielunia (18 II 1946 r.)*, ZHW 2010, nr 32–33.

³⁸⁷ P. Fornal, *Zamach na Bronisława Czecha, szefa PUBP w Brzozowie (18 kwietnia 1946 r.)*, ZHW 2005, nr 24; *idem*, *Zamach na Ludwika Bojanowskiego, funkcjonariusza WUBP w Rzeszowie (24 listopada 1945 r.)*, ZHW 2009, nr 30.

³⁸⁸ K. Jasiak, *Walka z komunistycznym zniewoleniem. Likwidacja Jankiela Cukiermana – funkcjonariusza PUBP w Radomsku*, „Zeszyty Radomszczańskie” 2012, t. 6.

³⁸⁹ K. Kaczmarek, *Zamach na Tadeusza Sieradzkiego, szefa PUBP w Sanoku (15 czerwca 1945 r.)*, ZHW 2005, nr 25.

³⁹⁰ K. Krajewski, *Akcje uwalniania więźniów z więzień, obozów oraz placówek UB i NKWD 1944–1948 (wstępna próba bilansu)*, ZHW 2007, nr 26–27.

³⁹¹ W. Frazik, F. Musiał, *Likwidacja Juliana Świątka i Lwa Sobolewa z PUBP w Tarnowie (1946)*, ZHW 2004, nr 22.

³⁹² M. Surdej, *Rozbicie aresztu PUBP w Tarnobrzegu – 2 listopada 1944 r.*, ZHW 2007, nr 26–27.

³⁹³ R. Śmietanka-Kruszelnicki, M. Sołtysiak, *Rozbicie więzienia w Kielcach w nocy z 4 na 5 sierpnia 1945 r.*, Kielce 2009 (w tym samym roku wyd. 2).

Dopełnieniem wymienionych publikacji jest artykuł Cecylii Kuty opisujący wizerunek podziemia niepodległościowego w opracowaniach z lat PRL – w tym w wydawnictwach resortowych³⁹⁴. Uzupełnić go może artykuł Marcina Chorążkiego zestawiającego obraz żołnierzy podziemia w aktach UB oraz w pamięci sądeckiej społeczności³⁹⁵.

Opublikowano kilka studiów ukazujących działania UB-SB wobec weteranów walk niepodległościowych. Mniejsze studia na ten temat publikowali: Piotr Cichoradzki³⁹⁶, Wojciech Frazik³⁹⁷, Marek Jedynek³⁹⁸, Monika Komaniecka³⁹⁹, Jacek Zygmunt Sawicki⁴⁰⁰ oraz Bogusław Tracz⁴⁰¹. Natomiast Agnieszka Pietrzak wydała monografię aktywności UB wobec żołnierzy Batalionu AK „Zośka”⁴⁰².

Publikację łączącą elementy działań aparatu represji wobec podziemia oraz chłopów opublikował Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki⁴⁰³. Temat aktywności operacyjnej UB przeciw reprezentantom ruchu ludowego cieszył się w ostatnich latach dużym zainteresowaniem badawczym, przyczynki z nim związane publikowali: Waldemar Brenda⁴⁰⁴, Kamila Churska-Wołoszczak⁴⁰⁵, Franciszek Dąbrowski⁴⁰⁶, Marek Goliń-

³⁹⁴ C. Kuta, *Bohaterowie – „bandytami”, zbrodniarze – „bohaterami”. Wizerunek podziemia niepodległościowego w opracowaniach z okresu PRL*, ZHW 2010, nr 32–33.

³⁹⁵ M. Chorążki, *Sądeccy „wrogowie ludu” – między pamięcią jednostek a dokumentami UB [w:] Masz synów w lasach Polsko... Podziemie niepodległościowe i opór społeczny na Sądeckim w latach 1945–1956*, red. D. Golik, Nowy Sącz 2014.

³⁹⁶ P. Cichoracki, *Powojenne represje wobec Wacława Kostka-Biernackiego w latach 1945–1955 – dzieje śledztwa i pobyt w więzieniu*, „Niepodległość” 2007, t. 37.

³⁹⁷ W. Frazik, *Zamierzamy pokazać sylwetkę tego „bohatera”...*, BIPN 2008, nr 1–2 (84–85).

³⁹⁸ M. Jedynek, *Kryptonim „Jedność” – rozpracowanie środowiska Świętokrzyskich Zgrupowań Partyzanckich AK „Ponury”- „Nurt” na Dolnym Śląsku (1957–1959)* [w:] *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011; M. Jedynek, *Sprawa operacyjnego sprawdzenia „Wykus” – rozpracowanie uroczystości kombatanckich żołnierzy AK „Ponurego” i „Nurta”*, ZHW 2009, nr 30.

³⁹⁹ M. Komaniecka, *Inwigilacja gen. Mieczysława Boruty-Spiechowicza i pplk. Ludwika Muzyczki przez SB metodami techniki operacyjnej*, ZHW 2010, nr 32–33.

⁴⁰⁰ J.Z. Sawicki, *Działalność operacyjna UB i SB wobec środowisk powstańczych* [w:] *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2006. Zob. także: J.Z. Sawicki, *Franciszek Niepokólczycki w „grze operacyjnej” SB*, ZH 2006, z. 155.

⁴⁰¹ B. Tracz, *Pod czujnym okiem bezpieki. Generał broni Leon Berbecki i generałowa Halina Jaternicka*, BIPN 2007, nr 10–11 (81–82).

⁴⁰² A. Pietrzak, *Żołnierze Batalionu Armii Krajowej „Zośka” represjonowani w latach 1944–1956*, Warszawa 2008.

⁴⁰³ R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Podziemie antykomunistyczne po 1945 r. wobec kolektywizacji (na przykładzie województwa kieleckiego)*, ZHW 2007, nr 26–27.

⁴⁰⁴ W. Brenda, *Czas represji. Polskie Stronnictwo Ludowe na Warmii i Mazurach w latach czterdziestych*, „Masovia” 2009, t. 12.

⁴⁰⁵ K. Churska-Wołoszczak, *Terror i propaganda – działania aparatu represji wobec PSL w województwie pomorskim w okresie referendum ludowego i wyborów do Sejmu Ustawodawczego* [w:] *Polska w XX wieku. W kręgu badań historycznych, politologicznych i prawnych*, red. T. Kuczur, T. Wolsza, Bydgoszcz 2013.

⁴⁰⁶ F. Dąbrowski, *Co bezpieka wiedziała o ucieczce Stanisława Mikołajczyka?*, BIPN 2009, nr 10–11 (105–106).

czak⁴⁰⁷, Marzena Grosicka⁴⁰⁸, Franciszek Gryciuk⁴⁰⁹, Grzegorz Łeszczyński⁴¹⁰, Dariusz Misiejuk⁴¹¹, Marek Pach⁴¹², Tadeusz Piesio⁴¹³, Elżbieta Pietrzyk⁴¹⁴, Jacek Romanek⁴¹⁵, Jacek Saramonowicz⁴¹⁶, Bogdan Sekściński⁴¹⁷, Piotr Stanek⁴¹⁸, Tomasz Skrzyński⁴¹⁹, Mieczysław Smoleń⁴²⁰, Andrzej Szczyпка⁴²¹, Tadeusz Swat⁴²², Mateusz Szyptma⁴²³

⁴⁰⁷ M. Golińczak, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Dzierżonowie wobec PSL w powiecie dzierżonowskim w latach 1946–1947* [w:] *PSL w realiach społeczno-politycznych Dolnego Śląska drugiej połowy lat czterdziestych XX w.*, red. J. Syrnyk, Wrocław 2008.

⁴⁰⁸ M. Grosicka, *Napad za wiedzą UB? Wokół rozwiązania Zarządu Powiatowego PSL w Sandomierzu*, ZHW 2011, nr 34.

⁴⁰⁹ F. Gryciuk, *Ludowcy wobec PKWN w świetle zbiorów IPN* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1939–1945)*, t. 3: *Wieś polska między dwoma totalitaryzmami*, red. J. Gmitruk, E. Leniart, Warszawa 2009.

⁴¹⁰ G. Łeszczyński, *Działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec Henryka Bąka w latach 1947–1989* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2008. Referaty*, red. M. Bielak, Ł. Kamiński, Warszawa 2009; G. Łeszczyński, *Morderstwo w Budkach Petrykowskich – zbrodnia nierozliczona*, BIPN 2009, nr 10–11 (105–106).

⁴¹¹ D. Misiejuk, *Działania organów bezpieczeństwa państwa wobec PSL w powiecie głubczyckim w okresie wyborów do Sejmu Ustawodawczego 1947 r.* [w:] *PSL w realiach społeczno-politycznych Dolnego Śląska drugiej połowy lat czterdziestych XX w.*, red. J. Syrnyk, Wrocław 2008.

⁴¹² M. Pach, *Zaangażowanie komunistycznego aparatu represji w przeprowadzenie zmian agrarnych w powiecie przeworskim w latach 1944–1956*, RHA 2009, t. 21.

⁴¹³ T. Piesio, *Represje wobec działaczy ruchu ludowego i żołnierzy Batalionów Chłopskich w Garwolińskim w latach 1944–1949* [w:] *„Przeciw narzuconej władzy”. Podziemie niepodległościowe w Garwolińskim, na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu w latach 1944–1951*, red. A. Kołodziejczyk, Z. Gnat-Wieteska, Garwolin–Warszawa 2006.

⁴¹⁴ E. Pietrzyk, *Kryptonim „Klasa” i „Zielony” – sprawa Ignacego Jakubca*, ZHW 2010, nr 32–33.

⁴¹⁵ J. Romanek, *Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w województwie lubelskim wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego (1945–1947)* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1989)*, t. 4: *Między apologią a negacją*, red. J. Gmitruk, E. Leniart, Warszawa 2010; *idem*, *Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec ludowców województwa lubelskiego w latach 1949–1956* [w:] *Wieś i ruch ludowy w Polsce i Europie. W kręgu historii i tradycji*, t. 1, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Warszawa 2012; *idem*, *Sprawa agenturalnego rozpracowania kryptonim „Wars”*, RH MHPRL 2012, nr 28.

⁴¹⁶ J. Saramonowicz, *Działania Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego w powiecie kutnowskim w latach 1945–1948*, KZR 2007, t. 11.

⁴¹⁷ B. Sekściński, *Represjonowanie chłopów w czasie akcji egzekucji świadczeń rzeczowych na Lubelszczyźnie w latach 1946–1947*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2009, t. 21.

⁴¹⁸ P. Stanek, *Tajne służby wobec Stefana Korbońskiego „Kalifa”* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2008. Referaty*, red. M. Bielak, Ł. Kamiński, Warszawa 2009.

⁴¹⁹ T. Skrzyński, *Represje wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego w województwie krakowskim w 1947 roku (wybrane zagadnienia)*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2005, nr 55.

⁴²⁰ M. Smoleń, *Represje wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego w Sądeckim (1945–1949)*, „Rocznik Sądecki” 2007, t. 35.

⁴²¹ A. Szczyпка, *Polskie Stronnictwo Ludowe w okresie referendum i wyborów do Sejmu Ustawodawczego w powiecie częstochowskim w materiałach aparatu bezpieczeństwa*, „Ziemia Częstochowska” 2009, t. 36.

⁴²² T. Swat, *Prześladowania ludowców przez UB w latach 1944–1956*, NiP 2006, nr 1.

⁴²³ M. Szyptma, *Aparat bezpieczeństwa wobec ruchu ludowego w województwie krakowskim w 1945 roku w świetle dokumentacji WUBP w Krakowie* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1939–1945)*, t. 3: *Wieś polska między dwoma totalitaryzmami*, red. J. Gmitruk, E. Leniart, Warszawa 2009; *idem*, *Działalność represyjna UB wobec PSL w powiecie krakowskim w latach 1945–1947*, ZHW 2002, nr 18.

i Mariusz Żuławnik⁴²⁴. Tematowi temu poświęcono także lutowy numer „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej” z 2001 r.⁴²⁵ Pod redakcją Mateusza Szpytmy ukazała się praca zbiorowa dotycząca jednej z kluczowych postaci niepodległościowego nurtu ludowego po wojnie – Stanisława Mierzwy⁴²⁶. Natomiast Antoni Kura opublikował monografię prezentującą działania komunistycznego aparatu represji w czasie kolektywizacji w latach 1948–1956⁴²⁷. Podobną tematykę podjął Przemysław Benken⁴²⁸. W 2003 r. w Rzeszowie uruchomiono serię wydawniczą *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956)*, której tom pierwszy⁴²⁹ poświęcono represjom z pierwszej dekady „ludowej” Polski. Tematykę tę kontynuowano w tomie czwartym⁴³⁰.

⁴²⁴ M. Żuławnik, *Działania Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Płońsku wobec ruchu ludowego w okresie referendalno-wyborczym (1946–1947)*, RH MHPRL 2010, nr 26.

⁴²⁵ BIPN 2001, nr 2, w numerze m.in.: T. Bereza, *Zabójstwa działaczy PSL w latach 1945–1947*; M. Sosnowski, *Postępowania sądowe w sprawie zbrodni popełnionych w latach 1944–1956 na członkach i sympatykach PSL*; Z. Zblewski, *Walka komunistów z PSL w latach 1945–1947*.

⁴²⁶ *Stanisław Mierzwa 1905–1985. Ludowiec i działacz niepodległościowy*, red. M. Szpytma, Warszawa–Kraków 2011. W tomie m.in.: A. Kura, *Represje komunistów (1945–1954)*; E. Pietrzyk, *Inwigilacja (1953–1985)*; F. Dąbrowski, *Stanisław Mierzwa a Stanisław Mikołajczyk w dokumentach sprawy operacyjnej kryptonim „Wirus” (1958–1961)*.

⁴²⁷ A. Kura, *Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, Warszawa 2006. Zob. także: T. Bereza, *Kolektywizacja wsi w powiecie sanockim w latach 1948–1956* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Rzeszów–Sanok 2007; D. Koteluk [rec.], *A. Kura, Aparat bezpieczeństwa i wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, Warszawa 2006, „Studia Zachodnie” 2009, nr 11.

⁴²⁸ P. Benken, *Aparat bezpieczeństwa a geneza wypadków gryfickich w 1951 r.*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

⁴²⁹ *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956). Materiały z konferencji naukowej 5–6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie*, t. 1, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2003. W tomie m.in.: J. Gmitruk, *Niszczenie samodzielnych ośrodków informacji i propagandy oraz rabowanie majątku PSL przez komunistów*; S. Stęпка, *Władze partyjno-państwowe a chłopcy w okresie wyborów (1947–1957)*; K. Kaczmarek, *Rozpracowanie i likwidacja struktur Polskiego Stronnictwa Ludowego w województwie rzeszowskim (1946–1947) w świetle materiałów WUBP w Rzeszowie*; J.J. Milewski, *Rozbicie struktur PSL i represje wobec działaczy ludowych w województwie białostockim w latach 1946–1947*; B. Dereń, *Represjonowanie krakowskich przywódców ruchu ludowego w latach 1946–1956 (w świetle dokumentów służby bezpieczeństwa)*; M. Szpytma, *Próby dezintegracji ruchu ludowego w Polsce południowej na przykładzie Małopolskiej Grupy „Jedność Ludowa” (1946–1947)*; A. Kura, *Wymiar sprawiedliwości wobec kolektywizacji wsi polskiej (w świetle niektórych dokumentów)*; G. Majchrzak, *Wytyczne dla funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa dotyczące wsi i ruchu ludowego*; G. Miernik, *Represje wobec chłopów w okresie kolektywizacji na przykładzie województwa kieleckiego*; L. Próchniak, *Opór wsi wobec kolektywizacji rolnictwa w Łódzkiem*; T. Bereza, *Represje wobec przeciwników kolektywizacji w województwie rzeszowskim*.

⁴³⁰ *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1989)*, t. 4, red. J. Gmitruk, E. Leniart, Warszawa 2010. W tomie m.in.: J. Wrona, *Stalinowskie doświadczenia ludowców*; J. Romanek, *Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w województwie lubelskim wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego (1945–1947)*.

Podjęto także problem satelickiego wobec komunistów Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Działaniami wobec tego środowiska podejmowanymi przez UB zajmowali się Marcin Bukała⁴³¹ i Mateusz Szpytma⁴³².

Ważną syntezę ukazującą działania UB przeciw organizacjom młodzieżowym na Lubelszczyźnie wydał Jacek W. Wołoszyn⁴³³, który był też autorem mniejszych prac przedstawiających działania bezpieki przeciw młodzieży⁴³⁴. Tematykę tę podejmowali także Adam F. Baran⁴³⁵, Grzegorz Baziur⁴³⁶, Dariusz Gałaszewski⁴³⁷, Marcin Kapusta⁴³⁸, Maria Konieczna⁴³⁹, Artur Ossowski⁴⁴⁰, Piotr Rybarczyk⁴⁴¹, Paweł Skorut⁴⁴², Jerzy Wulciański⁴⁴³. Zaś o działaniach UB wobec środowiska oświatowego pisali Tomasz Bereza⁴⁴⁴

⁴³¹ M. Bukała, *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe w województwie rzeszowskim w latach 1985–1989 w materiałach Służby Bezpieczeństwa. Przyczynek do dziejów stronnictwa* [w:] *Wies i ruch ludowy w Polsce i Europie*, t. 1: *W kręgu historii i tradycji*, red. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, Warszawa 2012.

⁴³² M. Szpytma, *ZSL w województwie krakowskim (1949–1956). Geneza – ludzie – działalność*, Kraków 2013.

⁴³³ J.W. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować. UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych młodzieży na Lubelszczyźnie (1944–1956)*, Warszawa 2007. Zob. także: W. Charczuk [rec.] J.W. Wołoszyn, *Chronić i kontrolować. UB wobec środowisk i organizacji konspiracyjnych młodzieży na Lubelszczyźnie (1944–1956)*, Warszawa 2007, ZHW 2008, nr 28–29.

⁴³⁴ J.W. Wołoszyn, *Udział organów bezpieczeństwa w akcji rekrutacyjnej na studia w województwie lubelskim w latach 1947–1956*, PiS 2007, nr 1 (11); *idem*, *Współpraca Związku Młodzieży Polskiej z UB w realizacji planów „ofensywy ideologicznej” w środowiskach młodzieżowych w województwie lubelskim*, PiS 2008, nr 1 (12).

⁴³⁵ A.F. Baran, „Emigracyjny ZHP” jako inspiracyjny ośrodek wrogich elementów w Polsce w latach 1945–1957 [w:] *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin 2010.

⁴³⁶ G. Baziur, *Działalność i likwidacja Związku Walczącej Młodzieży Polskiej „Wolność i Sprawiedliwość” w Krakowie w latach 1950–1952*, „Sowiniec” 2007, nr 31.

⁴³⁷ D. Gałaszewski, *Postawy młodzieży wobec przymusowego werbunku i pracy w brygadach Powstającej Organizacji Służba Polsce w latach 1948–1955*, PiS 2007, nr 1 (11).

⁴³⁸ M. Kapusta, *Inteligencja krakowskiego środowiska harcerskiego przez aparat bezpieczeństwa w latach 1945–1956. Rekonesans badawczy* [w:] *Studia z dziejów harcerstwa 1944–1989*, red. M. Wierzbicki, Warszawa 2009.

⁴³⁹ M. Konieczna, *Służba Bezpieczeństwa przeciw Armii Wyzwolenia. Działalność organizacji młodzieżowej Armia Wyzwolenia w latach 1967–1970 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa w Krakowie*, „Sowiniec” 2010, nr 36/37.

⁴⁴⁰ A. Ossowski, *Konspiracyjne działania młodzieży w świetle akt Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi (1945–1956) – zarys problematyki* [w:] „Precz z komuną!”. *Niepodległościowe organizacje młodzieżowe na ziemi łódzkiej w latach 1945–1956*, red. D. Rogut, Żelów 2011.

⁴⁴¹ P. Rybarczyk, *Działania aparatu bezpieczeństwa w Bydgoszczy wobec uczniów i nauczycieli gimnazjum przy Placu Wolności w latach 1946–1955 – zarys problemu* [w:] *Z dziejów I Liceum Ogólnokształcącego. IV wieki kształcenia w Bydgoszczy*, Bydgoszcz 2007; *idem*, *Działalność Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy wobec uczniów i nauczycieli bydgoskich szkół średnich w latach 1945–1956. Zarys problematyki*, KB 2007, t. 29.

⁴⁴² P. Skorut, *Rozpracowanie dziewczęcej organizacji „Orleńca”*, BIPN 2010, nr 5–6 (114–115).

⁴⁴³ J. Wulciański, *Tajemnica „Pajęczej Sieci”*, „Rocznik Historii Harcerstwa” 2008, t. 4.

⁴⁴⁴ T. Bereza, *Jarosławskie szkoły, nauczyciele i uczniowie w świetle dokumentów Urzędu Bezpieczeństwa (1949–1956)*, „Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia” 2008, t. 17.

i Krzysztof Sychowicz⁴⁴⁵. Ten ostatni autor opisał także sytuację w powiecie łomżyńskim w latach 1948–1949 w świetle archiwaliów UB⁴⁴⁶. Zaś sytuację w Kotlinie Jeleniogórskiej na podstawie raportów bezpieki nakreślił Jan Ryszard Sielezin⁴⁴⁷.

Pod redakcją Bogusława Polaka i Pawła Skubisza ukazała się praca zbiorowa z artykułami ukazującymi zróżnicowane przejawy działań komunistycznego aparatu represji i propagandy wobec żołnierzy WP⁴⁴⁸. Marcin Kasprzycki wydał *case study* ilustrujące działania UB wobec przedwojennych policjantów⁴⁴⁹, a Paweł Skubisz opisał represje wobec oficerów wywiadu wojskowego II Rzeczypospolitej oraz żołnierzy KOP⁴⁵⁰. Zaś Grzegorz Goryński ukazał obraz Samodzielnego Referatu Informacyjnego

⁴⁴⁵ K. Sychowicz, *Działalność aparatu bezpieczeństwa wobec środowiska oświatowego w woj. białostockim w latach 1945–1949* [w:] *Rola oświaty i szkolnictwa w procesie kształtowania się świadomości narodowej na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim*, red. W. Śleszyński, Białystok 2007.

⁴⁴⁶ K. Sychowicz, *Powiat łomżyński w latach 1948–1949 w świetle materiałów UB. Życie w komunistycznych realiach, „Ziemia Łomżyńska”* 2007, t. 9.

⁴⁴⁷ J.R. Sielezin, *Sytuacja społeczna w Kotlinie Jeleniogórskiej na progu przelomu październikowego w 1959 r. w świetle sprawozdania PUdsBP w Jeleniej Górze*, „Rocznik Jeleniogórski” 2010, t. 42.

⁴⁴⁸ „Politycznie obcy!”. *Żołnierze Wojska Polskiego w zainteresowaniu komunistycznego aparatu represji i propagandy w latach 1944–1956*, red. B. Polak, P. Skubisz, Szczecin 2011. W tomie: P. Cichoracki, D. Dąbrowski, *Aparat bezpieczeństwa wobec przedwojennego Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Przypadek ppłk. dypl. Józefa Skrzydlewskiego*; T. Dubicki, *Mjr/ppłk Bolesław Zygmunt Ziemiański jako więzień Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1945–1946 i 1948–1954*; J. Grzybowski, *Sowiecki aparat represji wobec żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, którzy wrócili na Białoruś Sowiecką*; A.M. Kaczmarczyk, *Sytuacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po powrocie do kraju (1945–1948)*; R. Kobylarz-Buła, „Element podejrzany”. *Ślężacy – żołnierze Wehrmachtu i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w dokumentach Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego*; K. Lesiakowski, *Bataliony górnicze Zastępczej Służby Wojskowej (1951–1955) – organizacja i funkcjonowanie*; S. Nabywaniec, *Alumni żołnierze – ludowe Wojsko Polskie w starciu z Kościołem*; A. Ochał, „Sprawdzić KOP!”. *Opinie o byłych oficerach Batalionu KOP „Suwalki” w świetle materiałów weryfikacyjnych z wojskowych teczek akt personalnych*; D. Pazio-Wlazłowska, „Ślugusi podżegaczy wojennych, zdrajcy narodu w każdej dziedzinie, w każdym zakresie” – prasa codzienna lat czterdziestych i pięćdziesiątych o żołnierzach Wojska Polskiego; R. Peterman, *Rola Wojskowej Służby Wewnętrznej w organach bezpieczeństwa państwa w latach 1957–1990*; S. Pilarski, *Rozpracowanie na terenie Łodzi środowiska osób związanych z Oddziałem II Sztabu Głównego Wojska Polskiego*; J. Plachý, „Andersowcy” w powojennej Czechosłowacji (1945–1948); J.Z. Sawicki, *Zapis pierwszej dekady. Propaganda komunistyczna wobec Powstania Warszawskiego w latach 1944–1954. Przegląd problematyki*; P. Skubisz, *Komunistyczny aparat represji wobec Stanisława Michała Graffa – oficera żandarmerii, Policji Państwowej i Oddziału II Dowództwa Jednostek Terytorialnych na Bliskim Wschodzie*; M. Szumiło, *Szefowie Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego (1945–1956)*; K.A. Tochman, *Rozpracowanie żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie przez komunistyczny aparat represji na wybranych przykładach cichociemnych*; J. Wróbel, *Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w polityce Polski Ludowej (do marca 1946 r.)*; K. Zajączkowski, *Major Mieczysław Słaby – lekarz z Westerplatte w rękach funkcjonariuszy Informacji Wojskowej*.

⁴⁴⁹ M. Kasprzycki, *Działania komunistycznego aparatu represji wobec nowosądeckiego policjanta Stefana Kurowskiego*, ZHW 1012, nr 36.

⁴⁵⁰ P. Skubisz, *Represje komunistyczne wobec żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza* [w:] *Amor Patriae Nostra Lex. Losy funkcjonariuszy i żołnierzy polskich formacji granicznej w latach*

Dowództwa Floty wyłaniający się z dokumentacji rozpracowania obiektowego „Targowica”⁴⁵¹.

Łukasz Bednarski zajął się drugim biegunem tej tematyki, publikując artykuł o rozpracowaniu ZBoWiD-owców⁴⁵².

Opisano także działania UB w czasie sfałszowanych wyborów ze stycznia 1947 r. Antoni Kura w minisyntezie podsumował dotychczasową wiedzę o skali represji⁴⁵³, zaś Dariusz Węgrzyn wydał *case study* o działaniach UB w powiatach bytomskim⁴⁵⁴, kozielskim⁴⁵⁵ i rybnickim⁴⁵⁶, a także zsyntetyzował działania UB w woj. śląskim⁴⁵⁷. Tomasz Rochatka⁴⁵⁸ i Sebastian Drabik⁴⁵⁹ analizowali rolę bezpieki w tzw. wyborach do Sejmu z 1952 r. – w ujęciu regionalnym.

Justyna Dudek syntetycznie opisała akcje amnestyjne z lat 1945–1956, poruszając także problematykę związaną z ich wykorzystaniem do realizacji działań represyjnych⁴⁶⁰. Tematykę tę kilka lat wcześniej – w węższym zakresie – opisał Leszek Pietrzak⁴⁶¹. Do-

II wojny światowej i okresie powojennym, red. A. Hrychorczuk-Goławska, Warszawa-Kętrzyn 2008; P. Skubisz, *W konfrontacji z funkcjonariuszami Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego [w:] Wywiad wojskowy i kontrwywiad II RP*, t. 1: *Z działalności Oddziału II SG*, red. T. Dubicki, Łomianki 2010.

⁴⁵¹ G. Goryński, *Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Floty w świetle dokumentów rozpracowania obiektowego „Targowica”, realizowanego w latach 1949–1954 przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego*, „Biuletyn Historyczny” 2010, nr 25.

⁴⁵² Ł. Bednarski, *Służba Bezpieczeństwa i Komitet Wojewódzki PZPR wobec kombatantów lubelskiego Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w 1957 roku [w:] Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, wstęp Ł. Kamiński, Warszawa 2011.

⁴⁵³ A. Kura, *Skala represji w okresie wyborów [w:] Koniec jałtańskich złudzeń. Sfałszowane wybory – 19 I 1947*, red. M. Wenklar, Kraków 2007.

⁴⁵⁴ D. Węgrzyn, *Tętarz wyborczy w mieście odzyskanym. Rola Urzędu Bezpieczeństwa w przeprowadzeniu wyborów do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 r. w Bytomiu i powiecie bytomskim [w:] Bytom w cieniu dwóch totalitaryzmów. Szkice z dziejów miasta 1933–1989*, red. S. Rosenbaum, Katowice 2012.

⁴⁵⁵ D. Węgrzyn, *Kulisy wyborczego sukcesu. Udział UB w kampanii wyborczej i wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 1947 roku w powiecie kozielskim*, „Studia Śląskie” 2011, nr 70.

⁴⁵⁶ D. Węgrzyn, *Przepis na „cud nad urną”. Rola aparatu bezpieczeństwa w kampanii wyborczej i wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 1947 r. w powiecie rybnickim [w:] Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011.

⁴⁵⁷ D. Węgrzyn, *Tajemnice wyborczego sukcesu. Rola Urzędu Bezpieczeństwa w przygotowaniu i przeprowadzeniu wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. w województwie śląskim*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2012, nr 9.

⁴⁵⁸ T. Rochatka, *Aparat bezpieczeństwa w Wielkopolsce a wybory do Sejmu w 1952 roku*, PiS 2011, nr 2 (18).

⁴⁵⁹ S. Drabik, *Bezpieka i partia wobec wyborów do Sejmu PRL I kadencji w 1952 r. w województwie krakowskim*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

⁴⁶⁰ J. Dudek, *Amnestia jako środek walki aparatu bezpieczeństwa z podziemiem niepodległościowym na przykładzie Lubelszczyzny*, ZHW 2009, nr 30; eadem, *Amnestia 1947 roku i jej konsekwencje dla ujawnionych członków podziemia niepodległościowego z Obwodu Włodawa Armii Krajowej – Delegatury Sił Zbrojnych – Wolności i Niezawisłości [w:] Włodawa. Szkice z dziejów miasta w XX stuleciu*, red. M. Bem, A. Duszyk, K. Latawiec, Włodawa 2012.

⁴⁶¹ L. Pietrzak, *Amnestia 1947 i jej wykonanie przez organa bezpieczeństwa [w:] Podziemie zbrojne na Lubelszczyźnie wobec dwóch totalitaryzmów 1939–1956*, red. S. Poleszak, A. Puławski, Warszawa 2002.

tychczasowe badania nad tzw. akcją amnestyjną zostały podsumowane w pracy zbiorowej pod redakcją Wojciecha J. Muszyńskiego⁴⁶².

O walce UB z faktycznym bądź domniemanym oporem społecznym pisali Mirosław Golon⁴⁶³, Stanisław Jankowiak⁴⁶⁴, Kazimierz Krajewski⁴⁶⁵, Mirosław Miodoński⁴⁶⁶ i Michał Pluta⁴⁶⁷. Zaś o aktywności bezpieki przeciw Instytutowi Zachodniemu – Aleksandra Pietrowicz⁴⁶⁸, ta sama autorka badała rozpracowanie działaczy organizacji „Ojczyzna” w latach 1947–1977⁴⁶⁹.

Dla badaczy wczesnych lat powojennych w Krakowie i Małopolsce niezwykle cennym materiałem do analiz są dwie prace Tomasza Konopki – artykuł oraz

⁴⁶² *Komunistyczne amnestie lat 1945–1947. Drogi do „legalizacji” czy zagłady?*, red. W.J. Muszyński, Warszawa 2012. W tomie: P. Niwiński, *Amnestia jako metoda walki sowieckiego NKWD z polskim podziemiem niepodległościowym na Wileńszczyźnie (1944–1945)*; A. Bubnys, *Litewska partyzantka niepodległościowa wobec amnestii sowieckich w latach 1945–1946. Problem ujawniania się i legalizacji*; P. Gasztold-Señ, *Problemy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w przygotowaniu i realizacji amnestii 1945 i 1947 r.*; T. Łabuszewski, *Amnestia 1945 r. i deklaracja Jana Mazurkiewicza „Radosława”*; W.J. Muszyński, *Podziemie narodowe i komunistyczne amnestie lat 1945 i 1947 – wybrane aspekty*; M. Korcuć, „Ujawnienie nie mniej ryzykowne, jak i nieujawnienie”. *Podziemie niepodległościowe w Krakowskiem wobec akcji amnestyjnej w 1945 r.*; J. Dudek, *Amnestia jako środek walki aparatu bezpieczeństwa z podziemiem niepodległościowym na przykładzie Lubelszczyzny*; M. Surdej, *Amnestie i akcja ujawnieniowa na Rzeszowszczyźnie w latach 1945–1956*; A. Paczoska-Hauke, *Amnestie z 1945 i 1947 r. jako środek w walce z podziemiem niepodległościowym w województwie pomorskim*; K. Krajewski, *Gdy nie można złamać podziemia, należy je „rozłożyć”*. „Dzikie” amnestie na terenie województwa warszawskiego (1945–1946); R. Śmietanka-Kruszelnicki, „Dzikie” amnestie na przykładzie Związku Zbrojnej Konspiracji na ziemi radomskiej (sierpień–wrzesień 1946 r.). *Inspiracje i konsekwencje*; A. Łuczak, *Ujawnienie oddziału „Dzielnego”/„Kościuszki” jako przykład amnestii lokalnej w Wielkopolsce (jesień 1946 r.)*; M. Zwolski, *Amnestie z lat 1945–1956 oraz ich realizacja w więziennictwie. Praktyka ogólnopolska a lokalna specyfika na przykładzie białostockim*; P. Łapiński, *Amnestia w 1947 r. na Białostocczyźnie jako próba „rozbrojenia terenu”*. Tom wzbogacono o aneks źródłowy zawierający 33 dokumenty kluczowe dla omawianego tematu.

⁴⁶³ M. Golon, *Opór społeczny na prowincji a działalność Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego (Powiatowych Urzędów ds. Bezpieczeństwa Publicznego) w okresie stalinowskim na przykładzie wybranych ośrodków Pomorza Nadwiślańskiego* [w:] *Opór społeczny i konspiracja w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956. Zbiór studiów*, red. T. Chinciński, Z. Karpus, Bydgoszcz–Toruń 2007.

⁴⁶⁴ S. Jankowiak, *Urząd Bezpieczeństwa w walce z rzeczywistą i domniamaną opozycją w powiecie zlotowskim* [w:] *Złotów nasz i wasz. Losy autochtonów, repatriantów, przesiedleńców po II wojnie światowej na ziemi zlotowskiej*, Złotów 2006.

⁴⁶⁵ K. Krajewski, *Wojna rewolucyjna – sowietyzacja Podlasia przez funkcjonariuszy PUBP w Siedlcach po roku 1944 (zarys problematyki)* [w:] *Powiat Siedlce w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, Warszawa 2011.

⁴⁶⁶ M. Miodoński, *Utrwalanie władzy ludowej*. *Z archiwów IPN*, „Gronie” 2006, nr 2 (26). Zob. także: *idem*, *Intrygi Urzędu Bezpieczeństwa wokół rodziny Habsburgów żywieckich w latach 1947–1950*, „Gronie” 2007, nr 3.

⁴⁶⁷ M. Pluta, „Przecież wszystkich nie zamkną...”. *Nastroje społeczne na Dolnym Śląsku w 1953 r. w świetle akt wrocławskiego KW PZPR i WUBP*, ŚKHS 2006, nr 4.

⁴⁶⁸ A. Pietrowicz, *Życie pod lupą bezpieki. Działania aparatu bezpieczeństwa wobec Edwarda Serwańskiego*, PiS 2009, nr 1 (14).

⁴⁶⁹ A. Pietrowicz, *Rozpracowanie organizacji „Ojczyzna” przez Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego – wątek poznański*, PZach 2006, nr 3.

tabelaryczne opracowanie źródłowe ukazujące zagadnienie zgonów gwałtownych w Krakowie w latach 1945–1947 opracowane na podstawie materiałów zgromadzonych w krakowskim Zakładzie Medycyny Sądowej⁴⁷⁰.

Uwagę historyków przyciągnęła także mniej popularna dotąd problematyka aktywności operacyjnej UB w sferze gospodarczej. Tematykę tę poruszali m.in.: Adam Dziuba i Aleksander Drozdowski⁴⁷¹, Sylwia Galij-Skarbińska i Wojciech Polak⁴⁷², Bartosz Kruk⁴⁷³ oraz Bogusław Tracz⁴⁷⁴. Natomiast Piotr Sroka – w świetle materiałów UB – przedstawił zagadnienie turystyki i wczasów pracowniczych w „ludowej” Polsce lat 1945–1956⁴⁷⁵.

O działaniach UB w czasie „odwilży” 1956 r. pisali Waldemar Handke⁴⁷⁶, Małgorzata Machałek i Marcin Stefaniak⁴⁷⁷, Arkadiusz Małyżka⁴⁷⁸ oraz Paweł P. Warot⁴⁷⁹.

Należy też zwrócić uwagę na pracę zbiorową *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*⁴⁸⁰, będącą regionalną minimonografią tego zagadnienia.

⁴⁷⁰ T. Konopka, *Śmierć na ulicach Krakowa w latach 1945–1947 w materiale archiwalnym krakowskiego Zakładu Medycyny Sądowej*, PiS 2005, nr 1 (8); *Zabójstwa i inne zgony gwałtowne w pierwszych latach powojennych w zbiorze protokołów sekcyjnych krakowskiego Zakładu Medycyny Sądowej*, oprac. T. Konopka, ZHW 2005, nr 24.

⁴⁷¹ A. Dziuba, A. Drozdowski, *Walka aparatu bezpieczeństwa ze zjawiskiem sabotażu przemysłowego w województwie śląskim w 1949 r. (casus Marii Kandzi)*, SS 2006, t. 65.

⁴⁷² S. Galij-Skarbińska, W. Polak, *Toruńska SB na tropie dywersji. Sprawa operacyjnego rozpracowania „Cysterna”*, RT 2009, t. 36.

⁴⁷³ B. Kruk, *Sabotaż i niegospodarność na kolei w latach 1945–1956 w materiałach operacyjnych UB na Dolnym Śląsku [w:] Gospodarka i społeczeństwo w czasach PRL-u (1944–1989). Wrocławskie Spotkania z Historią Gospodarczą. Spotkanie 2*, red. E. Kościak, T. Głowiński, Wrocław 2007.

⁴⁷⁴ B. Tracz, *Współzawodnictwo pracy w materiałach aparatu bezpieczeństwa województwa śląskiego/stalinogrodzkiego (1947–1956) [w:] Współzawodnictwo pracy w życiu gospodarczym, społeczno-politycznym i propagandzie PRL*, red. idem, Katowice 2008.

⁴⁷⁵ P. Sroka, *Turystyka i wczasy pracownicze w regionie sudeckim w latach 1945–1956 przez pryzmat materiałów aparatu bezpieczeństwa [w:] Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2008. Referaty*, red. M. Bielak, Ł. Kamiński, Warszawa 2009.

⁴⁷⁶ W. Handke, *28 czerwca 1956 r. w notatkach ubowców*, BIPN 2006, nr 6 (65).

⁴⁷⁷ M. Machałek, M. Stefaniak, *Szczeciński aparat bezpieczeństwa wobec Października '56 [w:] W poszukiwaniu tożsamości Października 1956 na Pomorzu Zachodnim*, red. M. Machałek, A. Makowski, Szczecin 2007. Zob. także: Ł. Jastrząb, *Nowa lista ofiar Poznańskiego Czerwca 1956 roku*, KW 2004, nr 2; idem, *Udokumentowana liczba ofiar śmiertelnych i rannych Poznańskiego Czerwca 1956 r.*, KH 2006, nr 4.

⁴⁷⁸ A. Małyżka, *Agentura w Czerwcu '56*, BIPN 2006, nr 6 (65).

⁴⁷⁹ P.P. Warot, *Olsztyński Październik 1956 roku w dokumentach Służby Bezpieczeństwa i relacjach świadków ówczesnych wydarzeń*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2006, nr 3.

⁴⁸⁰ *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*, red. A. Dziurok, B. Linek, K. Tarka, Katowice–Opole–Kraków 2007. W tomie: G. Bębniak, „Stalinizacja” jako zawłaszczenie sfery symbolicznej (na przykładzie Katowic, 1945–1956); A. Drozdowski, *Urząd Bezpieczeństwa wobec unifikacji ruchu ludowego w województwie śląskim (1947–1949)*; A. Dziuba, *Koncepcje działań polskiego podziemia na Górnym Śląsku w latach 1948–1953*; A. Dziurok, *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w diecezji katowickiej w latach 1948–1956 (zarys problematyki)*; A. Hanich, A. Sitek, *Wysiedlenie śląskich księży i sióstr zakonnych ze Śląska Opolskiego przez władze komunistyczne w 1954 roku*; S. Jankowiak, *Zmierzch stalinizmu w Polsce – przełom 1956 roku*; Ł. Kamiński, *Stalinizm po polsku – aspekty społeczne (tezy do dyskusji)*; B. Linek, „Rewizjonizm niemiecki” – skala, charakter i polityka władz bezpieczeństwa; P. Madajczyk, *System władzy na Górnym Śląsku w latach 1945–1956*; J. Neja, *Między XX Zjazdem a poznańskim Czerwcem. Sytuacja społeczno-polityczna w województwie stalinogrodzkim w pierwszej*

3.4. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec opozycji politycznej i przejawów oporu społecznego w latach 1956–1989/1990

Jednym z najintensywniej badanych zagadnień pozostały tzw. polskie miesiące: Czerwiec 1956 r.⁴⁸¹, Marzec 1968 r.⁴⁸² – któremu poświęcono jeden z numerów „Dziejów Najnowszych”⁴⁸³, Grudzień 1970 r.⁴⁸⁴ – któremu poświęcono specjalny numer „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej”⁴⁸⁵, Czerwiec 1976 r.⁴⁸⁶ i Sierpień 1980 r.⁴⁸⁷

Kilka przyczynków ukazywało działalność komunistycznego aparatu represji wobec środowisk opozycyjnych i dysydenckich w latach gomułkowskiej „małej stabilizacji”. Paweł Ceranka wydał artykuł badający Klub Poszukiwaczy Sprzeczności

polowie 1956 roku; K. Szwaagrzyk, *Rola terroru w funkcjonowaniu systemu stalinowskiego*; K. Tarka, *Opolski Październik 1956 roku – aspekty polityczne*; D. Węgrzyn, *Śląskie wątki „sprawy Bergu” (1950–1956)*.

⁴⁸¹ *Poznański Czerwiec 1956*, red. S. Jankowiak, A. Rogulska, Warszawa 2002; P.P. Warot, *Olsztyński Październik '56 w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa i w relacjach świadków*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2008, nr 4.

⁴⁸² J. Eisler, *Wydarzenia lat 1967–1968 w materiałach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Oblicza Marca 1968*, red. K. Rokicki, S. Stepień, Warszawa 2004; U. Gierasimiuk, *Marzec 1968 r. w województwie białostockim w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa* [w:] „Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956–1970, red. M. Markiewicz, Białystok 2012; D. Jarosz, *Spółczesność Kielecczyny wobec „wypadków marcowych” 1968 roku w świetle dokumentów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (komunikat)* [w:] *Z przeszłości Żydów polskich. Polityka – gospodarka – kultura – społeczeństwo*, red. J. Wijaczka, G. Miernik, Kraków 2005; B. Kleszczyński, *Marzec 1968 w województwie rzeszowskim. Działania aparatu bezpieczeństwa*, BIPN 2008, nr 3 (86).

⁴⁸³ DzN 2008, nr 1. W numerze m.in. artykuły: D. Boćkowski, *Marzec 1968 r. w Białymstoku w świetle materiałów operacyjnych Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej*; M. Golon, *Marzec 1968 w Toruniu w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa*; P. Kardela, *Olsztyński Marzec '68 i działania Służby Bezpieczeństwa*; K. Maniewska, *Mieszkańcy Bydgoszczy wobec wydarzeń 1968 r. Postawy. Przejawy oporu społecznego. Skala represji*.

⁴⁸⁴ P. Brzeziński, R. Chrzanowski, A. Nadarzyńska-Piszczewiat, *Zbrodnia bez kary. Grudzień 1970 w Gdyni. Przebieg wydarzeń, represje, walka o prawdę*, Gdynia 2010; B. Danowska, *Grudzień 1970 roku na Wybrzeżu Gdańskim. Przyczyny – przebieg – reperkusje*, Pelplin 2000; J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2000; A. Nadarzyńska-Piszczewiat, R. Chrzanowski, *Przywódcy Gdynińskiego Grudnia '70*, BIPN 2010, nr 12 (121). Zob. także: A. Strokowski, *Lista ofiar. Grudzień 1970 r. w Szczecinie*, Szczecin 2009; D. Wicenty, *Pamięć zastraszana i ocalona: kontrola operacyjna trójmiejskich „miejsc pamięci” przez SB po Grudniu '70*, DzN 2011, nr 4; E. Wnuk, „Dowiedziałem się poufnie”. *Zima 1970/1971 w aktach koszalińskiej bezpieki*, „Rocznik Koszaliński” 2009, nr 37.

⁴⁸⁵ BIPN 2010, nr 12 (121). W tomie m.in.: P. Brzeziński, *Gdyniński Grudzień '70*; S. Cenckiewicz, *Gdańsk '70. Zbrodnia nieukarana i bitwa o pamięć*; J. Eisler, *Grudzień 1970*; Ł. Kamiński, *Dolnośląski Grudzień*; M. Paziński, *Szczecin '70*. Zob. także album: P. Brzeziński, R. Chrzanowski, A. Nadarzyńska-Piszczewiat, *Zbrodnia bez kary. Grudzień 1970 w Gdyni. Przebieg wydarzeń – represje – walka o prawdę*, Gdynia 2010.

⁴⁸⁶ B. Kościelna, *Czerwiec '76 na Pomorzu Zachodnim w świetle akt Wydziału III SB KW MO w Szczecinie*, PAIPN 2010, t. 3; K. Rembacka, *Czerwiec '76 w „Dolnej Odrze”*. *Obraz strajku w materiałach archiwalnych Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Gryfino i okolice na przestrzeni wieków*, red. R. Skrycki, Szczecin 2009.

⁴⁸⁷ J. Kufel, *Służba Bezpieczeństwa i Milicja Obywatelska wobec strajku sierpniowego w Stoczni Gdańskiej* [w:] *Szkice z dziejów NSZZ „Solidarność” na Pomorzu Nadwiślańskim i Kujawach (1980–1990)*, red. I. Hałagida, Bydgoszcz–Gdańsk 2012.

z perspektywy materiałów źródłowych pozostałych po SB⁴⁸⁸. Natomiast Rafał Marciniak opisał wpływ SB na koterie wewnętrzpartyjne w 1968 r.⁴⁸⁹

Łukasz Kamiński wydał przyczynek związany z wkroczeniem wojsk Układu Warszawskiego do Czechosłowacji w 1968 r.⁴⁹⁰ Temat ten podjął także Janusz Szymt⁴⁹¹. Syntetyczny opis działań SB wobec „Praskiej Wiosny” przedstawił zaś Grzegorz Majchrzak⁴⁹².

W ostatnich latach ukazała się znaczna ilość opracowań wąskotematycznych: studium opisujące działania SB wobec żołnierzy AK po 1956 r. ogłosił Janusz Marszałec⁴⁹³, Sławomir Poleszak opisał rozpracowanie, którego efektem była śmierć ostatniego partyzanta w PRL – Józefa Franczaka „Lalka”⁴⁹⁴, zaś Piotr Niwiński wydał monografię działań bezpieki przeciw kombatantom wileńskiej AK⁴⁹⁵. Marek Czech przedstawił inwigilację środowiska „Spotkań” przez komunistyczną bezpiekę⁴⁹⁶, o działaniach SB wobec krakowskiego „Teatru Rapsodycznego” pisała Dorota Koczwańska-Kalita⁴⁹⁷, a Andrzej Friszke o Klubie Krzywego Koła⁴⁹⁸.

Opisano paletę środowisk opozycyjnych z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Osobne artykuły poświęcono WZZ⁴⁹⁹, KOR⁵⁰⁰, środowisku „Spotkań”⁵⁰¹,

⁴⁸⁸ P. Ceranka, *Raczkujący rewizjoniści. Klub Poszukiwaczy Sprzecznosci w archiwach MSW*, „Więź” 2008, nr 11–12 (601).

⁴⁸⁹ R. Marciniak, *Wpływ Służby Bezpieczeństwa na walki frakcyjne w łonie nomenklatury partyjnej województwa koszalińskiego w 1968 r.* [w:] *Z dala od centrum. Rok 1968 na Pomorzu Zachodnim. Materiały pokonferencyjne*, red. R. Kościelny, Szczecin–Koszalin 2009.

⁴⁹⁰ Ł. Kamiński, *Relacja b. TW ps. „Ster” ze spotkania z b. prezydentem CSRS Antoninem Novotnym w sierpniu 1968 r.*, „Almanach Historyczny” 2006, t. 8.

⁴⁹¹ J. Szymt, *Białostocczyzna w obliczu „Praskiej Wiosny” 1968*. Kryptonim „Podhale”, „Studia Podlaskie” 2009/2010, t. 18.

⁴⁹² G. Majchrzak, *Służba Bezpieczeństwa PRL a praska wiosna* [w:] *Aparat bezpieczeństwa, propaganda a Praska Wiosna. Zbiór materiałów z konferencji międzynarodowej, Praga, 7–9 września 2008 r.*, red. M.M. Szykowska-Rey, Praha 2009.

⁴⁹³ J. Marszałec, *Na „spotkanie” ludziom z AK. Służba Bezpieczeństwa wobec środowisk akowskich po 1956 roku na Wybrzeżu Gdańskim*, PiS 2005, nr 1 (7).

⁴⁹⁴ S. Poleszak, *Kryptonim „Pożar”. Rozpracowanie i likwidacja ostatniego żołnierza polskiego podziemia niepodległościowego Józefa Franczaka „Lalka”*, „Lalusia” (1956–1963), PiS 2005, nr 2 (8).

⁴⁹⁵ P. Niwiński, *Działania komunistycznego aparatu represji wobec środowisk kombatantów wileńskiej AK 1945–1980*, Warszawa 2009.

⁴⁹⁶ M. Czech, *Inwigilacja środowiska „Spotkań” przez służby specjalne PRL*, PiS 2004, nr 1 (5).

⁴⁹⁷ D. Koczwańska-Kalita, *Walka komunistów z Teatrem Rapsodycznym*, „Arcana” 2005, nr 63.

⁴⁹⁸ A. Friszke, *Początki Klubu Krzywego Koła*, ZH 2004, z. 151.

⁴⁹⁹ S. Cenciekiewicz, *Zemsta czy „wypadek przy pracy”?*, BIPN 2006, nr 8–9 (67–68).

⁵⁰⁰ R. Spalek, *„Gracze” – Komitet Obrony Robotników w propagandzie PRL, stereotypach oraz dokumentach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, PiS 2003, nr 2 (4); G. Waligóra, *Zalecenia gen. Krzysztoporskiego wobec KOR i środowisk studenckich po zabójstwie Stanisława Pyjasa* [w:] *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, red. Ł. Kamiński, t. 5, Wrocław 2007. Zob. także: K. Wyszowski, *W odpowiedzi na artykuł Roberta Spalka „Gracze” – Komitet Obrony Robotników w propagandzie PRL, stereotypach oraz dokumentach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych*, PiS 2004, nr 2 (6); R. Spalek, *W odpowiedzi Krzysztofowi Wyszowskiemu*, PiS 2004, nr 2 (6).

⁵⁰¹ J. Błażejowska, *„Głos” niepodległości. Wokół narodzin i pierwszych miesięcy istnienia pisma*, ZHW 2010, nr 32–33.

Listowi 34⁵⁰², „bombiarzom” z Lubina⁵⁰³, a także kilkusobowej grupie konspiratorów z Nowego Sącza⁵⁰⁴. Ciekawy przyczynek do działań SB wobec opozycji przedsierniowej w Szczecinie opublikował Marcin Stefaniak⁵⁰⁵. Syntetycznie działania SB wobec opozycji przedsierniowej w Łodzi omówił z kolei Leszek Próchniak⁵⁰⁶. Tematykę oporu społecznego w środowiskach robotniczych podjęto w pracy zbiorowej poświęconej postawom robotników wielkich ośrodków przemysłowych. Z perspektywy badań nad aparatem represji szczególnie interesujące artykuły w tomie opublikowali Sławomir Cenckiewicz, Krzysztof Lesiakowski oraz Jarosław Neja⁵⁰⁷. Również działania SB wobec niezależnych środowisk ludowców stały się przedmiotem badań, których wyniki opublikowano w drugim tomie serii wydawniczej *Represje wobec wsi i ruchu ludowego*⁵⁰⁸. Przedstawiono także zasób archiwalny odnoszący się do żołnierzy PSZ na Zachodzie⁵⁰⁹. Interesujące spojrzenie na tzw. wroga propagandę zaproponowała Maria Konieczna⁵¹⁰.

Opisując stan badań nad oporem społecznym w latach 1956–1989, należy przywołać prace będące zbiorami najczęściej wcześniej publikowanych artykułów

⁵⁰² K. Rokicki, *Sprawa „Listu 34” w materiałach MSW [w:] Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 7, Warszawa 2006.

⁵⁰³ S. Ligarski, *Lubińscy „bombiarze” w walce o niepodległość w czasie stanu wojennego*, ZHW 2010, nr 32–33. Zob. także: P. Madera, *Sprawa „zamachów terrorystycznych” w 1982 r. na terenie byłego województwa legnickiego (w świetle dokumentów ówczesnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych)*, „Prace Uczestników Studium Doktoranckiego” 2006, t. 8: *Historia*.

⁵⁰⁴ M. Kasprzycki, *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Instrukcja” (1982)*, ZHW 2010, nr 32–33.

⁵⁰⁵ M. Stefaniak, *„Byliśmy przyjaciółmi”. Jak szczecińska bezpieka rozpracowywała opozycję przedsierniową*, BIPN 2009, nr 10–11 (105–106).

⁵⁰⁶ L. Próchniak, *Służba Bezpieczeństwa wobec opozycji w Łodzi 1976–1980*, PiS 2003, nr 2 (4).

⁵⁰⁷ *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*, red. J. Neja, Warszawa 2005. W tomie m.in.: S. Cenckiewicz, *Stocznia Gdańska im. Lenina w sierpniu 1980 w optyce i działaniach Służby Bezpieczeństwa*; K. Lesiakowski, *Służba Bezpieczeństwa wobec środowisk robotniczych w Łodzi w grudniu 1970 i lutym 1971*; J. Neja, *Robotnicy województwa katowickiego w lecie 1980 w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa*.

⁵⁰⁸ *Represje wobec wsi i ruchu ludowego*, t. 2, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004. W tomie m.in.: B. Dereń, *Aparat bezpieczeństwa wobec niezależnych ludowców krakowskich w latach 1957–1970*; K. Kaczmarowski, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec tzw. prawicy ludowej na terenie województwa rzeszowskiego po październiku 1956 r.*; S. Jankowiak, *Zwalczanie „prawicy” w ruchu ludowym w Wielkopolsce w okresie 1956–1960*; M. Szpytma, *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe 1955–1957 w materiałach krakowskiej bezpieki*; M. Choma-Jusińska, *Powstanie i działalność Tymczasowego Komitetu Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej. Władze partyjne i Służba Bezpieczeństwa wobec Komitetu*; D. Iwaneczko, *Od Ustrzyk Dolnych do stanu wojennego. Wybrane działania operacyjne SB wobec „Solidarności” rolniczej w Polsce południowo-wschodniej 1980–1981*.

⁵⁰⁹ A. Marcinkiewicz, *akta dotyczące żołnierzy PSZ na Zachodzie w zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie*, PAIPN 2009, t. 2.

⁵¹⁰ M. Konieczna, *Funkcje społeczne „wrogiej propagandy pisanej” w latach 1965–1975 na przykładach z archiwum krakowskiej bezpieki*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2012, t. 10: „Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia”.

i materiałów autorstwa Sławomira Cenckiewicza⁵¹¹, Henryka Głębockiego⁵¹², Waldemara Handkego⁵¹³ i Wojciecha Polaka⁵¹⁴.

Natomiast Grzegorz Majchrzak pokazał specyficzne metody stosowane przez SB wobec opozycjonistów w latach siedemdziesiątych⁵¹⁵.

Największą liczbę tekstów poświęcono ukazaniu działań SB przeciw „Solidarności”. W obszernej pracy zbiorowej pod redakcją Waldemara Handkego opisano aktywność komunistycznej policji politycznej przeciw wielkopolskiej „Solidarności”⁵¹⁶. Odrębne teksty poświęcono opisowi działań SB przeciw niezależnemu związkowi w innych regio-

⁵¹¹ S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2005; *idem*, *Śladami bezpieki i partii. Studia – źródła – publicystyka*, Łomianki 2009. Zob. także: *idem*, *Anna Solidarność. Życie i działalność Anny Walentynowicz na tle epoki (1929–2010)*, Poznań 2010; *idem*, *Służba Bezpieczeństwa wobec I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”*, „Arcana” 2003, nr 3–4; *idem*, *Służba Bezpieczeństwa w walce z Ruchem Młodej Polski 1979–1988*, PiS 2003, nr 2 (4); *idem*, *Śladami bezpieki i partii. Studia, źródła, publicystyka*, Poznań 2009; *idem*, *Znaczenie archiwaliów służb specjalnych PRL w studiach nad dziejami NSZZ „Solidarność”* [w:] „Solidarność” w imieniu narodu i obywateli, red. M. Latoszek, Kraków 2005. Zob. także: W. Charczuk [rec.], S. Cenckiewicz, *Oczami bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2005, PiS 2007, nr 1 (11).

⁵¹² H. Głębocki, *Policja tajna przy robocie. Z dziejów państwa policyjnego w PRL*, Kraków 2005. Zob. także: *idem*, „Solidarność” w grach SB 1981–1989, „Arcana” 2003, nr 2.

⁵¹³ W. Handke, *Wyczytane... czyli szkice i notatki z teczek SB*, Leszno 2008.

⁵¹⁴ W. Polak, *Historia ciągle żywa. Studia i materiały*, Toruń–Gdańsk 2011; *idem*, *Trudne lata przelomu. Szkice z historii najnowszej*, Gdańsk 2006.

⁵¹⁵ G. Majchrzak, *Kierunek nękanie. Działania specjalne SB w walce z opozycją w latach siedemdziesiątych* [w:] *Polska opozycja demokratyczna w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012.

⁵¹⁶ *Wielkopolska „Solidarność” w materiałach aparatu represji (1980–1989)*, red. W. Handke, Poznań 2006. W tomie: W. Chałupka, M. Szczepaniak-Nawrot, *Niezależna działalność polityczna pracowników i studentów wyższych uczelni Poznania w aktach aparatu bezpieczeństwa*; W. Handke, „Solidarność” w Regionie Leszczyńskim (1980–1981) w świetle akt SB. *Rekonesans archiwalny w poznańskim zasobie IPN*; W. Handke, R. Kościański, B. Kuświk, *Wielkopolskie Regiony NSZZ „Solidarność”* (Kalisz, Konin, Leszno, Piła). *Rekonesans archiwalny w zasobie OBUiAD IPN w Poznaniu*; R. Kościański, *SB wobec działaczy konińskiej „Solidarności” (1980–1981). Rekonesans archiwalny w OBUiAD IPN w Poznaniu*; *idem*, *Materiały operacyjne dotyczące „Solidarności” pilskiej (1980–1981) w IPN w Poznaniu. Zarys pozostałości ze zniszczeń dokonanych przez SB*; B. Kuświk, *NSZZ „Solidarność” byłego województwa kaliskiego (1980–1981) w zasobie IPN*; R. Leśkiewicz, *NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska 1980–1981 w zasobie archiwalnym Oddziału IPN w Poznaniu*; A. Łuczak, *Akcja „Jodła” w Wielkopolsce*; G. Majchrzak, *Służba Bezpieczeństwa wobec pierwszej „Solidarności” 1980–1982*; A. Małyszka, *Zakładowa „Solidarność” w aktach SB na przykładzie Swarzędzkiej Fabryk Mebli*; P. Piotrowski, *Historiografia badania dokumentów dotyczących „Solidarności” wytworzonych przez Służbę Bezpieczeństwa*; L. Sobala, *Ojciec Czesław Bialek (TJ) w aktach aparatu represji (OBUiAD IPN w Poznaniu)*; I. Szymańska, *Zagadnienie kompletności materiału archiwalnego w odniesieniu do wyniku kwerendy archiwalnej, na przykładzie sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Dominik”*; E. Wojcieszek, *Kościół katolicki wobec „Solidarności” 1980–1981 w woj. poznańskim w świetle dokumentów aparatu represji zgromadzonych w Oddziałowym Biurze Archiwizacji i Udostępniania Dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej (OBUiAD IPN) w Poznaniu*; P. Zwiernik, *NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska – wybrane aspekty działalności i problemy badawcze*.

nach. Anna Górska-Klepcka pisała o Warmii i Mazurach⁵¹⁷, Igor Hałagida o Słupsku⁵¹⁸, Robert Kościański o Pile⁵¹⁹, Krzysztof Osiński o Bydgoszczy⁵²⁰, Jarosław Schabieński⁵²¹ i Marcin Zwolski⁵²² o woj. suwalskim, Jarosław Szarek o Krakowie⁵²³, Ewa Zając o Małopolsce⁵²⁴. O różnych aspektach aktywności komunistycznego aparatu represji przeciw „Solidarności” pisali także: Tomasz Danilecki⁵²⁵, Adam Dziurok⁵²⁶, Maciej Korkuć⁵²⁷, Grzegorz Majchrzak⁵²⁸, Leszek Próchniak⁵²⁹, Michał Ruczyński i Michał Siedziako⁵³⁰,

⁵¹⁷ A. Górska-Klepcka, *SB na tropach Solidarności. (Działania MO i SB w latach 1980–1990 przeciwko opozycji Regionu Warmińsko-Mazurskiego na podstawie dokumentów zgromadzonych w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej – Oddział w Białymstoku)*, Olsztyn 2007. Zob. także: K. Sacewicz [rec.], „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2008, nr 2.

⁵¹⁸ I. Hałagida, *Służba Bezpieczeństwa wobec NSZZ „Solidarność” w Słupsku w latach 1980–1981*, PiS 2010, nr 2 (16).

⁵¹⁹ R. Kościański, *Materiały operacyjne dotyczące „Solidarności” piłskiej (1980–1981) w IPN w Poznaniu. Zarys pozostałości ze zniszczeń dokonanych przez SB [w:] Solidarność Piłska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz, Piła 2006.

⁵²⁰ K. Osiński, *Komunistyczna bezpieka wobec bydgoskiej „Solidarności” w latach 1980–1981*, BIPN 2010, nr 9–10 (118–119).

⁵²¹ J. Schabieński, *Inwigilacja NSZZ „Solidarność” w województwie suwalskim w pierwszym okresie działalności – sposoby, cele, działania, kolportaż informacji*, RAS 2008, t. 8.

⁵²² M. Zwolski, *Represje władz wobec NSZZ „Solidarność” Regionu „Pojezierze” w stanie wojennym*, RAS 2006, t. 6.

⁵²³ J. Szarek, *Służba Bezpieczeństwa wobec robotniczych protestów w Krakowie w 1980 roku [w:] Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009.

⁵²⁴ E. Zając, *Działania Służby Bezpieczeństwa skierowane przeciwko małopolskiej „Solidarności” 1980–1981. Rekonesans badawczy [w:] Między Sierpniem a Grudniem. „Solidarność” w Krakowie i Małopolsce w latach 1980–1981*, red. T. Gąsowski, współpraca B. Klich-Kluczevska, J. Mierzwa, Kraków 2006.

⁵²⁵ T. Danilecki, *Rozpracowanie podziemnych struktur. Region Białostok NSZZ „Solidarność”*, BIPN 2005, nr 7–8 (54–55).

⁵²⁶ A. Dziurok, *Znaleźć „Leszka”*, BIPN 2006, nr 11–12 (70–71). Zob. także: *Idą pancry na Wujek*, oprac. A. Dziuba, A. Dziurok, T. Semik-Orzech, A. Sznajder, Katowice 2006; A. Sznajder, *Czego nie wiemy o pacyfikacji kopalni „Wujek”*, BIPN 2009, nr 5–6 (100–101).

⁵²⁷ M. Korkuć, *Zakopiańska „Solidarność” w raportach Służby Bezpieczeństwa [w:] Drogi do Niepodległości. Polska, Podhale, Zakopane 1945–1989*, Zakopane 2005.

⁵²⁸ G. Majchrzak, *Bliżej prawdy o Lechu Wałęsie. Analiza fenomenu przewodniczącego „Solidarności” autorstwa Eligiusza Naszkowskiego, tajnego współpracownika SB o pseudonimie „Grażyna”, „Arcana” 2008, nr 1 (79); idem, *Działania Służby Bezpieczeństwa w celu przejścia kontroli nad „Solidarnością” w latach 1980–1982*, „Dzieje Najnowsze” 2003, nr 4; idem, *Działania SB wobec NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1982 [w:] Czas przelomu. „Solidarność” 1980–1981*, red. W. Polak, P. Ruchlewski, J. Kufel, Gdańsk 2010. Zob. idem, *Bezpečności służba proti Solidaritě 1980–1981*, „Securiata Imperia” 2012, nr 1.*

⁵²⁹ L. Próchniak, *Konflikt w szpitalu MSW w Łodzi*, BIPN 2010, nr 9–10 (118–119).

⁵³⁰ M. Ruczyński, M. Siedziako, *Kryptonim „Związek”. SB wobec NSZZ „Solidarność” Regionu Pobrzeże w latach 1980–1981. Zarys problemu [w:] O Polskę wolną! O Polskę Solidarną! NSZZ Solidarność w latach 1980–1989*, red. W. Polak, S. Galij-Skarbińska, V. Kmieciak, M. Białkowski, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2011.

Jacek Saramonowicz⁵³¹, Mirosław Sikora⁵³², Władysław Skalski⁵³³, Krzysztof Sychowicz⁵³⁴, Marek Szymaniak⁵³⁵ oraz Przemysław Zwiernik⁵³⁶.

Antoni Kura opisał represje wobec rolniczej „Solidarności”⁵³⁷, podobną tematykę podjęli Tomasz Chinciński⁵³⁸ i Dariusz Iwaneczko⁵³⁹, natomiast „Solidarność” Rolników Indywidualnych na Podhalu, Spiszu i Orawie opisał Mateusz Szpytma⁵⁴⁰.

Konrad Słowiński przedstawił nastroje społeczne w Radomskim w latach 1980–1981 w świetle archiwaliów SB⁵⁴¹.

Liczne artykuły dotyczyły stanu wojennego. Tematykę tę podjęli: Ireneusz Bieniecki⁵⁴², Robert Chrzanowski⁵⁴³, Marcin Dąbrowski⁵⁴⁴, Waldemar Handke⁵⁴⁵, Stanisław Jankowiak⁵⁴⁶, Małgorzata Machałek⁵⁴⁷, Grzegorz Majchrzak⁵⁴⁸, Paweł Pio-

⁵³¹ J. Saramonowicz, *Działania SB wobec działaczy byłego NSZZ „Solidarność” w Kutnie w świetle zachowanych dokumentów*, KZR 2010, t. 14.

⁵³² M. Sikora, *Jan Tadeusz Żeliński „w oczach” Służby Bezpieczeństwa. Inwigilacja działacza „Solidarności” w latach 1980–1989*, „Rocznik Muzeum w Gliwicach” 2013, t. 24.

⁵³³ W. Skalski, *Służba Bezpieczeństwa wobec kierowniczych gremiów NSZZ „Solidarność” przed i po 13 grudnia 1981 r.*, „Sowiniec” 2006, nr 29.

⁵³⁴ K. Sychowicz, *NSZZ „Solidarność” i aparat bezpieczeństwa w woj. łódzkiej (1988–1989)* [w:] *Tam też była „Solidarność”. Małe ośrodki ruchu związkowego i ich rola w latach 1980–1990*, red. A. Pyżewska, M. Zwolski, Białystok 2012.

⁵³⁵ M. Szymaniak, *Służba Bezpieczeństwa przeciwko bydgoskiej „Solidarności”. Taktyka działania – struktury – funkcjonariusze (1980–1982)* [w:] *Szkice z dziejów NSZZ „Solidarność” na Pomorzu Nadwiślańskim i Kujawach (1980–1990)*, red. I. Hałagida, Bydgoszcz–Gdańsk 2012.

⁵³⁶ P. Zwiernik, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec prof. Leszka Nowaka w latach 1980–1989* [w:] L. Nowak, *Polska droga do socjalizmu. Pisma polityczne 1980–1989*, red. K. Brzechczyn, Poznań 2011; *idem, Poznańskie wątki operacji „Tęcza”*, BIPN 2006, nr 11–12 (70–71).

⁵³⁷ A. Kura, *Ocena, skala i formy represji działaczy rolniczej „Solidarności”* [w:] RH MHPRL 2007, nr 23.

⁵³⁸ T. Chinciński, *„Noteć” przeciw rolniczej „Solidarności”*, BIPN 2006, nr 3–4 (62–63).

⁵³⁹ D. Iwaneczko, *Służba Bezpieczeństwa wobec „Solidarności” rolniczej w Polsce południowo-wschodniej 1980–1981*, PiS 2003, nr 2 (4).

⁵⁴⁰ M. Szpytma, *NSZZ Rolników Indywidualnych „Solidarność” na Podhalu, Spiszu i Orawie 1980–1981* [w:] *Drogi do Niepodległości. Polska, Podhale, Zakopane 1945–1989*, Zakopane 2005.

⁵⁴¹ K. Słowiński, *Nastroje społeczne w Radomiu i województwie radomskim w latach 1980–1981 w świetle dokumentów SB* [w:] *Spółczesność a władza. Między Wisłą a Pilicą w latach 1945–1989*, red. S. Piątkowski, R. Śmietanka-Kruszelnicki, Lublin 2012.

⁵⁴² I. Bieniecki, *Nadmorskie brygady WOP i MBOP w okresie stanu wojennego*, „Biuletyn Historyczny” 2007, nr 22.

⁵⁴³ R. Chrzanowski, *Antoni Browarczyk (1961–1981) – pierwsza ofiara stanu wojennego w Gdańsku* [w:] *Stan wojenny na Pomorzu Nadwiślańskim (1981–1983). Szkice historyczne*, red. P. Brzeziński, Gdańsk 2012.

⁵⁴⁴ M. Dąbrowski, *Internowanie i wyroki więzienia w okresie stanu wojennego na Lubelszczyźnie (13 grudnia 1981–22 lipca 1983)* [w:] *Więziennictwo na Lubelszczyźnie w okresie stanu wojennego*, red. J. Świtka, M. Kuć, Lublin 2008.

⁵⁴⁵ W. Handke, *13 XII 1981 – stan wojenny w świetle dokumentów z akt personalnych funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa na przykładzie województwa leszczyńskiego* [w:] *Stan wojenny. Analizy, hipotezy, komentarze*, red. M. Żukowski, Koszalin 2012.

⁵⁴⁶ S. Jankowiak, *Źródła dotyczące stanu wojennego na Środkowym Nadodrzu w archiwum IPN w Poznaniu* [w:] *Z dziejów ziemi lubuskiej po drugiej wojnie światowej*, t. 2: *Stan wojenny na ziemi lubuskiej*, red. C. Osekowski, R. Skobelski, Zielona Góra 2009.

⁵⁴⁷ M. Machałek, *Źródła do stanu wojennego w Gorzowie w zasobie szczecińskiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej* [w:] *Przeciwko stanowi wojennemu. Zajścia 31 sierpnia 1982 roku w Gorzowie Wielkopolskim*, red. M. Machałek, D.A. Rymar, Gorzów 2007.

⁵⁴⁸ G. Majchrzak, *Działania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w okresie stanu wojennego* [w:] *Wokół „mniejszego zła”. Stan wojenny w Polsce*, red. P. Piotrowski, Wrocław 2010; *idem, Nieznana batalia o stan wojenny*, „Arcana” 2007, nr 4 (76).

trowski⁵⁴⁹, Tadeusz Ruzikowski⁵⁵⁰, Przemysław Wójtowicz⁵⁵¹ oraz Ewa Zając⁵⁵². Wydano pracę zbiorową dotyczącą pacyfikacji manifestacji w Gorzowie Wielkopolskim 31 sierpnia 1982 r. zawierającą znaczną ilość materiałów odzwierciedlających dzieje aparatu represji⁵⁵³. Stan wojenny w Wielkopolsce został opisany w pracy zbiorowej pod redakcją Stanisława Jankowiaka i Jana Miłosza⁵⁵⁴. Interesujące artykuły ukazujące działania aparatu represji zamieszczono w publikacji zbiorowej *Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje* pod redakcją Arkadiusza Czwołka i Wojciecha Polaka⁵⁵⁵. Natomiast zespół badaczy pod kierownictwem Igora Hałagidy opracował listy internowanych z powodów politycznych z województw: bydgoskiego, elbląskiego, gdań-

⁵⁴⁹ P. Piotrowski, *Udział Wojska Polskiego w realizacji stanu wojennego* [w:] *Wokół „mniejszego zła”*. *Stan wojenny w Polsce*, red. idem, Wrocław 2010.

⁵⁵⁰ T. Ruzikowski, *Kontrolować czy/i rozbijać? Przyczynek do działań warszawskiej SB przeciwko Solidarności w związku ze stanem wojennym* [w:] *Czas przełomu. „Solidarność” 1980–1981*, red. W. Polak, P. Ruchlewski, J. Kufel, Gdańsk 2010; idem, *Wojsko, Służba Bezpieczeństwa, wymiar sprawiedliwości, propaganda... Przyczynek do historii (aparatu) represji w Warszawie w stanie wojennym* [w:] *Warszawa niezłomna. Antysystemowe formy opozycji i oporu społecznego w stolicy (1980–1989)*, red. B. Noszczak, Warszawa 2013.

⁵⁵¹ P. Wójtowicz, *Akcja „Jodła” i losy internowanych z województwa toruńskiego* [w:] *Stan wojenny na Pomorzu Nadwiślańskim (1981–1983). Szkice historyczne*, red. P. Brzeziński, Gdańsk 2012.

⁵⁵² E. Zając, *Specyficzna pamięć. 13 grudnia 1989: 8 rocznica stanu wojennego*, „Arcana” 2007, nr 4 (76).

⁵⁵³ *Przeciwko stanowi wojennemu. Wydarzenia 31 sierpnia 1982 r. w Gorzowie*, red. M. Machałek, D.A. Rymar, Szczecin 2007. W tomie: J. Jagiełłowicz, *Procesy polityczne i represje po zajęciach 31 sierpnia 1982 roku*; M. Machałek, *Źródła do stanu wojennego w Gorzowie w zasobie szczeńskiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej*; J. Palicki, *Wydarzenia z 31 sierpnia 1982 roku w świetle legalnej i nielegalnej prasy lokalnej*; G. Pytlak, *Manifestacja 31 sierpnia. [Wspomnienie]*; D.A. Rymar, *Droga do 31 sierpnia 1982 roku*; J. Sikorski, *Kościół gorzowski wobec stanu wojennego*; *Wybór dokumentów; Lista ukaranych przez Kolegium ds. Wykroczeń po wydarzeniach z 31 sierpnia 1982 r. w Gorzowie Wielkopolskim; Lista osób skazanych przez Sąd Wojewódzki po manifestacji 31 VIII 1982 w Gorzowie Wielkopolskim*.

⁵⁵⁴ *Stan wojenny w Wielkopolsce*, red. S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2004. W tomie: J. Eisler, *Stan badań nad stanem wojennym. Stan wojenny po dwudziestu latach – uwagi o stanie badań*; S. Jankowiak, *Sytuacja w Wielkopolsce 1980–1981*; A. Łuczak, *Ofiary śmiertelne stanu wojennego w Poznaniu. Osoby zmarłe w niewyjaśnionych okolicznościach*; J. Macholak, *Stan wojenny w Szczecinie w świetle akt Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*; A. Małyżka, *Stan wojenny w Swarzędzu i okolicach*; A. Pietrowicz, *Powstanie tymczasowe Zarządu Regionu Wielkopolska NSZZ „Solidarność” i pierwszy okres jego działalności (do 28 grudnia 1982)*; K. Podemski, *Dwadzieścia lat później. Stan wojenny w świadomości Polaków*; T. Rochatka, *Nastroje robotników Poznania w latach 1981–1983*; P. Zwiernik, *Opór i działalność opozycyjna młodzieży szkół średnich w latach 1981–1984*.

⁵⁵⁵ *Stan wojenny. Fakty, hipotezy, interpretacje. Zbiór studiów*, red. A. Czwołek, W. Polak, Toruń 2008. W tomie m.in.: L. Pawlikowicz, *Militarne aspekty „kryzysu polskiego” 1980–1981. Pierwsze cztery miesiące – radziecka interwencja czy stan wojenny?*; P. Chrzczonowicz, *Prawo karne i wymiar sprawiedliwości karnej wobec opozycji wolnościowej w Polsce doby stanu wojennego – wybrane aspekty*; W. Gieszczyński, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec środowiska akademickiego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie w czasie stanu wojennego*; A. Frydrysiak, *Ośrodki internowania w województwie koszalińskim 1981–1982*; J. Wąsowicz, *Sprawa Anny Stawickiej z Gdańska w świetle materiałów z Instytutu Pamięi Narodowej*; E. Zając, *Rola SB w kształtowaniu mitu „mniejszego zła”*.

skiego, słupskiego, toruńskiego i wrocławskiego⁵⁵⁶. Marzena Grosicka opisała internowania w Świętokrzyskiem⁵⁵⁷. Natomiast Jarosław Neja wydał tomik przypominający wydarzenia grudnia 1981 r. woj. katowickim⁵⁵⁸.

Opublikowano artykuły obrazujące działania SB wobec niezależnego ruchu wydawniczego czy podziemnych mediów. Szczególnie należy podkreślić aktywność badawczą Grzegorza Majchrzaka⁵⁵⁹. Temat ten podejmowali także Jan Olaszek⁵⁶⁰, Grzegorz Waligóra⁵⁶¹ i Paweł P. Warot⁵⁶². Działania SB wobec prasy bezdebitowej we Wrocławiu opisał Szczepan Rudka – w tematycznej monografii⁵⁶³. W pracy zbiorowej przedstawiono szkice i artykuły dotyczące Radia Solidarność – problem jego inwigilacji przez SB podjął Grzegorz Majchrzak, a działania „Solidarności” wobec SB zarysowali Janusz Pałubicki i Piotr Serwaczak⁵⁶⁴.

Wydano także mniejsze studia dotyczące działań operacyjnych SB podejmowanych wobec: Konfederacji Polski Niepodległej⁵⁶⁵, Niezależnego Zrzeszenia Studen-

⁵⁵⁶ „Trzynastego grudnia roku pamiętnego...”. *Internowani w stanie wojennym z powodów politycznych z województw bydgoskiego, elbląskiego, gdańskiego, słupskiego, toruńskiego i wrocławskiego*, oprac. P. Brzeziński, K. Filip, I. Hałagida, A. Kazański, K. Maniewska, K. Nawrocki, K. Osiński, P. Wójtowicz, red. I. Hałagida, Bydgoszcz–Gdańsk 2011.

⁵⁵⁷ M. Grosicka, *Internowania w regionie świętokrzyskim w dokumentach Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Stan wojenny w regionie świętokrzyskim 1981–1983*, red. P. Gotowiecki, Ostrowiec Świętokrzyski 2013.

⁵⁵⁸ J. Neja, *Grudzień 1981 roku w województwie katowickim*, Katowice 2011.

⁵⁵⁹ G. Majchrzak, *Kryptonim „Walec”*, BIPN 2010, nr 9–10 (118–119); *idem*, *Operacja kryptonim „Jocker”. Rozpracowanie Agencji Prasowej „Solidarności” przez Służbę Bezpieczeństwa*, PiS 2006, nr 1 (9); *idem*, *Próba sił: warszawskie Radio „Solidarność” kontra Służba Bezpieczeństwa 1982–89*, „Z Dziejów Polskiej Radiofonii” 2005/2006, nr 2; *idem*, „*Rewolucja*”. *Czyli radio i telewizja pod rządami Andrzeja Drawicza w świetle dokumentów SB (23 września–15 grudnia 1989 r.)* [w:] *Wolne media? Środowisko dziennikarskie w 1989 r. Studia*, red. P. Szulc, T. Wolsza, Warszawa–Szczecin 2010; *idem*, *Rozpracowanie warszawskiego Radia „Solidarność” przez Służbę Bezpieczeństwa w latach 1982–1989* [w:] *25. rocznica niezależnych audycji i rozgłośni radiowych. Materiały konferencyjne*, red. B. Bakula, Poznań 2007; G. Majchrzak, *Z dziejów „Tygodnika Solidarność”. Rozpracowanie „Tygodnika Solidarność” przez Służbę Bezpieczeństwa 1980–1982*, Warszawa 2007 (por. M. Niezabitowska, *Prawdy jak chleba*, Warszawa 2007).

⁵⁶⁰ J. Olaszek, *Służba Bezpieczeństwa na tropie „Tygodnika Wojennego”*, DzN 2010, nr 4.

⁵⁶¹ G. Waligóra, *Analiza Departamentu III MSW na temat niezależnego ruchu wydawniczego w połowie 1987* [w:] *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, red. Ł. Kamiński, t. 5, Wrocław 2007.

⁵⁶² P.P. Warot, *Działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa wobec lokalnej prasy podziemnej na przykładzie „Echa Mragowa”* [w:] *Wbrew partii i cenzurze. Media podziemne w PRL. Studia i artykuły*, red. P. Kardela, P.P. Warot, T. Wolsza, Warszawa 2012.

⁵⁶³ S. Rudka, *Poza cenzurą. Wrocławską prasą bezdebitową 1973–1989*, Warszawa–Wrocław 2001.

⁵⁶⁴ *Radio Solidarność. Podziemne rozgłoszenie oraz audycje radiowe i telewizyjne w Polsce 1982–1990. Materiały z konferencji w Wyższej Szkole Zawodowej „Kadry dla Europy” w dniach 26–27 maja 2007 roku*, red. B. Bakula, Poznań 2008. W tomie m.in.: G. Majchrzak, *Rozpracowanie warszawskiego Radia Solidarność przez Służbę Bezpieczeństwa w latach 1982–1989*; J. Pałubicki, *Nasłuch SB*; P. Serwaczak, *Złamanie fosy. Kulisy kontrwywiadu Solidarności Walczącej*.

⁵⁶⁵ M. Kasprzycki, *Konfederacja Polski Niepodległej w Krakowie. Zarys działalności z uwzględnieniem przykładów destrukcyjnej roli osobowych źródeł informacji* [w:] *Konfederacja Polski Niepodległej na drodze do wolności*, red. M. Wenklar, Kraków 2011.

tów⁵⁶⁶, Międzyszkolnego Komitetu Oporu⁵⁶⁷, Solidarności Walczącej⁵⁶⁸, Polskiej Partii Socjalistycznej⁵⁶⁹, Ruchu Społeczeństwa Alternatywnego⁵⁷⁰, oraz Ruchu „Wolność i Pokój”⁵⁷¹. Opisywano aktywność SB wobec dzieci, młodzieży i studentów – temat ten podjęli: Wojciech Domagalski i Radosław Peterman⁵⁷², Henryk Głębocki⁵⁷³, Piotr Kardela⁵⁷⁴, Michał Kopczyński⁵⁷⁵, Wiktor Krzewicki⁵⁷⁶ i Jarosław Syrnym⁵⁷⁷; a także harcerzy – o czym pisał Marcin Kapusta⁵⁷⁸.

Liczne prace poświęcono opisowi działań SB wobec inteligencji, twórców i artystów. Wydano kilka prac zbiorowych będących efektem badań w ramach ogólnopolskiego projektu IPN „Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych”, w których

⁵⁶⁶ M. Kobylańska, *Sprawy o kryptonimach „Zmowa” i „Korporacja”. Przykłady działań Służby Bezpieczeństwa wobec Niezależnego Zrzeszenia Studentów w filii Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie (1980–1981)*, PAIPN 2008, t. 1; *Studenci '81. NZS w oczach Partii i SB*, red. W. Domagalski, R. Peterman, Łódź 2006.

⁵⁶⁷ Ł. Kamiński, *Służba Bezpieczeństwa wobec MKO* [w:] *Międzyszkolny Komitet Oporu*, red. B. Sokolowska-Pabjan, M. Drozd, W. Karaś, Warszawa 2010.

⁵⁶⁸ Ł. Kamiński, *Służba Bezpieczeństwa wobec Solidarności Walczącej* [w:] *O wyzwolenie z komunizmu ludzi i narodów przysięgam walczyć!*, red. M. Łątkowska, Warszawa 2007; E. Wojcieszek, *Działania SB wobec Solidarności Walczącej w województwie konińskim w latach 1984–1990 w świetle dokumentów aparatu represji PRL* [w:] *Organizacja Solidarności Walcząca w Wielkopolsce w latach 1983–1990*, red. K. Brzechczyn, P. Zwiernik, Poznań 2009

⁵⁶⁹ J. Pawłowicz, *Działania operacyjne wobec PPS w latach 1987–1990 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Polska Partia Socjalistyczna. Dlaczego się nie udało? Szkice – polemiki – wspomnienia*, red. R. Spalek, Warszawa 2010.

⁵⁷⁰ K. Brzechczyn, *Ruch Społeczeństwa Alternatywnego w dokumentach Służby Bezpieczeństwa* [w:] „Homek”. *Pismo Ruchu Społeczeństwa Alternatywnego 1983–1990*, red. G. Berendt, K. Brzechczyn, Z. Stybel, J. Waluszko, Gdańsk 2013.

⁵⁷¹ J. Czaputowicz, *Działania Służby Bezpieczeństwa i kontrwywiadu wojskowego wobec ruchu „Wolność i Pokój”* [w:] „Jesteście naszą wielką szansą”. *Młodzież na rozstajach komunizmu 1944–1989*, [red.] P. Ceranka, S. Stępień, Warszawa 2009.

⁵⁷² W. Domagalski, R. Peterman, *Studenci '81. NZS w oczach partii i SB*, Łódź 2006.

⁵⁷³ H. Głębocki, *Służba Bezpieczeństwa wobec studentów w Krakowie (1980–1981)* [w:] *Między Sierpniem a Grudniem. „Solidarność” w Krakowie i Małopolsce w latach 1980–1981*, red. T. Gąsowski, współpraca B. Klich-Kluczevska, J. Mierzwa, Kraków 2006; *idem, SB wobec niezależnego ruchu studenckiego w Krakowie (1976–1980) – rekoniesans archiwalny*, „Arcana” 2002, nr 4–5.

⁵⁷⁴ P. Kardela, *Służba Bezpieczeństwa wobec olsztyńskiej młodzieży akademickiej po Marcu '68* [w:] *Warmia i Mazury w 90-lecie odzyskania przez Polskę niepodległości*, red. B. Gaziński, Olsztyn 2009.

⁵⁷⁵ M. Kopczyński, *Kryptonim „Mały”. Służba Bezpieczeństwa w walce z dziećmi*, 2006, nr 11–12 (70–71).

⁵⁷⁶ W. Krzewicki, *Środowisko studenckie w latach 1985–1989 w Opolu na podstawie wybranych dokumentów i korespondencji opolskiego Wydziału III Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych* [w:] *Młodzież kontra system. Rola opozycji młodzieżowej w walce o niepodległość w latach 1945–1989*, red. M. Świder, Opole 2009.

⁵⁷⁷ J. Syrnym, „Szkoła pod specjalnym nadzorem” – inwigilacja IV Liceum Ogólnokształcącego w Legnicy przez komunistyczną Służbę Bezpieczeństwa [w:] *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–1989*, red. R. Drozd, Słupsk 2007.

⁵⁷⁸ M. Kapusta, *Sprawa operacyjnego sprawdzenia kryptonim „Skaut”. Z dziejów niezależnego ruchu harcerskiego*, KRHH 2005, nr 1.

znalazły się artykuły o działaniach bezpieki wobec środowisk artystycznych (tomy pod redakcją Roberta Klementowskiego i Sebastiana Ligarskiego⁵⁷⁹ oraz Andrzeja Chojnowskiego i Sebastiana Ligarskiego⁵⁸⁰), literackich (tom pod redakcją Andrzeja Chojnowskiego i Sebastiana Ligarskiego⁵⁸¹), dziennikarskich (tom pod redakcją Tadeusza Wolszy i Sebastiana Ligarskiego)⁵⁸², naukowych (dwa tomy pod redakcją Piotra

⁵⁷⁹ *Artyści a Służba Bezpieczeństwa. Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych*, red. R. Klementowski, S. Ligarski, Wrocław 2008. W tomie: A. Chojnowski, *Oaza na pustyni szarości. Jazz w czasach gomułkowskiej stabilizacji*; M. Filip, *Kazimierz Dejmek w raportach Służby Bezpieczeństwa*; J. Hrytek-Hryciuk, „Co tu jest grane?”. *Wokół spraw operacyjnego rozpracowania kryptonim „Grafomani” i „Prezes”*; R. Klementowski, *Obserwować i zapobiegać. Wrocławskie środowisko literackie pierwszej połowy lat siedemdziesiątych w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa*; E. Krasucki, *FAMA '77 w perspektywie aparatu bezpieczeństwa*; S. Ligarski, *Kontrola operacyjna festiwalu teatralnych na Dolnym Śląsku przez Służbę Bezpieczeństwa w latach 1960–1989*; J. Łukasiewicz, *Twórca w systemie komunistycznym*; E. Matkowska, *Polscy pisarze w aktach Stasi*; S.M. Nowinowski, L. Próchniak, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec środowiska Nieregularnego Kwartalnika Literackiego „Puls” w latach 1977–1981*; K. Popiński, *Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych oraz wrocławskie środowisko plastyczne w świetle dokumentacji organów bezpieczeństwa (1967–1989)*; K. Rokicki, *Kształtowanie się opozycji w środowiskach literackich w latach 1956–1968*; G. Strauchold, *Rozpracowanie wrocławskiego miesięcznika „Odra” przez Służbę Bezpieczeństwa*; P. Urbaniak, *Środowiska twórcze na Dolnym Śląsku w latach 1945–1989*; G. Waligóra, *Literaci w Towarzystwie Kursów Naukowych*; A. Żawada, *Pisarz w PRL czy pisarz PRL? Uwagi na marginesach biografii Jarosława Iwaszkiewicza; Artyści a SB. Aparat bezpieczeństwa wobec środowisk twórczych. Dyskusja panelowa – 19 kwietnia 2007 r. Scena Kameralna Teatru Polskiego we Wrocławiu*.

⁵⁸⁰ *Artyści władzy, władza artystom*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, Warszawa 2010. W tomie: S. Beres, *Służba Bezpieczeństwa jako krytyk literacki*; A. Gralińska-Toborek, *Od milczenia do ironii. Wizerunek aparatu władzy w sztukach plastycznych czasów Polski Ludowej; A. Idzikowska-Czubaj, Rock w PRL-u. O paradoksach współistnienia*; P. Knap, *Artyści z Promenady. Służba Bezpieczeństwa wobec Festiwalu Artystycznego Młodzieży Akademickiej w Świnoujściu – lata ostatnie (1986–1989)*; S. Ligarski, *Twórczy donosiciele. Osobowe źródła informacji w środowiskach twórczych PRL*; E. Matkowska, *Jerzy Andrzejewski w systemie cenzury NRD*; A.K. Piekarska, *Jan Pietrzak w „Terrecie”. Działania Służby Bezpieczeństwa wobec kabaretu „Pod Egidą” w latach siedemdziesiątych*; K. Rokicki, *Środowiska literackie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. w materiałach PZPR, ZLP, administracji państwowej i MSW. Porównanie*; A. Wójtowicz, *„Barba Eugenio tą razą w rozmowie był bardziej powściągliwy”. Inwigilacja stażystów z krajów Europy Zachodniej w teatrze Jerzego Grotowskiego*; P. Zwierchowski, *Wizerunek aparatu bezpieczeństwa w polskim filmie fabularnym*.

⁵⁸¹ „*Twórczość obca nam klasowo*”. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, red. A. Chojnowski, S. Ligarski, współpraca K. Batorowicz-Wołowicz, Warszawa 2009. W tomie: J. Autuchiewicz, M. Filip, *Przebudzenie*; K. Brzechczyn, S. Ligarski, E. Matkowska, *Próby pacyfikacji*; S. Ligarski, *Organizacja i kadra pionu aparatu bezpieczeństwa zajmującego się „ochroną” środowiska literackiego*; K. Rokicki, *Początek walki. Lata 1956–1970*; s. 509–521. W tomie także edycja źródeł.

⁵⁸² *Dziennikarze władzy, władza dziennikarzom. Aparat represji wobec środowiska dziennikarskiego 1945–1990*, red. T. Wolsza, S. Ligarski, Warszawa 2010. W tomie: W. Bagiński, *Przyczynki do historii emigracyjnej prasy „prokrajowej”*; K. Chmielowiec, *Aparat bezpieczeństwa wobec dziennikarzy na Podkarpaciu w latach osiemdziesiątych XX wieku Zarys problematyki*; K. Churska, *Rozpracowywanie „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” w latach 1947–1956*; R. Graczyk, *Środowisko „Tygodnika Powszechnego” „w zainteresowaniu” Służby Bezpieczeństwa – wybrane problemy*; A. Grajewski, *Inwigilacja tygodnika katolickiego „Gość Niedzielny” w latach 1945–1989. Zarys problematyki*; A.M. Jackowska, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Sekcji Polskiej Radia Francuskiego. Zarys problematyki*; A.W. Kaczorowski, *Jerzy Ślaski – redaktor naczelny „WTK” i „Słowa Powszechnego” w materiałach Służby Bezpieczeństwa*; P. Kardela, *Służba Bezpieczeństwa wobec olsztyńskich mediów prasowych, radiowych i telewizyjnych w latach 1970–1990*; J. Keńska, *Burżuazyjne wymysły „Po Prostu”, czyli polityczki tygodnika z cenzurą w 1957 roku*; G. Majchrzak, *Weryfikacja dziennikarzy w okresie*

Franaszka⁵⁸³ oraz tom pod redakcją Adama Dziuby i Mirosława Sikory⁵⁸⁴). Wydano

stanu wojennego; Z. Romek, *Metody pracy cenzur w PRL*; A. Pyżewska, *Tygodnik „Niwa” w początkowym okresie istnienia – okoliczności powstania i nadzór ze strony aparatu bezpieczeństwa*; D. Rafalska, *Agonia „Po Prostu”. Próby zachowania pamięci o jednym z najpoczytniejszych tygodników lat pięćdziesiątych XX wieku*; P. Szulc, „Przełomowy okres” w *Polskim Radiu Szczecin. Sprawa Władysława Daniszewskiego*; D. Wicenty, *Załamania na froncie ideologicznym: o Nadzwyczajnym Zjeździe Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich 29–31 października 1980 roku*; T. Wolsza, *Aparat bezpieczeństwa wobec polskich dziennikarzy wizytujących w 1943 roku miejsce sowieckiej zbrodni w Katyniu. Przypadek Władysława Kaweckiego*; P. Wójtowicz, *Służba Bezpieczeństwa wobec bydgoskich dziennikarzy w latach sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*; P. Ziętara, *Aparat bezpieczeństwa PRL wobec londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” w latach 1955–1970*. Zob. także: G. Majchrzak, „Rewolucja”. Czyli radio i telewizja pod rządami Andrzeja Drawicza w *świetle dokumentów SB (23 września–15 grudnia 1989 r.)* [w:] *Wolne media? Środowisko dziennikarskie w 1989 roku*. *Studia*, red. P. Szulc, T. Wolsza, Szczecin–Warszawa 2010.

583 *Stłamszona nauka? Inwigilacja środowisk akademickich i naukowych przez aparat bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.*, red. P. Franaszek, Warszawa 2010. W tomie: A. Dziuba, M. Mrzyk, *Represje stanu wojennego wobec naukowców Uniwersytetu Śląskiego*; P. Franaszek, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego w okresie stanu wojennego – sprawa operacyjnego rozpracowania „Ważny”*; E. Krężolek, *Aparat bezpieczeństwa wobec środowiska naukowego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*; M. Maciejowski, *Inwigilacja pracowników Instytutu Historii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie, późniejszego Uniwersytetu Szczecińskiego, w latach 1982–1989*; A. Pietrowicz, „Ochrona” Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu przez Służbę Bezpieczeństwa w latach 1970–1979 w *świetle materiałów operacyjnych do sprawy obiektowej „Collegium”*; P. Pleskot, „Władcy paszportów”. *Biuro Współpracy Naukowej z Zagranicą PAN. Szkic analizy*; T.P. Rutkowski, *Jan Borkowski – kontrowersyjny historyk ruchu ludowego*; P. Spodenkiewicz, *Lokatorzy hotelu Cracovia. Inwigilacja uczestników V Zjazdu Socjologicznego w 1977 r.*; M. Sikora, „Troglodyta”. *Tajny współpracownik Służby Bezpieczeństwa na Politechnice Śląskiej 1970–1976 (1979)*; K. Sychowicz, *Sprawa obiektowa kryptonim „Kuznia” – rozpracowywanie środowiska Politechniki Białostockiej przez Służbę Bezpieczeństwa*. Zob. także: *Naukowcy władzy, władza naukowcom*. *Studia*, red. P. Franaszek, Warszawa 2010. W tomie: A. Czyżewski, *Leszka Kołakowskiego boje o paszport*; A. Dziuba, M. Mrzyk, *Skala i metody inwigilacji Uniwersytetu Śląskiego w latach osiemdziesiątych*; P. Franaszek, *Agentura Służby Bezpieczeństwa na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach osiemdziesiątych*; D. Gałaszewska-Hilczuk, *Polityczna weryfikacja kadry naukowej w latach osiemdziesiątych. Założenia – realizacja – efekty*; H. Głębocki, *Uczelnie wyższe PRL jako obiekt kontroli operacyjnej ze strony SB (wybrane problemy na przykładzie Krakowa w latach 1975–1989)*; K. Kawalec, *Casus Jana Trzynałdowskiego*; E. Krężolek, *Kontrola operacyjna Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach w świetle sprawy obiektowej „Bem”*; M. Maciejowski, *Dyskryminacja wyznaniowa jako przykład represji SB wobec pracowników Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie w połowie lat siedemdziesiątych*; A. Pietrowicz, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec Instytutu Zachodniego w Poznaniu w latach 1945–1955*; P. Pleskot, *Jak wyjechać na Zachód? Procedury wyjazdów polskich uczonych do państw kapitalistycznych z ramienia uczelni wyższych i PAN w latach 1955–1989*; T.P. Rutkowski, *Władze PRL wobec Polskiej Akademii Nauk w latach 1982–1984*; M. Sikora, *Osobowe źródła informacji Służby Bezpieczeństwa wśród kadry naukowej Politechniki Śląskiej – wybrane przykłady od lat sześćdziesiątych do końca PRL*; P. Spodenkiewicz, „Charakteryzowany jako sprytny i cwany Żyd...”. *Fabrykowanie zarzutów wobec lekarzy pochodzenia żydowskiego w Wojskowej Akademii Medycznej w Łodzi w drugiej połowie lat sześćdziesiątych*; K. Sychowicz, *Działania władz aparatu bezpieczeństwa wobec środowiska naukowego uczelni białostockich w latach 1980–1989*; P.P. Warot, *Rektorzy uwikłani*.

584 *Mysł na uwięzi. Kontrola operacyjna środowisk akademickich województwa katowickiego przez Służbę Bezpieczeństwa w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku*. *Studia i szkice*, red. A. Dziuba, M. Sikora, Katowice 2010. W tomie: A. Dziuba, *Uniwersytet Śląski jako teren operacji kontrwywiadu i wywiadu SB. Zarys zagadnienia*; A. Dziuba, M. Mrzyk, *Skala i metody inwigilacji Uniwersytetu Śląskiego w latach osiemdziesiątych*; idem, *Stan wojenny i „stan*

także tom, w którym obok siebie zamieszczono artykuły dotyczące różnych twórców (pod redakcją Sebastiana Ligarskiego)⁵⁸⁵. Monografię opisującą sprawę dziennikarza Henryka Hollanda wydał Krzysztof Persak⁵⁸⁶. Działaniom SB wobec dziennikarzy i obcokrajowców poświęcono także odrębny numer „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej” 2004, nr 11 (46)⁵⁸⁷. Natomiast Ryszard Terlecki wydał książkę ukazującą inwigilację kadry naukowej UJ⁵⁸⁸, zaś Piotr Franaszek monografię działań SB wobec UJ w latach osiemdziesiątych⁵⁸⁹. Aktywnością SB wobec Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu zajęła się Sylwia Galij-Skarbińska⁵⁹⁰. Mniejsze opracowania publikowali: Magdalena Filip⁵⁹¹, Henryk Głębocki⁵⁹², Łukasz Kamiński⁵⁹³, Edyta Krężolek⁵⁹⁴,

obłężenia”. *Działania SB wobec Instytutu Fizyki Uniwersytetu Śląskiego w latach osiemdziesiątych*; idem, *Wydział III-1 KW MO/WUSW Katowice i jego funkcjonariusze*; A. Dziuba, M. Sikora, *SB wobec Wyższej Szkoły Ekonomicznej/Akademii Ekonomicznej w Katowicach w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Przyczynki badawcze*; T. Kurpierz, *Niezależne Zrzeszenie Studentów na Uniwersytecie Śląskim w optyce i działaniach Służby Bezpieczeństwa (1980–1989). Zarys zagadnienia*; K. Łojan, *Nie tylko „Medycyna”. Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Śląskiej Akademii Medycznej w Katowicach w latach osiemdziesiątych*; E. Małachowska, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec duszpasterstwa akademickiego diecezji katowickiej w latach siedemdziesiątych*; M. Sikora, *Środowisko akademickie Politechniki Śląskiej jako „obiekty” zainteresowania SB. Wybrane wnioski i perspektywy badawcze. Ze szczególnym uwzględnieniem lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*;

⁵⁸⁵ *Twórcy na służbie. W służbie twórczości*, red. S. Ligarski, Warszawa 2013. W tomie m.in.: S. Bereś, *Agenci na froncie literackim*; J. Autuchiewicz, *Z UB do ZLP. Przemilczany życiorys Aleksandra Omiljanowicza*; R. Klementowski, *Literacki zapis zbrodni. Losy poety agenta Czesława Białowąsa*; A.K. Piekarska, „Jestem realistką” – czyli wróżka (nie tylko) w kabarecie; P. Kardela, „Autor jest z całą pewnością pisarzem”. *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Remigiusza Napiórkowskiego*; J. Godlewska, *Kryptonim „Melpomena”. Służba Bezpieczeństwa a warszawskie środowisko teatralne w latach siedemdziesiątych XX w.*; A.K. Piekarska, *Wieczór w „Melodii”, czyli Kabaret pod Egidą w 1978 r.*

⁵⁸⁶ K. Persak, *Sprawa Henryka Hollanda*, Warszawa 2006. Zob. także: J. Eisler [rec.], Krzysztof Persak, *Sprawa Henryka Hollanda*, DZN 2007, nr 2.

⁵⁸⁷ BIPN 2004, nr 11 (46). W numerze m.in.: *Wszystko pod kontrolą o inwigilacji zachodnich korespondentów z Krzysztofem Bobińskim, Bernardem Margueritte’em i Krzysztofem Persakiem rozmawia Barbara Polak*; K. Persak, *Kontrwywiad i dziennikarze*; W.F. Wilczewski, „Albion i żubry”; J. Wróbel, *Powrót profesora Infelda*. Zob. także: P. Pleskot, *Inwigilacja cudzoziemców na polskiej prowincji*, BIPN 2006, nr 1–2 (60–61).

⁵⁸⁸ R. Terlecki, *Profesorowie UJ w aktach UB i SB*, Kraków 2002; idem, *Rozstanie po latach. Agent „Las” i „Antoni” na Uniwersytecie Jagiellońskim*, ARWPL 2006, nr 1 (3). Zob. też: S. Salmonowicz, *Profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego jako przedmiot inwigilacji organów UB i SB*, „Czasy Nowożytny” 2002, t. 13.

⁵⁸⁹ P. Franaszek, „Jagiellończyk”. *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach osiemdziesiątych XX w.*, Kraków 2012.

⁵⁹⁰ S. Galij-Skarbińska, *Uniwersytet wobec inwigilacji. Postawy polityczne środowiska akademickiego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1970–1980 w świetle akt Służby Bezpieczeństwa*, Toruń 2011.

⁵⁹¹ M. Filip, *Melpomene oczami SB. Przypadek Kazimierza Dejмка*, BIPN 2007, nr 12 (83).

⁵⁹² H. Głębocki, *Sieć agentury SB na uczelniach wyższych w PRL (na przykładzie Krakowa w latach 80. XX wieku)*, „Arcana” 2007, nr 2–3 (74–75).

⁵⁹³ Ł. Kamiński, *Kryptonim „Podzegacze”*, PiS 2003, nr 1 (3).

⁵⁹⁴ E. Krężolek, *Aparat bezpieczeństwa wobec środowiska akademickiego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach w latach 70. XX w.*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2009, t. 1.

Cecylia Kuta⁵⁹⁵, Robert Leśkiewicz⁵⁹⁶, Sebastian Ligarski⁵⁹⁷, Grzegorz Majchrzak⁵⁹⁸, Edmund Mazur⁵⁹⁹, Zbigniew Nosowski⁶⁰⁰, Małgorzata Ptasieńska-Wójcik⁶⁰¹, Konrad Rokicki⁶⁰², Tadeusz Paweł Rutkowski⁶⁰³, Jan Ryszard Sielezin⁶⁰⁴, Mirosław Sikora⁶⁰⁵, Arkadiusz Uss⁶⁰⁶, Paweł P. Warot⁶⁰⁷, Daniel Wicenty⁶⁰⁸, Michał Wołłejko⁶⁰⁹. Ciekawe ministudium na temat Panoramy Raclawickiej opublikował Wojciech Trębacz⁶¹⁰. Należy też wymienić pracę Joanny Siedleckiej o działaniach SB wobec literatów⁶¹¹, Filipa Gańczaka o jej aktywności wobec środowiska filmowego⁶¹², Jolanty Drużyńskiej i Stanisława M. Jankowskiego o „Piwnicy pod Baranami”⁶¹³ czy artykuł Agnieszki

⁵⁹⁵ C. Kuta, *Działania aparatu represji PRL wobec Leszka Proroka*, „Glaukopis” 2012, nr 25–26; eadem, *Jerzy S. Sito pod nadzorem tajnych służb*, „Glaukopis” 2013, nr 29.

⁵⁹⁶ R. Leśkiewicz, *Działania operacyjne UB/SB prowadzone wobec mecenasa Stanisława Hejnowskiego* [w:] *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania – przebieg – konsekwencje*, red. K. Białycki, S. Jankowiak, J. Miłoś, Poznań 2007.

⁵⁹⁷ S. Ligarski, *Twórcy a organy bezpieczeństwa państwa w latach 1945–1956* [w:] *Wokół zjazdu szczecińskiego 1949 r.*, red. P. Knap, Szczecin 2011; idem, *Wrocławscy literaci pod nadzorem tajnych służb*, BIPN 2008, nr 8–9 (91–92); idem, *Wrocławska grupa teatralna „Nie Samym Teatrem...” w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, DZN 2008, nr 3.

⁵⁹⁸ G. Majchrzak, *Sprawa kryptonim „Herb”*, BIPN 2008, nr 8–9 (91–92).

⁵⁹⁹ E. Mazur, *Inwigilacja adwokatury*, „Palestra” 2006, nr 5/6.

⁶⁰⁰ Z. Nosowski, *Zatwardziały i wsteczny. Jak esbecy nie złamali profesora Świeżawskiego*, „Więź” 2007, nr 2 (580).

⁶⁰¹ M. Ptasieńska[-Wójcik], *Kryptonim „Rable”. O próbach „werbunku” Zygmunta Hertza*, ZH 2004, nr 147.

⁶⁰² K. Rokicki, *Służba Bezpieczeństwa wobec inteligencji od Października ’56 do Marca ’68*, PiS 2006, nr 2 (10).

⁶⁰³ T.P. Rutkowski, *Aparat bezpieczeństwa PRL wobec historyków (1945–1956)* [w:] *Aparat represji wobec inteligencji w latach 1945–1956*, red. R. Habielski, D. Rafalska, Warszawa 2010.

⁶⁰⁴ J.R. Sielezin, *Działania UB wobec kadry naukowej Uniwersytetu Wrocławskiego w 1950 r.*, ŚKHS 2008, nr 1.

⁶⁰⁵ M. Sikora, *Inwigilacja działaczy NSZZ „Solidarność” i NZS Politechniki Śląskiej w Gliwicach w latach 1980–1989. Przyczynek badawczy* [w:] *Władza, polityka i społeczeństwo w Gliwicach w latach 1939–1989*, red. B. Tracz, Katowice–Gliwice 2010; idem, *Kierunki działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa wobec inteligencji technicznej na przykładzie kadry naukowej Politechniki Śląskiej i Politechniki Częstochowskiej*, ARwPL 2007, nr 1 (5); idem, *Kryptonim „Katedra”. Operacyjne rozpoznanie filii Politechniki Śląskiej w Rybniku przez Służbę Bezpieczeństwa w latach 1971–1989* [w:] *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011.

⁶⁰⁶ A. Uss, *Biblioteka w siłach bezpieki. Mało znana działalność Mikołaja Kozakiewicza*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2008, t. 5.

⁶⁰⁷ P.P. Warot, *„Uczelnia R” 1968–1989, czyli społeczność akademicka Olsztyna oczami Służby Bezpieczeństwa*, „Glaukopis” 2013, nr 29; idem, *Z pocztu olsztyńskich rektorów – współpracowników SB*, BIPN 2008, nr 8–9 (91–92).

⁶⁰⁸ D. Wicenty, *Zjazd zapomniany – zjazd obserwowany. O Piątym Ogólnopolskim Zjeździe Socjologicznym w Krakowie (22–25 stycznia 1977 r.)*, „Przegląd Socjologiczny” 2010, nr 2.

⁶⁰⁹ M. Wołłejko, *Operacja „Kartel”, czyli działania Służby Bezpieczeństwa wobec filistrów Korporacji Akademickiej Polesia*, „Historia Academica” 2010, z. 2.

⁶¹⁰ W. Trębacz, *Obraz Panoramy Raclawickiej w obiektywie „bezpieki”*, BIPN 2007, nr 3 (74).

⁶¹¹ J. Siedlecka, *Kryptonim „Liryka”. Bezpieka wobec literatów*, Warszawa 2008.

⁶¹² F. Gańczak, *Filmowcy w matni bezpieki*, przedmowa A. Paczkowski, Warszawa 2011.

⁶¹³ J. Drużyńska, S.M. Jankowski, *Kolacja z konfidentem. „Piwnica pod Baranami” w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, Kraków 2006.

Wójtowicz o inwigilacji stażystów w teatrze Jerzego Grotowskiego⁶¹⁴. Na temat działań bezpieki wobec środowiska adwokackiego pisał Edward Stępień⁶¹⁵. Natomiast Agnieszka Kozińska opisała aktywność SB wobec warszawskiego środowiska pielęgniarstwa w 1963 r.⁶¹⁶

O działaniach regionalnych struktur SB wobec opozycji i oporu pisali: Sebastian Ligarski – przedstawiający Srebrną Górę przez pryzmat archiwaliów komunistycznych tajnych służb⁶¹⁷, Mirosław Golon – zarysowujący w tym samym ujęciu problemy polityczne i społeczne w Elblągu⁶¹⁸, oraz Grzegorz Musiał – opisujący wybrane działania SB w Siemianowicach Śląskich⁶¹⁹. Adam Kochajkiewicz opisał inwigilację Jacka Karpińskiego⁶²⁰. Z kolei Arkadiusz Małyszka przedstawił sytuację w powiecie poznańskim na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przez pryzmat akt SB⁶²¹.

Przemysław Gasztold-Seń⁶²² i Krzysztof Sychowicz⁶²³ opisali działania SB wobec osób, które sprzeciwiały się szerzeniu kłamstwa katyńskiego.

Publikowano także artykuły ukazujące działania operacyjne bezpieki zmierzające do zabezpieczenia gospodarki PRL. Tematykę tę podejmowali: Sebastian Kamosiński⁶²⁴, Sebastian Ligarski⁶²⁵ oraz Bogusław Tracz⁶²⁶ – a z nieco innej perspektywy Mirosław

⁶¹⁴ A. Wójtowicz, „Tematów politycznych, gospodarczych, historycznych nigdy nie poruszano”. *Historia inwigilacji stażystów w sezonie 1967/68 w teatrze Jerzego Grotowskiego*, „Pamiętnik Teatralny” 2009, z. 1/2.

⁶¹⁵ E. Stępień, *Adwokaci Izby Koszalińskiej w materiałach Służby Bezpieczeństwa w latach 1961–1974*, „Palestra” 2009, nr 3/4.

⁶¹⁶ A. Kozińska, *Służby bezpieczeństwa a środowisko pielęgniarstwa podczas wystąpień warszawskich w 1963 roku w zasobach archiwum IPN*, „Medycyna Nowożytna” 2011, t. 17.

⁶¹⁷ S. Ligarski, *Srebrna Góra w materiałach SB w latach 1956–1990* [w:] *Twierdza Srebrnogórska II. Wojna 1806–1807 – Miasteczko*, red. G. Podruczny, T. Przerwa, Wrocław 2008.

⁶¹⁸ M. Golon, *Po elbląskim Październiku. Niektóre problemy życia politycznego miasta w latach 1957–1958 w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa*, „Rocznik Elbląski” 2009, t. 22.

⁶¹⁹ G. Musiał, *Zabezpieczenie przez organa bezpieczeństwa uroczystości związanych z Dniem Hutnika w 1963 r. oraz wyborów do Sejmu z 1965 i 1969 r. w Siemianowicach Śląskich*, SRM 2007, nr 6.

⁶²⁰ A. Kochajkiewicz, *Działania służb specjalnych Polski Ludowej wobec inżyniera Jacka Karpińskiego w latach 1950–1990*, PAIPN 2012, nr 5.

⁶²¹ A. Małyszka, *Ocena bezpieczeństwa w powiecie poznańskim na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku w dokumentach SB*, „Kronika Wielkopolski” 2011, nr 3 (139).

⁶²² P. Gasztold-Seń, *Sila przeciw prawdzie. Represje aparatu bezpieczeństwa PRL wobec osób kwestionujących oficjalną wersję zbrodni katyńskiej* [w:] *Zbrodnia katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk, Warszawa 2010.

⁶²³ K. Sychowicz, *Bezpieka wobec odradzania się pamięci Katynia*, BIPN 2010, nr 4 (111).

⁶²⁴ S. Kamosiński, *Przedsiębiorstwo pod nadzorem Służby Bezpieczeństwa na przykładzie zakładów pracy Bydgoszczy*, KB 2006, t. 28.

⁶²⁵ S. Ligarski, *Zakłady Radiowe „Diora” w materiałach tajnej policji politycznej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* [w:] *Dzierżoniów – wiek miniony*, red. S. Ligarski, T. Przerwa, Wrocław 2007.

⁶²⁶ B. Tracz, *Piwo, Coca-Cola i Służba Bezpieczeństwa – przyczynek do historii Górnośląskich Zakładów Piwowarskich w Zabrze*, „Kroniki Miasta Zabrze. Rocznik Muzeum Miejskiego w Zabrzu” 2010, nr 2.

Sikora⁶²⁷. Ten ostatni autor zgłębiał także problem aktywności SB wobec przestępczości pospolitej i patologii społecznych⁶²⁸.

Coraz częściej opisywane są także działania SB wobec obcokrajowców. Zróżnicowane *case studies* związane z tym zagadnieniem publikowali: Grzegorz Jasiński⁶²⁹, Marcin Kasprzycki⁶³⁰, Aleksander Kozicki⁶³¹ oraz Jarosław Syrnyk⁶³². W jakimś sensie powiązany z tą tematyką problem ochrony przez SB informacji niejawnych podjął Dariusz J. Gregorczyk⁶³³. Publikowano także przyczynkarskie teksty dotyczące działań SB wobec turystów⁶³⁴, punków⁶³⁵, krakowskiego środowiska piłsudczyków⁶³⁶, a także byłych dygnitarzy komunistycznych⁶³⁷.

Odrębne zagadnienie stanowi problematyka śledztw prowadzonych przez komunistyczny aparat represji. Uwagę poświęcili jej: Wiesław Charczuk⁶³⁸, Jan Miłosz i Anna Skupień⁶³⁹, a także Radosław Kurek⁶⁴⁰. Natomiast Piotr Rybarczyk – na podstawie raportów SB – przedstawił nastroje społeczne w woj. bydgoskim po usunięciu

⁶²⁷ M. Sikora, *Służba Bezpieczeństwa wobec przekształceń ekonomicznych w Polsce 1980–1989. Przyczynek do badań nad ingerencją polskich służb specjalnych w gospodarkę*, PiS 2012, nr 2 (20); *idem*, *Koncesjonowany kapitalizm. Służba Bezpieczeństwa MSW a „spółki polonijne” w PRL (1976–1989)*, Dzn 2013, nr 2; *idem*, *Służba Bezpieczeństwa MSW a system bankowy PRL w dobie przekształceń gospodarczych drugiej połowy lat osiemdziesiątych XX w. Wstęp do analizy zagadnienia*, „Studia Polityczne PAN” 2012, nr 30.

⁶²⁸ B. Tracz, *Przestępczość, patologie społeczne i akcja „Porządek” w Zabrze w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych* [w:] *Zabrze 1933–1989. Szkice z dziejów politycznych miasta*, red. S. Rosenbaum, Katowice 2011.

⁶²⁹ G. Jasiński, *Służba Bezpieczeństwa na tropie Bernharda Maxina. Przyczynek do walki z „niemieckim rewizjonizmem” w województwie olsztyńskim w latach siedemdziesiątych XX wieku*, „Rocznik Mazurski” 2010, t. 14.

⁶³⁰ M. Kasprzycki, *Figurant „Dziki”*. *Sprawa Étienne’a Decaux*, PAIPN 2009, t. 2.

⁶³¹ A. Kozicki, *Działalność organów bezpieczeństwa PRL przeciwko białoruskiej emigracji politycznej w latach 1945–1956* [w:] *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin–Warszawa 2010.

⁶³² J. Syrnyk, *Służba Bezpieczeństwa wobec studentów zagranicznych we Wrocławiu w latach osiemdziesiątych XX w.*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

⁶³³ D.J. Gregorczyk, *Działania Służby Bezpieczeństwa na terenie województwa katowickiego w aspekcie ochrony informacji niejawnych w latach 1959–1975. Wybrane problemy*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

⁶³⁴ J. Schabiński, *Bezpieka w hotelu PTTK w Augustowie*, RAS 2006, nr 6.

⁶³⁵ K. Bittner, *Środowisko poznańskich punków w raportach bezpieki*, BIPN 2011, nr 5–6 (126–127).

⁶³⁶ J. Bukowski, *Intryga SB, a nie KPN*, „Sowiniec” 2006, nr 28.

⁶³⁷ R. Spalek, *Jakub Berman. Portret politycznego emeryta w materiałach SB (1966–1971)*, PiS, 2010 nr 2 (16).

⁶³⁸ W. Charczuk, *Instrukcja dla oficerów śledczych Urzędu Bezpieczeństwa z 1945 roku*, WRH 2010/2011, t. 7.

⁶³⁹ J. Miłosz, A. Skupień, *Przebieg śledztwa prowadzonego przed „Procesem Dziesięciu” w świetle zachowanych materiałów UB* [w:] *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania – przebieg – konsekwencje*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2007.

⁶⁴⁰ R. Kurek, „Rozmowy” z Dobrowolskim. *Na marginesie śledztw Grupy Specjalnej MBP związanych z tzw. sprawą Lechowicza i Jaroszewicza*, PAIPN 2012, nr 5.

od władzy Nikity Chruszczowa⁶⁴¹. Z zainteresowaniem spotkały się także działania komunistycznej policji politycznej wobec imprez sportowych – tym tematem zajął się m.in. Artur Cegiělka⁶⁴².

Kilku autorów podjęło się opisu aktywności SB w latach 1988–1990, najczęściej ujmując opisywane zagadnienie regionalnie. Zbigniew Bereszyński pisał o woj. opolskim⁶⁴³, Artur Brożyniak o woj. przemyskim⁶⁴⁴, Andrzej Czyżewski o Sieradzu⁶⁴⁵, Stanisław Jankowiak o Szczecinie⁶⁴⁶, Łukasz Kamiński o woj. legnickim⁶⁴⁷, a Piotr Kardela o woj. olsztyńskim⁶⁴⁸. Grzegorz Majchrzak opublikował ciekawy dokument – prognozę rozwoju sytuacji w PRL autorstwa Wojciecha Garstki⁶⁴⁹. Szczególną uwagę zwrócić jednak należy na monografię Białostoczczyzny w latach 1988–1990 autorstwa Marka Kietlińskiego i Krzysztofa Sychowicza⁶⁵⁰, w której znalazły się liczne wątki związane z funkcjonowaniem komunistycznego aparatu represji. Regionalne, olsztyńskie, spojrzenie zaproponował także Piotr Kardela⁶⁵¹, zaś przemyskie – Artur Brożyniak⁶⁵². Tematyce roku 1989 poświęcono także odrębny numer „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej”⁶⁵³. O specyficznej aktywności SB – czyli niszczeniu akt swego

⁶⁴¹ P. Rybarczyk, *Nastroje społeczne w województwie bydgoskim wobec odsunięcia od władzy Nikity Chruszczowa w świetle raportów Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2007. Referaty*, red. M. Bielak, Ł. Kamiński, Warszawa 2008.

⁶⁴² A. Cegiělka, *Działania MSW wokół olimpijskich zmagañ Moskwa '80*, Warszawa–Łomianki 2011.

⁶⁴³ Z. Bereszyński, *Służba Bezpieczeństwa i początki transformacji politycznej w województwie opolskim* [w:] *Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim*, red. A. Dziuba, S. Rosenbaum, Katowice 2010.

⁶⁴⁴ A. Brożyniak, *Wybory w 1989 r. w województwie przemyskim w świetle zachowanych akt SB* [w:] *Wybory parlamentarne w 1989 r. w Polsce południowo-wschodniej*, red. M. Gliwa, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2011.

⁶⁴⁵ A. Czyżewski, „Chcesz mieć lipę senatora – oddaj głos na profesora”. *Wybory 4 czerwca 1989 roku z perspektywy Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Sieradzu*, PiS 2008, nr 2 (13).

⁶⁴⁶ S. Jankowiak, *Działalność Służby Bezpieczeństwa w Szczecinie w okresie 1989–1990 w świetle dostępnych źródeł* [w:] *Narodziny III Rzeczypospolitej. Pomorze Zachodnie w latach 1988–1990. Materiały z sesji naukowej*, red. M. Machałek, J. Macholak, Szczecin 2006.

⁶⁴⁷ Ł. Kamiński, *Od PRL do III RP. Województwo legnickie w meldunkach SB (IV 1989–V 1990)* [w:] J.S. Smalewski, *Wybraliśmy wolność. 4 czerwca 1989*, Legnica 2009.

⁶⁴⁸ P. Kardela, *Służba Bezpieczeństwa wobec wyborów parlamentarnych w województwie olsztyńskim* [w:] *Olsztyński Czerwiec '89*, Olsztyn 2009.

⁶⁴⁹ G. Majchrzak, *Pułkownik Garstka w roli Kasandry*, „Arcana” 2007, nr 6 (78).

⁶⁵⁰ M. Kietliński, K. Sychowicz, *W drodze do demokracji. Białostoczczyzna w latach 1988–1990*, Białystok 2009.

⁶⁵¹ P. Kardela, *Olsztyńska Służba Bezpieczeństwa wobec wyborów parlamentarnych 1989 r.* [w:] *Między systemami. Społeczeństwo Polski północno-wschodniej wobec przemian ustrojowych 1989 roku*, red. M. Markiewicz, A. Pyżewska, Białystok 2014.

⁶⁵² A. Brożyniak, *Wybory 1989 r. w województwie przemyskim w świetle zachowanych akt SB* [w:] *Wybory parlamentarne w 1989 r. w Polsce południowo-wschodniej*, red. M. Gliwa, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2011.

⁶⁵³ BIPN 2004, nr 4 (39). W numerze m.in.: *Stół bez kantów. O genezie roku 1989, okrągłym stole i agonii komunizmu z Antonim Dudkiem, Grzegorzem Soltysiakiem i Krystyną Trembicką rozmawiają Barbara Polak i Jan M. Ruman*; S. Cenckiewicz, *Dość paktów z czerwonymi*; T. Chin-

politycznego dysponenta, a więc PZPR, pisał natomiast Rafał Drabik⁶⁵⁴. Bezspornie jednak najważniejszymi publikacjami wciąż pozostają „trojczki miedzeszyńskie” – czyli seria trzech tomów pokonferencyjnych wydanych pod wspólnym tytułem *Polska 1986–1989: koniec systemu*⁶⁵⁵ oraz monografia Antoniego Dudka⁶⁵⁶.

3.5. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec Kościołów i związków wyznaniowych

Działania komunistycznego aparatu represji wobec Kościoła stanowią jeden z głównych nurtów badań polskiej historii najnowszej. W ostatnich latach opublikowano znaczną liczbę samodzielnych studiów poświęconych temu zagadnieniu. Wiele z nich koncentruje się nie tyle na działaniach aparatu represji, co polityce wyznaniowej komunistycznych władz PRL, te pominięto w niniejszym omówieniu. Kilka monografii poświęcono represyjnym działaniom reżimu komunistycznego wobec Kościoła. Do miana całościowej monografii działań bezpieki wobec Kościoła aspirowała książka Henryka Dominiczaka⁶⁵⁷ – przydatna w badaniach, zawierająca jednak zbyt wiele mankamentów, by uznać ją za ostateczną syntezę tematu.

Represje w ujęciu ogólnopolskim analizowano w pracy zbiorowej pod redakcją Alicji Grześkowiak⁶⁵⁸. Problematyka ta stała się także przedmiotem jednego z numerów

ciński, *Ostatnia akcja SB*; A. Dudek, *Rok 1989 w moskiewskich szyfrogramach*; D. Iwaneczko, *Władza idzie do wyborów*; G. Majchrzak, *Towarzysz kac*; P. Piotrowski, *Przemiany w MSW w latach 1989–1990*.

⁶⁵⁴ R. Drabik, *Hasło „wycofywać”, czyli jak SB niszczyła akta w archiwach PZPR (1989)*, „Glaukopis” 2012, nr 25–26.

⁶⁵⁵ *Polska 1986–1989: koniec systemu. Materiały międzynarodowej konferencji. Miedzeszyn, 21–23 października 1999*, t. 1: *Referaty*, red. P. Machcewicz, Warszawa 2002. Zob. także zapis dyskusji z konferencji (t. 2: *Dyskusja*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2002). Najnowszą pracę na ten temat opublikował A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004 (poprzedzały ją liczne artykuły w „Arcanach”). Por.: A. Garlicki, *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole*, Warszawa 2003.

⁶⁵⁶ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2004.

⁶⁵⁷ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.

⁶⁵⁸ *Represje wobec osób duchownych i konsekrowanych w PRL w latach 1944–1989*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2004. W tomie m.in.: A. Dziega, *Represje karne w PRL wobec osób duchownych i konsekrowanych – pracowników KUL*; A. Grześkowiak, *Prawo karne instrumentem walki z Kościołem w latach 1944–1956*; T. Kostewicz, *Wykonanie kary więzienia wobec osób duchownych i konsekrowanych w latach 1944–1956*; H. Miształ, *Divide et impera. Niszczenie struktur kościelnych i represje wobec duchownych w Polsce jako jedna z metod walki systemu stalinowskiego z religią*; A. Poniński, *Represje wobec duchowieństwa i sióstr zakonnych w diecezji wrocławskiej w latach 1945–1956*; A. Witkowski, *Polityka karna organów wymiaru sprawiedliwości narzędziem represji wobec osób duchownych i konsekrowanych*; J. Żaryn, *Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1980)*; J. Żurek, *W obliczu śmierci. Zabójstwa osób duchownych w powojennej Polsce (1944–1989)*.

„Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej”⁶⁵⁹. Natomiast tematykę tę dla lat 1953–1956 podjął Bartłomiej Noszczak⁶⁶⁰. Syntetyczny artykuł prezentujący główne kierunki działania SB wobec Kościoła katolickiego od „odwilży” 1956 r. do milenium opublikował Adam Dziurok⁶⁶¹. Pod jego redakcją ukazała się także praca zbiorowa ukazująca działania UB-SB wobec kurii biskupich⁶⁶². Odrębny artykuł dotyczący działań UB wobec kurii w Pelplinie wydał Daniel Czerwiński⁶⁶³. Monografię działań władz komunistycznych – w tym aparatu represji – wobec duchowieństwa w archidiecezji krakowskiej wydał Przemysław Mardyla⁶⁶⁴. Jedną z najgłośniejszych spraw tego okresu tzw. proces

⁶⁵⁹ BIPN 2003, nr 1 (24). W tomie: *O metodach walki z Kościołem prowadzonej przez peerelowskie służby bezpieczeństwa z Antonim Dudkiem, Janem Żarynem i prok. Andrzejem Witkowskim rozmawia Barbara Polak*; A. Witkowski, *Śledztwo w sprawie funkcjonowania związku przestępczego w resorcie spraw wewnętrznych PRL*; M. Lasota, *O raporcie sejmowej komisji poświęconym samodzielną grupie „D” w MSW; Informacja o działalności komórek „D” pionu IV byłej Służby Bezpieczeństwa*; A. Dziurok, „Szczypanie” ks. Adolfa Chojnackiego; P. Chmielowiec, *Wykorzystanie agentury w działaniach przeciwko biskupowi Ignacemu Tokarczukowi*; J.T. Żurek, *Kim byli „księża-patrioci”?*; P. Chmielowiec, *Koncepcja rozwiązania sprawy „Rudka”*.

⁶⁶⁰ B. Noszczak, *Polityka państwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w okresie internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego 1953–1956*, Warszawa 2008.

⁶⁶¹ A. Dziurok, *Główne kierunki działań aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w latach 1956–1966* [w:] *Kościół i prymas Stefan Wyszyński 1956–1966*, red. A. Dziurok, W.J. Wysocki, Katowice–Kraków 2008.

⁶⁶² *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupich w Polsce*, red. A. Dziurok, Warszawa 2009. W tomie: K. Białecki, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec kurii arcybiskupiej w Poznaniu w okresie rządów arcybiskupa Walentego Dymka (1946–1956)*; S.A. Bogaczewicz, *Ustanowienie ks. Kazimierza Lagosza wikariuszem kapitulnym i działania aparatu bezpieczeństwa wobec kurii wrocławskiej w latach 1951–1956*; K. Chmielowiec, *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupiej w Przemyślu w latach 1944–1966*; P. Chmielowiec, *Działania operacyjne Służby Bezpieczeństwa wobec biskupa Ignacego Tokarczuka i kurii biskupiej w Przemyślu w latach 1966–1989*; A. Dziurok, *Aparat bezpieczeństwa wobec biskupów i kurii katowickiej w latach 1945–1956*; D. Gałaszewska-Hilczuk, *Działania aparatu bezpieczeństwa*; Ł. Marek, *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii katowickiej w latach 1956–1970*; J. Marecki, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec kurii tarnowskiej w latach 1946–1959*; A. Poniński, *Aparat bezpieczeństwa wobec wrocławskiej kurii diecezjalnej (na przykładzie działań wobec biskupa Antoniego Pawłowskiego w latach 1951–1968)*; M. Przybysz, *Aparat bezpieczeństwa wobec kurii biskupiej w Łodzi w latach 1945–1967*; M. Sobieraj, *Działania operacyjne SB wobec kurii lubelskiej w latach 1975–1989*; B. Stanaszek, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec kurii diecezjalnej w Sandomierzu w okresie rządów biskupa Jana Kantego Lorka (1945–1967)*; M. Stefaniak, *Działalność aparatu bezpieczeństwa wobec biskupa Jerzego Stroby i kurii szczecińsko-kamieńskiej w latach 1972–1978*; K. Sychowicz, *Pięć lat infiltracji. Kuria białostocka za rządów biskupa Henryka Gulbinowicza (1970–1975)*; A. Sznajder, *Katowicka SB wobec kurii biskupiej w Częstochowie w latach 1962–1975*; N. Wójtowicz, *Biskupi płoccy w dokumentach sprawy obiektywnej „Credo”*; P. Zwoliński, R. Peterman, *Działania dezintegracyjne Służby Bezpieczeństwa wobec programu duszpasterskiego biskupa łódzkiego Józefa Rozwadowskiego w latach 1968–1986*.

⁶⁶³ D. Czerwiński, *Działania gdańskiego aparatu bezpieczeństwa wobec kurii biskupiej w Pelplinie w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XX wieku* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2012. Referaty*, red. K. Dworaczek, Ł. Kamiński, Warszawa 2013.

⁶⁶⁴ P. Mardyla, *Duszpasterstwo w czasach stalinowskich. Władze komunistyczne wobec działalności duszpasterskiej Kościoła rzymskokatolickiego w archidiecezji krakowskiej w latach 1945–1956*, Kraków 2009. Zob. także: J. Wnęk [rec.], „Rocznik Sądecki” 2011, t. 39.

kurii krakowskiej stała się z kolei obiektem publikacji zbiorowej wydanej pod redakcją Ryszarda Terleckiego⁶⁶⁵ oraz monograficznego wydawnictwa autorstwa Marka Lasoty i Filipa Musiała⁶⁶⁶. Represje wobec duchownych diecezji sandomierskiej opisał Bogdan Stanaszek⁶⁶⁷, zaś wobec duchowieństwa diecezji tarnowskiej – Kazimierz Talarek⁶⁶⁸. Dwie małe monografie ukazujące represje wobec duchowieństwa przemyskiego wydała Roksana Szczęch⁶⁶⁹. Represje na Lubelszczyźnie⁶⁷⁰, a także Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie⁶⁷¹, Rzeszowszczyźnie⁶⁷², Środkowym Nadodrzu⁶⁷³, w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim⁶⁷⁴ oraz ziemi sandomierskiej – omówiono w pracach

⁶⁶⁵ *Do prześladowania nie daliśmy powodu... Materiały z sesji poświęconej procesowi kurii krakowskiej*, red. R. Terlecki, Kraków 2003.

⁶⁶⁶ F. Musiał, M. Lasota, *Kościół zraniony. Proces ks. Lelity i sprawa kurii krakowskiej*, Kraków 2003.

⁶⁶⁷ B. Stanaszek, *Księża diecezji sandomierskiej więzieni przez władze komunistyczne po II wojnie światowej*, Rzeszów 2008. Zob. także: *idem*, „Wrogo ustosunkowany do naszego państwa”. *Biskup Piotr Gołębiowski w dokumentach komunistycznej bezpieki i władz wyznaniowych*, Sandomierz 2006; *idem*, „Zdecydowany przeciwnik ustroju...”. *Władze PRL wobec ks. Edwarda Frankowskiego*, Sandomierz 2007.

⁶⁶⁸ K. Talarek, *Kapłani diecezji tarnowskiej aresztowani i więzieni przez władze komunistyczne w latach 1946–1955*, Tarnów 2010.

⁶⁶⁹ R. Szczęch, *Aparat bezpieczeństwa wobec księży Kościoła rzymskokatolickiego diecezji przemyskiej w latach 1944–1954*, Przemyśl 2006; *idem*, *Zniszczyć „reakcyjny kler”. Procesy pokazowe osób współpracujących z oddziałem Jana Totha ps. „Mewa” przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Rzeszowie w latach 1949–1950*, Kraków 2009.

⁶⁷⁰ *Aparat ucisku na Lubelszczyźnie w latach 1944–1956 wobec duchowieństwa katolickiego*, oprac. Z. Zieliński, M. Peret, Lublin 2000.

⁶⁷¹ *Represje wobec Kościoła katolickiego na Dolnym Śląsku i Opolszczyźnie 1945–1989*, red. S.A. Bogaczewicz i S. Krzyżanowska, Wrocław 2004. W tomie m.in.: T. Balbus, „Obiekty” działań operacyjnych Urzędu Bezpieczeństwa na terenie Administracji Apostolskiej Dolnego Śląska; S.A. Bogaczewicz, *Sprawa księży z parafii Wrocław-Psie Pole jako przykład stalinowskich represji wobec Kościoła*; A. Kielbasa, *Represje wobec salwatorianów na Dolnym Śląsku w latach 1945–1956*; S. Krzyżanowska, *Ksiądz Tomasz Sapeta (1876–1950) – ofiara represji komunistycznych na Dolnym Śląsku*; K. Szwaagrzyk, *Księża przed Wojskowym Sądem Rejonowym we Wrocławiu (1946–1951)*.

⁶⁷² *Męczennicy i świadkowie wiary. Represje komunistyczne wobec duchowieństwa na Rzeszowszczyźnie*, red. S. Nabywaniec, Rzeszów 2006. W tomie m.in.: M. Krzysztofiński, *Inwigilacja duchowieństwa Kościoła rzymskokatolickiego przez WUBP/WUdsBP w Rzeszowie i jednostki mu podległe w latach 1944–1956. Zarys problematyki*; S. Nabywaniec, *Ofiary i współpracownicy bezpieki wśród duchowieństwa na Rzeszowszczyźnie*; K. Kaczmarzski, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec klasztoru oo. Kapucynów w Krośnie w latach 1981–1989*.

⁶⁷³ *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1956–1970*, red. E. Wojcieszek, Poznań 2013. W tomie m.in.: I. Hałagida, *Aparat partyjno-urzędniczy oraz Służba Bezpieczeństwa wobec Kościoła grekokatolickiego na terenie administratury gorzowskiej w pierwszym „popaździernikowym” okresie (zarys)*; D. Śmierchalski-Wachocz, *Sprawa ks. dr. Jana Pawła Kusia CM jako przykład ofiary walki reżimu z Kościołem gorzowskim*.

⁶⁷⁴ *Z dziejów Kościoła katolickiego w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim*, red. S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2004. W tomie m.in.: K. Białecki, „Sprawa ks. Maksymiliana Rode” jako przykład stosunku władz komunistycznych do tzw. księży pozytywnych; S. Jankowiak, *Walka o młodzież pomiędzy władzą komunistyczną a Kościołem katolickim w Polsce w latach 1945–1950*; K. Kozłowski, *Protestanci i katolicy pomorscy wobec hitlerizmu i stalinizmu*; J. Miłosz,

zbiorowych⁶⁷⁵. Łucja Marek opublikowała monografię ukazującą politykę władz państwowych – z uwzględnieniem aktywności aparatu represji – wobec Kościoła katolickiego w woj. katowickim w latach 1956–1970⁶⁷⁶. Ukazał się także – pod redakcją Wojciecha Polaka, Waldemara Rozyrkowskiego i Jana Szilinga – pierwszy tom dziejów diecezji chełmińskiej w latach „ludowej” Polski⁶⁷⁷. Pod redakcją Tadeusza Dzwonkowskiego wydano tom opisujący działania represyjne wobec osób protestujących przeciw likwidacji Domu Katolickiego w Zielonej Górze w 1960 r.⁶⁷⁸

Likwidacja „Caritas” w Wielkopolsce; C. Pest, *Konfiskaty majątku kościelnego przez władze komunistyczne w archidiecezji gnieźnieńskiej w świetle dokumentacji Kurii Metropolitalnej w Gnieźnie*; K. Strykowski, *Administracja państwowa a Kościół rzymskokatolicki w okresie wprowadzania dekretu o wolności sumienia i wyznania*; J. Żaryn, *Władza komunistyczna wobec Kościoła katolickiego w Polsce 1945–1989 – ideologia i praktyka*.

⁶⁷⁵ *Aparat represji wobec Kościoła w latach 1944–1956. Terytorium obecnej diecezji sandomierskiej*, red. M. Krzysztofiński, J. Marecki, B. Stanaszek, Kraków 2012. W tomie: B. Stanaszek, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec kurii diecezjalnej i seminarium duchownego w Sandomierzu w latach 1944–1956*; R. Kuśnierz, *Początki organów bezpieczeństwa publicznego na Kielecczyźnie (WUBP z siedzibą w Rytwianach)*; A. Warszo, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Sandomierzu w walce z Kościołem katolickim*; R. Szczypta-Szczęch, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego Opatów z siedzibą w Ostrowcu Świętokrzyskim wobec Kościoła katolickiego w latach 1945–1955*; R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Kapłani diecezji sandomierskiej skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Kielcach*; P. Tylec, *Represje Urzędu Bezpieczeństwa wobec księży związanych z podziemiem z okolic Janowa Lubelskiego w okresie stalinowskim*; M. Komaniecka, *Ludzie kieleckiej bezpieki w walce z Kościołem katolickim w latach 1944–1956*; J. Marecki, *Działania bezpieki wobec bp. Franciszka Jopa*; M. Surdej, *Działania Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Mielcu przeciwko Kościołowi katolickiemu. Wybrane zagadnienia*; K. Kyc, *Działania Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnobrzegu wobec Kościoła katolickiego w latach 1944–1956*; B. Kleszczyński, M. Krzysztofiński, *Urząd Bezpieczeństwa w Nisku wobec Kościoła katolickiego 1944–1956*; P. Chmielowiec, *Kapłani dekanatów północnych diecezji przemyskiej skazani przez komunistyczny wymiar sprawiedliwości*; idem, *Ludzie rzeszowskiej bezpieki w walce z Kościołem katolickim 1944–1956*.

⁶⁷⁶ Ł. Marek, „Kler to nasz wróg”. *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956–1970*, Katowice 2009.

⁶⁷⁷ *Diecezja chełmińska w czasach komunizmu (1945–1990)*, t. 1, red. W. Polak, W. Rozyrkowski, J. Sziling, Pelplin 2008. W tomie: M. Białkowski, *Klub Inteligencji Katolickiej w Toruniu w okresie stanu wojennego (zawieszenie działalności i rozwiązanie) oraz powstanie Toruńskiego Klubu Katolików*; A. Czwołek, *Wizytacje Wyższego Seminarium Duchownego w Pelplinie w okresie PRL; Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 roku o ochronie wolności sumienia i wyznania – opinie księży z województwa pomorskiego*, oprac. I. Makacewicz; S. Galij-Skarbińska, *Historia księdza – tajnego współpracownika ps. „Mir”*; I. Mazanowska, *Tajny współpracownik „Sep” i jego działalność wymierzona przeciw Kościołowi katolickiemu w Toruniu; Plany rozpracowania Kurii Biskupiej Chełmińskiej z 1961 roku*, oprac. W. Rozyrkowski; W. Polak, *Działania Służby Bezpieczeństwa przeciwko Instytutowi Miłosierdzia Bożego. Sprawa Ludmiły Roszko i Janiny Martusewicz w 1960 roku*; P. Ruchlewski, *Działania Służby Bezpieczeństwa podczas toruńskiego festiwalu „Sacrosong ’73”*; K.Ż. Szytlic, *Represje władz państwowych wobec zgrupowań zakonnych w powojennej Polsce na przykładzie Prowincji Toruńskiej Zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety*.

⁶⁷⁸ *Wydarzenia zielonogórskie w 1960 roku*, red. T. Dzwonkowski, Poznań–Warszawa 2010. W tomie: T. Dzwonkowski, *Wydarzenia zielonogórskie w 1960 roku. Anatomia konfliktu*; B. Biegalski, *Dane o represjonowanych*.

O pierwszej pielgrzymce Jana Pawła II do Polski, w świetle archiwaliów zgromadzonych w IPN, pisali Filip Musiał⁶⁷⁹ i Władysław Skalski⁶⁸⁰. Magdalena Semczyszyn – w ujęciu regionalnym – przedstawiła trzecią pielgrzymkę⁶⁸¹. Natomiast Kornelia Banaś opisała działania bezpieki wobec uczestników pielgrzymek stanowych do Piekar Śląskich⁶⁸², a Sławomir Maślikowski – wobec ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę⁶⁸³.

Osobny numer pisma poświęcony represjom wobec Kościoła wydała redakcja „Ateneum Kapłańskie”⁶⁸⁴. Wiesław Jan Wysocki⁶⁸⁵ oraz Janusz Zabłocki⁶⁸⁶ opracowali odrębne książki opisujące lata internowania prymasa kard. Stefana Wyszyńskiego. Materiały z sesji naukowej poświęconej ks. abp. Ignacemu Tokarczukowi, uzupełnione o relacje, dokumenty i biografy związane z losami Kościoła w ustroju komunistycznym, znalazły się w dziesiątym tomie „Studiów Rzeszowskich”⁶⁸⁷.

⁶⁷⁹ F. Musiał, *Operacja „Lato '79”. Zadania Służby Bezpieczeństwa w czasie pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski*, ZHW 2012, nr 35.

⁶⁸⁰ W. Skalski, *Pierwsza pielgrzymka Ojca Świętego Jana Pawła II do Polski. Jan Paweł II w Nowym Targu, 8 czerwca 1979 r. – w dokumentach Służby Bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2008.

⁶⁸¹ M. Semczyszyn, „Ogólnie jest klimat dość pozytywny”. *Działalność SB wobec wizyty Jana Pawła II w Szczecinie w 1987 r.* [w:] *Solidarność z bloń. Wokół nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. M. Drzonek, M. Siedziako, Szczecin 2011.

⁶⁸² K. Banaś, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanowych do Piekar Śląskich (1947–1989)*, Katowice 2013.

⁶⁸³ S. Maślikowski, *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989 w świetle dokumentów Kurii Metropolitalnej w Częstochowie i Służby Bezpieczeństwa*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29.

⁶⁸⁴ „Ateneum Kapłańskie” 2005, nr 575. W tomie m.in.: T. Chińciński, *Aparat bezpieczeństwa wobec zakonu jezuitów w Toruniu i w Bydgoszczy w latach 1945–1989. Metody pracy operacyjnej i strategia działania*; W. Frączak, *Służba wojskowa alumnów diecezji wrocławskiej jako forma represji wobec Kościoła*; K. Grzesiak, *Państwo a Kościół katolicki w diecezji wrocławskiej w aspekcie stosunków własnościowych w PRL. Sprawa Związku „Caritas”*; M.M. Grzybowski, *Represje stosowane przez władze państwowe wobec duchowieństwa katolickiego w dekanacie rypińskim i dobrzyńskim*; L. Jędrzejczak, *Represje w PRL wobec Zgromadzenia Sióstr Wspólnej Pracy od Niepokalanej Maryi*; G. Miloch, *Ograniczanie działalności Kościoła katolickiego diecezji chełmińskiej w latach 1945–1970*; A. Paczoska, *Rozpracowanie operacyjne kapłana przez UB na przykładzie ks. pplk. Józefa Wryczy*; M. Pawlak, *Kilka uwag o zamknięciu prywatnych szkół katolickich we Wrocławku w latach 1948–1951*; W. Polak, *Działania Służby Bezpieczeństwa w Toruniu wymierzone przeciwko praktykom religijnym i aktywności społecznej Kościoła (13 XII 1981–4 VI 1989)*; A. Poniński, „Kazania... mogące wzbudzić niepokój społeczny”. *Proces ks. Zbigniewa Szygandy*; A. Witkowski, *Organy partyjno-państwowe a tzw. problem ks. Jerzego Popieluszki. Represje poprzedzające jego uprowadzenie i zabójstwo*.

⁶⁸⁵ W.J. Wysocki, *Osaczenie Prymasa. Kardynał Stefan Wyszyński jako „podopieczny” aparatu bezpieczeństwa w latach 1953–1956*, Warszawa 2002.

⁶⁸⁶ J. Zabłocki, *Prymas Stefan Wyszyński. Opór i zwycięstwo 1948–1956*, Warszawa 2002.

⁶⁸⁷ W tomie m.in.: P. Chmielowiec, *Działania lokalnego aparatu bezpieczeństwa wobec biskupa Ignacego Tokarczuka*; B. Cywiński, *Świadectwo trudnego przykładu*; J. Draus, *Arcybiskup Ignacy Tokarczuk a opór społeczny w diecezji przemyskiej*; M.M. Drozdowski, *Mysł i dorobek duszpasterski Prymasa Wyszyńskiego w interpretacji arcybiskupa Ignacego Tokarczuka*; A. Garbarz, *Działalność duszpasterska Ignacego Tokarczuka*; Z.K. Wójcik, *Ignacy Tokarczuk – młodość i pierwsze lata kapłaństwa*; M. Lasota, *Wspólne drogi kardynała Karola Wojtyły i arcybiskupa Ignacego Tokarczuka*; J. Musiał, *Represje wobec budowniczych kościołów w diecezji przemyskiej*; S. Nabywaniec, *Działania biskupa Ignacego Tokarczuka na rzecz ratowania cerkwi greckokatolickich*; I. Tokarczuk, *Boże zwycięstwo*; Z. Zieliński, *Taktyka władz PRL*

Tomasz Brzustowski opisał działania bezpieki wobec bp. Piotra Kałwy⁶⁸⁸, Marek Jędraszewski – wobec bp. Antoniego Baraniaka⁶⁸⁹, Bogdan Stanaszek – wobec bp. Jana Kantego Lorcka⁶⁹⁰. Monografie przedstawiające losy ks. Jerzego Popiełuszki wydali Krzysztof Kąkolewski⁶⁹¹ i Milena Kindziuk⁶⁹², a także Wojciech Sumliński⁶⁹³. Osobne numery „Biuletynu IPN” poświęcono Janowi Pawłowi II (2005, nr 4)⁶⁹⁴ i ks. Jerzemu Popiełuszce (2004, nr 10)⁶⁹⁵.

Trzeba też przywołać ważny – choć jak dotąd pozostający jedynie w wersji elektronicznej – *Raport: Sprawa o. Konrada Hejmo. Działania Służby Bezpieczeństwa przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1975–1988*⁶⁹⁶.

Istotne dla badań nad aktywnością operacyjną SB wobec Kościoła katolickiego są publikacje Ewy Zając, która opisała metody prowadzenia teczek ewidencji operacyjnej „na” księdza, biskupa i parafię⁶⁹⁷, oraz Józefa Mareckiego, który drobiazgowo omówił kwestionariusz osobowy z TEOB⁶⁹⁸.

w negocjacjach ze Stolicą Apostolską do czasu wyboru Papieża Jana Pawła II; J. Żaryn, Ignacy Marcin Tokarczuk – nieprzejednany antykomunista.

⁶⁸⁸ T. Brzustowski, *Studium perfidii. Bezpieka wobec lubelskiego Kościoła katolickiego za czasów biskupa Piotra Kałwy w latach 1949–1974*, Lublin 2010.

⁶⁸⁹ M. Jędraszewski, *Teczki na Baraniaka*, t. 1: *Świadek*, Poznań 2009; t. 2: *Kalendarium działań SB*, Poznań 2009; idem, *Działania aparatu bezpieczeństwa skierowane przeciwko arcybiskupowi Antoniemu Baraniakowi [w:] Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1956–1970*, red. K. Białecki, Poznań 2009.

⁶⁹⁰ B. Stanaszek, *Usunąć biskupa! Władze PRL wobec ordynariusza diecezji sandomierskiej Jana Kantego Lorcka*, Sandomierz 2004. Zob. także: Z. Pałubska [rec.], „Kościół w Polsce” 2006, t. 5; R. Prejs, *Książka o spartaczonyj robocie*, „Kościół w Polsce” 2007, t. 6.

⁶⁹¹ K. Kąkolewski, *Książd Jerzy w rękach oprawców. Rzeczywiste przyczyny i przebieg porwania i zamordowania ks. Jerzego Popiełuszki*, Warszawa 2004.

⁶⁹² M. Kindziuk, *Świadek prawdy. Życie i śmierć księdza Jerzego Popiełuszki*, Częstochowa 2004.

⁶⁹³ W. Sumliński, *Teresa, Trawa, Robot. Największa operacja komunistycznych służb specjalnych*, Warszawa 2009.

⁶⁹⁴ W numerze m.in.: *Polski Papież. O wpływie Jana Pawła II na zmianę oblicza Polski rozmawiają ks. Jan Sikorski, Antoni Dudek, Barbara Polak i Jan M. Ruman*; A. Dudek, *Gratulacje i obawy*; M. Lasota, *Droga z Niegowici*; G. Majchrzak, *(Nie)chciany pielgrzym*; J.M. Ruman, *Papież młodych*; J.T. Żurek, *Da un paese lontano... Polsky biskupi i kapłani u św. Piotra (999–1978)*. W tomie zamieszczono także liczne wspomnienia.

⁶⁹⁵ W numerze m.in.: *To on miał rację. O księdzu Jerzym Popiełuszce, jego posłudze i męczeńskiej śmierci z ks. infuletem Zdzisławem Królem, ks. pralatem Janem Sikorskim i Januszem Kotańskim rozmawiają Barbara Polak i Jan M. Ruman*; T. Chinciński, *Na tropach prowokacji*; G. Majchrzak, J. Żaryn, *Ofensywa antykościelna i śmierć księdza Jerzego*; J. Myszor, *Książd Jerzy Popiełuszko (1947–1984)*; P. Piotrowski, *Podpalacze*; W. Polak, *Toruńskie wątki i echa sprawy księdza Jerzego Popiełuszki*; K. Sychowicz, *Żadnych cudów*. Zob. także: E.K. Czackowska, T. Wiścicki, *Książd Jerzy Popiełuszko*, Warszawa 2004; J. Kotański, *Męczeństwo ks. Popiełuszki*, „Teologia Polityczna” 2004/2005, nr 2; *Książd Jerzy Popiełuszko. Sługa Boży, patriota, męczennik 1947–1984*, red. L. Sosnowski, Warszawa 2004.

⁶⁹⁶ A. Grajewski, P. Machcewicz, J. Żaryn, *Raport: Sprawa o. Konrada Hejmo. Działania Służby Bezpieczeństwa przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1975–1988* – dostępny w witrynie internetowej Instytutu Pamięci Narodowej – www.ipn.gov.pl.

⁶⁹⁷ E. Zając, *Teczka na księdza (TEOK, TEOB, TEOP)*, „Arcana” 2006, nr 70–71.

⁶⁹⁸ J. Marecki, *Kwestionariusz personalny z teczek ewidencji operacyjnej na biskupa [w:] Blohoslawený biskup Pavol Gojdič (1888–1960) w súradniciach času a doby (zaverečné reflexie)*,

W Krakowie pod redakcją Jana Szczepaniaka i Ryszarda Terleckiego (którego od tomu 3 zastąpił Marek Lasota) zaczęto publikować serię wydawniczą *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą* – do 2011 r. wydano trzy tomy⁶⁹⁹.

red. V. Boháč, Prešov 2007; *idem*, *Kwestionariusz personalny z teczki ewidencji operacyjnej na biskupa [w:] Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. J. Marecki, Kraków 2011.

⁶⁹⁹ *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą*, t. 1, red. J. Szczepaniak, R. Terlecki, Kraków 2007. W tomie: M. Korcuć, *SB wobec Kościoła katolickiego – sprawa ks. Mirosława Drozdka*; M. Lasota, *Zawartość dokumentacji tajnego współpracownika o ps. „Delta”*; M. Malec, *Inwigilacja ks. Adolfa Chojnackiego przez SB*; J. Marecki, *Likwidacja niższych seminariów zakonnych na terenie woj. krakowskiego w 1952 r.*; F. Musiał, *Naczelnicy Wydziału IV SB w Krakowie*; J. Urban, *Teczka bp. Jana Pietraszki*; J. Szczepaniak, *„Wierny” aż do śmierci. Tajemna historia ks. Mieczysława Satory*; M. Wenklar, *Przypadek tajnego współpracownika o ps. „Turysta”*; edycje źródłowe: M. Hałaburda, *Można było wybudować kościół, nie rozmawiając z SB*; M. Hałaburda, J. Szczepaniak [oprac.], *Fundusz operacyjny IV Wydziału KW MO w Krakowie (1962–1966)*.

Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą, t. 2, red. J. Szczepaniak, R. Terlecki, Kraków 2008. W tomie: J.L. Franczyk, *Ks. Józef Dewera (1911–1977) – duszpasterz „Ognia”*; R. Graczyk, *Strategie unikania współpracy. Przypadek Edwar-da Leśniaka*; M. Komaniecka, *Inwigilacja Kościoła katolickiego przez SB podczas obchodów milenijnych w 1966 roku w Krakowie, ze szczególnym uwzględnieniem działalności wydziałów pomocniczych „B”, „T”, „W”*; P. Mardyla, *Komunistyczne władze wobec Arcybiskupiego Seminarium Duchownego w Krakowie*; H. Olszar, *Zawartość teczek tajnego współpracownika o pseudonimach: „Kurowski” i „Wiktor”*; J. Szczepaniak, *Bezstresowy rozmówca (ks. Józef Szczotkowski)*; M. Trąba, *Główne założenia i cele działań SB wobec peregrynacji kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w archidiecezji krakowskiej (1967–1968)*; J. Urban, *Archidiecezja krakowska w świetle relacji informatora ps. „Kos” z lat 1952–1955*; K. Wordliczek, *Od „Turysty” do „Głaza”: podwójna rola ks. Józefa Gorzelanego*; materiały źródłowe: M. Hałaburda, J. Szczepaniak [oprac.], *Fundusz operacyjny IV Wydziału KW MO w Krakowie (1966–1970)*; M. Kasprzycki, *Księża diecezji tarnowskiej w dokumentach sądeckiej SB w latach 1975–1989*; J. Marecki, *Sprawozdanie z pracy Wydziału VI Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie za okres od września 1955 do 30 września 1956 roku*.

Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą, t. 3, red. M. Lasota, J. Szczepaniak, Kraków 2010. W tomie: J.L. Franczyk, *Wierny robotnik Win-nicy Pana. Ojciec dr Augustyn Jan Ciesielski SOCist, opat mogiński i opat prezes Kongregacji Polskiej Cystersów (1909–1968)*; M. Ibek [oprac.], *Sprawozdanie Wydziału IV SB Komendy Wojewódzkiej MO w Krakowie za rok 1967*; M. Hałaburda [oprac.], *Fundusz operacyjny Wydziału Studiów i Analiz SB w Krakowie, IV kwartał 1989 roku*; D. Kozieł, *Represje aparatu bezpieczeństwa wobec Prowincji Krakowskiej Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w świetle dokumentów SB (1945–1961)*; J. Kupczewska, *Działania Służb Bezpieczeństwa wobec Zgromadzenia Służebnic Najświętszego Serca Jezusowego w świetle dokumentów IPN za lata 1949–1972*; M. Lasota, *Działania aparatu [bezpieczeństwa] PRL wobec kard. Karola Wojtyły w latach 1967–1978. Wybrane zagadnienia*; M. Litwińska, *Międzynarodowa Konferen-cja Praw Człowieka. Kraków-Mistrzejowice (25–28 VIII 1988)*; J. Marecki, *Zbigniew Faryna – stachanowiec krakowskiej bezpieki*; Ł. Marek, *Psychologia werbunku kapłanów*; A. Mirek, *Życie codzienne zakonnic w obozach pracy w PRL (1954–1956)*; F. Musiał, *Rozmowy operacyjne jako element profilaktycznych i manipulacyjnych działań SB*; J. Szczepaniak, *Jak werbowano tajnych współpracowników (informatorów, agentów) spośród duchownych*; R. Szczęch, *Między jawnym a tajnym. Współpraca pionów wyznaniowych administracji państwowej i aparatu bezpieczeństwa na terenie Polski południowej w celu uskutecznienia działań przeciwko duchowieństwu w latach 40. i 50. XX w.*; M. Trąba [oprac.], *Współpracownicy SB na terenie archidiecezji*

Należy zwrócić uwagę na monumentalne wydawnictwo, jakim jest *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL*⁷⁰⁰.

Mniejsze studia i przyczynki związane z przedmiotową tematyką publikowali także: Przemysław Bartkowiak⁷⁰¹, Beno Benczew⁷⁰², Krzysztof Bielawny⁷⁰³, Tomasz Błaszak⁷⁰⁴, Stanisław A. Bogaczewicz⁷⁰⁵, Henryk Borcz⁷⁰⁶, Jarosław Burchardt⁷⁰⁷, Tadeusz Ceynowa⁷⁰⁸, Robert Chrzanowski⁷⁰⁹, Adam Dziurok⁷¹⁰, Dariusz Fudali⁷¹¹, Sylwia Galij-Skar-

krakowskiej w okresie Nawiedzenia obrazu Matki Bożej Częstochowskiej w parafiach tej archidiecezji (1967–1968).

⁷⁰⁰ *Leksykon Duchowieństwa Represjonowanego w PRL w latach 1945–1989. Pomordowani – więzieni – wygnani*, t. 1–3, red. J. Myszor, Warszawa 2002–2006. Zob. także: M. Lasota [rec.], *Martyrologium czy zbiór biografii? Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

⁷⁰¹ P. Bartkowiak, *Oddźwięk wyboru Polaka na papieża w 1978 roku w świetle materiałów SB i PZPR na ziemi lubuskiej*, „Studia Zachodnie” 2008, nr 10.

⁷⁰² B. Benczew, *Działania SB przeciwko Kościołowi katolickiemu w dekanacie Racibórz w świetle wybranych szyfrogramów z roku 1985* [w:] *Opolskie drogi do niepodległości*, red. M. Świder, M. Patelski, Opole 2007.

⁷⁰³ K. Bielawny, *Proces sądowy ks. bpa Ignacego Wysoczańskiego w 1958 r.*, „Studia Elckie” 2007, t. 9; *idem*, *Nauka religii w powiecie kętrzyńskim w latach 1960–1963 w raportach tajnej policji politycznej*, „Studia Pelplińskie” 2009, t. 41.

⁷⁰⁴ T. Błaszak, *Wydział IV KW MO/WUSW w Koszalinie w latach 1962–1989* [w:] *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2011.

⁷⁰⁵ S.A. Bogaczewicz, *Działania resortu bezpieczeństwa wobec ks. kard. Bolesława Kominka w latach 1945–1974. Zarys zagadnienia* [w:] *Wokół Orędzia. Kardynał Bolesław Kominek prekursor pojednania polsko-niemieckiego*, red. W. Kucharski, G. Strauchold, Wrocław 2009; *idem*, *Osoba i działalność ks. Aleksandra Zienkiewicza w świetle dokumentów aparatu bezpieczeństwa. Rekonesans archiwalny* [w:] *Sługa Boży ks. Aleksander Zienkiewicz – wrocławski kandydat na ołtarze*, Wrocław 2013.

⁷⁰⁶ H. Borcz, *Represyjna polityka władz komunistycznych wobec diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego w latach 1944–1956* [w:] *Powiat przemyski w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Przemysł–Rzeszów 2006.

⁷⁰⁷ J. Burchardt, *Sprawa operacyjnego rozpracowania „Redaktor”. Osoba ks. Floriana Kniotka, redaktora wydawnictwa Pallotinum, w dokumentach Wydziału IV WUSW w Poznaniu w latach 1984–1989* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, red. K. Białecki, Poznań 2011.

⁷⁰⁸ T. Ceynowa, *Aparat bezpieczeństwa wobec biskupa Ignacego Jeża w początkach jego działalności w Koszalinie* [w:] *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2011.

⁷⁰⁹ R. Chrzanowski, *Ksiądz Hilary Jastak w materiałach Służby Bezpieczeństwa*, „Rocznik Gdyński” 2011, nr 23.

⁷¹⁰ A. Dziurok, *Meldunki z „frontu walki z klerem”*, BIPN 2007, nr 4 (75); *idem*, *Metody walki aparatu bezpieczeństwa z Kościołem katolickim. Przykłady działań dezintegracyjnych SB w latach 60. XX w.* [w:] *Stosunki państwo – Kościół w Polsce 1944–2010. Studia i materiały*, red. R. Łatka, Kraków 2013.

⁷¹¹ D. Fudali, *Klasztor w Borku Starym jako obiekt zainteresowania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie w latach 1952–1953*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2010, t. 22.

bińska⁷¹², Mirosław Głowacki⁷¹³, Jan Godlewski⁷¹⁴, Dawid Golik i Roksana Szczęch⁷¹⁵, Grzegorz Harasimiak⁷¹⁶, Sabina Haszyńska⁷¹⁷, Marek Jedynak⁷¹⁸, Krzysztof Kaczmarek⁷¹⁹, Marcin Kasprzycki⁷²⁰, Michał Kłakus⁷²¹, Krzysztof Kołodziejczyk⁷²², Marzena Kruk⁷²³, Marcin Krzysztofik i Jacek Welter⁷²⁴, Mariusz Krzysztofiński⁷²⁵, Marek Lasota⁷²⁶,

⁷¹² S. Galij-Skarbińska, *Obszar działań operacyjnych Służby Bezpieczeństwa w Toruniu w latach 1970–1975* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, red. Ł. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010.

⁷¹³ M. Głowacki, *Represje Służby Bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w powiecie nizańskim w latach 1956–1970*, „Studia Sandomierskie” 2011, t. 18, nr 2.

⁷¹⁴ J. Godlewski, *SOS „Kotwica” – działania białostockiej Służby Bezpieczeństwa wobec Kościoła i „działaczy kościelnych” w Choroszczy w drugiej połowie lat osiemdziesiątych*, „Studia Podlaskie” 2011, t. 19.

⁷¹⁵ D. Golik, R. Szczęch, *Kaplan skazany na śmierć – ks. Władysław Gurgacz SJ*, ZHW 2009, nr 31. Zob. także: D. Golik, F. Musiał, *Osądź mnie Boże... Ks. Władysław Gurgacz – kapelan Polski Podziemnej*, Kraków 2009 (album); D. Golik, F. Musiał, *Ksiądz Władysław Gurgacz – niezłomny kapelan Polskiej Podziemnej Armii Niepodległościowców* [w:] *Niezłomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011; D. Golik, F. Musiał, *Władysław Gurgacz – jezuita wyklęty*, Kraków 2014.

⁷¹⁶ G. Harasimiak, *Represje wobec Kościoła katolickiego na przykładzie postępowań karno-administracyjnych na terenie województwa szczecińskiego w latach 1962–1972* [w:] *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010.

⁷¹⁷ S. Haszyńska, *Służba Bezpieczeństwa wobec duchowieństwa wielkopolskiego w czasie II soboru watykańskiego* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1956–1970*, red. K. Białecki, Poznań 2009.

⁷¹⁸ M. Jedynak, *Ks. prof. Włodzimierz Sedlak w świetle dokumentów SB*, „Z Dziejów Regionu i Miasta. Rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego w Skarżysku-Kamiennej” 2012, nr 3.

⁷¹⁹ K. Kaczmarek, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec ks. prymasa Stefana Wyszyńskiego w czasie jego internowania w Komańczy (1955–1956)* [w:] *Bieszczady w Polsce Ludowej 1944–1989*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2009.

⁷²⁰ M. Kasprzycki, *Ks. Jan Dryja (1907–1955) – przyczynek do badania represji wobec duchownych w „ludowej” Polsce*, „Horyzonty Polityki” 2012, nr 3.

⁷²¹ M. Kłakus, *Represje wobec duchowieństwa diecezji katowickiej w Polsce Ludowej*, ŚSHT 2009, t. 42, z. 2.

⁷²² K. Kołodziejczyk, *Ks. Dominik Maj kontra lubelska bezpieka*, WRH 2008, t. 5.

⁷²³ M. Kruk, *Ksiądz Sylwestra Kończala potyczki z bezpieką. Przyczynek do badań nad zagadnieniem stosunku ludności pomorskiej do „władzy ludowej”* [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. T. Balbus, M. Krzysztofiński, E. Leniart, Z. Nawrocki, Rzeszów 2012.

⁷²⁴ M. Krzysztofik, J. Welter, *W służbie partii, przeciw Kościołowi*, BIPN 2009, nr 1–2 (96–97).

⁷²⁵ M. Krzysztofiński, *Działalność lokalnego aparatu bezpieczeństwa wobec biskupa Solidarności ks. Edwarda Frankowskiego* [w:] *Jego życie to służba i świadectwo. Ksiądz Biskup Edward Frankowski*, red. J. Konefał, Stalowa Wola–Sandomierz 2008.

⁷²⁶ M. Lasota, *Lato 1979. Jan Paweł II w Krakowie*, „Znak” 2005, nr 3; *idem*, *Zabójstwa księży w okresie PRL (z uwzględnieniem tzw. raportu Rokity)*, „Ateneum Kapłańskie” (Włocławek) 2004, nr 3 (574). Należy też wspomnieć o ważnej, choć mającej charakter popularny pracy Marka Lasoty *Donos na Wojtyłę. Karol Wojtyła w dokumentach bezpieki*, Kraków 2006, a także o ukazującej działania SB wobec papieża książce: P. Litka, G. Głuszak, *Skompromitować papieża*, posł. A. Witkowski, Kraków 2011.

Krzysztof Lesiakowski⁷²⁷, Paweł Letko⁷²⁸, Sebastian Ligarski⁷²⁹, Piotr Łysakowski⁷³⁰, Marcin Łysko⁷³¹, Łucja Marek⁷³², Filip Musiał⁷³³, Roman Niwierski⁷³⁴, Bartłomiej Noszczak⁷³⁵, Alicja Paczoska-Hauke⁷³⁶, Radosław Peterman⁷³⁷, Antoni Poniński⁷³⁸, Józef Puciłowski⁷³⁹, Piotr Radomski⁷⁴⁰, Czesław Ryszka⁷⁴¹, Jacek Saramonowicz⁷⁴², Alojzy Sitek⁷⁴³,

- ⁷²⁷ K. Lesiakowski, *Obchody milenijne w diecezji łódzkiej 1966–1967* [w:] *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945–1967*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, Warszawa 2005.
- ⁷²⁸ P. Letko, *Kościół katolicki w powiecie kętrzyńskim w latach 1949–1953 w świetle dokumentów Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kętrzynie* [w:] *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu. Spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W.F. Wilczewski, Białystok–Warszawa 2009.
- ⁷²⁹ S. Ligarski, *Powojenne procesy księży katolickich oskarżonych o kolaborację w okresie okupacji hitlerowskiej* [w:] *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu...*
- ⁷³⁰ P. Łysakowski, *Śmierć księdza Stefana Niedzielaka w dokumentach IPN i opiniach prasy PRL* [w:] *Niezłomni ludzie Kościoła. Sylwetki*, red. J. Żaryn, Kraków 2011.
- ⁷³¹ M. Łysko, *Kolegia karno-administracyjne w walce z Kościołem katolickim w Polsce (1956–1970)*, CPH 2007, z. 1.
- ⁷³² Ł. Marek, *Inwigilacja kard. Karola Wojtyły na terenie obecnej diecezji bielsko-żywieckiej* [w:] *„Z waszą ziemią związany byłem od dzieciństwa...”. Związki rodzinne, turystyczne i pastoralne z diecezją bielsko-żywiecką ks. Karola Wojtyły*, t. 1, red. T. Borutko, Kraków 2007; *eadem*, *Kryptonim „Wiata” – Służba Bezpieczeństwa a budownictwo sakralne w Mikołowie–Kamionce* [w:] *Z dziejów Mikołowa. Wybrane zagadnienia*, red. G. Bębnik, Katowice 2012; *eadem*, *Ksiądz i biskup Czesław Domin w aktach SB*, SRM 2007, nr 6; *eadem*, *Przecieki i wycieki*, BIPN 2007, nr 4 (75); *eadem*, *Wydział IV SB KW MO/WUSW w Katowicach (1962–1989) – struktura, kierownictwo, zakres działania*, ARwPL 2006, nr 1 (3).
- ⁷³³ F. Musiał, *Oslabić Wojtyłę i opozycję. Wydział IV SB w Krakowie w latach 1975–1978*, BIPN 2010, nr 3 (110).
- ⁷³⁴ R. Niwierski, *Kryptonim „Kościół”. Dzieje budowy kościoła pw. Matki Bożej Królowej Polski w Stalowej Woli w dokumentach Służby Bezpieczeństwa*, Stalowa Wola 2011.
- ⁷³⁵ B. Noszczak, *Kryptonim „Fala” – działania SB prowadzone w związku z tajnym wywiezieniem Obrazu Nawiedzenia z Jasnej Góry (14–20 czerwca 1972 r.)*, PAIPN 2011, t. 4; *idem*, *Kryzys działalności Departamentu VI KdsBP przeciwko Kościołowi rzymskokatolickiemu w Polsce i próby jego przezwyciężenia (1954–1956)*, PiS 2005, nr 1 (7); *idem*, *Wybrane aspekty inwigilacji Duszpasterstwa Akademickiego św. Anny w Warszawie przez resort bezpieczeństwa Polski Ludowej (1945–1989)*, „Nasza Przyszłość” 2010, t. 113.
- ⁷³⁶ A. Paczoska-Hauke, *Reakcje mieszkańców Pomorza i Kujaw na porwanie i śmierć ks. Jerzego Popiełuszki w świetle dokumentów SB*, „Studia Bydgoskie” 2009, t. 3.
- ⁷³⁷ R. Peterman, *Działalność aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła rzymskokatolickiego w Łódzkiem w latach 1945–1956* [w:] *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945–1967*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, Warszawa 2005; *idem*, *Kościół łódzki. Ojciec Stefan Miecznikowski w aktach bezpieki* [w:] *Ojciec Stefan SJ*, red. M. Golicka-Jabłońska, Łódź 2006.
- ⁷³⁸ A. Poniński, *Represje wobec duchowieństwa w wielkopolskiej części diecezji wrocławskiej w latach 1945–1956* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. K. Białycki, Poznań 2008.
- ⁷³⁹ J. Puciłowski, *O. Bernard Przybylski OP jako obiekt zainteresowania Służby Bezpieczeństwa (1958–1973)*, „Przegląd Tomistyczny” 2009, t. 15.
- ⁷⁴⁰ P. Radomski, *Kapłani diecezji elbląskiej represjonowani w latach 1948–1956*, „Studia Elbląskie” 2006, t. 7.
- ⁷⁴¹ C. Ryszka, *Infułat z Suchedniowa*, Suchedniów–Kraków 2007.
- ⁷⁴² J. Saramonowicz, *Antykościelna działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kutnie w latach 1945–1961*, KZR 2006, t. 10.
- ⁷⁴³ A. Sitek, *Przejawy represjonowania duchowieństwa katolickiego na Śląsku Opolskim w czasach PRL w świetle dokumentów władz administracyjnych, partyjnych i Służby Bezpieczeństwa* [w:]

Maciej Smoliński⁷⁴⁴, Bogdan Stanaszek⁷⁴⁵, Jarosław Staszewski⁷⁴⁶, Katarzyna Stróżyna⁷⁴⁷, Krzysztof Sychowicz⁷⁴⁸, Jarosław Szarek⁷⁴⁹, Roksana Szczęch⁷⁵⁰, Dariusz Śmierchalski-Wachocz⁷⁵¹, Wojciech Trębacz⁷⁵², Piotr Tylec⁷⁵³, Jarosław Wąsowicz⁷⁵⁴, Waldemar F.

Kościół opolski w PRL. Wykłady otwarte zorganizowane w okresie Wielkiego Postu 2007, red. M. Worbs, Opole 2007.

⁷⁴⁴ M. Smoliński, *Sylwetka bp. Zygmunta Choromańskiego w dokumentach organów bezpieczeństwa PRL* [w:] *Represje wobec Kościoła w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. J. Marecki, Kraków 2011.

⁷⁴⁵ B. Stanaszek, *Inwigilacja działalności kaznodziejskiej Kościoła przez władze państwowe na przykładzie diecezji sandomierskiej w latach 1945–1970*, „Saeculum Christianum” 2005, nr 2.

⁷⁴⁶ J. Staszewski, *Ksiądz Alojzy Piłat TChr i jego współpracownicy w świetle raportów Urzędu Bezpieczeństwa w Stargardzie w latach 1946–1951* [w:] *Stargard w latach 40. i 50. XX w. Problemy społeczno-gospodarcze i polityczne. Materiały pokonferencyjne*, red. J. Aniszewska, M. Machałek, Stargard 2009.

⁷⁴⁷ K. Stróżyna, *Ordynariusz wrocławski kardynał Bolesław Kominek w materiałach aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Materiały z 34 Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Przebaczamy i prosimy o przebaczenie” w 40. rocznicę listu biskupów polskich do biskupów niemieckich, Warszawa 2–3 grudnia 2005*, Warszawa 2006.

⁷⁴⁸ K. Sychowicz, *Aresztowania i procesy duchownych katolickich w województwie białostockim w latach 1949–1955* [w:] *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu. Spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W.F. Wilczewski, Białystok–Warszawa 2009; *idem, SB w walce z demonami*, RAS 2009, t. 9; K. Sychowicz, *Wierni i duchowni Kościoła rzymskokatolickiego w powiatach augustowskim i suwalskim w latach 1949–1956 w materiałach władz komunistycznych i aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Chrześcijańskie świadectwo wczoraj i dziś*, red. W. Guzewicz, M. Radziłowicz, S. Strękowski, Elk 2013; K. Sychowicz, *Władza i aparat bezpieczeństwa wobec arcybiskupa Romualda Jalbrzykowskiego (1945–1955)* [w:] *Między Wilnem a Białymstokiem*, Białystok 2007; *idem, Władze komunistyczne wobec środowisk świeckich i duchownych Kościoła rzymskokatolickiego na Warmii i Mazurach w świetle materiałów SB (1979–1980)* [w:] *Wczoraj i dziś. Z dziejów Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce północno-wschodniej*, red. W. Brenda, A. Pyżewska, K. Sychowicz, Białystok 2014; *idem, Władze komunistyczne wobec Kościołów i związków wyznaniowych w województwie białostockim w latach 1944–1975*, Białystok 2013.

⁷⁴⁹ J. Szarek, *Urząd Bezpieczeństwa wobec ks. Władysława Gurgacza*, „Dzieje Podkarpacia” 2004, t. 7.

⁷⁵⁰ R. Szczęch, *Aparat bezpieczeństwa wobec księży Kościoła rzymskokatolickiego diecezji przemyskiej w latach 1944–1954*, Przemyśl 2006.

⁷⁵¹ D. Śmierchalski-Wachocz, *Zielonogórski aparat bezpieczeństwa wobec duchowieństwa dekanatu żarskiego w latach 1945–1972* [w:] *Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010; *idem, Zielonogórska Służba Bezpieczeństwa wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1971–1990 w świetle dokumentów*, NRHA 2009, nr 16; *idem, Zielonogórska służba bezpieczeństwa wobec Kościoła Gorzowskiego w latach 1971–1990 w świetle jej dokumentów*, „Studia Paradayskie” 2007/2008, t. 17/18.

⁷⁵² W. Trębacz, „*Cud w Oławie*” w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa [w:] *800 lat historii Oławy. Studia i materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Oławie 12–13 marca 2009 r.*, red. T. Gałwiazek, Wrocław 2010.

⁷⁵³ P. Tylec, *Inwigilacja Kościoła rzymskokatolickiego w świetle meldunków operacyjnych Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Tarnobrzegu z 1980 r.*, „Studia Sandomierskie” 2009, t. 16, z. 1/2.

⁷⁵⁴ J. Wąsowicz, *Działania organów bezpieczeństwa i partii wobec parafii pw. Św. Rodziny w Pile w latach 1945–1956* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. K. Białecki, Poznań 2008.

Wilczewski⁷⁵⁵, Leszek Wilczyński⁷⁵⁶, Edyta Wnuk⁷⁵⁷, Elżbieta Wojcieszek⁷⁵⁸, Katarzyna Wordliczek⁷⁵⁹, Janusz Zbudniewek⁷⁶⁰, Jan Żaryn⁷⁶¹, Joanna Żelazko⁷⁶² oraz Jacek Teofil Żurek⁷⁶³.

Kilkunastu badaczy podjęło się opisanie działań UB-SB wobec duchowieństwa zakonnego. Zróżnicowane aspekty tych przedsięwzięć przedstawiali: Krzysztof Bielawny⁷⁶⁴, Jadwiga Hebda⁷⁶⁵, Krzysztof Kaczmarski⁷⁶⁶, Krzysztof Kolasa⁷⁶⁷, Marek Kozłow-

⁷⁵⁵ W.F. Wilczewski, *Zabezpieczenie operacyjne peregrynacji obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej na terenie dekanatów Suwałki Północ i Południe oraz Sejny (15.08–9.09 1986 roku) w świetle dokumentów Służby Bezpieczeństwa*, RAS 2006, t. 6.

⁷⁵⁶ L. Wilczyński, *Represje wobec księży archidiecezji poznańskiej [w:] Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. K. Białecki, Poznań 2008.

⁷⁵⁷ E. Wnuk, *Powstanie diecezji i ingres bp. Ignacego Jeża w materiałach koszalińskiej SB*, „Rocznik Koszaliński” 2010, nr 38.

⁷⁵⁸ E. Wojcieszek, *Aparat bezpieczeństwa państwa wobec katolickich organizacji młodzieżowych w archidiecezji poznańskiej w latach 1945–1956 w świetle dokumentów zgromadzonych w Oddziale IPN w Poznaniu [w:] Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. K. Białecki, Poznań 2008; *eadem*, *Echa męczeńskiej śmierci ks. Jerzego Popiełuszki w świetle dokumentów władz aparatu represji województwa poznańskiego w latach 1984–1985 [w:] Nie można uśmiercić nadziei. Reminiscencje śmierci księdza Jerzego Popiełuszki w Wielkopolsce 1984–1989*, red. W. Handke, J. Wąsowicz, Piła–Poznań 2009; *eadem*, *Inwigilacja Kościoła katolickiego przez SB w Poznaniu w latach 1976–1986 [w:] Ojciec Honoriusz Stanisław Kowalczyk OP (1935–1983)*, red. S. Borowczyk, Poznań 2008; *eadem*, *Ks. Stanisław Hartlieb i działalność ruchu oazowego w Archidiecezji Poznańskiej w świetle dokumentów aparatu represji województwa poznańskiego w latach 1970–1980 [w:] Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1970–1980*, red. K. Białecki, Poznań 2010; *eadem*, *Poznański Czerwiec 1956 r. i odwilż październikowa w archidiecezji poznańskiej w świetle dokumentów aparatu represji PRL*, KW 2007, nr 2.

⁷⁵⁹ K. Wordliczek, *Oazy wolności. Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Kościoła w Krakowie-Nowej Hucie (1960–1989)*, „Sowiniec” 2012, nr 40.

⁷⁶⁰ J.Z., *W sprawie podstępnego uwolnienia Obrazu Nawiedzenia Matki Bożej Częstochowskiej w dniu 13 czerwca 1972 roku w świetle akt służby bezpieczeństwa*, „Studia Claromontana” 2007, t. 25.

⁷⁶¹ J. Żaryn, *Kościół katolicki w PRL – wybrane zagadnienia, hipotezy, prowokacje*, PiS 2005, nr 1 (7); *idem*, *Represje aparatu bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce 1944–1956. Wybrane zagadnienia [w:] Aparat represji a opór społeczeństwa wobec systemu komunistycznego w Polsce i na Litwie w latach 1944–1956*, red. P. Nawiński, Warszawa 2005; *idem*, *Aresztowanie Prymasa Polski – okoliczności, przebieg, konsekwencje (1953–1956)*, „Studia Prymasowskie” 2007, nr 1.

⁷⁶² J. Żelazko, *Antykościelne struktury i kierunki działania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego) w Łodzi [w:] Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w Łódzkiem 1945–1967*, red. J. Wróbel, L. Próchniak, Warszawa 2005.

⁷⁶³ J.T. Żurek, *Aparat bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w Polsce. Wybrane struktury (1944–1953)*, ARwPL 2006, nr 1 (3); *idem*, „Prawo jest dla nas, a nie my dla prawa...”. *Duchowieństwo katolickie przed sądami komunistycznymi*, ZNC 2007, nr 18; *idem*, *W obliczu śmierci. Zabójstwa osób duchownych w powojennej Polsce (1944–1989)*, ZNC 2007, nr 18.

⁷⁶⁴ K. Bielawny, *Księża marianie w raportach urzędu bezpieczeństwa w latach 1949–1954*, „Studia Pelplińskie” 2010, t. 43.

⁷⁶⁵ J. Hebda, *Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego Zgromadzenia Zmartwychwstańców w Krakowie w 1952 roku*, „Zeszyty Historyczno-Teologiczne” 2007/2008, nr 13/14.

⁷⁶⁶ K. Kaczmarski, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec klasztoru oo. Kapucynów w Krośnie w latach 1981–1989 [w:] Męczennicy i świadkowie wiary. Represje komunistyczne wobec duchowieństwa na Rzeszowszczyźnie*, red. S. Nabywaniec, Rzeszów 2006.

⁷⁶⁷ K. Kolasa, *Działania władz terenowych oraz aparatu bezpieczeństwa wobec placówek oświatowo-wychowawczych ss. salezjanek w Łodzi i ich likwidacja*, PiS 2010, nr 1 (15); *idem*, *Silne*

ski⁷⁶⁸, Mariusz Krzysztofiński⁷⁶⁹, Sebastian Ligarski⁷⁷⁰, Józef Marecki⁷⁷¹, Lucja Marek⁷⁷², Izabela Mazanowska⁷⁷³, Agata Mirek⁷⁷⁴, Bartłomiej Noszczak⁷⁷⁵, Waldemar Rozynkowski⁷⁷⁶, Aleksander Krzysztof Sitnik⁷⁷⁷, Ludwik Stanisław Szuba⁷⁷⁸. Kilka artykułów

i wytrwale – Zasadnicza Szkoła Odzieżowa ss. Salezjanek w Łodzi, „Kronika Miasta Łodzi” 2008, nr 4.

⁷⁶⁸ M. Kozłowski, *Operacja „Aktywny”*. SB wobec ks. Stefana Dzierżka TJ w latach 1983–1987, Kalisz 2010. Zob. także: J. Wąsowicz [rec.], [w:] *W kręgu kaliskich badań nad sztuką i kulturą artystyczną*, Kalisz 2011.

⁷⁶⁹ M. Krzysztofiński, *Likwidacja Szkoły Organistowskiej w 1963 r. Działania aparatu bezpieczeństwa, postawa mieszkańców Przemysła* [w:] *Salezjańska Szkoła Organistowska w Przemysłu i jej likwidacja w roku 1963*, red. R. Witalec, I. Witowicz, Rzeszów–Przemysł 2007; J. Pietrzykowski, *Likwidacja salezjańskiej Szkoły Organistowskiej w Przemysłu 2–4 października 1963 roku*, „Roczniki Teologiczne” 2007, t. 54, z. 4.

⁷⁷⁰ S. Ligarski, Ks. *Roman Gradolewski – ofiara stalinowskich represji*, „Kwartalnik Oleśnicki” 2006, nr 1; *idem*, *Ojciec Jacek Alojzy Hoszycki – ofiara stalinowskich represji*, „Studia Franciszkańskie” 2006, t. 16.

⁷⁷¹ J. Marecki, *Zakony pod presją bezpieki. Aparat bezpieczeństwa wobec wspólnot zakonnych na terenie województwa krakowskiego 1944–1975*, Kraków 2009; *idem*, *Działania bezpieki wobec zakonów na Podhalu*, BIPN 2010, nr 1–2 (108–109); *idem*, *Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego Księży Zmartwychwstańców w Krakowie w 1952 roku w świetle zachowanych dokumentów* [w:] *Introibo ad altare Dei. Księdzu Profesorowi Stefanowi Koperkowi z okazji 70-lecia urodzin i 45-lecia kapłaństwa*, Kraków 2008; *idem*, „Uderzenie było nagłe i niespodziewane”. *Likwidacja domów zakonnych Augustianów w Krakowie w świetle zachowanych dokumentów* [w:] *Augustianie w latach 1905–1950. Odrodzenie ducha augustiańskiego w klasztorze św. Katarzyny Aleksandryjskiej na Kazimierzu w Krakowie: okres międzywojenny i trudne wydarzenia roku 1950*, Kraków 2008.

⁷⁷² Ł. Marek, *Akcja „Szkołka”. Likwidacja szkolnictwa zakonnego na terenie Rybnika w 1962 r. i późniejsze próby jego odrodzenia* [w:] *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011.

⁷⁷³ I. Mazanowska, „*Będą Was prześladować z mego powodu*”. *Polityka władz państwowych wobec zakonów i zgromadzeń zakonnych diecezji chełmińskiej w latach 1956–1970*, Bydgoszcz–Gdańsk 2013; *eadem*, *Represje władz komunistycznych wobec Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej (Jabłonowo Pomorskie, Pniewite, Topolno, Toruń, Dębowa Łąka) do 1970 r.* [w:] *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci księdza Jerzego Popiełuszki*, red. W. Polak, W. Rozynkowski, M. Białkowski, J. Kufel, Toruń 2010; I. Mazanowska, *Represje wobec katolickich zgromadzeń zakonnych z terenu diecezji chełmińskiej realizowane przez kolegia do spraw wykroczeń* [w:] *Kościół w obliczu totalitaryzmów. Zbiór studiów dla uczczenia XXV rocznicy męczeńskiej śmierci księdza Jerzego Popiełuszki*, red. W. Polak, W. Rozynkowski, M. Białkowski, J. Kufel, Toruń 2010.

⁷⁷⁴ A. Mirek, *Siostry zakonne w obozach pracy w PRL w latach 1954–1956*, Lublin 2009; *eadem*, *Prześladowanie sióstr zakonnych w PRL*, ZNC 2007, nr 18. Zob. także: R. Prejs [rec.], A. Mirek, *Siostry zakonne w obozach pracy w PRL w latach 1954–1956*, Lublin 2009, „Studia Franciszkańskie” 2009, t. 19; J. Zbudniewek [rec.], „Kościół w Polsce” 2011, t. 10.

⁷⁷⁵ B. Noszczak, *Przesiedlenie żeńskich zgromadzeń zakonnych z województw katowickiego, opolskiego i wrocławskiego (sierpień 1954)*, PiS 2006, nr 1 (9).

⁷⁷⁶ W. Rozynkowski, *Inwigilacja środowiska toruńskich michalitów w latach 1958–1959*, RT 2009, t. 36.

⁷⁷⁷ A.K. Sitnik, *Bernardyńskie sanktuarium pasyjno-maryjne w Kalwarii Zebrzydowskiej w czasach komunistycznej dyktatury (1947–1979) w świetle akt IPN*, „Studia Franciszkańskie” 2010, t. 20.

⁷⁷⁸ L.S. Szuba, *Represje władz PRL wobec zakonu redemptorystów w Toruniu w latach 1959–1962 w świetle dokumentów partyjnych, sądowych i Służby Bezpieczeństwa*, Bydgoszcz 2006.

ukazało się w pracy zbiorowej pod redakcją Agaty Mirek⁷⁷⁹. Wydano także prace zbiorowe opisujące działania UB-SB wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej⁷⁸⁰ oraz represje wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w PRL⁷⁸¹.

Aktywność operacyjną komunistycznej policji politycznej wobec seminariorów duchownych opisywali Antoni Poniński⁷⁸², Jarosław Wąsowicz⁷⁸³ oraz Elżbieta Wojcieszek⁷⁸⁴.

Piotr Łysakowski zrelacjonował zawartość dokumentów SB odnoszących się do listu biskupów polskich do biskupów niemieckich⁷⁸⁵. Ten sam temat z perspektywy katowickiej opisał Sebastian Rosenbaum⁷⁸⁶. W związku z przypadającą w 2006 r.

⁷⁷⁹ *Zakony żeńskie w PRL. Studia i materiały do historii najnowszej żeńskich zgromadzeń zakonnych w Polsce*, red. A. Mirek, Lublin 2008. W tomie m.in.: D. Koziel, *Nazaretanki z Komańczy pod „opieką” służb bezpieczeństwa 1955–1956; Likwidacja przedszkoli zakonnych w Małopolsce w świetle materiałów służb bezpieczeństwa z 1962 r.*, oprac. J.M. Kupczewska; K. Stróżyna, *Ordynariusz wrocławski kardynał Bolesław Kominek w materiałach aparatu bezpieczeństwa*.

⁷⁸⁰ *Komunistyczny aparat represji wobec jezuitów Prowincji Polski Południowej*, red. A.P. Bieś, F. Musiał, Kraków 2014. W tomie m.in.: A. Kura, *Wymiar sprawiedliwości wobec jezuitów. Wybrane zagadnienia*; F. Musiał, *Krakowska bezpieka wobec jezuitów Prowincji Małopolskiej 1945–1956*; R. Szczypta-Szczęch, *Inwigilowani, sądzeni, skazani – ojcowie Wiktor Macko SJ i Romuald Moskała SJ*; M. Komaniecka, *Inwigilacja jezuitów w woj. krakowskim metodami techniki operacyjnej*; M. Kasprzycki, *Nowosądecki aparat represji przeciw jezuitom w latach 1945–1975*; J. Szarek, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec Wspólnoty Akademickiej Jezuitów w latach 70. XX w. – zarys zagadnienia*; G. Pańko, *Jezuickie duszpasterstwa akademickie Wrocławia i Opola w latach 1950–1989 w dokumentach Służby Bezpieczeństwa. Zarys problematyki*; A.P. Bieś, *Jezuici zarejestrowani jako osobowe źródła informacji – skala problemu*; W. Frazik, *Casus tajnego współpracownika pseudonim „Kazek”*; S.A. Bogaczewicz, *O. Adam Wiktor SJ i administrowana przez niego parafia św. Klemensa Dworzaka we Wrocławiu w świetle dokumentów SB*.

⁷⁸¹ *Represje wobec żeńskich zgromadzeń zakonnych w PRL. Zagadnienia wybrane*, red. J. Myszor, A. Dziurok, Katowice 2012. W tomie m.in.: A. Dziurok, *Wysiedlenie siostr zakonnych z województwa stalinogrodzkiego w 1954 r. w ramach akcji „X-2”*; H. Domagała, *Represje władz komunistycznych wobec Siostr św. Jadwigi Prowincji Katowickiej w latach 1945–1989*; B. Kasperk, *Represje wobec siostr elżbietanek w Cieszynie w okresie stalinowskim*; D. Koziel, *Ataki na Prowincję Krakowską Zgromadzenia Siostr Nazaretanek i na osobę przełożonej prowincjonalnej m. Tomazji Michalunio w latach 1961–1971 w świetle dokumentów SB*; Ł. Marek, *Mechanizm werbunku zakonnicy na przykładzie TW „Teresa”*; K. Banaś, *„Sprawa stoi w martwym punkcie”. Kulisy i konsekwencje aresztowania i przetrzymywania grekokatolickich zakonnicy przez aparat bezpieczeństwa w sosnowieckim więzieniu w latach 1948–1949*; M. Krupecka, J. Olech, *Sprawa obiektowa „Księżniczka” – zawartość dokumentacji*.

⁷⁸² A. Poniński, *Formy inwigilacji Służby Bezpieczeństwa wobec wrocławskiego seminarium duchownego w latach 1956–1989*, „Studia Włocławskie” 2008, t. 11.

⁷⁸³ J. Wąsowicz, *Represje wobec Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądzie nad Wartą w latach 1956–1970* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1956–1970*, red. K. Białecki, Poznań 2009.

⁷⁸⁴ E. Wojcieszek, *Niższe Seminarium Duchowne w Wolsztynie 1949–1960 w dokumentach aparatu bezpieczeństwa PRL-u* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1956–1970*, red. K. Białecki, Poznań 2009.

⁷⁸⁵ P. Łysakowski, *Glosa do Listu biskupów polskich do biskupów niemieckich z 18 listopada 1965 roku w dokumentach Instytutu Pamięci Narodowej*, „Rocznik Polsko-Niemiecki” 2009, nr 17.

⁷⁸⁶ S. Rosenbaum, *„Rewizjonistyczne” reakcje na „Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich” z 1965 r. w województwie katowickim w świetle akt SB*, „Confinium” 2007, nr 2.

rocznicą głównych obchodów Milenium Chrztu Polski z 1966 r. wydano dwie regionalne monografie tematyczne zawierające liczne wątki związane z aktywnością SB. Krzysztof Sychowicz i Adam Szot⁷⁸⁷ opisali wydarzenia milenijne w Białymstoku, a Bogdan Stanaszek w Sandomierzu⁷⁸⁸. Mniejsze studium dotyczące Milenium w Poznaniu – napisał Rafał Reczek⁷⁸⁹.

Ważne studium obrazujące proceder fałszowania dokumentacji operacyjnej dotyczącej agentury opublikowali Łucja Marek oraz Mariusz Trąba⁷⁹⁰. Głos w sprawie przypadku dominikanina o. Konrada Hejmy zabrał Peter Raina, wydając wybrane dokumenty MSW⁷⁹¹.

Szereg autorów podjęło się opisu działań UB-SB wobec laikatu katolickiego. O inwigilacji KUL pisał Bogdan Sekściński⁷⁹², o działaniach SB wobec ruchu oazowego – Robert Derewenda⁷⁹³, a Małgorzata Choma-Jusińska⁷⁹⁴, Dariusz Iwaneczko⁷⁹⁵ i Marcin Stefaniak⁷⁹⁶ o działaniach SB wobec duszpasterstw. Cecylia Kuta wydała wartościową monografię dotyczącą działań bezpieki wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie⁷⁹⁷. Zaś Roman Graczyk opublikował popularnonaukową książkę przybliżającą działania SB wobec środowiska „Tygodnika Powszechnego”⁷⁹⁸. Wcześniej

⁷⁸⁷ K. Sychowicz, A. Szot, *Białostockie Milenium*, Białystok 2006. Zob. także: K. Sychowicz, *Działania władz komunistycznych w związku z uroczystościami milenijnymi w Łomży i Drohiczyńcu (1966 r.)*, „Nasza Przeszłość” 2008, t. 109.

⁷⁸⁸ B. Stanaszek, *Kryptonim „Wisła”. Służba Bezpieczeństwa wobec obchodów Milenium Chrztu Polski w Sandomierzu*, Lublin 2007.

⁷⁸⁹ R. Reczek, *Dokumenty dotyczące Milenium w Archiwum IPN w Poznaniu* [w:] *Milenium kontra Tysiąclecie – 1966*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, J. Miłosz, Poznań 2006.

⁷⁹⁰ Ł. Marek, M. Trąba, *Przypadek ks. Brunona Magota. Studium źródłoznawcze dokumentacji kościelnej i akt aparatu bezpieczeństwa*, Katowice 2010. Zob. także: A. Zieliński [rec.], ARwPL 2012, nr 1 (10).

⁷⁹¹ *Anatomia linczu. Sprawa ojca Konrada Hejmo*, oprac. P. Raina, Warszawa 2006.

⁷⁹² B. Sekściński, *Wierni Bogu i Ojczyźnie – w mrokach stalinizmu. Leon Koj i inwigilacja Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, ZHW 2011, nr 34.

⁷⁹³ R. Derewenda, *Bezpieka wobec ruchu oazowego (1977–1981)*, BIPN 2007, nr 4 (75).

⁷⁹⁴ M. Choma-Jusińska, *Władze administracyjne i aparat bezpieczeństwa wobec Duszpasterstwa Akademickiego o. Ludwika Wiśniewskiego w Lublinie w latach 1972–1981* [w:] „Oaza wolności”. *Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, red. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011.

⁷⁹⁵ D. Iwaneczko, *Służba Bezpieczeństwa wobec ośrodka duszpasterskiego na Drabianiance w Rzeszowie w latach 1969–1990 w świetle materiałów operacyjnych*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

⁷⁹⁶ „Wyrażcie zgodę na jego przeniesienie”. *Działalność lokalnych struktur aparatu represji w Szczecinie wobec o. Huberta Czumy w latach 1973–1979* [w:] „Oaza wolności”. *Duszpasterstwa akademickie w latach siedemdziesiątych XX w.*, red. M. Marcinkiewicz, Szczecin 2011.

⁷⁹⁷ C. Kuta, „Działacze” i „Pismaki”. *Aparat bezpieczeństwa wobec organizacji katolików świeckich w Krakowie w latach 1957–1989*, Kraków 2009; *eadem, Służba Bezpieczeństwa w walce z Klubem Inteligencji Katolickiej w Krakowie*, „Glaukopis” 2007–2008, nr 9–10.

⁷⁹⁸ R. Graczyk, *Cena przetrwania? SB wobec Tygodnika Powszechnego*, Warszawa 2011. Zob. także: A. Friszke, *Czy „Tygodnik Powszechny” był częścią systemu PRL? Nad książką Romana Graczyka*, „Więź” 2011, nr 4 (630); R. Graczyk, *Co wolno powiedzieć o pomniku*, „Więź” 2011, nr 5–6 (631); A. Friszke, *Bardzo się różnimy. Romanowi Graczykowi w odpowiedzi*, „Więź” 2011, nr 5–6 (631); M.Ł. Makowski [rec.], R. Graczyk, *Cena przetrwania? SB wobec*

na ten temat pisali Filip Musiał i Jarosław Szarek⁷⁹⁹. O aktywności SB wobec KIK wypowiedzieli się drukiem Michał Białkowski⁸⁰⁰ i Agnieszka Przewłoka⁸⁰¹. Działania operacyjne wobec katolików świeckich scharakteryzowali także Małgorzata Choma-Jusińska⁸⁰² i Janusz Zabłocki⁸⁰³.

Stosunkowo niewiele wiadomo – jak dotąd – o aktywności UB-SB wobec innych Kościołów i związków wyznaniowych. Wydano jedynie pojedyncze artykuły, które należy uznać, za sygnalizujące problem badawczy. O działaniach bezpieki wobec grekokatolików pisali Igor Hałagida⁸⁰⁴, Jarosław Syrnyk⁸⁰⁵ i Sylwester Woźniak⁸⁰⁶, wobec Kościoła prawosławnego – Stefan Dudra⁸⁰⁷, Mariusz Krzysztofiński i Krzysztof Sychowicz⁸⁰⁸, wobec Kościoła ewangelicko-augsburskiego Grzegorz Bębniak⁸⁰⁹ i Woj-

„Tygodnika Powszechnego”, Warszawa 2011, ZHW 2011, nr 34; R. Graczyk, *I za chudy i za gruby. Odpowiedź panu Marcinowi Łukaszowi Makowskiemu*, ZHW 2011, nr 34.

⁷⁹⁹ F. Musiał, J. Szarek, *Działania operacyjne SB wobec „Tygodnika Powszechnego” w latach 1957–1965 (wybrane zagadnienia)*, PiS 2006, nr 2 (10).

⁸⁰⁰ M. Białkowski, *Laikat katolicki wobec bezpieki na przykładzie Klubu Inteligencji Katolickiej w Toruniu (1957–1989/1990)* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, red. Ł. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010.

⁸⁰¹ A. Przewłoka, *Służba Bezpieczeństwa wobec próby założenia Klubu Inteligencji Katolickiej w Katowicach w latach 1956–1957*, ŚSHT 2010, t. 43, z. 1.

⁸⁰² M. Choma-Jusińska, „Sprawa Charzewskiego” – redakcja i współpracownicy *Niezależnego Pisma Młodych Katolików „Spotkania” jako obiekt działań Służby Bezpieczeństwa (1977–1979)*, „Res Historica” 2007, t. 25.

⁸⁰³ J. Zabłocki, „Teczka” na chadecję. Uwagi do dokumentów MSW z lat 1983–1986 (SOR „Mrowisko”), ZNC 2007, nr 18.

⁸⁰⁴ I. Hałagida, *Ukraińscy duchowni grekokatolicki sądzeni w stalinowskiej Polsce (1944–1956)*, „Almanach Historyczny” 2009, t. 11; *idem*, „Szpieg Watykanu”. *Kapłan grekokatolicki ks. Bazyli Hrynyk (1896–1977)*, Warszawa 2008. Zob. także: S. Cenckiewicz [rec.], ARwPL 2008, nr 1 (6); J. Syrnyk [rec.], DzN 2009, nr 2.

⁸⁰⁵ J. Syrnyk, *Sprawa obiektowa „Orthodox” na terenie województwa legnickiego – przyczynek do badań nad rozpracowaniem Cerkwi grekokatolickiej przez aparat bezpieczeństwa PRL* [w:] *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–1989*, red. R. Drozd, Słupsk 2007; J. Syrnyk, *Sprawa „Orthodox”*, „Ukrajniński Almanach” 2008, nr 1.

⁸⁰⁶ S. Woźniak, *Operacja „Alpa” jako przykład działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa przeciwko duchowieństwu grekokatolickiemu na ziemi lubuskiej w latach 1948–1960*, „Młody Politolog” 2010, nr 1.

⁸⁰⁷ S. Dudra, *Władze bezpieczeństwa wobec działalności metropolity Dionizego w latach 1945–1960*, „Studia Zachodnie” 2010, t. 12.

⁸⁰⁸ M. Krzysztofiński, K. Sychowicz, *W kręgu „Bizancjum”*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

⁸⁰⁹ G. Bębniak, *Duchowni diecezji katowickiej i cieszyńskiej Kościoła ewangelicko-augsburskiego jako obiekt działań operacyjnych służb bezpieczeństwa Polski Ludowej* [w:] *Polski protestantyzm w czasach nazizmu i komunizmu*, red. J. Kłaczek, Toruń 2009; *idem*, *Od „Górala” do „Gustawa” – zwierzchnicy Kościoła ewangelicko-augsburskiego na Górnym Śląsku wobec aparatu bezpieczeństwa w świetle dokumentów z archiwów Instytutu Pamięci Narodowej (szkielet problemu)*, ARwPL 2008, nr 1 (6); *idem*, *Pastor i agent. Podwójne życie ks. Edwarda Romańskiego* [w:] *Studia z dziejów ziemi rybnicko-wodzisławskiej w latach 1945–1989*, red. A. Dziurok, B. Kloch, Rybnik 2011.

ciech Sławiński⁸¹⁰, zaś wobec świadków Jehowy Anna Chabasińska⁸¹¹ i Jan Miłosz⁸¹². Grzegorz Jasiński opisywał sytuację Kościołów i wyznań nierzymskokatolickich w woj. olsztyńskim⁸¹³.

3.6. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec emigracji

Osobnym zagadnieniem badawczym, któremu poświęca się coraz więcej uwagi, stała się działalność aparatu bezpieczeństwa wobec polskiego uchodźstwa i Polonii. Pierwszą obszerną publikacją na ten temat była praca zbiorowa *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii* pod redakcją Ryszarda Terleckiego⁸¹⁴. Tematykę tę badali następnie: Witold Bagieński⁸¹⁵, Jerzy Autuchiewicz⁸¹⁶, Sławomir

⁸¹⁰ W. Sławiński, *Działania komunistycznego aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów mniejszości wyznaniowych w Grudziądzu w świetle akt archiwum IPN w Bydgoszczy*, „Rocznik Grudziądzki” 2011, t. 19.

⁸¹¹ A. Chabasińska, *Lubuscy świadkowie Jehowy wobec represji komunistycznego państwa w latach 1945–1956* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, red. E. Wojcieszek, Poznań 2012.

⁸¹² J. Miłosz, *Już nie szpiedzy, jeszcze nielegalni. Świadkowie Jehowy w oczach wielkopolskiej SB w latach 1956–1970* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1956–1970*, red. K. Białecki, Poznań 2009; J. Miłosz, *Prześladowania świadków Jehowy na terenie województwa poznańskiego w okresie stalinowskim* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1945–1956*, red. K. Białecki, Poznań 2008.

⁸¹³ G. Jasiński, *Kościoły i wyznania niekatolickie w województwie olsztyńskim w latach 1965 i 1966 w świetle sprawozdania Służby Bezpieczeństwa*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2013, nr 2; *idem*, *Akcje władz bezpieczeństwa przeciwko środowisku luterańskiemu na Mazurach i Warmii w latach 1947–1956*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” 2012, t. 5; *idem*, *Kryptonim „Rezydent”. Działania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego wobec księdza Edmunda Friszke w latach 1946–1951* [w:] *Kościoły chrześcijańskie w systemach totalitarnych*, red. J. Kłaczek, W. Rozynkowski, Toruń 2012.

⁸¹⁴ *Aparat bezpieczeństwa wobec emigracji politycznej i Polonii*, red. R. Terlecki, Warszawa 2005. W tomie: S. Cenckiewicz, *Udział aparatu bezpieczeństwa PRL w drugiej kampanii reemigracyjnej (1955–1957)*; S. Łukasiewicz, *Próby inwigilacji środowisk naukowych polskiej emigracji w Stanach Zjednoczonych (do początku lat siedemdziesiątych) – zarys problemu*; P. Machcewicz, *Walka z Radiem Wolna Europa (1950–1975)*; M. Ptańska-Wójcik, *Inwigilacja Instytutu Literackiego przez Służbę Bezpieczeństwa w czasach Gomułki*; J. Wróbel, *Działania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przeciwko repatriantom z Zachodu w latach 1945–1953*; R. Terlecki, *Walka wywiadów, czyli rozpracowanie pułkownika Bąkiewicza*.

⁸¹⁵ W. Bagieński, *Zarys działalności aparatu bezpieczeństwa PRL wobec emigracyjnego PSL (1954–1966)* [w:] *Polska w XX wieku. W kręgu badań historycznych, politologicznych i prawnych*, red. T. Kuczur, T. Wolsza, Bydgoszcz 2013.

⁸¹⁶ J. Autuchiewicz, *Paryska „Kultura” w świetle dokumentów Departamentu Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW* [w:] *Powrześniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej. Paryż, Londyn, Monachium, Nowy Jork*, red. V. Wejs-Milewska, E. Rogalewska, Białystok 2009.

Cenckiewicz i Piotr Gontarczyk⁸¹⁷, Paweł Libera⁸¹⁸, Sławomir Łukasiewicz⁸¹⁹, Patryk Pleskot⁸²⁰, Sebastian Rosenbaum⁸²¹, Tadeusz Paweł Rutkowski⁸²², Piotr Stanek⁸²³, Krzysztof Sychowicz⁸²⁴, Dariusz Węgrzyn⁸²⁵, Łukasz Wolak⁸²⁶, Janusz Wróbel⁸²⁷ oraz Paweł Ziętara⁸²⁸. Paweł Machcewicz wydał monografię działań reżimu wobec Radia Wolna Europa oraz mniejsze studia związane z tym tematem⁸²⁹. Jednak szczególnie aktywny był Krzysztof Tarka – publikujący liczne teksty dotyczące głównie uchodźstwa londyńskiego⁸³⁰.

⁸¹⁷ S. Cenckiewicz, P. Gontarczyk, *Na granicy zdrady. Stanisława Mackiewicza powroty do Polski*, BIPN 2006, nr 3–4 (62–63).

⁸¹⁸ P. Libera, *Mieczysław Grydzewski i „Wiadomości” w oczach Służby Bezpieczeństwa PRL*, AE 2009, z. 10.

⁸¹⁹ S. Łukasiewicz, *Federacja jako zagrożenie. Działania wywiadu PRL wobec polskich federalistów na Zachodzie po drugiej wojnie światowej*, PiS 2008, nr 1 (12); *idem*, *Wywiad cywilny PRL wobec polskiej emigracji na Zachodzie – przegląd struktur i kierunków działania do początku lat sześćdziesiątych* [w:] *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin–Warszawa 2010.

⁸²⁰ P. Pleskot, *Szpiedzy na emigracji. „Szpiegowska” działalność polskiej emigracji w oczach kontrwywiadu MBP (1945–1954)* [w:] *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin–Warszawa 2010.

⁸²¹ S. Rosenbaum, *Służba Bezpieczeństwa w województwie katowickim wobec emigracji Górnolązaków do Republiki Federalnej Niemiec w latach siedemdziesiątych* [w:] *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin–Warszawa 2010; *idem*, *Operacja „Tama”. Służba Bezpieczeństwa wobec masowej emigracji do RFN*, BIPN 2010, nr 3 (110).

⁸²² T.P. Rutkowski, *Kontakty Stanisława Kota z krajem (1947–1963) w działaniach operacyjnych UB/SB PRL* [w:] *Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009; *idem*, *Stanisław Kot i Polskie Stronnictwo Ludowe na emigracji oczami tajnych współpracowników Służby Bezpieczeństwa PRL* [w:] *Chłopskie partie polityczne z Europy Środkowo-Wschodniej na emigracji 1945–1989*, red. A. Indraszczyk, Warszawa 2009.

⁸²³ P. Stanek, *Figurant „Tybr” – nieudany werbunek niedoszłego ministra*, PiS 2010, nr 1 (15).

⁸²⁴ K. Sychowicz, *Kontakty emigracji białoruskiej ze środowiskiem krajowym w województwie białostockim na przełomie lat 50. i 60. oraz ich infiltracja przez aparat bezpieczeństwa PRL* [w:] *Powrzedniowa emigracja niepodległościowa na mapie kultury nie tylko polskiej*. Paryż, Londyn, Monachium, Nowy Jork, red. V. Wejs-Milewska, E. Rogalewska, Białystok 2009.

⁸²⁵ D. Węgrzyn, *Operacja specjalna „Dziady” (1946–1948). Gra operacyjna górnośląskich struktur UB z Ośrodkiem Dyspozycyjnym Organizacji Polskiej w Ratyżbonie* [w:] *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin–Warszawa 2010.

⁸²⁶ Ł. Wolak, *Działalność Zjednoczenia Polskich Uchodźców w Niemczech w materiałach organów bezpieczeństwa PRL w latach 1945–1970* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, wstęp Ł. Kamiński, Warszawa 2011.

⁸²⁷ J. Wróbel, *Jerzy Kosiński a tajne służby*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

⁸²⁸ P. Ziętara, *Konrad Steniewicz w dokumentach bezpieki*, PiS 2010, nr 1 (15); *idem*, *Mobilizacja struktur państwa komunistycznego do walki z emigracyjnym przeciwnikiem: casus Władysława Andersa* [w:] *Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny? Emigracje polityczne z Europy Środkowej i Wschodniej*, red. S. Łukasiewicz, Lublin 2010; *idem*, *Strategia konia trojańskiego. Aparat bezpieczeństwa PRL wobec emigracyjnego Stronnictwa Pracy*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

⁸²⁹ P. Machcewicz, *„Monachijska menażeria”. Walka z Radiem Wolna Europa 1950–1989*, Warszawa 2007; *idem*, *Operacja „Olcha”. Władysław Bartoszewski, Radio Wolna Europa i Służba Bezpieczeństwa*, PiS 2006, nr 2 (10). Zob. także: T. Prokop [rec.], PiS 2009, nr 1 (14).

⁸³⁰ K. Tarka, *Mackiewicz i inni. Wywiad PRL wobec emigrantów*, Łomianki 2007. Zob. także: *idem*, *Emigracyjny dziennikarz i wywiad PRL. Przypadek Kazimierza Smogorzewskiego*, DzN 2011,

Warto też wspomnieć o tekście Sławomira Łukasiewicza, który opisał działania bezpieki wobec EEC – a więc niezwiązanym z emigracją, ale jednak dotyczącym aktywności SB poza granicami PRL⁸³¹.

3.7. Studia problemowe dotyczące działań SB wobec mniejszości narodowych i etnicznych

Problematyka aktywności operacyjnej SB wobec mniejszości narodowych i etnicznych spotkała się w ostatnich latach z dużym zainteresowaniem badawczym. Wydaje się, że szersze badania zainaugurował tom *Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców* pod redakcją Grzegorza Motyka⁸³².

Pod redakcją Jarosława Syrnika wydano pracę zbiorową *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców. Studia*⁸³³. Ukazała się także publikacja pokonferencyjna: *Internacjonalizm czy...?*

nr 4; idem, *Jak pozyskać „Mostka”?* Wywiad PRL wobec Wojciecha Wasiutyńskiego, ZH 2008, z. 163; idem, *Jest tylko jedna Polska. Bolesław Świdzki – emigrant w służbie Polski Ludowej*, PiS 2007, nr 1 (11); idem, *Nauka, polityka i tajne służby. Podróże Adama Bromkego do Polski*, PiS 2010, nr 2 (16); idem, *Kryptonim „Okularnik”. Sprawa rozpracowania operacyjnego Adama Ciołkosza*, „Przegląd Polonijny” 2006, z. 3; idem, *Pawła Zaremby „gra” z wywiadem PRL*, ZH 2009, z. 168 (zob. także: J. Zaremba, *Sprostowanie*, ZH 2009, z. 168); idem, *„Polska jest Polską”*. Powrót Stanisława Mackiewicza do kraju w czerwcu 1956 roku, ZH 2004, z. 150; idem, *Powrót ojca. „Kombinacja operacyjna” z udziałem Andrzeja Szczypiorskiego (1955 rok)*, ZH 2006, z. 156; idem, *Próba „zwerbowania agenta perspektywistycznego”*. Jan M. Ciechanowski a wywiad PRL, ZH 2009, z. 167 (zob. także: J.M. Ciechanowski, *Moje utarczki z bezpieką*, ZH 2009, z. 168); idem, *Próby osaczenia niezłomnego. Rozpracowanie operacyjne Tadeusza Żencykowskiego przez wywiad PRL*, PHW 2008, nr 4; idem, *Zneutralizować „Arbuz”*. Rozpracowanie operacyjne prezydenta Augusta Zaleskiego przez wywiad PRL, ZH 2007, z. 160; idem, *„Watażka” na celowniku. „Rozpracowanie operacyjne” generała Andersa przez wywiad PRL*, ZH 2008, z. 164; idem, *„Życie życia kraju”*. „Casus” Bolesława Taborskiego, ZH 2008, z. 166. Zob. także: B. Taborski, *Nie będę ofiarą mitomanów*, ZH 2009, z. 167; M. Czajkowska, [Polemika], ZH 2009, z. 168; K. Tarka, *Sprawa Taborskiego jednak jest*, ZH 2009, z. 168; B. Taborski, *Zacharski, James Bond czy fikcje?*, ZH 2009, z. 169.

⁸³¹ S. Łukasiewicz, *Polish Communistic Intelligence Service against the European Economic Community (EEC)* [w:] *NKVD/KGB Activities and its Cooperation with other Secret Services in Central and Eastern Europe 1945–1989*, red. A. Grunova, Bratysława 2008.

⁸³² *Służby Bezpieczeństwa Polski i Czechosłowacji wobec Ukraińców (1945–1989). Z warsztatów badawczych*, red. G. Motyka, Warszawa 2005. W tomie: G. Motyka, *Zamiast wstępu: od operacji „C-1” do akcji „Bumerang”*; J. Pisuliński, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Rzeszowie wobec społeczności ukraińskiej 1944–1956*; T. Balbus, *„Okno na świat”. Formy antykomunistycznej działalności Ukraińców w Polsce południowo-zachodniej na tle kontrakcji Urzędu Bezpieczeństwa (1945–1954)*; M. Zajączkowski, *Sprawa agentalno-śledcza kryptonim „Zabiata”*. Kulisy procesu Jana Szpontaka „Zalziaka”; M. Majewski, *Teodor Dak i operacja „Pająki”*; I. Hałagida, *Rozprawa z szestydziesiątkami – wątek polski. Przyczynek do działań komunistycznych organów bezpieczeństwa wobec mniejszości ukraińskiej w Polsce oraz współpracy SB i KGB*.

⁸³³ *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców. Studia*, red. J. Syrnik, Warszawa 2009. W tomie: P. Bartkowiak, *Opinie mniejszo-*

Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989), w której zamieszczono kilka tekstów ukazujących tę problematykę w PRL⁸³⁴. Arkadiusz Słabig wydał autorską monografię działań bezpieki przeciw mniejszościom na Pomorzu Zachodnim⁸³⁵ oraz kilka artykułów związanych z tym tematem⁸³⁶. Natomiast Jarosław Syrnyk opisał aktywność aparatu bezpieczeństwa wobec mniejszo-

ści narodowych zamieszkujących ziemię lubuską na wybrane wydarzenia w latach 1957–1977 w świetle meldunków Służby Bezpieczeństwa; I. Hałagida, Między rozpracowaniem a współpracą – greckokatolicki kapłan ks. mitrat Stefan Dziubina a aparat bezpieczeństwa PRL; J. Hrytek-Hryciuk, Funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa w procesie planowego wysiedlania ludności niemieckiej Dolnego Śląska; P. Kalisz, Litewskie podziemie na Suwalszczyźnie do 1950 r.; Z. Romanow, Komunistyczne organy bezpieczeństwa wobec polskiej ludności rodzimej powiatu złotowskiego w latach 1945–1956; S. Rosenbaum, Partia i aparat bezpieczeństwa województwa katowickiego wobec proniemieckich postaw ludności rodzimej od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych XX w.; A. Słabig, Działania aparatu bezpieczeństwa wobec ludności niemieckiej w województwie szczecińskim w latach pięćdziesiątych XX w.; idem, Inwigilacja ludności ukraińskiej na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1989 na podstawie dokumentów organów bezpieczeństwa; L. Sołtysik, Akcja ankietyzacyjna „C” z 22 września 1952 r. i paszportyzacja z 7–10 marca 1955 r. Romów na Dolnym Śląsku; K. Sychowicz, Działania aparatu bezpieczeństwa w woj. białostockim wobec byłych członków Białoruskiego Komitetu Narodowego (1945–1956); J. Syrnyk, Rozpracowanie środowiska greckiego i macedońskiego na Dolnym Śląsku przez organa bezpieczeństwa w latach 1949–1989. Zob. także: T. Szczepański [rec.], „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2010, nr 34.

⁸³⁴ *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, red. J. Hrytek-Hryciuk, G. Strauchold, J. Syrnyk, Warszawa–Wrocław 2011. W tomie m.in.: I. Hałagida, „A-O”, „Zakon”, „Wichrzyciele” – działania aparatu bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec duchowieństwa greckokatolickiego w latach 1944/1945–1956/1957; J. Hrytek-Hryciuk, Kryptonim „Ośrodek”. Służba Bezpieczeństwa wobec Ziomkostwa Ślązaków (1962–1972); P. Kardela, Wyjazd za mienie. Esbecki proceder wydawania Warmiakom zezwoleń na stały wyjazd do RFN. Studium przypadku; R. Klementowski, Modus operandi agenta w środowisku mniejszości niemieckiej. Studium przypadku tajnego współpracownika ps. „Jansen”; M. Majewski, Służba Bezpieczeństwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec ośrodków zagranicznych ukraińskich organizacji nielegalnych; M. Senczyszyn, „Z przyjacielskim pozdrowieniem!”. Charakterystyka wybranych dokumentów z zasobu IPN w Warszawie dotyczących współpracy MSW PRL z KGB ZSRR; A. Słabig, Aparat bezpieczeństwa w województwie zielonogórskim wobec autochtonów i „uznanych” Niemców w latach 1950–1975; K. Sychowicz, Współpraca KGB USSR z MSW Polski w rozpracowywaniu środowiska byłych członków OUN i UPA w latach 1959–1969; J. Syrnyk, Organizacja pracy organów bezpieczeństwa wobec niepolskiej ludności Dolnego Śląska w latach 1945–1950; B. Szaynok, Tematyka żydowska w działalności MBP/MSW (1945–1989); K. Szwagrzyk, „Internacjonalistyczne” kadry aparatu bezpieczeństwa w Polsce Ludowej w latach 1944–1956.

⁸³⁵ A. Słabig, *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1989*, Szczecin 2008. Zob. także: T. Szczepański [rec.], „Białoruskie Zeszyty Historyczne” 2011, z. 35.

⁸³⁶ A. Słabig, *Sprawa kryptonim „Działacz”. Inwigilacja środowiska białoruskiego w Szczecinie na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego stulecia*, PiS 2011, nr 1 (17); idem, *Sprawa kryptonim „Ż-1”. Inwigilacja osób pochodzenia żydowskiego w województwie koszalińskim na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych [w:] Z dala od centrum. Rok 1968 na Pomorzu Zachodnim. Materiały pokonferencyjne*, red. R. Kościelny, Szczecin–Koszalin 2009; idem, *Uchodźcy polityczni z Grecji w województwie szczecińskim w dokumentach organów bezpieczeństwa z lat 1964–1976*, PZ 2006, z. 2.

ści narodowych i etnicznych na Dolnym Śląsku⁸³⁷. Tematykę tę w mniejszych studiach podejmowali liczni autorzy. O mniejszości białoruskiej pisali: Jerzy Grzybowski⁸³⁸, Krzysztof Pogorzelski i Krzysztof Sychowicz⁸³⁹; o greckiej – Robert Witalec⁸⁴⁰; o niemieckiej – Joanna Hytrek-Hryciuk⁸⁴¹, Grzegorz Jasiński⁸⁴² i Jarosław Tuliszcza⁸⁴³; o ukraińskiej – Bogumiła Berdychowska⁸⁴⁴, Małgorzata Gliwa⁸⁴⁵, Igor Hałagida⁸⁴⁶, Marcin Kłodziński⁸⁴⁷, Arkadiusz Słabig⁸⁴⁸, Marta Superson-Haładaj⁸⁴⁹, Grzegorz Pawlikowski⁸⁵⁰,

⁸³⁷ J. Syrnyk, „Po linii” rewizjonizmu, nacjonalizmu, syjonizmu... *Aparat bezpieczeństwa wobec ludności niepolskiej na Dolnym Śląsku (1945–1989)*, Wrocław 2013.

⁸³⁸ J. Grzybowski, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa w Polsce wobec mniejszości białoruskiej w kraju i Białorusinów antykomunistów na Zachodzie (w latach czterdziestych, pięćdziesiątych i sześćdziesiątych)*, PiS 2011, nr 1 (17).

⁸³⁹ K. Pogorzelski, K. Sychowicz, *TW „Kastuś” i Służba Bezpieczeństwa a środowisko białoruskie na Białostoczczyźnie*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

⁸⁴⁰ R. Witalec, *Mniejszość grecka w Bieszczadach w świetle dokumentów wytworzonych przez UB-SB [w:] Bieszczady w Polsce Ludowej 1944–1989*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarski, M. Krzysztofiański, Rzeszów 2009.

⁸⁴¹ J. Hytrek-Hryciuk, *Wróg publiczny? Działalność dolnośląskiego Urzędu Bezpieczeństwa wobec „podziemia niemieckiego” na Dolnym Śląsku*, ŚKHS 2010, nr 1.

⁸⁴² G. Jasiński, *Akcja represyjna wobec ludności niemieckiej w województwie olsztyńskim przed wyborami do Sejmu w 1952 roku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2012, nr 1–2.

⁸⁴³ J. Tuliszcza, *Mniejszość niemiecka województwa koszalińskiego jako obiekt zainteresowania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego i Służby Bezpieczeństwa (1945–1980)*, SSH 2008, nr 14.

⁸⁴⁴ B. Berdychowska, *Pod specjalnym nadzorem. Komunistyczne służby bezpieczeństwa a Ukraińcy*, „Więź” 2006, nr 9 (575).

⁸⁴⁵ M. Gliwa, *Przesiedlenia ludności ukraińskiej z Bieszczad Zachodnich w latach 1944–1947 [w:] Bieszczady w Polsce Ludowej 1944–1989*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarski, M. Krzysztofiański, Rzeszów 2009.

⁸⁴⁶ I. Hałagida, „Konieczność totalnego i permanentnego przeciwdziałania”. *Wytyczne Służby Bezpieczeństwa dotyczące mniejszości ukraińskiej w Polsce z początku lat siedemdziesiątych [w:] Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski 1918–1989*, t. 3, red. R. Drozd, Słupsk 2007; *idem*, *Nieznanne instrukcje MBP dotyczące akcji „Wisła”*, PiS 2004, nr 2 (6); *idem*, *Prowokacja „Zenona”. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1” przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*, Warszawa 2005; *idem*, *Siatka OUN w Polsce w latach 1950–1954 – prowokacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego o kryptonimie „C-1” [w:] „Zwyczajny resort”. Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005. Zob. także: J. Syrnyk [rec.], Igor Hałagida, *Prowokacja „Zenona”. Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie „C-1” przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*, Warszawa 2005, ARwPL 2006, nr 2 (4).

⁸⁴⁷ M. Kłodziński, *Inwigilacja mniejszości ukraińskiej przez Wydziały II Kaszubskiej i Bałtyckiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza (1958–1989) – zarys problematyki*, SSH 2010, nr 16.

⁸⁴⁸ A. Słabig, *Ukraińcy w województwie gdańskim w latach 1956–1970 w świetle archiwaliów aparatu bezpieczeństwa PRL*, „Zapiski Historyczne” 2011, t. 76.

⁸⁴⁹ M. Superson-Haładaj, *Leon Getz (1896–1971) w aktach bezpieki*, „Krzysztofory. Zeszyty naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2008, nr 26.

⁸⁵⁰ G. Pawlikowski, *Represje jako element polityki narodowościowej wobec Ukraińców w województwie lubelskim (kwiecień–październik 1947 r.)*, „Rocznik Białkopodlaski” 2009/2011, t. 17/19.

Jan Pisuliński⁸⁵¹, Jarosław Syrynk⁸⁵² (ten autor pisał także o Łemkach⁸⁵³ i Rosjanach⁸⁵⁴); zaś żydowskiej – Artur Bądkowski⁸⁵⁵, Grzegorz Berendt⁸⁵⁶, Aleksandra Namysł⁸⁵⁷, Anna Sommer⁸⁵⁸ i Anna Sobór-Świderska⁸⁵⁹. Problematyce tej poświęcono też jeden z numerów „Biuletynu Instytutu Pamięi Narodowej”⁸⁶⁰.

Z kolei Sebastian Rosenbaum⁸⁶¹ pisał o aktywności bezpieki wobec ludności rodzimej na Śląsku, Alicja Paczoska[-Hauke] o aktywności bezpieki wobec Kaszubów⁸⁶², a Waldemar Brenda o nastrojach wśród Mazurów⁸⁶³.

⁸⁵¹ J. Pisuliński, *Polityka władz wobec społeczności ukraińskiej w latach 1944–1956*, PiS 2004, nr 2 (6).

⁸⁵² J. Syrynk, *Działalność Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Oławie wobec nie-polskiej ludności powiatu w latach 1945–1954* [w:] *800 lat historii Oławy. Studia i materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Oławie 12–13 marca 2009 r.*, red. T. Gałwiazek, Wrocław 2010; *idem*, *Organizacja pracy organów bezpieczeństwa w zakresie działań wobec ludności ukraińskiej na Dolnym Śląsku (1947–1989)*, „Ridna Mowa” 2010, nr 14; *idem*, *Ukraińcy aresztowani przez organa bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku (1945–1956)*, „Litopys. Studia i Materiały Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce” 2011, nr 1. Zob. także: J. Syrynk, *Ludność ukraińska na Dolnym Śląsku (1945–1989)*, Wrocław 2007.

⁸⁵³ J. Syrynk, *Kwestia łemkowska w działalności Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, Legnica 2007.

⁸⁵⁴ J. Syrynk, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego we Wrocławiu wobec mniejszości rosyjskiej i tzw. Środowiska białogwardyjskiego*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

⁸⁵⁵ A. Bądkowski, *Wyznawcy judaizmu na terenie Środkowego Nadodrza w aktach sprawy obiektowej o kryptonimie „Pająki”* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1956–1970*, red. E. Wojcieszek, Poznań 2013; *idem*, *Żydzi na Środkowym Nadodrzu w dokumentach Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Żarach (1945–1956)* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych na Środkowym Nadodrzu w latach 1945–1956*, red. E. Wojcieszek, Poznań 2012.

⁸⁵⁶ G. Berendt, *Inwigilacja społeczności żydowskiej województwa gdańskiego przez Służbę Bezpieczeństwa po 1962 r.* [w:] *Społeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemitką lat 1967–1968*, red. G. Berendt, Warszawa 2009.

⁸⁵⁷ A. Namysł, *Instrukcja MBP dla rozpracowania partii i organizacji działających w społeczeństwie żydowskim z 1946 r.*, PiS 2004, nr 2 (6).

⁸⁵⁸ A. Sommer, *Działalność służb bezpieczeństwa wobec środowiska żydowskiego na terenie województwa krakowskiego w latach 1949–1954 na przykładzie rozpracowania obiektowego o kryptonimie „Jordan” i „Zator”*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 4.

⁸⁵⁹ A. Sobór-Świderska, *Inwigilacja polityków pochodzenia żydowskiego przez Służbę Bezpieczeństwa przed i po Marcu 1968 roku*, SH 2008, z. 2.

⁸⁶⁰ W numerze m.in.: *Wszyscy krawcy wyjechali. O Żydach w PRL – z Natalią Aleksium i Dariuszem Stolą rozmawia Barbara Polak*; M. Danielik, *Żydzi przeciw Żydom?*; P. Piotrowski, *Od konfrontacji do współpracy. Polskie i izraelskie służby specjalne*; K. Szwagrzyk, *Żydzi w kierownictwie UB. Stereotyp czy rzeczywistość?*; W. Trębacz, *Pianista pod specnadzorem*; J. Żaryn, *Córka marnotrawna, czyli Luna w Laskach*.

⁸⁶¹ S. Rosenbaum, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec proniemieckich postaw ludności rodzimej w Zabrze od lat pięćdziesiątych do siedemdziesiątych* [w:] *Zabrze 1933–1989. Szkice z dziejów politycznych miasta*, red. S. Rosenbaum, Katowice 2011; *idem*, *Służba Bezpieczeństwa w powiecie tarnogórskim wobec proniemieckich postaw ludności rodzimej w latach 1960–1975* [w:] *Aparat władzy a społeczeństwo w Tarnowskich Górach w latach 1945–1989*, red. K. Gwóźdź, S. Rosenbaum, Katowice–Tarnowskie Góry 2009.

⁸⁶² A. Paczoska, *Oskarżenia o separatyzm. Działania tajnych służb PRL wobec działaczy kaszubskich w latach 1945–1970*, PiS 2004, nr 2 (6).

⁸⁶³ W. Brenda, *Nastroje i poglądy ludności autochtonicznej w powiecie Szczytno w latach 1950–1953 w świetle dokumentów władz bezpieczeństwa*, „Rocznik Mazurski” 2009, t. 13.

3.8. Studia problemowe dotyczące kadr i struktur UB-SB

Badania nad kadrami i strukturą komunistycznej policji politycznej rozwijały się w ostatnich latach niezwykle dynamicznie. Struktury i organizację centralnego aparatu bezpieczeństwa PRL opisali: Anna Bilińska-Gut (1944–1954)⁸⁶⁴, Krzysztof Lesiakowski (1945–1970)⁸⁶⁵ i Paweł Piotrowski⁸⁶⁶.

Oprócz tekstów ogólnych analizie poddawano także poszczególne pionory UB-SB działające w centrali. Zbigniew Siemiątkowski wydał monografię dotyczącą zależności pionu wywiadu SB od najwyższych gremiów politycznych PRL⁸⁶⁷. Mniejsze studia o Departamencie I publikowali Witold Bagiński⁸⁶⁸, Władysław Bułhak⁸⁶⁹ i Andrzej Paczkowski⁸⁷⁰. Zaś aktywność Departamentu II wobec dyplomatów opisał Patryk Pleskot⁸⁷¹.

⁸⁶⁴ A. Bilińska-Gut, *Struktura i organizacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1944–1954*, ZHW 2001, nr 15.

⁸⁶⁵ K. Lesiakowski, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce 1945–1970. Struktura organizacyjna i zadania. Głos w sprawie bilansu PRL* [w:] *Europa w XX wieku. Główne kierunki rozwoju (ekologia, gospodarka, kultura, polityka)*, red. E. Wiśniewski, Łódź 2001.

⁸⁶⁶ P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, PiS 2003, nr 1 (3).

⁸⁶⁷ Z. Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009. Zob. także: W. Bagiński, *O wywiadzie inaczej i polemicznie. Uwagi na temat pracy Zbigniewa Siemiątkowskiego Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, DzN 2010, nr 3; W. Bułhak, *Kronika wywiadu PRL. Wokół książki Zbigniewa Siemiątkowskiego Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2009, PiS 2011, nr 2 (17); F. Musiał [rec.], Zbigniew Siemiątkowski, *Wywiad a władza. Wywiad cywilny w systemie sprawowania władzy politycznej PRL*, Warszawa 2009, s. 420, „Horyzonty Polityki” 2010, nr 1 (1).

⁸⁶⁸ W. Bagiński, *Wkład wywiadu gospodarczego w rozwój przemysłowy w dekadzie Gierka* [w:] *Dekada Gierka. Wnioski dla obecnego okresu modernizacji Polski*, red. K. Rybiński, Warszawa 2011.

⁸⁶⁹ W. Bułhak, „N” jak Nielegalowie. Ewolucja struktur, uwarunkowania organizacyjno-prawne i przykłady operacji tzw. wywiadu nielegalnego PRL 1954–1989 [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX w.*, t. 1, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012; W. Bułhak, *Sąsiedzi dalsi i bliżsi. Relacje pomiędzy wywiadem wojskowym a wywiadem cywilnym w Polsce w latach 1947–1990* [w:] *Wojsko – polityka – społeczeństwo. Studia z historii społecznej od antyku do współczesności. Wrocławskie Studia z Historii Wojskowości*, t. 2, red. J. Jędrusiak, D. Koreś, G. Strauchold, K. Widziński, Wrocław 2013; W. Bułhak, *Z szafy pancernej oficera Wydziału XIV Departamentu I MSW* [w:] *Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009.

⁸⁷⁰ A. Paczkowski, *Wywiad (cywilny) PRL w 1955 r.*, ZH 2004, z. 150.

⁸⁷¹ P. Pleskot, *Dyplomata czyli szpieg? Działalność służb kontrwywiadowczych PRL wobec zachodnich placówek dyplomatycznych w Warszawie (1956–1989)*, cz. 1: *Generalia*; cz. 2: *Exemplum*, Warszawa 2013. Zob. także: *idem*, *Inwigilacja zachodnich dyplomatów w Warszawie (1956–1982)* [w:] *Cudzoziemcy w Warszawie 1945–1989. Studia i materiały*, red. P. Pleskot, Warszawa 2012; *idem*, *Jak wytropić szpiega? Struktury kontrwywiadu PRL odpowiedzialne za inwigilację zachodnich placówek dyplomatycznych (1956–1989)* [w:] *Służby specjalne w systemie bezpieczeństwa państwa. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. Materiały i studia*, t. 1, red. A. Krzak, D. Gibas-Krzak, Szczecin–Warszawa 2012.

Tematykę tę podejmowali także Władysław J. Skalski⁸⁷² i Bożena Szaynok⁸⁷³, a cudzoziemcami zajmowała się Anna Nasiłowska⁸⁷⁴.

Pod redakcją Konrada Rokickiego wydano zbiór studiów nad Departamentem X MBP⁸⁷⁵. Ukazała się także monografia tego pionu pióra Jacka Topyły⁸⁷⁶, a wcześniej szkic Andrzeja Paczkowskiego⁸⁷⁷. O Departamencie III – odpowiedzialnym za zwalczanie podziemia – pisali Bogusław Kopka i Grzegorz Majchrzak⁸⁷⁸. Zaś o pionie śledczym MBP/KdsBP – Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk i Wiesław Kaczmarczyk⁸⁷⁹. Z nieco innej perspektywy problematykę pionu śledczego badali wcześniej Tomasz Balbus⁸⁸⁰ i Janusz Borowiec⁸⁸¹. Artykuł ukazujący kwestie powstania UB z perspektywy historyczno-prawnej opublikował Jarosław Tuliszka⁸⁸². Tematykę tę podjęto również w publikacji zbiorowej pod redakcją Adriana Jusupovicia i Rafała Leśkiewicza⁸⁸³.

⁸⁷² W.J. Skalski, *Wytwórnia Nart „Polsport” w Szaflarach – Konsulat USA w Krakowie – Służba Bezpieczeństwa PRL*, „Almanach Nowotarski” 2010, nr 14.

⁸⁷³ B. Szaynok, *Ambasada Izraela w Warszawie jako obiekt zainteresowania komunistycznych służb specjalnych (1948–1967)* [w:] *Cudzoziemcy w Warszawie 1945–1989. Studia i materiały*, red. P. Pleskot, Warszawa 2012.

⁸⁷⁴ A. Nasiłowska, *Japończyk w Warszawie. Yoshiho Umeda w świetle dokumentów MSW* [w:] *Cudzoziemcy w Warszawie 1945–1989. Studia i materiały*, red. P. Pleskot, Warszawa 2012.

⁸⁷⁵ *Departament X MBP. Wzory – struktury – działanie*, red. K. Rokicki, Warszawa 2007. W tomie: P. Ceranka, *Reperkusje ucieczki Józefa Świątły w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego*; J. Eisler, *Najważniejszy więzień. Sprawa Władysława Gomułki*; M. Krzysztofiński, *Działalność struktur terenowych Departamentu X Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (wydziałów X wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego)*; J. Marszałec, *Pytania o „tajne oblicza”. Działania wywiadowcze i kontrwywiadowcze PPR, GL i AL wobec AK i Delegatury Rządu na Kraj*; A. Paczkowski, *Departament X. Kontekst ogólny i aspekty międzynarodowe*; K. Rokicki, *Portret zbiorowy kadry X Departamentu*; R. Spalek, *Potęga szpiegomanii. Departament X w poszukiwaniu „wroga wewnętrznego” w kierownictwie komunistycznym w Polsce (1948–1956)*; K. Szwagrzyk, *Kierownictwo Departamentu X MBP przed sądami PRL*.

⁸⁷⁶ J. Topyło, *Departament X MBP w latach 1949–1954. Geneza, struktura organizacyjna, metody pracy*, Toruń 2006.

⁸⁷⁷ A. Paczkowski, *Utworzenie X Departamentu MBP*, ZH 2003, z. 145.

⁸⁷⁸ B. Kopka, G. Majchrzak, *Centrala a teren na przykładzie działań Departamentu III Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1944–1954* [w:] „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

⁸⁷⁹ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, W. Kaczmarczyk, *Funkcjonowanie organów śledczych MBP, KdsBP i MSW w latach 1945–1956*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9).

⁸⁸⁰ T. Balbus, „Będziesz wisiał, bandyto!”. *Metody śledcze stosowane w WUBP we Wrocławiu wobec aresztowanych żołnierzy i oficerów Okręgu Lwów AK-„Nie”-WiN (1947–1949)*, ZHW 2001, nr 16.

⁸⁸¹ J. Borowiec, *Metody śledcze stosowane podczas przesłuchań przez pracowników urzędów bezpieczeństwa publicznego (na podstawie akt Wojtkowej Prokuratury Rejonowej w Rzeszowie 1946–1955)*, SRZ 1995, t. 2.

⁸⁸² J. Tuliszka, *Historyczno-prawne aspekty powstania Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego*, SSH 2007, nr 13.

⁸⁸³ *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013. W tomie: A. Jusupović, *Organy bezpieczeństwa państw w dokumentach MSW. Próba systematyki*; S. Her-

Opisywano także pionów pomocnicze SB. Szymon Hermański pisał o Biurze „B”⁸⁸⁴, zaś w „Aparacie Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” wydano kilka artykułów dotyczących pionu „W”⁸⁸⁵ oraz pionu „C”⁸⁸⁶. Natomiast Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk zajęła się Zarządem Ochrony Funkcjonariuszy⁸⁸⁷.

Rozpoczęte zostały również badania nad resortowymi szkołami⁸⁸⁸. Paweł Skubisz opisał sytuację MBP w kluczowym dla oblicza władzy komunistycznej 1948 r.⁸⁸⁹

mański, A. Jusupović, T. Wróblewski, *Percepcja „bezpieki” w resorcie spraw wewnętrznych*; A. Jusupović, A. Ostapa, J. Wygoda, *Pojęcie „Służba Bezpieczeństwa” w rozumieniu ustawy lustracyjnej. Propozycja wykładni*; R. Leśkiewicz, R. Soszyńska, *Odbieranie przywilejów funkcjonariuszom komunistycznej bezpieki w wolnej Polsce. Aspekty historyczno-prawne*; S. Hermański, A. Jusupović, T. Wróblewski, *Cywilne organy bezpieczeństwa państwa 1956–1990*; A. Jusupović, *Tabelaryczne ujęcie zmian w RBP, MBP, KdsBP oraz MSW w okresie 1944–1990*; R. Leśkiewicz, R. Peterman, *Wojskowe organy bezpieczeństwa państwa*. W tomie zamieszczono także aneks obejmujący 33 dokumenty źródłowe – kluczowe dla opisywanej tematyki.

⁸⁸⁴ S. Hermański, *Struktura organizacyjna i zakres działania Biura „B” (obserwacji) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w latach osiemdziesiątych*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

⁸⁸⁵ ARwPL 2011, nr 1 (8–9). W tomie m.in.: R. Gajos, *Kadra pionu „W” w aparacie bezpieczeństwa na Kujawach i Pomorzu w latach 1956–1990*; S. Koller, *Procedura brakowania materiałów Biura „W” w latach 1972–1989*; M. Komaniecka, *Struktura i normatywy pionu „W” i jego poprzedników (1945–1989)*; M. Kruk, *Ryszard Wincerowicz przed Sądem Marynarki Wojennej, czyli historia listu do Adama. Perlustracja korespondencji w stanie wojennym*; R. Nowicki, *Stan zachowanych materiałów archiwalnych Wydziału „W” KW MO/WUSW w Poznaniu – przegląd i charakterystyka*; A. Ossowski, „*Wycinek pewnej rzeczywistości*”. *Perlustracja korespondencji w łódzkim Wydziale „W” w kontekście wydarzeń marcowych 1968 r.*; S. Pilarski, *Wykorzystanie osobowych źródeł informacji w działalności pionu „W” w regionie łódzkim*; P. Rybarczyk, *Działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego w zakresie operacyjnego zabezpieczenia placówek pocztowych na terenie województwa pomorskiego (bydgoskiego) w latach 1945–1956*; L. Smółka, *Pion „W” na Dolnym Śląsku. Prywatna korespondencja zakwestionowana przez Służbę Bezpieczeństwa po 1956 r.*; R. Sodel, *Kontrola kontaktów korespondencyjnych mieszkańców województwa lubelskiego z krajami zachodnimi w latach 1944–1989*; R. Witalec, *Struktura i kadra kierownicza pionu „W” na Podkarpaciu w latach 1956–1989*; J. Woyno, *Współpraca Biura „W” MSW z innymi jednostkami organizacyjnymi*. Zob. także: M. Kula, *Podchody z Biurem „W”*, „Przegląd Historyczny” 2008, z. 4; R. Witalec, *Pion „W” SB na Rzeszowszczyźnie wobec wydarzeń Marca ’68* [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. T. Balbus, M. Krzysztofiński, E. Leniart, Z. Nawrocki, Rzeszów 2012.

⁸⁸⁶ PAIPN 2011, t. 4. W tomie: S. Białek, *Ogniwo analityczno-informacyjne Sekcji 2 Wydziału „C” KW MO/WUSW we Wrocławiu w latach 1973–1989. Przyczynek do badań nad współpracą MO i SB*; L. Graduszewski, *Udostępnianie materiałów archiwalnych do celów prowadzenia badań naukowych w organach bezpieczeństwa szczebla wojewódzkiego w Bydgoszczy do 1990 r.*; P. Perzyna, *Kształtowanie zasobu archiwalnego i specyfika działalności Wydziału „C” Komendy Miejskiej MO w Łodzi do 1975 r.*; J. Woyno, *Prace naukowo-badawcze prowadzone przez pion „C” MSW (1960–1989)*.

⁸⁸⁷ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Zarząd Ochrony Funkcjonariuszy w walce z korupcją w latach 1984–1990* [w:] *Spoleczno-prawne aspekty przeciwdziałania korupcji*, red. J. Bil, A. Wawrzyszyn, Szczytno 2012.

⁸⁸⁸ A. Jusupović, *Ośrodki kształcenia chorążych w MSW. Na przykładzie Szkoły Chorążych pionu obserwacji*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

⁸⁸⁹ P. Skubisz, *Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego a rok 1948* [w:] *Zwrot polityczny ’48. Między polską drogą a projektem uniwersalnym*, red. M. Jabłonowski, W. Jakubowski, T. Krawczak, Warszawa 2013.

Szczególnie dynamicznie rozwijają się badania nad regionalnymi strukturami UB-SB. W Katowicach⁸⁹⁰, Krakowie⁸⁹¹ i Wrocławiu⁸⁹² wydano prace zbiorowe po-

⁸⁹⁰ *Fundament systemu zniewolenia. Z działalności wojewódzkich struktur Urzędu Bezpieczeństwa w Katowicach 1945–1956*, red. A. Dziurok, A. Dziuba, Katowice 2009. W tomie: A. Badura, R. Dziechciarz, *Wobec legalnej opozycji i jej działaczy*; M. Bortlik-Dźwierzyńska, *Ochrona przemysłu*; W. Dubiański, *Organizacja i kadry WUBP/WUdsBP w latach 1945–1956*; A. Dziuba, *Wobec partii politycznych i administracji*; A. Dziuba, B. Misiak, *Wobec wsi i rolnictwa*; A. Dziuba, D. Węgrzyn, *Wobec konspiracji politycznej*; A. Dziurok, *W walce z Kościołem i wolnością wyznania*; T. Kurpierz, D. Węgrzyn, *Działalność śledcza; idem, W walce z podziemiem zbrojnym*; B. Linek, *Kwestie narodowościowe*; J. Roś, S. Rosenbaum, *Więzienia i obozy*; D. Węgrzyn, *Praca operacyjna*.

⁸⁹¹ *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009. W tomie: P. Franaszek, *Sprawy obiekto-owe, sprawy operacyjnego rozpracowania i sprawy operacyjnego sprawdzania prowadzone wobec Uniwersytetu Jagiellońskiego przez SB w latach 80.*; W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle aktów normatywnych*; idem, *Struktury organizacyjne Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990*; H. Głębocki, *Pion III (Wydział III i Wydział III-1) krakowskiej Służby Bezpieczeństwa – zarys działalności (1975–1989)*; R. Graczyk, *Próby wpływania na „Tygodnik Powszechny” przez TW „CK”/„Kace”*; M. Komaniecka, *Piony pomocnicze SB w Krakowie na przykładzie lat 70. i 80.*; M. Korcuć, *Operacje prowokacyjne. Przyczynek do dyskusji o metodach pracy operacyjnej UB na przykładach z województwa krakowskiego*; C. Kuta, *Działania SB wobec Oddziału Wojewódzkiego Stowarzyszenia PAX w Krakowie w latach 1957–1989*; J. Marecki, *Działania aparatu bezpieczeństwa wobec bernardynów z klasztoru w Kalwarii Zebrzydowskiej w latach 1945–1975. Zarys problematyki*; F. Musiał, *Funkcjonowanie SB w województwie nowosądeckim w latach 80. w świetle kontroli wewnętrznych*; idem, *Metody pracy operacyjnej UB/SB pionów działających w granicach PRL w świetle normatywów resortowych*; idem, *Pierwsze lata działalności Wydziału IV SB KW MO w Krakowie*; K. Samsonowska, *SOS – sprawa operacyjnego sprawdzenia „Filantropia”*; J. Szarek, *SB wobec młodzieży akademickiej Krakowa między Marcem 1968 a Grudniem 1970 roku*; R. Szczęch, *Komendanci wojewódzcy MO/szefowie WUSW i ich zastępcy ds. Służby Bezpieczeństwa w Krakowie w latach 1957–1990*; M. Wenklar, *Koniec PRL w oczach gorlickiej SB*; idem, *Szefowie WUBP/WUdsBP w Krakowie*; K. Wordliczek, *Metody pracy operacyjnej organów bezpieczeństwa PRL na przykładzie sprawy obiektowej kryptonim „Stal”*; E. Zajac, *Funkcje ewidencji operacyjnej. Teoria i praktyka; Agentura w działaniu. Dyskusja panelowa z udziałem: Wojciecha Frazika, Henryka Głębockiego, Janusza Kurtyki, Filipa Musiała; Bezpieka a społeczeństwo – zakres rzeczywistej kontroli. Dyskusja panelowa z udziałem: Tomasza Gąsowskiego, Macieja Korkucia, Janusza Wrony i Zdzisława Zblewskiego. Zob. także: F. Musiał, *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów aparatu represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, Kraków 2010.*

⁸⁹² *Urząd Bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku 1945–1956. Z badań nad organizacją i działalnością aparatu bezpieczeństwa*, red. R. Klementowski, K. Szwagrzyk, Wrocław 2012. W tomie: W. Suleja, *Dolny Śląsk 1945–1956*; T. Balbus, *Organizacja struktur organów bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku*; idem, *Powiatowe i miejskie Urzędy Bezpieczeństwa*; P. Piotrowski, *Struktura organizacyjna WUBP/WUdsBP we Wrocławiu w latach 1945–1956*; K. Szwagrzyk, *Wydział Więziennictwa i podległe mu jednostki*; T. Balbus, *Pierwsze kadry*; idem, *Agentura UB*; idem, *Rozbicie scentralizowanych struktur konspiracyjnych AK-WiN*; K. Szwagrzyk, *Działania UB wobec lokalnych struktur podziemia niepodległościowego*; S.A. Bogaczewicz, *WUBP/WUdsBP we Wrocławiu w walce z Kościołem rzymskokatolickim i wolnością wyznania. Zarys zagadnienia*; R. Klementowski, *Działalność organów bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku w zakresie zabezpieczania gospodarki w latach 1945–1956*; J. Hytrek-Hryciuk, *Działania WUBP we Wrocławiu wobec „podziemia niemieckiego” na Dolnym Śląsku*; J. Syrnok, *Działalność Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Wojewódzkiego Urzędu ds. Bezpieczeń-*

święcone tamtejszym wojewódzkim strukturom UB-SB. Ważną monografię ukazującą specyficzną rolę UB na Ziemiach Zachodnich – przyłączonych do pojałtańskiej Polski kosztem Niemiec – opublikował Marcin Stefaniak⁸⁹³. Pod redakcją Agnieszki Łuczak i Aleksandry Pietrowicz wydano zbiór studiów obrazujących działania UB w Wielkopolsce⁸⁹⁴, zaś pod redakcją Ksawerego Jasiaka – pracę zbiorową o aparacie represji na Opolszczyźnie⁸⁹⁵.

stwa Publicznego we Wrocławiu wobec ludności niepolskiej; K. Batorowicz-Wołowiec, *Działania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa na terenie szkół wyższych we Wrocławiu w latach 1945–1956*; E. Chabros, *Działania Wydziału V WUBP we Wrocławiu wobec szkolnictwa i oświaty*; J. Syrnyk, *Funkcjonariusze bezpieczeństwa wobec struktur PPR/PZPR na Dolnym Śląsku (1945–1956)*; A. Klarman, *Wizerunek „towarzyszy z bezpieczeństwa” w dolnośląskiej prasie w latach 1945–1956*.

⁸⁹³ M. Stefaniak, *Działalność aparatu represji na zachodnim pograniczu Polski w latach 1945–1950*, Szczecin 2008.

⁸⁹⁴ *Zmagania ze społeczeństwem. Aparat bezpieczeństwa wobec Wielkopolan w latach 1945–1956*, red. A. Łuczak, A. Pietrowicz, Poznań 2008. W tomie: J. Bednarek, *Marian Beck (1907–1969). Sylwetka pierwszego kierownika Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krotoszynie*; K. Białecki, *Historia pewnego upadku, czyli o kapitanie Stanisławie Proszowskim słów kilka*; K. Brzechczyn, *Zarys sytuacji politycznej w Wielkopolsce w latach 1945–1956*; W. Handke, „*Kujbyszewiak*” Ignacy Libuda w Gostyniu; idem, *Podziemie niepodległościowe i Polskie Stronnictwo Ludowe w Wielkopolsce na łamach „Woli Ludu”*; P. Kabat, *Aparat bezpieczeństwa wobec byłych funkcjonariuszy Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, Policji Państwowej, Straży Granicznej w województwie poznańskim (1945–1956)*; R. Kościański, *Stefan Antosiewicz – szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu w latach 1945–1947*; B. Kuświk, *Aparat bezpieczeństwa wobec wielkopolskich harcerzy w latach 1945–1956*; R. Leśkiewicz, *Współpraca organów bezpieczeństwa państwa z wojskowym wymiarem sprawiedliwości w latach 1946–1955 na przykładzie Wielkopolski*; A. Łuczak, *Amnestie 1945 r. i 1947 r. w województwie poznańskim. Przebieg i konsekwencje*; J. Miłosz, *Obóz pracy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Złotowie*; M. Orłowski, *Likwidacja Okręgu Poznańskiego Stronnictwa Narodowego w latach 1945–1946*; A. Pietrowicz, *Działania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu przeciwko Drukarni św. Wojciecha – śledztwo i proces dyrekcji (1948–1950)*; R. Sierchuła, *Działalność Organizacji Polskiej w Poznaniu w latach 1945–1949*; E. Wojcieszek, *Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Poznaniu wobec Caritas Academica w latach 1946–1950*.

⁸⁹⁵ *Komunistyczny aparat represji i życie społeczne Opolszczyzny w latach 1945–1989*, red. K. Jasiak, Opole 2012. W tomie: K. Jasiak, *Aparat bezpieczeństwa w Opolu w latach 1945–1947. Struktura i działalność*; J. Oszytko, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Opolu w latach 1950–1954 jako element aparatu represji komunistycznych – zarys problematyki na podstawie repertoriów WSR w Opolu i wybranych archiwaliów*; A. Hanich, *Wywłaszczenie, konfiskaty mienia i inne formy represji wobec Kościoła katolickiego na Śląsku Opolskim przez władzę komunistyczną w latach 1945–1964*; A. Dawid, *Działalność PSL w powiecie opolskim przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego w świetle materiałów UBP. Inwigilacja i represje*; R. Wawrzeniecki, *Represje Urzędu Bezpieczeństwa wobec Kościoła katolickiego w powiecie kozielskim w latach 1945–1951*; B. Linek, *Polityka aparatu bezpieczeństwa wobec ludności rodzimej na Śląsku Opolskim w latach 1945–1960. Założenia i realizacja*; Z. Bereszyński, *Służba Bezpieczeństwa i media informacyjne w województwie opolskim*; idem, *Niezależny ruch studencki w Opolu i komunistyczny aparat represji w latach 1980–1989*; K. Jasiak, *Kadra WUBP/WUdsBP w Opolu w latach 1950–1956. Wybrane biogramy*; K. Jasiak, Z. Bereszyński, *Kalendarium ważniejszych wydarzeń na Opolszczyźnie według meldunków, sprawozdań, kronik oraz innych materiałów Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa w latach 1945–1989*.

Publikowano też mniejsze studia o aparacie wojewódzkim: Tomasz Balbus pisał o WUBP we Wrocławiu⁸⁹⁶, a Krzysztof Bukowski o WUBP i WUdsBP w Koszalinie⁸⁹⁷, Zdzisław Zblewski o WUdsBP w Krakowie⁸⁹⁸, Waclaw Dubiański o aparacie UB na Śląsku⁸⁹⁹, Marek Jończyk o WUBP w Kielcach⁹⁰⁰, a Bogusław Kopka o bezpieczeństwie w Warszawie⁹⁰¹, Zenon Kachnicz o UB na Pomorzu Zachodnim⁹⁰², Piotr Łapiński o pionie SB KW MO w Białymstoku⁹⁰³, Dariusz Piwko o WUdsBP w Opolu⁹⁰⁴, Zygmunt Woźniczka o UB w woj. śląskim⁹⁰⁵, Michał Zielonka o pionie SB w woj. walbrzyskim⁹⁰⁶, a Joanna Żelazko o bezpieczeństwie w woj. łódzkim⁹⁰⁷.

Wydano także kilka artykułów opisujących poszczególne pioniki wojewódzkiej bezpieki. O wydziałach antywyznaniowych pisali Tomasz Błaszak⁹⁰⁸, Łucja Marek⁹⁰⁹ i Filip Musiał⁹¹⁰, o ekspozyturze kolejowej – Bartosz Kruk⁹¹¹, zaś Krzysztof Łojan – o pionie gospodarczym SB, po reorganizacji aparatu represji w 1989 r.⁹¹²

⁸⁹⁶ T. Balbus, *Pionierzy wrocławskiej bezpieki. Geneza, struktura i kadry Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (kwiecień–grudzień 1945 roku)*, „Rocznik Wrocławski” 2009, t. 11.

⁸⁹⁷ K. Bukowski, *Podstawy powstania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego i Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Koszalinie*, RK 2005, nr 33.

⁸⁹⁸ Z. Zblewski, *Główne problemy Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie w przededniu Października '56*, PiS 2003, nr 1 (3).

⁸⁹⁹ W. Dubiański, *Rozmieszczenie placówek aparatu bezpieczeństwa w województwie śląskim/katowickim w latach 1945–1975*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

⁹⁰⁰ M. Jończyk, *Struktura aparatu bezpieczeństwa oraz siedziby cywilnych instytucji publicznych w Kielcach w latach 1945–1946 [w:] Wokół pogromu kieleckiego*, t. 2, red. L. Bukowski, A. Jankowski, J. Żary, Warszawa 2008.

⁹⁰¹ B. Kopka, *Za kulisami warszawskiej bezpieki*, „Glaukopis” 3007, nr 7–8.

⁹⁰² Z. Kachnicz, *Aparat bezpieczeństwa publicznego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1947*, PZach 2006 nr 3.

⁹⁰³ P. Łapiński, *Służba Bezpieczeństwa KW MO w Białymstoku (listopad 1956–grudzień 1970) [w:] „Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956–1970*, red. M. Markiewicz, Białystok 2012.

⁹⁰⁴ D. Piwko, *Wojewódzki Urząd (ds.) Bezpieczeństwa Publicznego w Opolu a wymiar sprawiedliwości w świetle sprawozdań aparatu śledczego z lat 50*, „Prace Uczestników Studium Doktoranckiego” 2007, t. 9: *Historia*.

⁹⁰⁵ Z. Woźniczka, *Aparat bezpieczeństwa – struktury i działalność [w:] Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007.

⁹⁰⁶ M. Zielonka, *Struktury Służby Bezpieczeństwa w województwie walbrzyskim w latach 1975–1990*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

⁹⁰⁷ J. Żelazko, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa w Łódzkiem w latach 1954–1957 [w:] Łódź w latach 1956–1957*, red. L. Próchniak, J. Wróbel, Warszawa 2006; *eadem*, *Organizacja aparatu przymusu i pierwsza fala represji [w:] Rok 1945 w Łodzi. Studia i szkice*, red. J. Żelazko, Łódź 2008.

⁹⁰⁸ T. Błaszak, *Wydział IV KW MO/WUSW w Szczecinie w latach 1962–1989. Struktura, kadry, działalność [w:] Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1989*, red. T. Ceynowa, P. Knap, Szczecin 2010.

⁹⁰⁹ Ł. Marek, *Struktury SB odpowiedzialne za inwigilację kurii katowickiej (1956–1970)*, ŚSHT 2009, nr 42.

⁹¹⁰ F. Musiał, *Wydział IV SB w Krakowie w latach 1975–1978 [w:] Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009.

⁹¹¹ B. Kruk, *Działalność Ekspozytury Kolejowej Bezpieczeństwa Publicznego przy DOKP we Wrocławiu i jej oddziałów w latach 1946–1949 [w:] Budujemy socjalizm*, red. R. Klementowski, S. Ligarski, Wrocław 2010.

⁹¹² K. Łojan, *Struktury gospodarcze katowickiej Służby Bezpieczeństwa w czasach schyłku systemu. Zarys zagadnienia [w:] Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół*

Jednym z najbardziej popularnych przedmiotów badań stały się w ostatnich latach powiatowe struktury bezpieki, a w eksploracji tego tematu przodują badacze z Wrocławia, systematycznie opracowując w ujęciu monograficznym kolejne urzędy z dawnego woj. wrocławskiego.

Opublikowano ponad dwadzieścia monografii: dzieje UB w Bielsku Podlaskim opisali Tomasz Danilecki i Marcin Zwolski⁹¹³, w Brzozowie i w Łańcucie – Piotr Chmielowiec⁹¹⁴, w Bytowie – Gerard Czaja⁹¹⁵, w Łomży – Krzysztof Sychowicz⁹¹⁶, w Gnieźnie – Tomasz Rochatka⁹¹⁷, w Kartuzach – Daniel Czerwiński⁹¹⁸, w Kościanie – Waldemar Handke i Robert Kościński⁹¹⁹, w Krasnymstawie⁹²⁰ i Kraśniku⁹²¹

przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim, red. A. Dziuba, S. Rosenbaum, Katowice 2010.

⁹¹³ T. Danilecki, M. Zwolski, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bielsku Podlaskim (1944–1956)*, Białystok 2008. Zob. także: A. Pasko [rec.], „Studia Podlaskie” 2009/2010, t. 18.

⁹¹⁴ P. Chmielowiec, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Brzozowie 1944–1956*, Rzeszów 2008; *idem*, *Urząd Bezpieczeństwa w Łańcucie 1944–1956*, Rzeszów 2006. Zob. także: *idem*, *Urząd Bezpieczeństwa w Brzozowie jako zbrojne ramię systemu komunistycznego (1944–1956)*, „Fasciculi Musei Regionalis Brzozoviensis” 2011, nr 5.

⁹¹⁵ G. Czaja, *Tajemnice bytowskiej bezpieki. PUBP w Bytowie wobec mniejszości narodowych w latach 1945–1954*, Jastrzębie-Zdrój 2010.

⁹¹⁶ K. Sychowicz, *Urząd Bezpieczeństwa w Łomży. Powstanie i działalność (1944–1956)*, Białystok 2009. Zob. także: W. Brenda [rec.], „Studia Łomżyńskie” 2010, t. 21.

⁹¹⁷ T. Rochatka, *Urząd bezpieczeństwa w Gnieźnie w latach 1945–1956*, Poznań 2009.

⁹¹⁸ D. Czerwiński, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kartuzach w 1945 r. – próba portretu zbiorowego*, „Acta Cassubiana” 2011, t. 13.

⁹¹⁹ W. Handke, R. Kościński, „Zwyczajny” urząd. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kościanie 1945–1954, Kościan–Leszno 2006.

⁹²⁰ *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2009. W tomie: A. Borzęcki, „Zabezpieczenie operacyjne” kampanii wyborczej i wyborów do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. w powiecie krasnostawskim; G. Joniec, *Działalność Powiatowego Oddziału Informacji i Propagandy w Krasnymstawie w latach 1944–1947*; *idem*, *Konflikt w środowisku krasnostawskich komunistów w latach 1944–45*; *idem*, *Ludzie krasnostawskiej bezpieki. Portret zbiorowy*; D. Piekarus, *Działalność konspiracyjna Leona Majchrzaka*, ps. „Dzięcioł”, „Leonek”, w powiecie krasnostawskim w latach 1951–1953; *idem*, *Zarys działalności odrodzonej Polskiej Partii Socjalistycznej w powiecie krasnostawskim, do Kongresu Zjednoczeniowego w 1948 roku*; J. Romanek, *Polskie Stronnictwo Ludowe 1945–1947 w powiecie krasnostawskim*; *idem*, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1948 – powstanie i zarys działalności*; *idem*, *Powstanie struktur powiatowych Milicji Obywatelskiej w powiecie krasnostawskim w okresie 1944–1946*; *idem*, *Rozpracowanie i likwidacja struktur PSL w powiecie krasnostawskim przez PUBP w latach 1945–1947 oraz późniejsze represje względem jego członków*; P. Zieliński, *Bolesław Kukielka ps. „Żandarm” i „Janusz” – ostatni partyzant ziemi krasnostawskiej* (w tomie także materiały źródłowe i biogramy).

⁹²¹ *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kraśniku 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2011. W tomie: J. Romanek, *Powstanie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Kraśniku – rok pierwszy*; G. Joniec, *Ludzie kraśnickiej bezpieki. Portret zbiorowy*; J. Romanek, *Kadry kraśnickiej milicji w latach 1944–1946*; R. Drabik, *Polska Partia Robotnicza w powiecie kraśnickim w latach 1944–1948. Trudne początki*; A. Borzęcki, *Rola Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w „zabezpieczeniu” referendum ludowego i kampanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego w powiecie kraśnickim*; J. Romanek, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kraśniku w „walce” z PSL w latach 1945–1947*; A. Piekarz, *Działalność grupy specjalnej „3/IV” – żandarmerii zgrupowania partyzanckiego majora Hieronima Dekutowskiego „Zapory” (maj 1946–styczeń 1947)*; D. Piekarus, *Zarys działalności Polskiej Partii Socjali-*

– zespoły pod kierunkiem Jacka Romanka, w Bolesławcu, Lubinie, Lwówku Śląskim i Zgorzelcu – Robert Klementowski⁹²², w Oławie – Tomasz Gałwiazek⁹²³, w Przemyślu i Lubaczowie – Dariusz Iwaneczko⁹²⁴, w Wołowie – Jarosław Syrynk⁹²⁵, na środkowym Pomorzu – Krzysztof Bukowski⁹²⁶, w Tomaszowie Lubelskim – kilku autorów pod kierunkiem Grzegorza Jońca⁹²⁷, w Zamościu – Krzysztof Czubara⁹²⁸. O miejskim

stycznej w Kraśniku w latach 1944–1948; Ł. Pasztaleniec, *Działania Urzędu Bezpieczeństwa wobec Feliksa Mareczki, uciekiniera z aresztu kraśnickiego PUBP*; K. Kołodziejczyk, *Aparat bezpieczeństwa wobec duchowieństwa Kościoła katolickiego w powiecie kraśnickim w latach 1944–1952*; *Sprawozdanie pracowników WUBP w Lublinie z reorganizacji PUBP w Kraśniku przeprowadzonej w okresie od 28 lipca do 18 sierpnia 1945 r.*, oprac. J. Romanek; *Akt oskarżenia z dnia 22 listopada 1946 r. przeciwko Zdzisławowi Grzelakowi, byłemu kierownikowi PUBP w Kraśniku*, oprac. G. Joniec; *Protokół z odbytego posiedzenia Zarządu Powiatowego Komitetu Polskiej Partii Socjalistycznej w dniu 24 listopada 1946 roku*, oprac. D. Piekaruś; *Raport do Ministra Bezpieczeństwa Publicznego z dochodzenia przeciwko kpt. Kaliszczukowi Włodzimierzowi, por. Ostaszewskiemu Arseniuszowi, plut. Wasilewskiemu Henrykowi, plut. Goleniowi Henrykowi i kpr. Legięcie Stanisławowi z 8 września 1950 r.*, oprac. G. Joniec; *Raport dot. pracy operacyjnej PUBP w Kraśniku po linii zabezpieczenia wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 26 października 1952 r.*, oprac. J. Romanek; *Biogramy*.

⁹²² R. Klementowski, „...My wszyscy są od pracy fizycznej...”. *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bolesławcu (1945–1956)*, Bolesławiec–Wrocław 2012; *idem, Urząd Bezpieczeństwa w Lubinie (1945–1956)*, Lubin–Wrocław 2007; *idem, Urząd Bezpieczeństwa w powiecie Lwówek Śląski (1945–1956)*, Wrocław 2006; *idem, Służba Bezpieczeństwa na ziemi lwóweckiej (1957–1990)*, Wrocław 2009; *idem, Zgorzelecka bezpieka 1945–1990*, Wrocław 2014.

⁹²³ T. Gałwiazek, *Urząd Bezpieczeństwa w Oławie 1945–1956*, Wrocław 2012.

⁹²⁴ D. Iwaneczko, *Urząd Bezpieczeństwa w Przemyślu 1944–1956*, Rzeszów 2004; *idem*, „Ogniwo strachu”. *Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie 1944–1956*, Rzeszów 2012. Zob. także: R. Oleszkowicz, [rec.] Dariusz Iwaneczko, *Urząd Bezpieczeństwa w Przemyślu 1944–1956*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

⁹²⁵ J. Syrynk, *Urząd Bezpieczeństwa w Wołowie (1945–1956)*, Wrocław 2010.

⁹²⁶ K. Bukowski, *Pierwsze Powiatowe Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego na terenie środkowego Pomorza w 1945 roku*, PZ 2006, nr 3; *idem, Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego na środkowym Pomorzu w latach 1945–1956*, Koszalin 2008. Zob. także: P. Skubisz [rec.], K. Bukowski, *Urzędy Bezpieczeństwa Publiczne na środkowym Pomorzu w latach 1945–1956*, DZ 2010, nr 1.

⁹²⁷ *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009. W tomie: A. Borzęcki, *Udział Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w „zabezpieczeniu” referendum ludowego i kampanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego w powiecie tomaszowskim*; G. Joniec, *Ludzie tomaszowskiej bezpieki. Portret zbiorowy*; *idem, Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1945. Powstanie, obsada personalna, struktura organizacyjna oraz główne kierunki działań operacyjnych*; D. Piekaruś, *Działalność Polskiej Partii Socjalistycznej w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1948*; D. Piekaruś, J. Romanek, *Działania PUBP wobec Mariana Wardy „Polakowskiego”, „Małego”, dowódcy Rejonu V Obwodu AK-WiN Tomaszów Lubelski*; J. Romanek, *Działania PUBP w Tomaszowie Lubelskim wobec Polskiego Stronnictwa Ludowego w latach 1945–1947*; *idem, Polityka kadrowa Komendy Powiatowej MO w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1946*; *idem, Rozpracowanie środowiska Stronnictwa Ludowego „Roch” i Batalionów Chłopskich przez funkcjonariuszy PUBP w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*; J.W. Wołoszyn, *Aparat represji wobec środowisk i grup młodzieżowych w powiecie tomaszowskim w latach 1944–1956*; J. Wysocki, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim wobec mniejszości ukraińskiej w latach 1944–1956* (w tomie także materiały źródłowe i biogramy).

⁹²⁸ K. Czubara, *Bezpieka. Urząd Bezpieczeństwa na Zamojszczyźnie 1944–1947*, Zamość 2003.

urzędzie bezpieczeństwa publicznego w Warszawie pisały natomiast Elżbieta Kowalczyk i Katarzyna Pawlicka⁹²⁹.

„Powiatówki” stały się także przedmiotem skromniejszych studiów: Tomasz Balbus opisał MUBP we Wrocławiu⁹³⁰, a także PUBP w Jaworze⁹³¹, Legnicy⁹³² i Świdnicy⁹³³, Mariusz Bechta – PUBP w Pułtusku⁹³⁴ i Ostrołęce⁹³⁵, Jerzy Bednarek – PUBP w Kępnie⁹³⁶, Wiesław Charczuk – PUBP w Radzynie Podlaskim⁹³⁷ i Siedlcach⁹³⁸, Piotr Chmielowiec – UB w Bieszczadach⁹³⁹ i PUBP w Łąncucie⁹⁴⁰, Marcin Chorążki – PUBP w Miechowie⁹⁴¹, Tomasz Danilecki i Marcin Zwolski – PUBP w Bielsku Podlaskim⁹⁴², Marcin Dąbrowski – PUBP w Radzynie Podlaskim⁹⁴³, Wacław Dubiański – sieć urzędów bezpieczeństwa w woj. katowickim i PUBP w Zawierciu⁹⁴⁴,

⁹²⁹ E. Kowalczyk, K. Pawlicka, *Działalność Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawę (1944–1954)*, Warszawa 2011.

⁹³⁰ T. Balbus, *Miejski Urząd Bezpieczeństwa Publicznego we Wrocławiu w okresie maj–grudzień 1945 r. na tle sytuacji na Dolnym Śląsku. Geneza, kadry, kierunki działalności*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

⁹³¹ *Idem*, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Jaworze. Struktura, kadry, działalność (maj–grudzień 1945)*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

⁹³² *Idem*, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Legnicy (maj–grudzień 1945 r.). Struktura, kadry, działalność*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

⁹³³ *Idem*, *Geneza Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Świdnicy*, „Rocznik Świdnicki” 2005 [druk 2006], t. 33.

⁹³⁴ M. Bechta, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Pułtusku w latach 1945–1956 (ludzie – struktury)* [w:] *Powiat Pułtusk w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2008.

⁹³⁵ M. Bechta, *PUBP w Ostrołęce w latach 1945–1956 (ludzie i struktury)* [w:] *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2009.

⁹³⁶ J. Bednarek, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kępnie (1945–1956). Wybrane problemy* [w:] *Kępno i ziemia kępińska w latach 1945–1956. Studia i szkice*, red. J. Bednarek, J. Żelazko, Łódź 2007.

⁹³⁷ W. Charczuk, *Struktura i pracownicy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1944–1947*, RRH 2008, t. 6.

⁹³⁸ W. Charczuk, *Obraz i struktura Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Siedlcach (sierpień 1944–czerwiec 1945)*, RRH 2007, t. 5. Zob. także: A. Jarek [rec.], RRH 2010, t. 8.

⁹³⁹ P. Chmielowiec, *Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Bieszczadach. Struktury – ludzie – działalność* [w:] *Bieszczady w Polsce Ludowej 1944–1989*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2009.

⁹⁴⁰ P. Chmielowiec, *Struktura organizacyjna Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Łąncucie w latach 1944–1956*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

⁹⁴¹ M. Chorążki, *Początki Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa w Miechowie*, „Zeszyty Historyczne Stowarzyszenia Żołnierzy AK” 2006, nr 8.

⁹⁴² T. Danilecki, M. Zwolski, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bielsku Podlaskim w latach 1944–1949. Zarys monografii* [w:] „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

⁹⁴³ M. Dąbrowski, *Śladami komunistycznych zbrodni na Lubelszczyźnie. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Radzynie Podlaskim w świetle wybranych materiałów archiwalnych IPN*, RRH 2008, t. 6.

⁹⁴⁴ W. Dubiański, *Rozmieszczenie placówek aparatu bezpieczeństwa w województwie śląskim/katowickim w latach 1945–1975*, ARwPL 2005, nr 1 (2); *idem*, *Struktura PUBP/PUdsBP w Zawierciu w latach 1945–1956*, ARw PL 2004, nr 1 (1).

Adam Dziuba – UB-SB w Tychach⁹⁴⁵, Paweł Fornal – RSB KP MO w Brzozowie⁹⁴⁶, Dariusz Iwaneczko – PUBP w Przemyślu⁹⁴⁷, Ksawery Jasiak – PUBP w Opolu⁹⁴⁸, Marcin Kasprzycki – RSB w Nowym Sączu⁹⁴⁹, Robert Klementowski – PUBP w Głogowie⁹⁵⁰, Maciej Korcuć – PUBP w Chrzanowie⁹⁵¹, Piotr Krystians – PUBP w Zielonej Górze⁹⁵², Tomasz Łabuszewski – PUBP w Ostrołęce⁹⁵³, Jan Pisuliński – PUBP w Lesku⁹⁵⁴, Elżbieta Rączy – PUBP w Krośnie⁹⁵⁵, Marek Jończyk – UB w Skarżysku-Kamiennej⁹⁵⁶, Robert Klementowski – placówkę UB w Kowarach⁹⁵⁷, Sebastian Ligarski i Joanna Dardzińska – PUBP w Oleśnicy⁹⁵⁸, Leszek Pawlikowicz – PUBP

⁹⁴⁵ A. Dziuba, *Na frontach walki ze szpiegami, rewizjonistami i „reakcyjnym klerem”. Tyska jednostka aparatu bezpieczeństwa w latach 1954–1975*, Tychy 2008. Zob. także: *idem*, *Tychy w materiałach Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Tyskie miejsca pamięci. Materiały I Tyskiego Sympozjum Historycznego*, red. R. Kaczmarek, M. Lipok-Bierwaczonok, Tychy 2008.

⁹⁴⁶ P. Fornal, *Struktura, kadra kierownicza i główne kierunki działań operacyjnych Referatu Służby Bezpieczeństwa Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej oraz Rejonowego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Brzozowie w latach 1957–1990*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

⁹⁴⁷ D. Iwaneczko, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Przemyślu – ogniwo systemu represji komunistycznych 1944–1956* [w:] *Powiat przemyski w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Przemyśl–Rzeszów 2006.

⁹⁴⁸ K. Jasiak, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Opolu w latach 1945–1947. Struktura i działalność*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9).

⁹⁴⁹ M. Kasprzycki, *Referat Służby Bezpieczeństwa Komendy Milicji Obywatelskiej w Nowym Sączu w latach 1956–1975*, „Rocznik Sądecki” 2012, t. 40.

⁹⁵⁰ R. Klementowski, *Urząd Bezpieczeństwa w Głogowie. Rekonesans badawczy* [w:] *Głogów w latach 1945–1990. Studia z dziejów miasta*, red. R. Klementowski, K. Szwaagrzyk, Wrocław 2014.

⁹⁵¹ M. Korcuć, *Urząd Bezpieczeństwa w powiecie chrzanowskim wobec środowisk niepodległościowych w latach 1945–1947* [w:] *Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze ziemi chrzanowskiej*, Chrzanów 2011.

⁹⁵² P. Krystians, *Powstanie, struktura organizacyjna i zarys działalności Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Zielonej Górze (1945–1954)*, „Młody Politolog” 2010, nr 1.

⁹⁵³ T. Łabuszewski, *Działania operacyjne PUBP w Ostrołęce w latach 1945–1955 (wybrane aspekty)* [w:] *Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych*, red. K. Krajewski, Warszawa 2009.

⁹⁵⁴ J. Pisuliński, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Lesku w latach 1944–1956* [w:] *„Zwyczajny resort”. Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

⁹⁵⁵ E. Rączy, *Struktura organizacyjna PUBP w Krośnie w latach 1944–1954* [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, t. 7, red. A. Andrusiewicz, Rzeszów 2006; *eadem*, *Działalność PUBP w Krośnie w latach 1944–1956. Zarys problematyki*, cz. 2 [w:] *Polska i jej wschodni sąsiedzi*, t. 8, red. A. Andrusiewicz, Rzeszów 2007.

⁹⁵⁶ M. Jończyk, *Siedziby i działalność skarżyskiej bezpieki w okresie stalinowskim* [w:] *Znad Kamiennej. Skarżysko-Kamienna. Materiały i studia*, t. 1, red. K. Zameła, T. Sikora, A. Staśko-wiak, P. Żmijewski, Skarżysko-Kamienna 2007.

⁹⁵⁷ R. Klementowski, *Wydział IX Departamentu IV MBP/Wydział IX „K” WUBP we Wrocławiu z siedzibą w Kowarach. Struktura, działalność, obsada personalna*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

⁹⁵⁸ S. Ligarski, J. Dardzińska, *PUBP/PUdsBP w Oleśnicy 1945–1956: struktury i działalność*, „Kwartalnik Powiatu Oleśnickiego” 2006, nr 2.

w Jaśle⁹⁵⁹, Krzysztof Sychowicz – PUBP w Wysokiem Mazowieckiem⁹⁶⁰, a Michał Wenklar – RSB w Bochni⁹⁶¹ i PUBP Tarnowie⁹⁶². Systematyczne opracowanie związane z organizacją pracy referatów SB w powiatach przygotował Marcin Kasprzycki⁹⁶³.

Rozpoczęto także badania nad strukturami partii w bezpiece. Temat ten podejmowali m.in.: Rafał Drabik⁹⁶⁴, Roksana Szczypta-Szczęch⁹⁶⁵ i Piotr Rybarczyk⁹⁶⁶. Z kolei Bohdan Halczak opisał konflikt szefa PUBP i I sekretarza KP PZPR w Zielonej Górze⁹⁶⁷.

Zakończony został ogólnopolski projekt IPN odtwarzający obsadę kierowniczą UB-SB. W latach 2005–2008 pod redakcją Krzysztofa Szwagrzyka i Pawła Piotrowskiego wydano efekt pracy kilkudziesięciu naukowców w trzech tomach publikacji *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*⁹⁶⁸. Kilkunastu badaczy kontynuowało działania rozpoczęte projektem, publikując obszerne informatory personalne ukazujące regionalną obsadę kierowniczą UB-SB. Wydano tomy dotyczące: Białegostoku⁹⁶⁹, Grajewa⁹⁷⁰,

⁹⁵⁹ L. Pawlikowicz, *Struktura, kadry oraz baza agenturalno-logistyczna Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Jaśle w latach 1945–1948 według meldunków i sprawozdań wewnętrzzesortowych*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

⁹⁶⁰ K. Sychowicz, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Wysokiem Mazowieckiem i jego działalność w 1945 r. – wstęp do tematu*, „Studia Łomżyńskie” 2008, t. 19.

⁹⁶¹ M. Wenklar, *Struktury Służby Bezpieczeństwa w Bochni w latach osiemdziesiątych* [w:] *Bochnia w latach 1979–1989. Szkice do portretu miasta*, red. J. Potasz, A. Pacuła, I. Sobas, Bochnia 2010.

⁹⁶² M. Wenklar, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie w latach 1945–1955. Struktura i główne kierunki działań operacyjnych*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

⁹⁶³ M. Kasprzycki, *System organizacji pracy powiatowych referatów Służby Bezpieczeństwa i próby jego reform w latach sześćdziesiątych*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

⁹⁶⁴ R. Drabik, *Podstawowa Organizacja Partyjna PPR/PZPR przy PUBP w Lublinie* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012.

⁹⁶⁵ R. Szczypta-Szczęch, *Praca ideowo-wychowawcza PZPR w KW MO w Krakowie w latach 1975–1976*, ZHW 2010, nr 32–33.

⁹⁶⁶ P. Rybarczyk, *Struktura organizacyjna i zarys działalności Komitetu Zakładowego PZPR przy Komendzie Wojewódzkiej MO w Bydgoszczy w pierwszym roku stanu wojennego (grudzień 1981–grudzień 1982)* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012.

⁹⁶⁷ B. Halczak, *Konflikt między I Sekretarzem Komitetu Powiatowego PZPR w Zielonej Górze i szefem Urzędu Bezpieczeństwa w 1956 roku*, „Studia Zachodnie” 2011, t. 13.

⁹⁶⁸ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005; t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006; t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.

⁹⁶⁹ *Twarze białostockiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Olsztynie. Informator personalny*, red. P. Łapiński, Białystok 2007.

⁹⁷⁰ T. Dudziński, K. Sychowicz, *Ludzie grajewskiej bezpieki*, Grajewo 2008. Zob także: W. Brenda [rec.], T. Dudziński, K. Sychowicz, *Ludzie grajewskiej bezpieki*, Grajewo 2008, „Studia Łomżyńskie” 2009, t. 20.

Krakowa⁹⁷¹, Olsztyna⁹⁷², Płocka⁹⁷³, Rybnika⁹⁷⁴, Tczewa⁹⁷⁵, Wrocławia⁹⁷⁶, Podkarpacia⁹⁷⁷, Śląska⁹⁷⁸, woj. gdańskiego⁹⁷⁹, woj. gorzowskiego⁹⁸⁰, woj. koszalińskiego⁹⁸¹, woj. krakowskiego⁹⁸², woj. szczecińskiego⁹⁸³, powiatu nowosądeckiego⁹⁸⁴. Warto też wspomnieć o mających wartość dla badań naukowych katalogach serii wystaw *Twarze bezpieki*⁹⁸⁵,

⁹⁷¹ W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, wyd. 1, Kraków 2006 (wyd. 2 zmienione, Kraków 2006).

⁹⁷² *Twarze olsztyńskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Olsztynie. Informator personalny*, red. P. Kardela, Białystok 2007. Zob. także: W. Brenda [rec.], *Twarze olsztyńskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Olsztynie. Informator personalny*, red. P. Kardela, Białystok 2007, ZHW 2009, nr 30.

⁹⁷³ J. Pawłowicz, *Ludzie płockiej bezpieki. Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Płocku 1945–1956*, Warszawa 2007. Zob. także: M. Żuławnik [rec.], J. Pawłowicz, *Ludzie płockiej bezpieki. Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Płocku 1945–1956*, Warszawa 2007, PAIPN 2008, t. 1.

⁹⁷⁴ D. Węgrzyn, *Struktury bezprawia. Kadry Urzędu Bezpieczeństwa w powiecie rybnickim (1945–1947)*, Katowice–Czerwionka–Leszczyny 2008. Zob. także: H. Olszar, *SSH 2010*, t. 43.

⁹⁷⁵ M. Węgliński, *Twarze tczewskiej bezpieki (1945–1990). Biogramy funkcjonariuszy i rys historyczny*, Gdańsk 2013.

⁹⁷⁶ *Twarze wrocławskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa we Wrocławiu. Informator personalny*, red. T. Balbus, P. Piotrowski, K. Szwaagrzyk, Wrocław 2006.

⁹⁷⁷ *Twarze bezpieki w Polsce południowo-wschodniej 1944–1990. Informator personalny*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2007.

⁹⁷⁸ W. Dubiański, A. Dziuba, A. Dziurok, *Kadra bezpieki 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych aparatu bezpieczeństwa w województwach śląskim/katowickim, bielskim i częstochowskim*, Katowice 2009.

⁹⁷⁹ *Aparat bezpieczeństwa w województwie gdańskim w latach 1945–1990. Obsada stanowisk kierowniczych. Informator*, wstęp i oprac. M. Węgliński, Gdańsk 2010.

⁹⁸⁰ *Twarze gorzowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa województwa gorzowskiego. Informator personalny*, oprac. P. Skubisz, Szczecin 2008.

⁹⁸¹ *Twarze koszalińskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa województwa koszalińskiego. Informator personalny*, red. P. Knap, M. Ozga, P. Skubisz, Szczecin 2008.

⁹⁸² W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, M. Wenklar, *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990. Informator personalny*, Kraków 2007; idem, *Ludzie bezpieki województwa krakowskiego. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990. Informator personalny*, wyd. 2 (zmienione i uzupełnione), Kraków 2009. Zob. także: W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, Kraków 2006 [wyd. 1 – DEKA, wyd. 2 zmienione – Wydawnictwo „Jagiellonia”].

⁹⁸³ *Twarze szczecińskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa województwa koszalińskiego. Informator personalny*, red. P. Knap, M. Ozga, M. Stefaniak, Szczecin 2008.

⁹⁸⁴ M. Kasprzycki, *Ludzie bezpieki w powiecie Nowy Sącz. Obsada Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Powiatowego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym Sączu w latach 1945–1956*, Kraków 2009.

⁹⁸⁵ *Twarze białostockiej bezpieki*, Białystok 2007 (folder wystawy); *Twarze gorlickiej bezpieki*, Kraków 2007 (katalog wystawy); *Twarze gorzowskiej bezpieki*, Szczecin 2007 (katalog wy-

ale nade wszystko o – niedostrzeganym przez wielu badaczy – elektronicznym katalogu funkcjonariuszy komunistycznego aparatu represji, stworzonym i systematycznie uzupełnianym przez Biuro Lustracyjne IPN i jego terenowe oddziały⁹⁸⁶.

Oprócz wspomnianych publikacji zwartych, wydano kilkadziesiąt mniejszych studiów prozopograficznych. Artykuły charakteryzujące kadre UB-SB pisali: Aleksandra Arkusz⁹⁸⁷, Tomasz Balbus i Zbigniew Nawrocki⁹⁸⁸, Kornelia Banaś⁹⁸⁹, Krzysztof Bukowski⁹⁹⁰, Robert Ciupa⁹⁹¹, Joanna Dardzińska⁹⁹², Franciszek Dąbrowski⁹⁹³, Rafał Drabik⁹⁹⁴,

stawy); *Twarze katowickiej bezpieki*, Katowice 2007 (katalog wystawy); *Twarze kętrzyńskiej bezpieki (katalog wystawy)*, Olsztyn 2008; *Twarze kieleckiej bezpieki*, Kielce 2007 (katalog wystawy); *Twarze kołobrzeskiej bezpieki*, Szczecin 2007 (katalog wystawy); *Twarze koszalińskiej bezpieki*, Szczecin 2007 (katalog wystawy); *Twarze łódzkiej bezpieki*, Łódź 2007 (katalog wystawy); *Twarze lubelskiej bezpieki*, Lublin 2007 (katalog wystawy); *Twarze mazowieckiej bezpieki*, Warszawa 2007 (katalog wystawy); *Twarze poznańskiej bezpieki*, wkładka do „Głosu Wielkopolskiego”, 4 VI 2007; *Twarze rzeszowskiej bezpieki*, Rzeszów 2007 (katalog wystawy); *Twarze sądeckiej bezpieki*, Kraków 2007 (katalog wystawy); *Twarze szczecińskiej bezpieki*, Szczecin 2007 (katalog wystawy); *Twarze tarnowskiej bezpieki*, Kraków 2007 (katalog wystawy); *Twarze toruńskiej bezpieki*, 2007 (folder wystawy); *Twarze wadowickiej bezpieki*, Kraków 2009; *Twarze warszawskiej bezpieki*, Warszawa 2007 (katalog wystawy).

⁹⁸⁶ <http://katalog.bip.ipn.gov.pl/main.do?katalogId=2&pageNo=1&> [on-line, 5 VIII 2011]; Poza katalogiem funkcjonariuszy na stronach IPN można zapoznać się z katalogami osób zajmujących kierownicze stanowiska partyjne i państwowe w PRL (<http://katalog.bip.ipn.gov.pl/main.do?katalogId=1&pageNo=1&>), informacjami na temat zasobu archiwalnego UB-SB dotyczących osób publicznych (<http://katalog.bip.ipn.gov.pl/main.do?katalogId=3&pageNo=1&>) oraz informacjami na temat osób rozpracowywanych przez organy bezpieczeństwa PRL (<http://katalog.bip.ipn.gov.pl/main.do?katalogId=4&pageNo=1&>).

⁹⁸⁷ A. Arkusz, *Śmierć gen. Kazimierza Tumidajskiego w Związku Sowieckim w 1947 r.*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9).

⁹⁸⁸ T. Balbus, „Jeden z najlepszych zastępców operacyjnych szefów Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego”. *Plk Eliaz Koton (1915–1979)* [w:] *Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009; T. Balbus, Z. Nawrocki, *Władysław Śliwa vel Stanisław Imiolek (1919–1976), bojówkarz PPR/AL, organizator i kierownik WUBP w Rzeszowie, Krakowie i Wrocławiu, funkcjonariusz MBP/MSW*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

⁹⁸⁹ K. Banaś, *Kryzys w tarnogórskiej bezpiece – casus Bonifacego Pendzińskiego* [w:] *Aparat władzy a społeczeństwo w Tarnowskich Górach w latach 1945–1989*, red. K. Gwóźdź, S. Rosenbaum, Katowice–Tarnowskie Góry 2009.

⁹⁹⁰ K. Bukowski, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Walczu w latach 1945–1956 (zarys problemu)*, „Studia i Materiały do Dziejów Ziemi Wałeckiej” 2011, nr 2.

⁹⁹¹ R. Ciupa, *Kadra kierownicza Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Bytomiu* [w:] *Bytom w cieniu dwóch totalitaryzmów. Szkice z dziejów miasta 1933–1989*, red. S. Rosenbaum, Katowice 2012.

⁹⁹² J. Dardzińska, *Konrad Królik (1931–2001), naczelnik Wydziału „W” WUSW we Wrocławiu*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

⁹⁹³ F. Dąbrowski, *Ryszard Gontarz. Funkcjonariusz UB i SB, dziennikarz PRL*, BIPN 2008, nr 3 (86).

⁹⁹⁴ R. Drabik, *Stanisław Szot – funkcjonariusz UB, aparatczyk PPR/PZPR*, ZHW 2010, nr 32–33.

Wacław Dubiański⁹⁹⁵, Paweł Fornal⁹⁹⁶, Wojciech Frazik⁹⁹⁷, Piotr Gontarczyk⁹⁹⁸, Waldemar Handke⁹⁹⁹, Ksawery Jasiak¹⁰⁰⁰, Krzysztof Kaczmarek¹⁰⁰¹, Piotr Kardela¹⁰⁰², Robert Klementowski¹⁰⁰³, Mariusz Krzysztofiński i Jan Pisuliński¹⁰⁰⁴, Radosław Kurek¹⁰⁰⁵, Tomasz Kurpierz¹⁰⁰⁶, Dariusz Libionka¹⁰⁰⁷, Tomasz Łabuszewski i Kazimierz Krajewski¹⁰⁰⁸, Łucja Marek¹⁰⁰⁹, Filip

⁹⁹⁵ W. Dubiański, *Funkcjonariusze zawierciańskiego aparatu bezpieczeństwa (1945–1947)* [w:] *Pierwsze lata komunizmu w powiecie zawierciańskim (1945–1947)*, red. W. Dubiański, Katowice–Kraków 2007.

⁹⁹⁶ P. Fornal, *Żydzi w strukturach aparatu bezpieczeństwa na Rzeszowszczyźnie w latach 1944–1956* [w:] *Z dziejów stosunków polsko-żydowskich w XX wieku*, red. E. Czop, E. Rączy, Rzeszów 2009.

⁹⁹⁷ W. Frazik, *Marian Stróżyński vel Marian Reniak (1922–2004)*, „agent wszechstronnie sprawdzony”, *funkcjonariusz SB, literat*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

⁹⁹⁸ P. Gontarczyk, *Grzegorz Korczyński, generał, wiceminister BP, szef Zarządu II Sztabu Generalnego WP, wiceminister obrony narodowej*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

⁹⁹⁹ W. Handke, *Dwie teczki, dwa życiorysy – jedno życie esbeka*, BIPN 2007, nr 5–6 (76–77); *idem, Realizatorzy stanu wojennego w województwie piłskim. Przyczynek do portretu kadry kierowniczej piłskiej Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Solidarność piłska w podziemiu 1981–1989*, red. J. Wąsowicz, Piła 2006.

¹⁰⁰⁰ K. Jasiak, *Errata do biografii Józefa Grottego – żydowskiego ocalonego, kapitana UB, przymusowego emigranta* [w:] *Żydzi na Górnym Śląsku w XIX i XX wieku*, red. D. Keller, B. Kalinowska-Wójcik, Rybnik–Katowice 2012.

¹⁰⁰¹ K. Kaczmarek, *Bracia Sieradzcy*, ARwPL 2005, nr 1 (2); *idem, Kadra kierownicza sanockiej bezpieki w latach 1944–1956. Próba charakterystyki* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Rzeszów–Sanok 2007.

¹⁰⁰² P. Kardela, *Mieczysław Salkowski – naczelnik Wydziału IV olsztyńskiej SB*, „Rocznik Mazurski” 2009, t. 13; *idem, „Wzór ofiarności” – funkcjonariusz UB i SB Mieczysław Salkowski*, „Drwęca. Czasopismo społeczno-kulturalne” 2007, nr 1 (21).

¹⁰⁰³ R. Klementowski, *Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa w powiecie dzierzoniowskim 1945–1990* [w:] *Dzierżoniów – wiek miniony*, red. S. Ligarski, T. Przerwa, Wrocław 2007.

¹⁰⁰⁴ M. Krzysztofiński, J. Pisuliński, *Michał Doński (1919–2001), członek PPR i GL, współpracownik NKWD/MGB/MWD, funkcjonariusz UB, działacz temkowski*, ARwPL 2006, nr 2 (4); M. Krzysztofiński, *Ludwik Andrzej Szenborn (1915–1990), członek GL ps. „Jaś”, agent sowieckiego wywiadu, podpułkownik UB*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

¹⁰⁰⁵ R. Kurek, *Kaci bezpieki na tle Marca '68. Roman Romkowski, Anatol Fejgin i Józef Różański w oczach SB (1964–1968)*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

¹⁰⁰⁶ T. Kurpierz, *Stanisława Kowalska z d. Michalik (1919–1998), naczelnik Wydziału Śledczego WUBP w Katowicach, prokurator Prokuratury Wojewódzkiej w Olsztynie, adwokat*, ARwPL 2005, nr 1 (2).

¹⁰⁰⁷ D. Libionka, *Losy Chaima Hirszmana jako przyczynek do refleksji nad pamięcią o Zagładzie i powojennymi stosunkami polsko-żydowskimi* [w:] *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 7, Warszawa 2006.

¹⁰⁰⁸ T. Łabuszewski, K. Krajewski, *Józef Czapliski vel Izidor Kurtz (1911–1985), działacz komunistyczny, partyzant, dyrektor Departamentu III Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

¹⁰⁰⁹ Ł. Marek, *Edmund Perek (1927–1992), zastępca naczelnika Wydziału IV KW MO/WUSW w Katowicach*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

Musiał¹⁰¹⁰, Zbigniew Nawrocki¹⁰¹¹, Aneta Nisiobęcka¹⁰¹², Bartłomiej Noszczak¹⁰¹³, Jakub Nowak¹⁰¹⁴, Marcin Podemski¹⁰¹⁵, Andrzej Przewoźnik¹⁰¹⁶, Radosław Ptaszyński¹⁰¹⁷, Rokszana Szczypta-Szczęch¹⁰¹⁸, Krzysztof Szwagrzyk¹⁰¹⁹, Tomasz Toborek¹⁰²⁰, Paweł Tomasiak¹⁰²¹, Michał Wenklar¹⁰²², Marcin Węgliński i Daniel Wicenty¹⁰²³, Dariusz Węgrzyn¹⁰²⁴, Joanna Żelazko¹⁰²⁵.

Ciekawy aspekt związany z kadrami UB poruszyli Marcin Kasprzycki oraz Maciej Korcuć, ukazując problem byłych konspiratorów ruchu ludowego w powiatowych

¹⁰¹⁰ F. Musiał, *Józef Schiller (1931–1999), oficer Informacji Wojskowej, funkcjonariusz Wydziału III i IV Służby Bezpieczeństwa w Krakowie, szef SB w województwie nowosądeckim i tarnowskim*, ARwPL 2008, nr 1 (6); *idem*, *Szefowie zakopiańskiej bezpieki w latach 1945–1975* [w:] *Drogi do Niepodległości. Polska, Podhale, Zakopane 1945–1989*, Zakopane 2005.

¹⁰¹¹ Z. Nawrocki, *Kierownictwo krośnieńskiej bezpieki w latach 1944–1956. Próba charakterystyki* [w:] *Krosno i powiat krośnieński w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, C. Nowak, Rzeszów–Krosno 2009; *idem*, *Kierownictwo przemyskiej bezpieki 1944–1956. Próba charakterystyki* [w:] *Powiat przemyski w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Przemysł–Rzeszów 2006.

¹⁰¹² A. Nisiobęcka, *Tadeusz Czyżewski (ur. 1940), zastępca naczelnika Wydziału VII Biura „B”, naczelnik Wydziału XII Biura „B” MSW*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

¹⁰¹³ B. Noszczak, „Nawrócony” funkcjonariusz MBP. *Historia Wacława Hajduka (1911–1977)*, „Nasza Przyszłość” 2011, t. 115–116.

¹⁰¹⁴ J. Nowak, *Ludzie z „czwórki” – z akt personalnych funkcjonariuszy Wydziału IV KW MO w Krakowie (1970–1990)*, „Arcana” 2011, nr 2–3 (98–99).

¹⁰¹⁵ M. Podemski, *Funkcjonariusze SB prowadzący działania na terenie Nowej Soli w latach 1975–1990 (Aneks 2)* [w:] *Nowosolska „Solidarność”. Relacje, wspomnienia, dokumenty (wrzesień 1980–czerwiec 1990)*, oprac. M. i A. Perlakowie, Poznań 2013.

¹⁰¹⁶ A. Przewoźnik, *Jan Frey-Bielecki (1916–1994), szef Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa w Krakowie*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

¹⁰¹⁷ R. Ptaszyński, *Szefowie Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Szczecinie 1945–1947*, PZ 2008, z. 1.

¹⁰¹⁸ R. Szczypta-Szczęch, *Po drugiej stronie barykady. Stanisław Watach – (nie tylko) szef sądeckiej bezpieki* [w:] *Masz synów w lasach Polsko... Podziemie niepodległościowe i opór społeczny na Sądecczyźnie w latach 1945–1956*, red. D. Golik, Nowy Sącz 2014.

¹⁰¹⁹ K. Szwagrzyk, *Kadra kierownicza Departamentu IV MBP 1945–1954* [w:] *Budujemy socjalizm...*, red. R. Klementowski, S. Ligarski, Wrocław 2010; *idem*, *Żydzi w aparacie represji na Dolnym Śląsku 1945–1968* [w:] *Wokół Marca '68 na Dolnym Śląsku. Materiały pokonferencyjne*, red. J. Hytrek-Hryciuk, W. Trębacz, Wrocław 2008.

¹⁰²⁰ T. Toborek, *Ubek w obozie „reakcji”*, BIPN 2006, nr 3–4 (62–63).

¹⁰²¹ P. Tomasiak, *Adam Pietruszka (ur. 1938), zastępca dyrektora Departamentu IV MSW*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

¹⁰²² M. Wenklar, *Szefowie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Powiatowego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Tarnowie w latach 1945–1946*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

¹⁰²³ M. Węgliński, D. Wicenty, *Szkic do socjologicznego portretu Służby Bezpieczeństwa*, „Arcana” 2010, nr 1 (91).

¹⁰²⁴ D. Węgrzyn, *Stanisław Wójcik i Karol Michenko. „Ojcowie założyciele” tarnogórskiej bezpieki* [w:] *Aparat władzy a społeczeństwo w Tarnowskich Górach w latach 1945–1989*, red. K. Gwóźdź, S. Rosenbaum, Katowice–Tarnowskie Góry 2009; *idem*, *Szefowie bezprawia. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa w Rybniku (1945–1956)*, „Zeszyty Rybnickie” 2008, nr 6.

¹⁰²⁵ J. Żelazko, *Teodor Duda od łamania prawa*, „Kronika Miasta Łodzi” 2006, nr 3; *eadem*, *Kadra kierownicza Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi w latach 1945–1956* [w:] „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

strukturach bezpieki¹⁰²⁶. Podobne zagadnienie podjął Michał Wenklar¹⁰²⁷. Z kolei Agata Stopyra opisała inwigilację przez SB prominentnej – w latach 1945–1956 – funkcjonariuszki MBP – Julii Brystigerowej¹⁰²⁸. Marcin Węgliński podjął się opisu obrazu funkcjonariusza UB w literaturze wczesnego PRL¹⁰²⁹, zaś Marcin Ozga omówił czystkę antysemitką w SB na Pomorzu Zachodnim w 1967 r.¹⁰³⁰ O Józefie Świątło pisali Mariusz Mazur¹⁰³¹ i Andrzej Paczkowski – autor biografii tego, chyba najbardziej znanego funkcjonariusza MBP¹⁰³². O przygotowaniu pierwszych kadr bezpieki przez sowieckie służby w Kujbyszewie pisał Maciej Korcuć¹⁰³³. Anna Sobór-Świdarska wydała biografię powiązanego z bezpieczeńką Jakuba Bermana¹⁰³⁴. Zaś Konrad Rokicki opisał wewnętrzne analizy kadr UB z lat 1944–1955¹⁰³⁵.

Odłąbną grupę prac stanowią efekty badań nad rolą i znaczeniem mniejszości narodowych w szeregach UB. Problematykę tę podejmowali m.in.: Tomasz Danilecki¹⁰³⁶, Paweł Fornal¹⁰³⁷, Andrzej Paczkowski¹⁰³⁸ i Krzysztof Szwaagrzyk¹⁰³⁹.

¹⁰²⁶ M. Kasprzycki, *Ludowcy w PUBP w Nowym Sączu w pierwszym okresie jego działalności*, ZHW 2009, nr 30; M. Korcuć, *Sabotaż czy kolaboracja? Przyczynek do dyskusji o przenikaniu ludowców do UB*, ZHW 2010, nr 32–33.

¹⁰²⁷ M. Wenklar, *Milicjanci w podziemiu. Przypadek powiązań funkcjonariuszy MO ze strukturami ROAK/WiN w Gromniku* [w:] *Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. T. Balbus, M. Krzysztofiński, E. Leniart, Z. Nawrocki, Rzeszów 2012.

¹⁰²⁸ A. Stopyra, *Figurantka „Roxana”*. *Inwigilacja Julii Brystiger przez Służbę Bezpieczeństwa (1962–1974)*, PAIPN 2009, t. 2.

¹⁰²⁹ M. Węgliński, *Obraz funkcjonariuszy bezpieki w literaturze pięknej lat 1945–1956. Przyczynek do dziejów propagandy w PRL*, „Arcana” 2008, nr 5 (83).

¹⁰³⁰ M. Ozga, „Funkcjonariusze zaangażowani uczuciowo”. *Kilka uwag na temat czystek antysemitkich w aparacie bezpieczeństwa Pomorza Zachodniego w czerwcu 1967 r.* [w:] *Z dala od centrum. Rok 1968 na Pomorzu Zachodnim. Materiały pokonferencyjne*, red. R. Kościelny, Szczecin–Koszalin 2009.

¹⁰³¹ M. Mazur, *Rezonans ucieczki Józefa Świątły w aparacie bezpieczeństwa, agenturze i społeczeństwie*, PH 2006, nr 3.

¹⁰³² A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Świątły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009. Zob. także: P. Ceranka [rec.], A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Świątły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, KH 2010, nr 3; A. Sobór-Świdarska, *Józef Świątło – mit i rzeczywistość*, SH 2006, z. 1.

¹⁰³³ M. Korcuć, „Kujbyszewiaczy” – awangarda UB, „Arcana” 2002, nr 4–5.

¹⁰³⁴ A. Sobór-Świdarska, *Jakub Berman. Biografia komunisty*, Warszawa 2009. Zob. także: A. Chojnowski, *Portret „ciekawego” komunisty*, DzN 2010, nr 3; P. Gontarczyk, *Wątpliwa biografia komunisty*, DzN 2010, nr 3; R. Spatek, *Jakub Berman. Portret politycznego emeryta w dokumentach SB*, PiS 2010, nr 2 (16).

¹⁰³⁵ K. Rokicki, *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1955* [w:] „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.

¹⁰³⁶ T. Danilecki, *Funkcjonariusze narodowości białoruskiej w Powiatowym Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Bielsku Podlaskim w latach 1944–1956 (zarys problematyki)* [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, red. J.J. Milewski, A. Pyżewska, Warszawa 2005.

¹⁰³⁷ P. Fornal, *Żydzi w Urzędzie Bezpieczeństwa w południowo-wschodniej Polsce 1944–1956*, Krosno 2012.

¹⁰³⁸ A. Paczkowski, *Żydzi w UB – próba weryfikacji stereotypu* [w:] *Komunizm: ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001.

¹⁰³⁹ K. Szwaagrzyk, *Kwestia przynależności narodowościowej i służbowej kierownictwa MBP i wrocławskiego WUBP w latach 1945–1954*, ZHW 2000, nr 14.

Nowe spojrzenie na zagadnienie komunistycznej policji politycznej zaproponowali Jarosław Syrnok, Agnieszka Klarman, Mariusz Mazur i Eugeniusz Kłosek, pod których redakcją ukazał się pierwszy tom studiów antropologiczno-historycznych¹⁰⁴⁰.

Monografię podejmującą problem statusu prawnego funkcjonariuszy tajnych służb PRL zbiegłych za granicę opublikował Leszek Pawlikowicz¹⁰⁴¹.

O przestępstwach i zbrodniach popełnianych przez funkcjonariuszy UB pisali: Jerzy Bednarek¹⁰⁴², Janusz Oszytko¹⁰⁴³, Przemysław Piątek¹⁰⁴⁴ i Krzysztof Szwaagrzyk¹⁰⁴⁵, a Piotr Gontarczyk zarysował aferę „Żelazo”¹⁰⁴⁶. Warto w tym kontekście przypo-

¹⁰⁴⁰ *W stronę antropologii „bezpieki”*. Nieklasyczna refleksja nad aparatem bezpieczeństwa w Polsce Ludowej, red. J. Syrnok, A. Klarman, M. Mazur, E. Kłosek, Wrocław 2014. W tomie m.in.: J. Staniszkis, *Antropologia władzy jako pomost łączący historię idei z „antropologią bezpieki”*; K. Brzechczyn, *Tajna policja polityczna w systemie totalitarnym. Próba modelu*; J. Syrnok, *Antropologia „bezpieki”: dlaczego?*; M. Mokrzan, *Władza/wiedza, dyscyplina i podatne ciała. Służba Bezpieczeństwa w świetle filozofii politycznej Michela Foucaulta*; M. Zakrzewski, *Ontologia bezpieki – organa bezpieczeństwa w perspektywie leninowskiej teorii politycznej. Zarys zagadnienia*; P. Fiktus, *Zbrodnia komunistyczna z perspektywy antropologii prawa*; A. Wieszczyńska, *Perswazja słowna jako sposób zmiany rzeczywistości – studium przypadku*; A. Malewska-Szałygin, *Jak skonstruować wroga? Dyskursywna egzotyca rozpracowywanych*; A. Klarman, *Szkic krótki o opiekunach „nie-spolegliwych”*; A. Gałkowska, *Perspektywa psychologiczna w podejściu do totalitaryzmów. „Bezpieka” wobec tajnych współpracowników*; M. Mazur, *Eksperymenty Philipa Zimbardo, Stanleya Milgrama i Theodora Adorno a badanie aparatu bezpieczeństwa*; E. Chabros, *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa w świadomości społecznej. Zarys problematyki badawczej*; N. Lemann, *Służba bezpieczeństwa jako figura polityczna – na przykładzie wybranych PUBP-ów w latach 1944–1956*; W. Trębacz, *Studium osobowe szefów powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego na Dolnym Śląsku w 1945 r. Szkic propozycyjny*; M. Zwolski, *Kadra więzienna w Polsce i w Białymstoku na tle ogółu funkcjonariuszy bezpieki (1944–1956)*; K. Szwaagrzyk, *Portret zbiorowy katów (egzekutorów), dowódców plutonów egzekucyjnych z więzienia przy ulicy Kleczkowskiej we Wrocławiu 1945–1956*; Ł. Szleszkowski, A. Thannhäuser, *Postrzał głowy jako metoda wykonania egzekucji „przez rozstrzelanie” we wrocławskim więzieniu w latach 1948–1954*; R. Szczypta-Szczech, *Spojrzenie na kandydatów nieprzyjętych do SB. Analiza procesu rekrutacji w województwie krakowskim*.

¹⁰⁴¹ L. Pawlikowicz, *Status prawny uciekinierów z polskich służb specjalnych 1956–1964. Normy prawa karnego, międzynarodowego, publicznego oraz wewnętrzne przepisy azylowe krajów przyjmujących*, Rzeszów 2008.

¹⁰⁴² J. Bednarek, „Krwawa noc kępińska”. Zbrodnie popełnione w 1945 r. przez funkcjonariuszy PUBP w Kępnie, ARwPL 2006, nr 2 (4).

¹⁰⁴³ J. Oszytko, *Przestępstwa funkcjonariuszy MO, UB, SW i żołnierzy KBW w świetle repertoriów Wojskowego Sądu Rejonowego w Opolu w latach 1950–1954* [w:] *Polska myśl wojskowa na przestrzeni dziejów. Materiały z IX Ogólnopolskiego Forum Historyków Wojskowości*, Olsztyn 2008.

¹⁰⁴⁴ P. Piątek, „Niedozwolone metody postępowania” w PUBP w Zawierciu jako przejaw zjawiska przestępczości śledczej funkcjonariuszy bezpieczeństwa publicznego w Polsce [w:] *Pierwsze lata komunizmu w powiecie zawierciańskim (1945–1947)*, red. W. Dubiański, Katowice–Kraków 2007.

¹⁰⁴⁵ K. Szwaagrzyk, *Przestępstwa funkcjonariuszy urzędów bezpieczeństwa na Dolnym Śląsku w latach 1945–1953* [w:] „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005. Zob. także: B. Machaj, *Prawo i pięść*, BIPN 2004, nr 4 (39).

¹⁰⁴⁶ P. Gontarczyk, *Raport z działalności Komisji powołanej do wyjaśnienia charakteru operacji kryptonim „Żelazo”*, „Glaukopis” 2007, nr 7–8.

mnieć o tekstach odnoszących się do prawnego ujęcia zbrodni komunistycznych publikowanych przez prokuratorów IPN¹⁰⁴⁷.

Adam Dziuba¹⁰⁴⁸ i Jarosław Neja¹⁰⁴⁹ podjęli tematykę redukcji kadr w aparacie bezpieczeństwa w latach 1955–1957. O UB w 1956 r. pisał także Łukasz Kamiński¹⁰⁵⁰.

W „Przeglądzie Archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej” zamieszczono blok tekstów opisujących niszczenie i brakowanie materiałów operacyjnych komunistycznego aparatu represji¹⁰⁵¹.

Uwagę badaczy przyciągnęła również Milicja Obywatelska, o której pisali Dariusz Byszuk¹⁰⁵², Krzysztof Filip¹⁰⁵³, Wojciech Jałowski¹⁰⁵⁴, Andrzej Jaremek¹⁰⁵⁵, Mar-

¹⁰⁴⁷ E. Koj, P. Piątek, *Zagadnienia teoretyczne i praktyczne związane z zastosowaniem ustawy z dnia 7 grudnia 1989 r. o amnestii w sprawach karnych prowadzonych przez IPN* [w:] *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, red. P. Piątek, Warszawa 2006; R. Kopydłowski, *Pojęcie zbrodni komunistycznej z uwzględnieniem problemu czynu zabronionego popełnionego przez funkcjonariusza państwa komunistycznego, niemotywowanego szczególnie z zamiarem np. represji z motywów politycznych* [w:] *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, red. P. Piątek, Warszawa 2006; J. Kulesza, *Funkcjonariusz państwa komunistycznego jako podmiot zbrodni komunistycznych*, „Palestra” 2006, nr 3; *idem*, *Problematyka przedmiotu ochrony prawnokarnej zbrodni komunistycznych w świetle orzecznictwa sądownego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2006, nr 4.

¹⁰⁴⁸ A. Dziuba, „Komitet PZPR postara się Wam o pracę”. *Redukcja kadr aparatu bezpieczeństwa województwa stalinogrodzkiego w 1955 roku*, SŚ 2007, t. 66.

¹⁰⁴⁹ J. Neja, „Wszelkie zmiany będą dokonywane w sposób zorganizowany” – kilka uwag o zwolnieniach w aparacie bezpieczeństwa w 1956 roku (przykład województwa katowickiego), SŚ 2007, t. 66.

¹⁰⁵⁰ Ł. Kamiński, *The Polish Communist Security Apparatus in 1956* [w:] *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen*, red. R. Engelmann, T. Großbolting, H. Wenterker, Göttingen 2008.

¹⁰⁵¹ PAIPN 2011, t. 4. W tomie: S. Koller, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (1956–1990)*; R. Kościański, R. Leśkiewicz, *Brakowanie i niszczenie dokumentów Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Poznaniu w latach 1989–1990. Wybrane zagadnienia*; M. Kruk, *Niszczenie materiałów archiwalnych w Wojewódzkim Urzędzie Spraw Wewnętrznych w Gdańsku w latach 1989–1990*; K. Ostrowska, M. Żuławnik, *Niszczenie kartotek Biura „C” MSW w latach 1989–1990*.

¹⁰⁵² D. Byszuk, *Komenda Powiatowa Milicji Obywatelskiej w Krośnie (1944–1954)* [w:] *Krosno i powiat krośnieński w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, C. Nowak, Rzeszów–Krosno 2009; *idem*, *Początki Milicji Obywatelskiej w powiecie przemyskim* [w:] *Powiat przemyski w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Przemysł–Rzeszów 2006; *idem*, *Komenda Powiatowa Milicji Obywatelskiej w Sanoku w latach 1944–1954* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Rzeszów–Sanok 2007; *idem*, *Wojewódzka Komenda Milicji Obywatelskiej w Rzeszowie. Struktura organizacyjna i obsada personalna w latach 1944–1954*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

¹⁰⁵³ K. Filip, *Milicja Obywatelska w Sopocie w latach 1945–1949*, Gdańsk 2011; *idem*, *Powstanie i początki działalności Milicji Obywatelskiej w powiecie starogardzkim*, „Rydwany. Roczniki muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim” 2012, nr 7.

¹⁰⁵⁴ W. Jałowski, *Niewyjaśniona zbrodnia. O złożoności losów ludzkich w pierwszych latach powojennych na przykładzie Teodora Jałowskiego, funkcjonariusza Policji Państwowej i Milicji Obywatelskiej*, „Policjanci” 2008, t. 1.

¹⁰⁵⁵ A. Jaremek, *Milicja Obywatelska w województwie lubelskim w latach 1944–1945*, „Res Historica” 2000, z. 11; *idem*, *Milicja Obywatelska w Lublinie 1944–1946*, „Res Historica” 2002,

cin Kasprzycki¹⁰⁵⁶, Sławoj Kopka¹⁰⁵⁷, Marian Piotr Krysiak¹⁰⁵⁸, Tomasz Krzemiński¹⁰⁵⁹, Krzysztof Madej¹⁰⁶⁰, Marek Pach¹⁰⁶¹, Tomasz Pączek¹⁰⁶², Jacek Romanek¹⁰⁶³, Mirosław Romański¹⁰⁶⁴, a w popkulturowym kontekście Jerzy Eisler¹⁰⁶⁵. Jedyne syntetyczne ujęcia dotyczące tej problematyki wyszły natomiast spod pióra Piotra Majera¹⁰⁶⁶. Odmiennej aspekt opisali Edmund Lajdorf i Andrzej Radzicki badający „Solidarność” w MO¹⁰⁶⁷. O Ochotniczej Rezerwie Milicji Obywatelskiej pisali Ewa Leniart¹⁰⁶⁸,

z. 15. Zob. także: *idem*, *Aparat ochrony porządku publicznego w powiecie radzyńskim w latach 1944–1948*, RRH 2005, t. 3.

¹⁰⁵⁶ M. Kasprzycki, *Milicja Obywatelska w powiecie Nowy Sącz w latach 1945–1949*, ZHW 2012, nr 35.

¹⁰⁵⁷ S. Kopka, *Zakazany związek. 10 dni, które wstrząsnęły aparatem*, Warszawa 2006.

¹⁰⁵⁸ M.P. Krysiak, *50 lat Szkoły Policji w Pile: 1954–2004*, Piła 2004.

¹⁰⁵⁹ T. Krzemiński, *Początki Milicji Obywatelskiej w Inowrocławiu* [w:] *Inowrocław w Polsce Ludowej*, red. T. Łaskiewicz, Inowrocław 2009.

¹⁰⁶⁰ K. Madej, *Milicja Obywatelska wobec przestępczości gospodarczej 1956–1970. Ewolucja struktur i jej uwarunkowania*, PH 2007, nr 1.

¹⁰⁶¹ M. Pach, *Początki Milicji Obywatelskiej w Przeworsku*, ZHW 2009, nr 31.

¹⁰⁶² T. Pączek, *Struktura organizacyjna Milicji Obywatelskiej w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1954*, ARwPL 2009, nr 1 (7); *idem*, *Powstanie, organizacja i zadania posterunków Milicji Obywatelskiej w powiecie słupskim w latach 1945–1950*, PP 2008, nr 1; *idem*, *Zadania Milicji Obywatelskiej w zwalczaniu przestępczości kryminalnej w Słupsku i powiecie słupskim w latach 1945–1949*, SSH 2008, nr 14.

¹⁰⁶³ J. Romanek, *Kadra kierownicza Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Białej Podlaskiej w pierwszym roku jej funkcjonowania (sierpień 1944–sierpień 1945)*, RRH 2013, t. 11; *idem*, *Kadra kierownicza radzyńskiej Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w latach 1944–1946*, RRH 2012, t. 10; *idem*, *Obsada personalna Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej we Włodawie w latach 1944–1946* [w:] *Włodawa. Szkice z dziejów miasta w XX stuleciu*, red. M. Bem, A. Duszyk, K. Latawiec, Włodawa 2012; *idem*, *Polityka kadrowa w KP Milicji Obywatelskiej w Łukowie w latach 1944–1946* [w:] *Na straży ładu i bezpieczeństwa. Formacje milicyjno-policyjne ziem polskich od czasów najdawniejszych do współczesności*, red. A. Duszyk, K. Latawiec, Radom 2009.

¹⁰⁶⁴ M. Romański, *Milicja Obywatelska w powiecie mieleckim 1944/45–1975*, „Rocznik Mielecki” 2007/2008, t. 10/11.

¹⁰⁶⁵ J. Eisler, *Obraz oficerów Milicji Obywatelskiej w polskich filmach sensacyjnych z lat sześćdziesiątych* [w:] *Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009.

¹⁰⁶⁶ P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004; *idem*, *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL. Zarys problematyki i źródła*, Toruń 2003; *idem*, *Policyjne szkolnictwo oficerskie w latach 1919–2000: zarys problematyki*, Szczytno 2000. Zob. także: W. Charczuk [rec.], P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, PH 2006, nr 3.

¹⁰⁶⁷ E. Lajdorf, A. Radzicki, *Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej. Ludzie, fakty, daty... 1981–1982*, Białystok 2011.

¹⁰⁶⁸ E. Leniart, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (1946–1967)*, ZNUR 2009, nr 56, Prawo, z. 8.

Andrzej Jaremek¹⁰⁶⁹, Tomasz Pączek¹⁰⁷⁰, i Jan Pytel¹⁰⁷¹, zaś o ZOMO – Władysław Skalski¹⁰⁷².

3.8. Studia problemowe dotyczące metod, form i środków działania UB-SB

Najobszerniejszą, jak dotąd, monografię ukazującą metody, formy i środki pracy operacyjnej SB wydał Filip Musiał¹⁰⁷³. O grach operacyjnych – jako metodach pracy operacyjnej – pisali Wojciech Frazik¹⁰⁷⁴, Igor Hałagida¹⁰⁷⁵ oraz Rafał Wnuk¹⁰⁷⁶.

Artykuły dotyczące działań tzw. kontrwywiadu SB publikował Leszek Pawlikowicz¹⁰⁷⁷. Temat ten poruszył także Piotr Semków, pisząc o aktywności SB przeciwko RFN¹⁰⁷⁸.

Najszybciej rozwijały się jednak studia nad osobowymi środkami pracy operacyjnej. W latach 2006–2011 ukazał się szereg interesujących studiów o osobowych źródłach informacji autorstwa Moniki Komanieckiej¹⁰⁷⁹, Wojciecha Sawickiego¹⁰⁸⁰ oraz Jacka W. Wołoszyna¹⁰⁸¹. Bardziej szczegółowe kwestie dotyczące tej proble-

¹⁰⁶⁹ A. Jaremek, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w województwie lubelskim w latach 1946–1956*, „Przegląd Policyjny” 2005, nr 1.

¹⁰⁷⁰ T. Pączek, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej w latach 1946–1989. Rozwój organizacyjny i rola w aparacie represji PRL*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

¹⁰⁷¹ J. Pytel, *Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej (1946–1989)*, Warszawa 2009.

¹⁰⁷² W. Skalski, *Plutony specjalne ZOMO podczas pierwszej pielgrzymki Ojca Św. Jana Pawła II do Polski*, AN 2007, nr 11.

¹⁰⁷³ F. Musiał, *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wy dawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007.

¹⁰⁷⁴ W. Frazik, *Operacja „Cezary”*. Prowokacyjna V Komenda WiN, BIPN 2008, nr 1–2 (84–85).

¹⁰⁷⁵ I. Hałagida, *Między dezinformacją a rzeczywistością. Prowokacyjne działania służb komunistycznych w latach czterdziestych i pięćdziesiątych (zarys zagadnienia)*, BIPN 2008, nr 1–2 (84–85).

¹⁰⁷⁶ R. Wnuk, *Dwie prowokacje – Piąta Komenda Zrzeszenia „WiN” i Berg*, ZH 2002, z. 141.

¹⁰⁷⁷ L. Pawlikowicz, *Działania terenowego kontrwywiadu w zakresie wykrywania, zwalczania oraz zapobiegania działalności wywiadowczej państw zachodnich prowadzonej przeciwko PRL w latach 1956–1964 na przykładzie Wydziału II Komendy Wojewódzkiej w Rzeszowie*, ZNUR 2009, nr 53, Prawo, z. 7; *idem*, *Organizacja, zakres kompetencji, potencjał oraz środki i formy pracy terenowego kontrwywiadu w latach 1956–1964 na przykładzie Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie*, ZNUR 2008, nr 48, Prawo, z. 6.

¹⁰⁷⁸ P. Semków, *Sprawa „Ren”*. Działalność MSW PRL na kierunku zachodniemieckim w latach 70. XX wieku [w:] *Abiit, non obiit. Studia historyczne poświęcone pamięci Profesora Andrzeja Czarnika*, red. Z. Romanow, Słupsk 2006.

¹⁰⁷⁹ M. Komaniecka, *Osobowe źródła informacji w technice operacyjnej*, ARwPL 2007, nr 1 (5) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008); M. Komaniecka, W. Sawicki, *Filary systemu*, BIPN 2007, nr 3 (74).

¹⁰⁸⁰ W. Sawicki, *Osobowe źródła informacji organów bezpieczeństwa Polski Ludowej*, ARwPL 2007, nr 1 (5) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008).

¹⁰⁸¹ J.W. Wołoszyn, *„Ostra broń” – agentura celna. Tajni współpracownicy w więzieniach i aresztach śledczych w latach 1944–1956*, PiS 2010, nr 2 (16).

matyki podejmował Filip Musiał¹⁰⁸². Problemowi temu poświęcono także dwa tomy źródłoznawcze, w których zebrano część publikowanych wcześniej materiałów, obok których zamieszczono teksty drukowane po raz pierwszy: *Osobowe środki informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*¹⁰⁸³ oraz *Osobowe środki pracy operacyjnej – zagadnienia źródłoznawcze*¹⁰⁸⁴. Ważną publikację wydał Tadeusz Ruzikowski, zestawiając dane statystyczne dotyczące tajnych współpracowników resortu bezpieczeństwa z lat 1950–1984¹⁰⁸⁵.

Bezspornie jednak najgłośniejszą monografią dotyczącą tej tematyki była publikacja Sławomira Cenckiewicza i Piotra Gontarczyka *SB a Lech Wałęsa*¹⁰⁸⁶. Społeczne

¹⁰⁸² F. Musiał, *Agentura w działaniu. Metody kontroli osobowych źródeł informacji SB w latach 1970–1989*, „Arcana” 2008, nr 1 (79); *idem*, *Osobowe źródła informacji*, BIPN 2006, nr 10 (68); *idem*, *Metoda stopniowego werbunku duchownych (z podręczników SB)*, BIPN 2007, nr 4 (75) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008); *idem*, *Wiązanie tajnych współpracowników z organami bezpieczeństwa Polski Ludowej. Przyczynek do dyskusji nad mechanizmem psychicznego manipulowania konfidentami*, ARwPL 2006, nr 2 (4) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008).

¹⁰⁸³ *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008. W tomie: W. Frazik, *Etaty niejawne, praca pod przykryciem, grupy interwencyjne, konsultanci – nowe formy pracy operacyjnej pionu III Służby Bezpieczeństwa w zakładach pracy według dokumentu z 1972 r.*; P. Gontarczyk, *Informacje z podsłuchów*; G. Karbowski, *Kontakt służbowy – zapomniane osobowe źródło informacji*; E. Koj, *Zarząd II Sztabu Generalnego WP (schemat funkcjonowania w latach 1981–1990)*; M. Komaniecka, *Miniprzewodnik po materiałach ewidencyjnych Służby Bezpieczeństwa*; *eadem*, *Osobowe źródła informacji w technice operacyjnej*; G. Majchrzak, *Podsłuchy w sprawach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa*; J. Marcinkowski, *Kontakt operacyjny – przepisy i praktyka*; W. Mikulski, *Lokale kontaktowe, mieszkania konspiracyjne i lokale służby obserwacyjnej w pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*; F. Musiał, *Metoda stopniowego werbunku duchownych (z podręczników SB)*; *idem*, *Osobowe źródła informacji pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa działających w granicach PRL*; *idem*, *Wiązanie tajnych współpracowników z organami bezpieczeństwa Polski Ludowej. Przyczynek do dyskusji nad mechanizmem psychicznego manipulowania konfidentami*; P. Piotrowski, *Historiografia pracy operacyjnej Departamentu I MSW*; *idem*, *Uwagi o funkcjonowaniu i metodologii pracy operacyjnej Zarządu II Sztabu Generalnego WP oraz Wojskowej Służby Wewnętrznej Jednostek Wojskowych MSW*; T.P. Rutkowski, *Konsultanci Służby Bezpieczeństwa PRL. Zarys problemu*; W. Sawicki, *Osobowe źródła informacji organów bezpieczeństwa Polski Ludowej*; R. Szczęch, *Wyrzeczne Departamentu II MSW z końca lat 50. Dotyczące pracy z agenturą i wykorzystania przez Służbę Bezpieczeństwa osób wyjeżdżających na pobyt czasowy do państw demokratycznych*.

¹⁰⁸⁴ *Osobowe środki pracy operacyjnej – zagadnienia źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2013; W tomie: R. Łatka, *Ksiądz Antoni Pietrzyk – przypadek tajnego współpracownika o pseudonimach „Antoni”/„Deszcz”/„Pawlica”*; C. Kuta, *Przypadek TW „Joanna”*; F. Musiał, *Pomiędzy tajną współpracą a jej zaprzeczeniem. Trzeci głos w sprawie kontaktu operacyjnego „Zebu”*; E. Pietrzyk, *Wykorzystanie materiałów kompromitujących w pracy operacyjnej z osobowymi źródłami informacji*; R. Szczypta-Szczęch, *Zwolniony dla dobra służby. Studium przypadku Jana Nowaka*; P. Skubisz, *Falszerstwa dokumentacji operacyjnej popełnione przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa*; G. Karbowski, *Formy dokumentowania oraz archiwizacji „zabezpieczeń operacyjnych” („osób zabezpieczonych”) Służby Bezpieczeństwa – zarys problemu*.

¹⁰⁸⁵ T. Ruzikowski, *Tajni współpracownicy pionów operacyjnych aparatu bezpieczeństwa 1950–1984 [w:] Osobowe środki pracy operacyjnej – zagadnienia źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2013.

¹⁰⁸⁶ S. Cenckiewicz, P. Gontarczyk, *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk–Warszawa–Kraków 2008; S. Cenckiewicz, *Sprawa Lecha Wałęsy*, Poznań 2008; *idem*, *Wałęsa. Człowiek z teczki*, Poznań 2013. Zob. także: A. Dudek, A. Friszke, P. Osęka, J. Skórzyński, *Polski*

zainteresowanie wzbudziła też drobiazgowa próba odtworzenia zawartości dokumentów dotyczących agenturalnej współpracy Aleksandra Kwaśniewskiego, której podjął się Piotr Gontarczyk¹⁰⁸⁷. Oprócz wspomnianych już publikacji wydano kilkadziesiąt *case studies* ukazujących – w różnych kontekstach – rozmaite problemy badawcze związane z OZI. Wśród badaczy podejmujących tę problematykę byli: Tomasz Balbus¹⁰⁸⁸, Witold Bagieński¹⁰⁸⁹, Grzegorz Baziur¹⁰⁹⁰, Justyna Błazejowska¹⁰⁹¹, Artur Brożyniak¹⁰⁹², Sławomir Cenckiewicz i Piotr Gontarczyk¹⁰⁹³, Wojciech Chałupka¹⁰⁹⁴, Tomasz Chinciński¹⁰⁹⁵, Andrzej Chojnowski¹⁰⁹⁶, Marcin Chorążki¹⁰⁹⁷, Adam Dziurok¹⁰⁹⁸, Andrzej Friszke, Anna Karoń-Ostrowska, Zbigniew Nosowski, Tomasz Wiścicki¹⁰⁹⁹, Agnieszka Gałkowska¹¹⁰⁰, Sabina Haszyńska¹¹⁰¹, Dariusz Iwaneczko i Krzysztof Kaczmarek¹¹⁰², Krzysztof Kaź-

problem z Wałęsą. Dyskusja, „Więź” 2010, nr 7 (621); W. Suleja, *Czasami warto pomyśleć...*, DzN 2008, nr 3.

¹⁰⁸⁷ P. Gontarczyk, *Aleksander Kwaśniewski w dokumentach Służby Bezpieczeństwa. Fakty i interpretacje*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

¹⁰⁸⁸ T. Balbus, „Służył nam bez zastrzeżeń i skrupułów”. *Druga twarz byłego szefa Oddziału II Obszaru Lwowskiego AK ppłk. Henryka Pohoskiego „Walerego” vel „Szpinalskiego”*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

¹⁰⁸⁹ W. Bagieński, *Na ścieżkach zdrady*, BIPN 2009, nr 10–11 (105–106).

¹⁰⁹⁰ G. Baziur, *Informator „Żurek” i kontakt służbowy „Jan”*. *Analiza błędu w dokumentach bezpieki*, KRHH 2011, t. 7.

¹⁰⁹¹ J. Błazejowska, *Sprawa werbunku Mirosława Chojeckiego, Radom, 30 IX/1 X 1976 r.*, ZHW 2009, nr 31.

¹⁰⁹² A. Brożyniak, *Sprawa księdza Jana Lewiarza*, ARwPL 2008, nr 1 (6).

¹⁰⁹³ S. Cenckiewicz, *Agent związkowiec. Burzliwe dzieje Edwina Mysza*, BIPN 2008, nr 4 (87); S. Cenckiewicz, P. Gontarczyk, *Agent 33 stopnia: o współpracy Kazimierza Koźniewskiego z bezpieką*, „Arcana” 2006, nr 3 (69); *idem*, „Słowo harcerza”. *Kazimierz Koźniewski (1919–2005), agent ps. „33” i tygodnik „Polityka”*, „Arcana” 2007, nr 2–3 (74–75) [przedruk, KRHH 2009, t. 5]; P. Gontarczyk, *Prawdziwy życiorys Marcellego Reicha*, BIPN 2007, nr 1–2 (72–73).

¹⁰⁹⁴ W. Chałupka, *Stan spraw i agentury Wydziału IV KW MO w Poznaniu w latach osiemdziesiątych [w:] Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, red. K. Białecki, Poznań 2011.

¹⁰⁹⁵ T. Chinciński, *Stanisław Kuczyński (1932–1995), tajny współpracownik Służby Bezpieczeństwa w środowisku bydgoskiej „Solidarności”*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

¹⁰⁹⁶ A. Chojnowski, *Sceny ukryte z życia pisarza. Tajemnice Andrzeja Brychta*, DzN 2008, nr 3.

¹⁰⁹⁷ M. Chorążki, *Przypadek Stefana Uznańskiego*, ZHW 2008, nr 28–29.

¹⁰⁹⁸ A. Dziurok, „W matni” – kontakty księdza Wiktora Skworca ze Służbą Bezpieczeństwa, ARwPL 2008, nr 1 (6).

¹⁰⁹⁹ A. Friszke, A. Karoń-Ostrowska, Z. Nosowski, T. Wiścicki, *TW „Jankowski”*. *Historia współpracy*, „Więź” 2006, nr 7–8 (573). Zob. także: M. Czajkowski, *Oświadczenie*, „Więź” 2006, nr 7–8 (573).

¹¹⁰⁰ A. Gałkowska, *Idealny TW. Niektóre psychologiczne aspekty werbunku tajnych współpracowników SB w świetle materiałów szkoleniowych MSW*, „Politeja” 2007, nr 7; *eadem*, *Służba Bezpieczeństwa jako praktyk wpływu społecznego. Oddziaływanie na tajnych współpracowników*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

¹¹⁰¹ S. Haszyńska, *Prowadzenie agentury przez wielkopolski aparat bezpieczeństwa w latach 1945–1956*, „Kronika Wielkopolski” 2008, nr 2.

¹¹⁰² D. Iwaneczko, K. Kaczmarek, *Życie w ukryciu. Agenturalna współpraca Wojciecha Dzieduszyckiego z aparatem bezpieczeństwa Polski Ludowej w latach 1949–1972*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

mierczak¹¹⁰³, Piotr Krystians¹¹⁰⁴, Jerzy Kulczycki¹¹⁰⁵, Paweł Fornal¹¹⁰⁶, Wojciech Frazik¹¹⁰⁷, Andrzej Gąsiorowski¹¹⁰⁸, Igor Hałagida¹¹⁰⁹, Waldemar Handke¹¹¹⁰, Dariusz Iwaneczko¹¹¹¹, Grzegorz Karbowski¹¹¹², Piotr Kardela¹¹¹³, Jacek Krakowski¹¹¹⁴, Cecylia Kuta¹¹¹⁵, Sebastian Ligarski¹¹¹⁶, Grzegorz Majchrzak¹¹¹⁷, Filip Musiał¹¹¹⁸, Bartłomiej Noszczak¹¹¹⁹, Sławomir M. Nowinowski¹¹²⁰, Marcin Paszkowski¹¹²¹, Elżbieta Pietrzyk¹¹²², Sławomir Poleszak¹¹²³, Peter Raina¹¹²⁴, Sebastian Rosenbaum¹¹²⁵, Tadeusz Ruzikow-

¹¹⁰³ K. Kaźmierczak, *Dominujące tematy doniesień osobowych źródeł informacji – przyczynek do analizy opracowania kurii poznańskiej* [w:] *Władze wobec Kościołów i związków wyznaniowych w Wielkopolsce w latach 1980–1989*, red. K. Białecki, Poznań 2011.

¹¹⁰⁴ P. Krystians, *Tajni współpracownicy zielonogórskiej bezpieki (1950–1956)*, „Studia Zachodnie” 2011, t. 13.

¹¹⁰⁵ J. Kulczycki, *Andrzej Micewski, przyjaciel, którego nie znałem*, ZH 2006, z. 158. Zob. także: M. Morawski, *List do redakcji „Zeszytów Historycznych” w sprawie kontaktów z Andrzejem Micewskim*, ZH 2006, z. 158.

¹¹⁰⁶ P. Fornal, *Michał Barć (1903–1979), żołnierz ZWZ-AK, informator, agent celny, tajny współpracownik UB-SB o pseudonimach „Andrzej” i „Bąk”*, ARwPL 2009, nr 1 (7); *idem*, *Mieczysław Chendyński (1901–1951), żołnierz ZWZ-AK, agent UB o pseudonimie „Twardy”*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

¹¹⁰⁷ W. Frazik, *Agent „Roman” – członek tzw. V Komendy WiN*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9).

¹¹⁰⁸ A. Gąsiorowski, *Powojenna współpraca byłego funkcjonariusza Gestapo Jana Kaszubowskiego z wywiadem komunistycznym (w świetle odtajnionych ostatnio dokumentów)*, „Acta Cassubiana” 2008, t. 10.

¹¹⁰⁹ I. Hałagida, *Leon Łapiński (1913–?)*, *agent III Departamentu MBP*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

¹¹¹⁰ W. Handke, *TW ps. „Kuba”, czyli post scriptum do biografii SB-eka...*, BIPN 2008, nr 10 (93).

¹¹¹¹ D. Iwaneczko, *Tajny współpracownik „X”. Studium współpracy agenturalnej Józefa Kurylaka*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

¹¹¹² G. Karbowski, *Kandydat na tajnego współpracownika ps. „Te”. Przyczynek do dyskusji nad współpracą z SB*, ZHW 2010, nr 32–33.

¹¹¹³ P. Kardela, *Roland Kiewlicz (1911–1984), oficer wywiadu w II RP, dziennikarz, tajny współpracownik SB o pseudonimie „Lemiesz”*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

¹¹¹⁴ J. Krakowski, *SB na tropie MKK. Najlepszy przyjaciel TW „Derek”*, „Kronika Miasta Łodzi” 2009, nr 1.

¹¹¹⁵ C. Kuta, *Człowiek godny zaufania*, „Glaukopis” 2007, nr 7–8; *eadem*, *Informator „009”, TW „L”, „C”, „Nil”. Czesław Lechicki*, ZHW 2011, nr 34; *eadem*, *Tajny współpracownik „Kwaśniewski”, „Lotos”, „Biecki” – studium przypadku*, DzN 2013, nr 2.

¹¹¹⁶ S. Ligarski, *Agentura we Wrocławskim Teatrze Pantomimy*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

¹¹¹⁷ G. Majchrzak, *Kontakt operacyjny „Delegat” vel „Libella”*, Warszawa 2009 (por. *Teczka ks. Henryka Jankowskiego. Agenci SB w kurii gdańskiej*, oprac. P. Raina, Warszawa 2007); *Tajny współpracownik „Merkury”. Przypadek Anatola Konsika*, NRHA 2010, nr 17.

¹¹¹⁸ F. Musiał, *Julian Polan-Haraschin (1912–1984), sędzia WSR w Krakowie*, ARwPL 2004, nr 1 (1); *idem*, *Pomiędzy współpracą, a jej zaprzeczeniem. Trzeci głos w sprawie kontaktu operacyjnego „Zebu”*, ZHW 2010, nr 32–33.

¹¹¹⁹ B. Noszczak, *Przypadek „Studenta”. Kontakty o. Andrzeja Koprowskiego SJ ze Służbą Bezpieczeństwa PRL (1968–1987)*, „Przegląd Powszechny” 2007, nr 7–8.

¹¹²⁰ S.M. Nowinowski, *Andrzej Feliksa Grabskiego żywoty równoległe*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

¹¹²¹ M. Paszkowski, *Lekcje z agentem*, „Kronika Miasta Łodzi” 2010, nr 3.

¹¹²² E. Pietrzyk, *Przypadek Jana Kiliana ps. „Przybysz”. Studium współpracy*, ZHW 2013, nr 37.

¹¹²³ S. Poleszak, *Wacław Topolski (1906–1987), działacz SN, żołnierz NOW i AK, „agent wykwalifikowany i zdolny do wykonania poważnych zadań”*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

¹¹²⁴ P. Raina, *Bliski szpieg*, Warszawa 2007.

¹¹²⁵ S. Rosenbaum, *Bibliotekarz, historyk, agent. Casus Franciszka Szymiczka*, SŚ 2009, t. 68.

ski¹¹²⁶, Władysław J. Skalski¹¹²⁷, Paweł Skorut¹¹²⁸, Krzysztof Sychowicz¹¹²⁹, Krzysztof Tarka¹¹³⁰, Krzysztof A. Tochman¹¹³¹, Paweł Warot¹¹³², Jarosław Warzecha¹¹³³, Dariusz Węgrzyn¹¹³⁴, Daniel Wicenty¹¹³⁵, Edyta Wnuk¹¹³⁶ oraz Marcin Zwolski¹¹³⁷.

Wielogłoś związany z upublicznieniem informacji o dokumentach agenturalnych jednego z jezuitów wraz z ustosunkowaniem się do zachowanych źródeł samego zainteresowanego opublikowano w „Horyzontach Wychowania”¹¹³⁸. Niezwykle ciekawy materiał ujmujący z perspektywy statystycznej sieć agenturalną Wydziału IV SB z Poznania opublikował Waldemar Handke¹¹³⁹. Warto też, jak się wydaje – zwłaszcza w obliczu narastającej dyskusji o agenturalnej współpracy w Kościele – wskazać, zapomniany przez bibliografów, a poświęcony temu tematowi, pierwszy numer „Teologii Politycznej”¹¹⁴⁰.

¹¹²⁶ T. Ruzikowski, *Osobowe źródła informacji wydziałów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa Komendy Stołecznej MO w latach 1981–1983*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

¹¹²⁷ W. Skalski, *Pracownicy – byli pracownicy – tajni współpracownicy Służby Bezpieczeństwa. Andrzej Wyszyński (funkcjonariusz SB, następnie kontakt operacyjny „Turbacz” NS-6993)*, AN 2007, nr 11.

¹¹²⁸ P. Skorut, *Długoletnie podchody z „Janem” i „M-80”*, PAIPN 2011, t. 4.

¹¹²⁹ K. Sychowicz, *TW „Tulipan” – jeden z wielu w służbie SB*, „Grajewskie Zeszyty Historyczne. Zapis” 2007, z. 1–2 (21–22).

¹¹³⁰ K. Tarka, *Adam Gaś – agent na medal*, BIPN 2009, nr 10–11 (105–106); *idem*, *Kontakt operacyjny „Mediewista”. Profesor Aleksander Gieysztor i wywiad PRL*, PHW 2010, nr 1; *idem*, *Prowokator „Mikron” – Juliusz Sokolnicki*, ZH 2006, z. 157; *idem*, *Stanisław Olszewski „Olcha”: donosiciel-samobójca*, ZH 2007, z. 162.

¹¹³¹ K.A. Tochman, *Michał Fijałka (1915–1983), cichociemny, żołnierz AK, tajny współpracownik UB-SB o pseudonimie „Osiecki”*, ARwPL 2009, nr 1 (7).

¹¹³² P. Warot, *Kazimierz Wajda „człowiek odnowy”*, „Debata. Miesięcznik Regionalny” 2012, nr 12; *idem*, *Kazimierz Wajda. Ubecki rezydent na uniwersytecie*, „Debata. Miesięcznik Regionalny” 2012, nr 10; *idem*, *Związki profesora Kazimierza Wajdy z SB*, „Debata. Miesięcznik Regionalny” 2012, nr 11.

¹¹³³ J. Warzecha, *Agentura SB w Rozgłośni Polskiego Radia w Łodzi*, „Kronika Miasta Łodzi” 2010, nr 3.

¹¹³⁴ D. Węgrzyn, *Dzieje pewnego werbunku. UB wobec Jerzego Kurcyusza w latach 1947–1956*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

¹¹³⁵ D. Wicenty, *Pospolita twarz SB: przypadek TW „Berety”*, BIPN 2007, nr 12 (83).

¹¹³⁶ E. Wnuk, *Od bohaterstwa do zdrady. Przypadek „Reginy” z oddziału „Łupaszki”*, RK 2008, nr 36.

¹¹³⁷ M. Zwolski, *Tajny współpracownik w Zarządzie Regionu Pojezierze*, RAS 2008, t. 8.

¹¹³⁸ W. Pasierbek, F. Musiał, S. Filipowicz, R. Terlecki, *Machinacje bezpieki*, „Horyzonty Wychowania” 2006, nr 10.

¹¹³⁹ W. Handke, *Agentura Wydziału IV Służby Bezpieczeństwa KW MO w Poznaniu w latach 1977–1983. Analiza zachowanych danych statystycznych*, PAIPN 2008, t. 1.

¹¹⁴⁰ „Teologia Polityczna” 2003/2004, nr 1. W tomie m.in.: T. Halik, *Nieodczony ciężar winy*; P. Skibiński, *Infiltracja komunistycznych służb specjalnych w polskim Kościele – co już wiemy? Informacja na temat stanu badań*; B. Wildstein, *Walka z lustracją w świetle zachodniej kulturomachii*; J. Gowin, *Tischner wobec dekomunizacji*; Z. Krasnodębski, *Wina, oczyszczenie, odzyskana suwerenność*; Jednocześnie pozostając w kręgu lustracji warto przywołać poświęcony tej tematyce numer „Znaku” 2005, nr 598 (3) oraz niezwykle ciekawy Raport Ośrodka Studiów Wschodnich – *Raport OSW. Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich*, Warszawa 2005.

Dariusz Piwko opisał OZI PUBP w Opolu¹¹⁴¹, zaś Filip Musiał zagadnienie wewnętrznej kontroli sieci agenturalnej na przykładzie woj. nowosądeckiego¹¹⁴². Niezwykle interesujący ze źródłoznawczego punktu widzenia jest tekst Piotra Gontarczyka i Radosława Petermana omawiający dokumentację dotyczącą Stefana Niesiołowskiego oraz Jacka Bartkowiaka i wyjaśniający pomyłkę UOP¹¹⁴³. Podobną tematykę podjęli Dominik Sokołowski i Radosław Żydonik¹¹⁴⁴. O niejednoznaczności źródeł agenturalnych pisali Zbigniew Berszyński¹¹⁴⁵ i Dominik Krysiak¹¹⁴⁶, a ustaleniom dotyczącym abp. Wielgusa sprzeciwił się Wiesław Józef Kowalski¹¹⁴⁷. Ważny artykuł podejmujący problem współpracy agenturalnej w kontekście etosu naukowca podjął Krzysztof Brzechczyn¹¹⁴⁸. Zagadnieniu agentury poświęcono także jeden z numerów „Biuletynu Instytutu Pamięci Narodowej” (2005, nr 3)¹¹⁴⁹. Inny natomiast – przypadkiem odmowy współpracy z UB-SB¹¹⁵⁰. Ten sam temat podjął Roman Graczyk¹¹⁵¹, a także Adam Dziurok i Łucja Marek w artykule ukazującym niepowodzenia bezpieczeństwa w werbunku agentury ze środowiska duchownego¹¹⁵².

¹¹⁴¹ D. Piwko, *Tajni współpracownicy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Opolu w r. 1950*, „Prace Uczestników Studium Doktoranckiego” 2007, t. 9: *Historia*.

¹¹⁴² F. Musiał, *Kontrola nowosądeckiej sieci agenturalnej w styczniu 1989 roku*, BIPN 2010, nr 1–2 (108–109).

¹¹⁴³ P. Gontarczyk, R. Peterman, *Zagadka TW „Leopold”*, BIPN 2008, nr 3 (86).

¹¹⁴⁴ D. Sokołowski, R. Żydonik, *Historia jednej pomyłki. Kulisy rejestracji tajnego współpracownika ps. „Majewski”*, PiS 2012, nr 2 (20).

¹¹⁴⁵ Z. Bereszyński, *Akta SB nie kłamią, ale mogą wprowadzać w błąd. Z badań nad dokumentami dotyczącymi osobowych źródeł informacji SB*, PiS 2012, nr 2 (20).

¹¹⁴⁶ D. Krysiak, *Problem niejednoznaczności źródeł dotyczących osób współpracujących z aparatem bezpieczeństwa PRL na wybranych przykładach księży Kościoła ewangelicko-augsburskiego w diecezji mazurskiej*, „Meritum” 2010, t. 2.

¹¹⁴⁷ W.J. Kowalski, *W obronie abp. Stanisława Wielgusa, plockiego patrycjusza*, Płock–Rębowo 2007.

¹¹⁴⁸ K. Brzechczyn, *Spoleczna rola uczonego a rola tajnego współpracownika organów bezpieczeństwa państwa. O wpływie posttotalitarnego dziedzictwa*, „Politeja” 2009, nr 1.

¹¹⁴⁹ W numerze m.in.: *Co kryją teczki? O tajnych współpracownikach bezpieczeństwa z Andrzejem Chojnowskim, Grzegorzem Majchrzakiem, Zbigniewem Nawrockim i Tadeuszem Ruzikowskim rozmawia Władysław Bulhak*; P. Chmielowiec, *Kosztowny „Jaśmin”*; P. Piotrowski, *Kufel i jego kompania. Tajni współpracownicy wojskowych służb specjalnych*; T. Ruzikowski, *Agenci*; R. Terlecki, *„Monika”*, czyli „nieprzerwany dopływ informacji”.

¹¹⁵⁰ BIPN 2009, nr 7 (102). W tomie: *Agentura nie jest celem. Z Wojciechem Frazikiem i Filipem Musiałem rozmawia Jan M. Ruman*; J. Błażejowska, *Strzyżewski – polski Mitrochin*; R. Ciupa, *Oczy i uszy bezpieczeństwa*; W. Frazik, *Bez względu na konsekwencje*; M. Gugulski, *Dwaj nawróceni*; E. Jakimek-Zapart, *„Już raz odmówił współpracy”*; C. Kuta, *„Getty” nie chce współpracować*; J. Marecki, *Porywcy kleryk*; Ł. Marek, *„Nie-tajność” obroną przed współpracą z SB*; P. Milczanowski, *Ksiądz Adolf Chojnacki*; F. Musiał, *Milsza mi śmierć niż współpraca*; A. Pietrowicz, *Nieugięty*; P. Skubisz, *„Dowody” bezpieczeństwa*; M. Wenklar, *Bezradni wobec „fanatyka religijnego”*.

¹¹⁵¹ R. Graczyk, *Odmowa współpracy: trzy przypadki – trzy taktyki*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2012, nr 36.

¹¹⁵² A. Dziurok, Ł. Marek, *„Niewspółpracownicy” w sutannach. Przyczynek na temat niepowodzeń w werbunku agentury wśród duchowieństwa*, ZNC 2007, nr 18.

Przypadki fałszerstw w dokumentowaniu funduszu operacyjnego opisał Paweł Skubisz¹¹⁵³.

O technice operacyjnej pisali Robert Ciupa¹¹⁵⁴, Aleksander Drozdowski¹¹⁵⁵ i Monika Komaniecka¹¹⁵⁶.

Na zakończenie należy wymienić publikacje będące efektem realizowanego przez IPN projektu edukacyjnego „Śladami zbrodni”¹¹⁵⁷, którego uczestnicy dokumentowali m.in. siedziby komunistycznego aparatu represji, wydając kilka publikacji opisujących poszczególne budynki oraz ich dzieje¹¹⁵⁸. Odrębny całościowy tom wydano dla Białostoczczyzny¹¹⁵⁹.

3.9. Studia problemowe dotyczące przestępstw sądowych i sądownictwa „ludowej” Polski

Przestępstwa sądowe i sądownictwo „ludowej” Polski było bodaj najczęściej badanym zagadnieniem związanym z aparatem represji przed 2000 r. Zwłaszcza w latach dziewięćdziesiątych ukazało się sporo ciekawych opracowań związanych z tym tematem. W ostatnich kilkunastu latach kontynuowano badania. Nurt badań sprzed powstania IPN zamykała wydana już przez Instytut publikacja zbiorowa *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956* pod redakcją Witolda Kuleszy i Andrzeja Rze-

¹¹⁵³ P. Skubisz, *Falszerstwa dokumentacji operacyjnej popełnione przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa*, DzN 2010, nr 4.

¹¹⁵⁴ R. Ciupa, *Wokół technik katowickiej Służby Bezpieczeństwa w latach 60. Obserwacja „figuranta” i system znaków porozumiewawczych*, „Confinium. Materiały do historii Górnego Śląska. Beiträge zur Oberschlesischen Geschichte” 2008, nr 3.

¹¹⁵⁵ A. Drozdowski, *Typowe przykłady perlustracji korespondencji w aktach Służby Bezpieczeństwa województwa katowickiego*, PAIPN 2012, nr 5.

¹¹⁵⁶ M. Komaniecka, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014; eadem, *„Technika operacyjna” Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1989 (autoreferat)*, DzN 2013, nr 2.

¹¹⁵⁷ *Śladami zbrodni. Przewodnik po miejscach represji komunistycznych lat 1944–1956*, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2012. Zob. także: K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Śladami zbrodni”, BIPN 2007, nr 5–6 (76–77); T. Łabuszewski, M. Koszyńska, W. Młynarczyk, *Śladami zbrodni. Projekt edukacyjny. Materiały dla nauczycieli*, Warszawa 2007.

¹¹⁵⁸ *Kilińskiego 9*, oprac. R. Ciupa, R. Mozgol, Katowice 2008; W. Handke, R. Kościański, „Śladami zbrodni...”. *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kościanie*, Poznań 2008; J. Miłosz, „Śladami zbrodni...”. *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Złotowie*, Poznań 2008; „Śladami zbrodni...”. *Centralne więzienie Rawicz 1945–1956*, red. W. Handke, B. Kuświk, A. Rogulska, Poznań 2007; „Śladami zbrodni...”. *Centralne więzienie Wronki 1945–1956*, red. W. Handke, B. Kuświk, A. Rogulska, Poznań 2007; *Z „Czarnej księgi” komunizmu. „Smiersz” i „Informacja” WP w Warszawie i okolicach 1944–1945*, Warszawa, b.r.w.; R. Ciupa, *Miejsca zbrodni komunistycznej na terenie Katowic w latach 1945–1956* [w:] *Katowice w 145. rocznicę uzyskania praw miejskich*, red. A. Barciak, Katowice 2011.

¹¹⁵⁹ M. Zwolski, *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim*, Białystok 2013.

plińskiego¹¹⁶⁰. W kolejnych kilkunastu latach aktywność badawcza koncentrowała się w znacznym stopniu na działalności sądów wojskowych powołanych do rozpatrywania tzw. przestępstw politycznych. Monografię opisującą najwcześniejszy – jeszcze wojenny – etap ich działalności wydał Bogdan Dzieciół¹¹⁶¹. Najszerze i najbardziej ogólne ujęcie zaproponował Robert Ostafiński-Bodler¹¹⁶². Z innej perspektywy – i w węższym zakresie chronologicznym – tematykę tę podjął Filip Musiał¹¹⁶³. Niezwykle dynamicz-

¹¹⁶⁰ *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2000. W tomie: A. Rzepliński, *Przystosowanie ustroju sądownictwa do potrzeb państwa totalitarnego w Polsce w latach 1944–1956*; A. Bosiacki, *Prawo stalinowskie i jego recepcja w Polsce 1944–1956: zarys problematyki*; A. Lityński, *Na drodze ku nowej procedurze karnej: o postępowaniu przygotowawczym w latach 1943–1950*; B. Janiszewski, *Instrumentalizacja polskiego prawa karnego w latach 1944–1956*; P. Kładoczny, *Kara śmierci jako wykładnik polityki karnej państwa w latach 1944–1956*; J. Wróbel, M. Słojewski, *Zbrodnie sądowe z oskarżenia o kolaborację z nazistami. Procesy kierownictwa PKB, „Startu” i Okręgowego KWP przed Sądem Wojewódzkim w Warszawie*; K. Sidorkiewicz, *Stosowanie w latach 1946–1956 na Pomorzu i Kujawach dekretu z 22 stycznia 1946 r. o odpowiedzialności za klęskę wrześniową i faszycyzację życia państwowego*; J. Żaryn, *Stosowanie dekretu „sierpniowego” w sprawach dotyczących „faszycyzacji” w latach 1944–1956*; M. Kielasiński, *Raport o zabijaniu*; Z. Leszczyńska, *Procesy sądowe w latach 1944–1956 wobec członków organizacji niepodległościowych na Lubelszczyźnie*; J. Draus, *Proces kierownictwa Rzeszowskiego Okręgu Narodowej Organizacji Wojskowej w 1949 r.*; Z.K. Wójcik, *Procesy polityczne duchowieństwa diecezji przemyskiej obrządku łacińskiego przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Rzeszowie (1946–1954)*; Z. Nawrocki, *Proces kierownictwa Rzeszowskiego Okręgu WIN w 1948 r.*; W. Jastrzębski, *Zarys działalności Wojskowego Sądu Rejonowego w Bydgoszczy w latach 1946–1955*; A. Jaracz, *Orzecznictwo i działalność wojskowych sądów rejonowych na Pomorzu Środkowym w latach 1946–1955*; W.J. Wysocki, *Oskarżenie Witolda Pileckiego i współtowarzyszy. Charakter śledztwa, procesu publicznego i procesów odpryskowych*; M. Gajdus-Ciborowska, A. Kuźmiuk, *Sprawy o „szeptanki” osądzone przez Sąd Najwyższy w II instancji*; M. Żukowski, *„Szeptana propaganda” w orzecznictwie Wojskowego Sądu Rejonowego w Koszalinie w latach 1950–1955*; D. Jarosz, *Funkcjonowanie stalinowskiego systemu represji wobec chłopów w latach 1950–1956*; B. Fengler, *Falszywe oskarżenia chłopów handlowców i rzemieślników jako podstawowa forma działań w procesie likwidacji sektora prywatnego na Pomorzu Zachodnim w latach 1944–1956*; K. Bedyński, *Sądowa represja o charakterze politycznym wobec funkcjonariuszy więziennych w latach 1944–1956*; J. Poksiński, *Prokuratura wojskowa w latach 1944–1956. Próba charakterystyki instytucji*; W. Tkaczew, *Relacje między organami informacji a sądownictwem i prokuraturą w Wojsku Polskim w latach 1946–1947*; B. Łukaszewicz, *Funkcjonariusze Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Olsztynie 1946–1955*; J. Borowiec, *Wojskowa Prokuratura sądów doraźnych w województwie rzeszowskim, maj–czerwiec 1946 r.*; T. Bulenda, *Ukrywanie tożsamości przez prokuratorów w postępowaniu przygotowawczym*; M. Fajst, *Komisja Specjalna na tle innych instytucji quasi-sądowych*; P. Fiedorczyk, *Stosowanie aresztu tymczasowego w Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (na przykładzie Delegatury w Białymstoku)*; R. Tomkiewicz, *Personel sędziowsko-prokuratorowski Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (na przykładzie Delegatury w Olsztynie w latach 1945–1954)*; P. Majer, *Aparat bezpieczeństwa publicznego a organy wymiaru sprawiedliwości – elementy współpracy*; J. Kochanowski, *Jeńcy niemieccy w Polsce w latach 1945–1950 w świetle konwencji genewskiej*; W. Kulesza, *Odpowiedzialność karna funkcjonariuszy wymiaru sprawiedliwości za zbrodnie sądowe popełnione w latach 1944–1956*.

¹¹⁶¹ B. Dzieciół, *Sądy wojskowe Polski Lubelskiej (lipiec–grudzień 1944)*, Warszawa 2001.

¹¹⁶² R. Ostafiński-Bodler, *Sądy wojskowe w polskich siłach zbrojnych i ich kompetencje w sprawach karnych w latach 1914–2002*, Toruń 2002.

¹¹⁶³ F. Musiał, *Sądownictwo wojenne i wojskowe 1943–1955*, ZHW 2003, nr 19–20.

nie rozwijały się badania nad wojskowymi sądami rejonowymi. Monografię WSR w Gdańsku wydał Dariusz Burczyk¹¹⁶⁴, Krakowie – Filip Musiał¹¹⁶⁵, Łodzi – Joanna Żelazko¹¹⁶⁶, a wcześniej poświęcono mu pracę zbiorową pod redakcją Janusza Wróbla i J. Żelazko¹¹⁶⁷, w Poznaniu – Rafał Leśkiewicz¹¹⁶⁸, a szkice do monografii WSR w Olsztynie – Bohdan Łukaszewicz¹¹⁶⁹. Artykuł o WSR we Wrocławiu – opublikowała Sylwia Krzyżanowska¹¹⁷⁰, a o WSR w Białymstoku – Teresa Pogorzelska¹¹⁷¹.

¹¹⁶⁴ D. Burczyk, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku (1946–1955)*, Gdańsk 2012; *idem*, *Wybrane zagadnienia organizacji i funkcjonowania kancelarii Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku 1946–1955*, „Szkice Archiwalno-Historyczne” 2013, nr 10.

¹¹⁶⁵ F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005. Zob. także: *idem*, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955). Organizacja, funkcjonowanie, wyroki śmierci*, ZHW 2002, nr 17.

¹¹⁶⁶ J. Żelazko, „Ludowa” sprawiedliwość. Skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi (1946–1955), Łódź 2007; *eadem*, *Kara śmierci w orzecznictwie WSR w Łodzi [w:] Od Rosji po Bliski Wschód. Studia historyczne z XX w.*, red. D. Rogut, Żelów 2010; *eadem*, *Organizacja i obsada personalna Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi*, ARwPL 2004, nr 1 (1); *eadem*, *Unieważnienia wyroków Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi z lat 1946–1955 przez sądy RP*, ARwPL 2006, nr 2 (4); *eadem*, *Żołnierze konspiracyjnych organizacji niepodległościowych przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi (1946–1955)* [autoreferat], DzN 2008, nr 1; K. Szwaagrzyk [rec.], Joanna Żelazko, „Ludowa” sprawiedliwość. Skazani przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi, Łódź 2007, ARwPL 2008, nr 1 (6).

¹¹⁶⁷ *Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi*, red. J. Wróbel, J. Żelazko, Warszawa 2004. W tomie: S. Abramowicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi – ludzie i struktury*; K. Jasiak, *Komenda Konspiracyjnego Wojska Polskiego Jana Małolepszego „Murata” przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi*; R. Kopydłowski, *Karnoprawna ocena orzecznictwa Wojskowego Sądu Rejonowego w Łodzi*; J. Bednarek, *Likwidacja oddziału Stanisława Panka „Rudego” i procesy jego żołnierzy przed sądami wojskowymi*; J. Pawłowicz, *Pogotowie Akcji Specjalnej Okręgu Łódzkiego Narodowego Zjednoczenia Wojskowego przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi*; R. Peterman, *Duchowni katolicy przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi*; T. Toborek, *Dowództwo I Komendy Konspiracyjnego Wojska Polskiego przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi*; J. Wróbel, *Procesy członków niepodległościowych organizacji młodzieżowych przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi*; M. Zaborski, *Początki ludowego wymiaru sprawiedliwości w Łodzi – wybrane zagadnienia*; J. Żelazko, *Proces kierownictwa Okręgu Łódzkiego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi*; *eadem*, *Wykaz osób skazanych na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi oraz zmarłych w czasie odbywania wyroku pozbawienia wolności*.

¹¹⁶⁸ R. Leśkiewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946–1955). Organizacja, funkcjonowanie, procesy archiwotwórcze*, Warszawa–Poznań 2009. Zob. także: *idem*, „Ci sędziowie nie od Boga...”. Szeffowie Wojskowego Sądu Rejonowego w Poznaniu w latach 1946–1955, „Grot. Zeszyty poświęcone historii wojska i walk o niepodległość” 2007, nr 28; *idem*, *Organizacja i działalność Wojskowego Sądu Rejonowego w Poznaniu (1946–1955)*, ARwPL 2006, nr 1 (3); *idem*, *Sądownictwo wojskowe w Polsce Ludowej na przykładzie wojskowych sądów rejonowych (1946–1955). Bibliografia tematyczna*, „Grot. Zeszyty poświęcone historii wojska i walk o niepodległość” 2006, nr 26.

¹¹⁶⁹ B. Łukaszewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946–1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000. Zob. także: Z.K. Wójcik [rec.], ARwPL 2006, nr 1 (3).

¹¹⁷⁰ S. Krzyżanowska, *Wojskowy Sąd Rejonowy we Wrocławiu 1946–1955. Organizacja, kadry, orzecznictwo*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2007, nr 4.

¹¹⁷¹ T. Pogorzelska, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Białymstoku 1946–1955. Organizacja, funkcjonowanie kancelarii i archiwizacja dokumentacji*, PAIPN 2012, nr 5.

Odrębną ścieżką badawczą stała się tematyka osób skazanych na karę śmierci. Niewątpliwie najbardziej znaczące publikacje w zakresie tej tematyki wyszły spod pióra Krzysztofa Szwagrzyka¹¹⁷², który stał się także prekursorem publikacji dotyczących ekshumacji działaczy niepodległościowych zamordowanych przez komunistyczny reżim¹¹⁷³. Ten sam autor wraz z Moniką Kałą wydał informator o osobach skazanych przez WSR we Wrocławiu za działalność niepodległościową¹¹⁷⁴. Natomiast na temat poszukiwania miejsc pochówku ofiar reżimu komunistycznego pisał także Marcin Kasprzycki¹¹⁷⁵.

Wydano publikacje zwarte o skazanych na karę śmierci przez wojskowe sądy rejonowe w: Bydgoszczy, Gdańsku i Koszalinie¹¹⁷⁶, Katowicach¹¹⁷⁷, Krakowie¹¹⁷⁸, Lub-

¹¹⁷² K. Szwagrzyk, *Zbrodnie w majestacie prawa 1944–1955*, Warszawa 2000 (tu również przedrukowana „Księga najwyższego wymiaru kary” prowadzona w Najwyższym Sądzie Wojskowym w latach 1946–1956); *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy we Wrocławiu 1946–1955*, red. K. Szwagrzyk, Wrocław 2002; K. Szwagrzyk, *Straceni na Dolnym Śląsku 1945–1956*, Wrocław–Rzeszów 2002; *idem*, *Od kary śmierci do literatury [w:] Żołnierzowi Niepodległej. Księga dedykowana śp. gen. Mieczysławowi Huchli*, red. T. Balbus, M. Krzysztofiński, E. Leniart, Z. Nawrocki, Rzeszów 2012; *idem*, *Stosowanie kary śmierci wobec członków antykomunistycznego podziemia na Dolnym i Górnym Śląsku 1945–1955 [w:] Druga konspiracja na nowym pograniczu w latach 1945–1956. Szkice do dziejów podziemia antykomunistycznego na Śląsku i terenach ościennych*, red. K. Jasiak, Opole 2010; K. Szwagrzyk, *Żołnierze AK w strukturach komunistycznego sądownictwa wojskowego*, ZHW 2001, nr 16; *idem*, *Sylwetki wybranych sędziów i prokuratorów wojskowych Rzeszowszczyzny lat 1944–1955*, SRz 2002, t. 9; *idem*, *Sędziowie w procesie krakowskim*, ZHW 2002, nr 18. Zob. także: F. Musiał, *Jeszcze o orzecznictwie Jana Kołodzieja. Uzupełnienia do artykułu Krzysztofa Szwagrzyka*, ZHW 2001, nr 16.

¹¹⁷³ K. Szwagrzyk, *Ekshumacje w działaniach Oddziału IPN we Wrocławiu*, ŚKHS 2007, nr 4. Zob. także: K. Szwagrzyk, A. Ossowski, Ł. Szleszkowski, *Poszukiwania miejsc pochówków i metoda identyfikacji ofiar komunizmu w Polsce*, DzN 2013, nr 4; K. Szwagrzyk, Ł. Szleszkowski, A. Ossowski, A. Thannhauser, M. Bykowska, M. Kuś, *Badania historyczne i medyczne w procesie identyfikowania ofiar komunizmu*, ARwPL 2013, nr 1 (11); J. Kawecki, P. Konczewski, K. Szwagrzyk, M. Trzciński, *Archeologia sądowa w teorii i praktyce*, red. M. Trzcińska, Warszawa 2013; Ł. Szleszkowski, K. Szwagrzyk, K. Thannhauser, A. Kawecki, B. Świątek, *Rekonstrukcja sposobu wykonywania kary śmierci przez rozstrzelanie w latach 1949–1954 na podstawie badań ekshumacyjnych „pól więziennych” na cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu*, cz. 1: *Rys historyczny i wyniki prac poprzedzających ekshumację przeprowadzoną w 2011 roku*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2012, t. 62, s. 1–66; Ł. Szleszkowski, K. Szwagrzyk, K. Thannhauser, A. Kawecki, B. Świątek, *Rekonstrukcja sposobu wykonywania kary śmierci przez rozstrzelanie w latach 1949–1954 na podstawie badań ekshumacyjnych „pól więziennych” na cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu*, cz. 2: *Analiza obrażeń postrzałowych i próba rekonstrukcji przebiegu egzekucji*, „Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii” 2012, t. 62, s. 67–131.

¹¹⁷⁴ *Skazani za działalność w organizacjach niepodległościowych na Dolnym Śląsku. Wyroki Wojskowego Sądu Rejonowego we Wrocławiu (1946–1955)*, red. M. Kała, K. Szwagrzyk, Wrocław 2005.

¹¹⁷⁵ M. Kasprzycki, *Ustalanie miejsc pochówków ofiar terroru komunistycznego na cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Stan badań*, ZHW 2012, nr 36.

¹¹⁷⁶ *Skazani na karę śmierci przez Wojskowe Sądy Rejonowe w Bydgoszczy, Gdańsku i Koszalinie (1946–1955)*, red. D. Burczyk, I. Hałagida, A. Paczoska-Hauke, Gdańsk 2009.

¹¹⁷⁷ T. Kurpierz, *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Katowicach 1946–1955*, Katowice 2004.

¹¹⁷⁸ F. Musiał, *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie 1946–1955*, Kraków 2005. Zob. także: *idem*, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955). Organizacja, funkcjonowanie, wyroki śmierci*, ZHW 2002, nr 17.

linie¹¹⁷⁹, Poznaniu¹¹⁸⁰, Rzeszowie¹¹⁸¹, Warszawie¹¹⁸², północno-zachodnim Mazowszu¹¹⁸³, a także artykuł o karach śmierci wydawanych w Zielonej Górze¹¹⁸⁴, czy w woj. bydgoskim¹¹⁸⁵. O skazanych na karę śmierci pisali także Arkadiusz Kołodziejczyk¹¹⁸⁶, Tadeusz Swat¹¹⁸⁷ oraz Wanda Krystyna Roman¹¹⁸⁸. Monografię poświęconą stosowaniu kar śmierci na Pomorzu wydał Marek Żukowski¹¹⁸⁹.

O procesach toczących się przed wojskowymi sądami rejonowymi pisali Elżbieta Jakimek-Zapart¹¹⁹⁰, Marzena Kozak¹¹⁹¹, Rafał Leśkiewicz¹¹⁹², Filip Musiał¹¹⁹³, zaś tematyce procesu II Zarządu Głównego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” poświęcono odrębny numer „Zeszytów Historycznych WiN-u”¹¹⁹⁴.

¹¹⁷⁹ J. Kielboń, Z. Leszczyńska, *Kobiety Lubelszczyzny represjonowane w latach 1944–1956*, t. 1, Lublin 2002; Z. Leszczyńska, *Ginę za to, co najgłębiej człowiek ukochać może. Skazani na karę śmierci przez sądy wojskowe na zamku lubelskim (1944–1945)*, Lublin 1998; idem, *Ginę za to co najgłębiej człowiek ukochać może. Członkowie organizacji niepodległościowych na Lubelszczyźnie skazani na karę śmierci przez sądy wojskowe (1944–1955)*, t. 2, Lublin 2003.

¹¹⁸⁰ *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu 1946–1955*, red. W. Handke, R. Leśkiewicz, Poznań 2006.

¹¹⁸¹ *Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie 1946–1954*, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, Rzeszów 2004.

¹¹⁸² T. Swat, „...przed Bogiem i historią”. *Księga ofiar komunistycznego reżimu w Polsce lat 1944–1956. Mazowsze*, Warszawa 2003.

¹¹⁸³ J. Pawłowicz, *Chwała bohaterom! Mieszkańcy Mazowsza Zachodnio-Północnego sądzeni przez wojskowe sądy rejonowe 1946–1955*, Warszawa 2003.

¹¹⁸⁴ B. Biegalski, *Wyroki kary śmierci w Zielonej Górze w latach 1945–1956*, „Studia Zielonogórskie” 2009, t. 15.

¹¹⁸⁵ Z. Biegański, *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Bydgoszcz 2003; idem, *W smudze kainowego cienia. Skazani na śmierć przez sądy wojskowe na obszarze województwa pomorskiego (bydgoskiego) w latach 1945–1954*, Bydgoszcz 2000.

¹¹⁸⁶ A. Kołodziejczyk, *Mord sądowy na podpułkownika Zdzisławie Jerzym Barbasiewicz (1909–1952)* [w:] „Przeciw narzuconej władzy”. *Podziemie niepodległościowe w Garwolińskim, na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu w latach 1944–1951*, red. A. Kołodziejczyk, Z. Gnat-Wieteska, Garwolin–Warszawa 2006.

¹¹⁸⁷ T. Swat, *Niewinnie straceni więźniowie polityczni na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu 1944–1956* [w:] „Przeciw narzuconej władzy”. *Podziemie niepodległościowe w Garwolińskim, na Południowym Podlasiu i Wschodnim Mazowszu w latach 1944–1951*, red. A. Kołodziejczyk, Z. Gnat-Wieteska, Garwolin–Warszawa 2006.

¹¹⁸⁸ W.K. Roman, *Za Polskę do celi śmierci. Śledztwo i proces Nikodema Sulika*, Toruń 2009.

¹¹⁸⁹ M. Żukowski, *Stosowanie kary śmierci na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956*, Toruń 2011.

¹¹⁹⁰ E. Jakimek-Zapart, *Proces IV Zarządu Głównego WiN*, BIPN 2008, nr 1–2 (84–85).

¹¹⁹¹ M. Kozak, *Kara śmierci dla Bronisława Kozaka. Kulisy ubeckiej zbrodni sądowej (1952). Sprawa gimnazjalistów szprotawskich*, Wrocław 2007; eadem, *Sprawa Bronisława Kozaka skazanego przez WSR we Wrocławiu 15 X 1951 r. na karę śmierci*, ŚKHS 2007, nr 2.

¹¹⁹² R. Leśkiewicz, *Procesy członków organizacji niepodległościowych z Kępińskiego przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Poznaniu w latach 1946–1956* [w:] *Kępno i ziemia kępińska w latach 1945–1956. Studia i szkice*, red. J. Bednarek, J. Żelazko, Łódź 2007.

¹¹⁹³ F. Musiał, *Propaganda w procesie II Zarządu Głównego WiN*, BIPN 2008, nr 1–2 (84–85).

¹¹⁹⁴ ZHW 2002, nr 18. W tomie m.in.: A. Chmielarz, *AK-„Nie”-DSZ-WiN*; W. Frazik, *Rozbicie II Zarządu Głównego WiN*; F. Musiał, *Między prawdą a propagandą. Przebieg procesu krakowskiego na sali sądowej i w propagandzie komunistycznej (11 VIII–10 IX 1947)*; Z. Nawrocki, *Brygady Wywiadowcze (1940–1946) – zarys problematyki*; D. Suchorowska, *Bohaterowie procesu krakowskiego w moich wspomnieniach*; M. Szpytma, *Działalność represyjna UB wo-*

Represje w Marynarce Wojennej „ludowej” Polski scharakteryzowano w pracy zbiorowej pod redakcją Igora Hałagidy¹¹⁹⁵.

O kadrach wojskowych sądów rejonowych pisali: Marcin Zaborski¹¹⁹⁶, Radosław Ptaszyński – autor studium prozopograficznego dotyczącego sędziów WSR w Szczecinie¹¹⁹⁷, a także Tomasz Chinciński¹¹⁹⁸, Ewa Leniart¹¹⁹⁹, Zofia Leszczyńska¹²⁰⁰ i Krzysztof Szwaagrzyk¹²⁰¹ – autor obszernego studium prozopograficznego poświęconego sędziom i prokuratorom wojskowym. Biogramy sędziów i prokuratorów za-

bec PSL w powiecie krakowskim w latach 1945–1947; K. Szwaagrzyk, *Sędziowie w procesie krakowskim*; R. Terlecki, *Uniwersytet Jagielloński wobec procesu krakowskiego*; Z. Zblewski, *Akcja „Ż” na terenie Obszaru Południowego DSZ i WiN w latach 1945–1946*.

¹¹⁹⁵ *System represji stalinowskich w Polsce 1944–1956. Represje w Marynarce Wojennej*, red. I. Hałagida, Gdańsk 2003. W tomie: A. Chmielarz, *Działalność NKWD na ziemiach polskich w latach 1944–1945*; B. Jałtuszyk, *Niektóre źródła archiwalne dotyczące systemu represji w Polsce, pochodzące ze zbiorów Instytutu Pamięci Narodowej*; A. Machnikowska, *Prawne i faktyczne uwarunkowania pracy sędziów sądów powszechnych w latach 1944–1956*; T. Maciejewski, *Sąd Marynarki Wojennej w Gdyni w latach 1945–1956*; P. Majer, *Zacieśnianie więzów. Milicja Obywatelska a aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1949*; T. Mianowicz, *Dokumenty Ministerstwa Bezpieczeństwa Niemieckiej Republiki Demokratycznej jako źródło historyczne i przedmiot sporów prawnych*; D. Nawrot, *Zarząd Informacji Wojskowej nr 8 w Gdyni – organizator represji w Marynarce Wojennej*; P. Niesyn, *Działalność śledcza Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku w sprawach dotyczących zbrodni komunistycznych w latach 1945–1956 (ze szczególnym uwzględnieniem zbrodni popełnionych na szkodę marynarzy Marynarki Wojennej)*; A. Paczkowski, *Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1944–1954 – struktura i mechanizmy działania*; P. Semków, *Represje stalinowskie w Marynarce Wojennej na przykładzie losu kmdr. ppor. Zbigniewa Węglarza*; K. Szwaagrzyk, *Więziennictwo i więźniowie w Polsce w latach 1944–1956 (zarys problemu)*.

¹¹⁹⁶ M. Zaborski, *Oni skazywali na śmierć... Szkolenie sędziów wojskowych w Polsce w latach 1944–1956* [w:] *Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker, P. Hübner, Warszawa 1997.

¹¹⁹⁷ R. Ptaszyński, *Sędziowie Wojskowego Sądu Rejonowego w Szczecinie i ich wyroki. Studia i materiały*, Szczecin 2008. Zob. także: J. Żelazko [rec.], Radosław Ptaszyński, *Sędziowie Wojskowego Sądu Rejonowego w Szczecinie i ich wyroki. Studia i materiały*, Szczecin 2008, PAIPN 2009, t. 2; R. Ptaszyński, *Wojskowy Sąd Rejonowy i Wojskowa Prokuratura Rejonowa w Szczecinie w latach 1946–1955*, Szczecin 2010.

¹¹⁹⁸ T. Chinciński, *Edmund Ryszard Ronowicz (1915–2003), sędzia WSR w Katowicach*, ARwPL 2006, nr 2 (4).

¹¹⁹⁹ E. Leniart, *Eustachy Roman Lech (1919–1991), prokurator WPR w Rzeszowie i Lublinie, sędzia WSR w Rzeszowie, adwokat*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

¹²⁰⁰ Z. Leszczyńska, *Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych 1944–1955*, Lublin 2006. Zob. także: S. Poleszak [rec.], Z. Leszczyńska, *Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych*, KH 2006, nr 3.

¹²⁰¹ K. Szwaagrzyk, *Między sądem a sumieniem – casus mjr. Tadeusza Lercela*, ZHW 2010, nr 32–33; *idem*, *Sędziowie i prokuratorzy w procesie rotmistrza Pileckiego* [w:] *Wolni i zniewoleni. Rtm. Witold Pilecki i inni więźniowie KL Auschwitz wobec nowej rzeczywistości powojennej*, red. W. Stankowski, Oświęcim 2010; *idem*, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków 2005; *idem*, *Sędzia–śmierć. Działalność sędziego Włodzimierza Ostapowicza na Białostocczyźnie (1946–1947)*, BIPN 2005, nr 12 (59); *idem*, *Oficerowie sowieccy w strukturach wymiaru sprawiedliwości Wojska Polskiego*, ARwPL 2005, nr 1 (2); *idem*, *Stanisław Zarakowski i inni. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi Polski Ludowej/PRL w kampanii polskiej 1939 r.* [w:] *Polska jesień '39. Militarne i polityczne aspekty z perspektywy siedemdziesięciolecia*, red. J. Kirszak, D. Koreś, Wrocław 2011; *idem*, *Żygmunt Bukowiński (1921–1983), sędzia WSR we Wrocławiu i w Warszawie*, ARwPL 2004, nr 1 (1). Zob. także: Z.K. Wójcik [rec.], Krzysztof Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005, ARwPL 2006, nr 2 (4).

mieszczane są także w „Aparacie Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”¹²⁰². Z tematyką tą powiązany jest artykuł Ireneusza S. Grata opisujący dekret z 22 stycznia 1946 r. „O wyjątkowym dopuszczeniu do obejmowania stanowisk sędziowskich, prokuratorских i notarialnych oraz do wpisania na listę adwokatów”¹²⁰³. O WPR w Szczecinie pisał Radosław Ptaszyński¹²⁰⁴.

Prowadzono także badania nad pozostałymi wojskowymi sądami i prokuraturami specjalnymi. O prokuraturach PKP pisała Elżbieta Romanowska¹²⁰⁵, zaś o sądzie wojskowym przy Grupie Operacyjnej „Wisła” i Wojskowym Sądzie Garnizonowym w Przemyśle – Janusz Borowiec¹²⁰⁶. Ten sam autor – na przykładzie Rzeszowszczyzny – zarysował związki między komunistycznym tzw. wymiarem sprawiedliwości a bezpieczeństwem¹²⁰⁷. Natomiast Wiesław Charczuk nakreślił działalność Wojskowego Sądu Garnizonowego w Siedlcach oraz Wydziału do Spraw Doraźnych Sądu Okręgowego w Siedlcach¹²⁰⁸. Tomasz Kurpierz opisał aparat sądownictwa wojskowego w woj. katowickim¹²⁰⁹, Piotr Łapiński na Białostocczyźnie¹²¹⁰, zaś Edyta Wnuk opublikowała przyczynek do badań nad sądownictwem wojskowym w Koszalinie¹²¹¹. O Wojskowym Sądzie Okręgowym we Wrocławiu pisał Krzysztof Szwaagrzyk¹²¹², zaś o WSO w Poznaniu – Tomasz Karpiński¹²¹³.

¹²⁰² K. Dziadziuszko, *Kazimierz Jankowski (1921–1975), generał brygady, sędzia WSR w Gdańsku i Koszalinie, prezes Izby Wojskowej Sądu Najwyższego*, ARwPL 2012, nr 1 (10); T. Kurpierz, *Marek Szauber (1907–?)*, *prokurator WPR w Katowicach i Lublinie*, ARwPL 2004, nr 1 (1); Z.K. Wójcik, *Jan Zbigniew Lubaczewski (1894–1975), sędzia WSR w Rzeszowie i Olsztynie*, ARwPL 2004, nr 1 (1).

¹²⁰³ I.S. Grąt, *Uchwalenie dekretu z 22 stycznia 1946 r. o wyjątkowym dopuszczeniu do obejmowania stanowisk sędziowskich, prokuratorских i notarialnych oraz do wpisania na listę adwokatów*, MHI 2008, t. 6.

¹²⁰⁴ R. Ptaszyński, *Początki funkcjonowania Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Szczecinie 1946–1947*, „Kronika Szczecina” 2008, t. 27.

¹²⁰⁵ E. Romanowska, *Karzące ramię sprawiedliwości ludowej. Prokuratury wojskowe w Polsce w latach 1944–1955*, Warszawa 2012; eadem, *Wojskowe Prokuratury Polskich Kolei Państwowych w latach 1944–1949, formalnoprawne podstawy działalności*, PHW 2011, nr 1.

¹²⁰⁶ J. Borowiec, *Wojskowy Sąd Grupy Operacyjnej „Wisła” [w:] Bieszczady w Polsce Ludowej 1944–1989*, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2009; idem, *Wojskowy Sąd Garnizonowy w Przemyśle*, ARwPL 2006, nr 1 (3).

¹²⁰⁷ J. Borowiec, *Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1954*, Warszawa 2004.

¹²⁰⁸ W. Charczuk, *Zbrodnicza działalność Wojskowego Sądu Garnizonowego i Sądu Okręgowego Wydziału do Spraw Doraźnych w Siedlcach wobec podziemia niepodległościowego (1945–1946)*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2010, z. 17.

¹²⁰⁹ T. Kurpierz, *Sądownictwo wojskowe [w:] Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007.

¹²¹⁰ P. Łapiński, *Sądownictwo wojskowe w województwie białostockim w latach 1944–1955 (zarys problematyki) [w:] Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu. Spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W.F. Wilczewski, Białystok–Warszawa 2009.

¹²¹¹ E. Wnuk, „*To miała być wilegiatura...*”. *Przyczynek do dziejów sądownictwa wojskowego i adwokatury w Koszalinie*, RK 2008, nr 36.

¹²¹² K. Szwaagrzyk, *Wojskowy Sąd Okręgowy IV w latach 1945–1954*, ZHW 2000, nr 14.

¹²¹³ T. Karpiński, *Wojskowy Sąd Okręgowy nr III w Poznaniu (1945–1949). Dzieje urzędu i registratury*, PAIPN 2013, nr 6.

Problematykę zbrodni popełnianych przez sędziów i prokuratorów omówili od strony prawnej Lucyna Rączy¹²¹⁴ i Dariusz Wituszko¹²¹⁵. Piotr Kładoczny zarysował z kolei zagadnienie działań karnych wymierzonych w wolność słowa¹²¹⁶.

Kazimierz Miroszewski opisał sądownictwo powszechne i specjalne oraz prokuraturę powszechną i specjalną w woj. śląskim¹²¹⁷, zaś Anna Machnikowska¹²¹⁸ wydała monografię sądownictwa w „ludowej” Polsce w latach 1944–1950. Maria Konieczna opisała natomiast jeden z procesów pokazowych przed Sądem Wojewódzkim w Krakowie¹²¹⁹.

O Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym pisali: Małgorzata Bożek¹²²⁰, Piotr Fiedorczyk¹²²¹, Robert Kwiecień¹²²², Kazimierz Miroszewski¹²²³, Mirosław W. Pawlak¹²²⁴, Ludwik Stanisław Szuba¹²²⁵, Bogdan Sekściń-

¹²¹⁴ L. Rączy, *Zbrodnie sędziów i prokuratorów – wybrane zagadnienia odpowiedzialności karnej na podstawie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* [w:] *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, red. P. Piątek, Warszawa 2006.

¹²¹⁵ D. Wituszko, *Wpływ immunitetu na odpowiedzialność karną sędziów i prokuratorów za zbrodnie sądowe z uwzględnieniem aspektów praktycznych wynikających z prowadzonych postępowań* [w:] *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, red. P. Piątek, Warszawa 2006.

¹²¹⁶ P. Kładoczny, *Ograniczanie wolności wypowiedzi na tle polityki karnej czasów stalinowskich* [w:] *Aparat represji wobec inteligencji w latach 1945–1956*, red. R. Habielski, D. Rafalska, Warszawa 2010.

¹²¹⁷ K. Miroszewski, *Prokuratura powszechna i specjalna* [w:] *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007; *idem*, *Sądownictwo powszechne i specjalne* [w:] *ibidem*.

¹²¹⁸ A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2008. Zob. także: M. Łysko, D. Maksimiuk, *Pierwsze lata ludowej sprawiedliwości* [rec. publikacji: A. Machnikowska, *Wymiar sprawiedliwości w Polsce w latach 1944–1950*, Gdańsk 2008], CPH 2009, t. 61, z. 1.

¹²¹⁹ M. Konieczna, „Przetnącimy im wraże lapy”. *Pokazowy proces harcerzy z Drużyny im. ks. Jeremiego Wiśniewieckiego*, KRHH 2011, t. 7.

¹²²⁰ M. Bożek, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945–1950)*, „Rocznik Przemyski” 2010, t. 46.

¹²²¹ P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954. Studium historycznoprawne*, Białystok 2002; *idem*, *Struktura organizacyjna i pracownicy białostockiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1945–1954)* [w:] *Polska północno-wschodnia w okresie stalinizmu. Spojrzenie z perspektywy półwiecza*, red. K. Sychowicz, E. Świętochowska-Bobowik, W.F. Wilczewski, Białystok–Warszawa 2009.

¹²²² R. Kwiecień, *Robotnicy przed Delegaturą Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Kielcach 1946–1954* [w:] *Robotnicy przemysłowi w realiach PRL*, red. G. Miernik, S. Piątkowski, Radom–Starachowice 2005.

¹²²³ K. Miroszewski, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym* [w:] *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007.

¹²²⁴ M.W. Pawlak, *Komisja do Walki ze Spekulacją i Nadużyciami w Handlu przy Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Bydgoszczy (1951–1964)*, „Kronika Bydgoska” 2010, t. 32.

¹²²⁵ L.S. Szuba, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym i jej delegatura bydgoska (1945–1954)*, Toruń 2009. Zob. także: P. Fiedorczyk, *O metodach i kie-*

ski¹²²⁶, Waldemar Tomczyk¹²²⁷, oraz Andrzej Zaćmiński¹²²⁸ i Marek Żukowski¹²²⁹, zaś echa jej działalności na Lubelszczyźnie zredagował Bogdan Sekściński¹²³⁰.

O represjach karnych i administracyjnych wobec osób niewywiązujących się z dostaw obowiązkowych pisał Marcin Łysko¹²³¹, a o sprawach związanych z „szepetaną propagandą” – Ewa Leniart¹²³². Procesom z 1956 r. uwagę poświęcili Konrad Białecki¹²³³ i Kazimierz Brzezicki¹²³⁴, a rozliczeniu stalinowskich sędziów Diana Maksimiuk¹²³⁵.

O polityce i praktyce karnej w sprawach związanych z przestępczością gospodarczą w latach gomułkowskich pisał Krzysztof Madej¹²³⁶, o procesach wytaczanych po Marcu 1968 r. – Andrzej Czyżewski¹²³⁷, zaś o tych, które były konsekwencją Czerwca 1976 – Arkadiusz Kutkowski¹²³⁸ i Marcin Krzysztofik¹²³⁹.

runkach najnowszych badań nad Komisją Specjalną. Uwagi w związku z książką Ludwika Stanisława Szuby, CPH 2010, t. 62, z. 2; M. Mazur, *Jak nie pisać... nie tylko o Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, KH 2011, nr 2; B. Sekściński [rec.], DZN 2011, nr 3.

¹²²⁶ B. Sekściński, *Ogniuwo terroru. Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Lublinie*, Warszawa 2012; *idem*, *Kadry Lubelskiej Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946–1955)*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2010, t. 22; *idem*, *Lubelska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946–1950)*, DZN 2010, nr 2.

¹²²⁷ W. Tomczyk, *Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Rzeszowie 1946–1954*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Historia” 2001, z. 9.

¹²²⁸ A. Zaćmiński, *Bydgoszczanie przed obliczem Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946–1954)*, KB 2001, t. 22; *idem*, *Bydgoska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (1946–1954)* [w:] *Związki Kujaw i Pomorza na przestrzeni wieków*, red. Z. Biegański, W. Jastrzębski, Bydgoszcz 2001; *idem*, *Przestępstwa polityczne w orzecznictwie Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1950–1954*, PiS 2008, nr 1 (12).

¹²²⁹ M. Żukowski, *Działalność i organizacja Delegatury Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym w Szczecinie oraz Koszalinie w latach 1946–1954*, „Przegląd Zachodnio-Pomorski” 2002, z. 2.

¹²³⁰ B. Sekściński, *Lubelska bitwa o handel (1946–1954)*, ZHW 2010, nr 32–33; *idem*, *Lubelska Delegatura Komisji Specjalnej do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym*, DZN 2010, nr 2.

¹²³¹ M. Łysko, *Orzecznictwo karno-administracyjne w zakresie dostaw obowiązkowych płodów rolnych w Polsce Ludowej*, MHI 2009, t. 8.

¹²³² E. Leniart, *Zbrodnia „szepetanej propagandy” na przykładzie wybranego orzeczenia Wojskowego Sądu Rejonowego w Rzeszowie*, ZNUR 2006, nr 37, Prawo, z. 4.

¹²³³ K. Białecki, *Śledztwo prowadzone przed „procesem trzech” w świetle zachowanych materiałów UB* [w:] *Poznański Czerwiec 1956. Uwarunkowania – przebieg – konsekwencje*, red. K. Białecki, S. Jankowiak, J. Miłośz, Poznań 2007.

¹²³⁴ K. Brzezicki, *Zapis zbrodni. Relacje z poznańskich sal sądowych*, Poznań 2006.

¹²³⁵ D. Maksimiuk, *O rozliczaniu stalinowskich sędziów na fali „odwilży” 1956 r.* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, red. Ł. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010.

¹²³⁶ K. Madej, *Bezradność lub represja. Władze wobec przestępczości gospodarczej w PRL (1956–1970)*, Warszawa 2010; *idem*, *Prawo i wymiar sprawiedliwości PRL wobec przestępczości gospodarczej (1956–1970)*, PiS 2006, nr 2 (10).

¹²³⁷ A. Czyżewski, *Proces „marcowych wichrzycieli” w Łodzi*, BIPN 2008, nr 3 (86).

¹²³⁸ A. Kutkowski, *„Ukarać chuliganów!”. Procesy w trybie przyspieszonym po radomskim proteście robotniczym*, BIPN 2011, nr 4 (125).

¹²³⁹ M. Krzysztofik, *Represje stosowane przez radomskie kolegia do spraw wykroczeń*, BIPN 2011, nr 4 (125).

Problematyce sądownictwa powszechnego najwięcej uwagi poświęcili Grzegorz Jakubowski¹²⁴⁰ i Piotr Kładoczny¹²⁴¹. O jego historii pisali także Arkadiusz Kutkowski¹²⁴² i Sebastian Piątkowski¹²⁴³. Antoni Dudek naszkicował zaś mechanizm zwierzchności PZPR nad sądownictwem¹²⁴⁴, podobnym zagadnieniem zajął się Kamil Niewiński¹²⁴⁵.

Kilka artykułów poświęcono sądownictwu z lat stanu wojennego. Pisali o nim: Władysław Borowiec¹²⁴⁶, Tomasz Kozłowski¹²⁴⁷, Grzegorz Majchrzak¹²⁴⁸ i Andrzej Sznajder¹²⁴⁹, zaś prawodawstwo w tym okresie opisał Ryszard Tłuczek¹²⁵⁰. Ważną publikację zbiorową wydano pod redakcją Alicji Grześkowiak¹²⁵¹. Orzecznictwem sądów warszawskich w sprawach politycznych w ostatniej dekadzie PRL-u zajęli się Adam Strzembosz i Maria Stanowska¹²⁵².

¹²⁴⁰ G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2002.

¹²⁴¹ P. Kładoczny, *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956). Prawna analiza kategorii przestępstwa przeciwko państwu*, Warszawa 2004.

¹²⁴² A. Kutkowski, „Ukarać chuliganów!”. *Procesy w trybie przyspieszonym przed Sądem Rejonowym w Radomiu po proteście robotniczym w czerwcu 1976 roku* [w:] *Spoleczeństwo a władza. Między Wisłą a Pilicą w latach 1945–1989*, red. S. Piątkowski, R. Śmietanka-Kruszelnicki, Lublin 2012.

¹²⁴³ S. Piątkowski, *Wymiar sprawiedliwości wobec volksdeutscheów w latach 1945–1950 (na przykładzie północno-wschodniej części województwa kieleckiego)* [w:] *Spoleczeństwo a władza. Między Wisłą a Pilicą w latach 1945–1989*, red. S. Piątkowski, R. Śmietanka-Kruszelnicki, Lublin 2012.

¹²⁴⁴ A. Dudek, „Pierwsza władza”. *Model nadzoru PZPR nad władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądownictwem* [w:] *Władza w PRL. Ludzie i mechanizmy*, red. K. Rokicki, R. Spałek, Warszawa 2011.

¹²⁴⁵ K. Niewiński, *Wymiar sprawiedliwości w świetle obrad i postanowień IX Nadzwyczajnego Zjazdu PZPR (14–20 lipca 1981 r.)*, MHI 2011, t. 10.

¹²⁴⁶ W. Borowiec, *Pierwszy proces przywódców Konfederacji Polski Niepodległej*, „Sowiniec” 2010, nr 36/37.

¹²⁴⁷ T. Kozłowski, „W tym procesie nie będzie wyroków śmierci”. *Taktyka oskarżenia działaczy KSS-KOR i „Solidarności” w 1982 r.*, „Więź” 2012, nr 11–12.

¹²⁴⁸ G. Majchrzak, *Z czarnych kart „wymiaru sprawiedliwości” w PRL – stan wojenny*, ZHW 2010, nr 32–33.

¹²⁴⁹ A. Sznajder, *Śledztwo i proces* [w:] *14 dni pod ziemią. KWK „Piaś” w Bieruniu 14–28 grudnia 1981 roku*, Katowice 2006.

¹²⁵⁰ R. Tłuczek, *Prawodawstwo stanu wojennego*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2009, t. 21.

¹²⁵¹ *Prawo karne stanu wojennego*, red. A. Grześkowiak, Lublin 2003. W tomie: J. Kędziński, *Polityka i prawo. Wprowadzenie i prawna ocena stanu wojennego w Polsce w 1981 r.*; A. Grajewski, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec stanu wojennego. Zarys problematyki*; K. Wiak, *Zasada „nullum crimen, nulla poena sine lege anteriori” w prawie karnym stanu wojennego*; R. Hałas, *Kary jako środki represji politycznej w prawie karnym stanu wojennego*; A. Grześkowiak, *Kara banicji w świetle współczesnych poglądów na karę kryminalną*; A. Maciaszek, S. Hypś, *Nowe typy przestępstw w dekrecie o stanie wojennym*; M. Gałązka, *Prawo karne procesowe w okresie stanu wojennego*; I. Wilk, M. Kasperek-Kawałek, *Środki prewencyjne stosowane w czasie stanu wojennego na podstawie raportów Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka*; M. Kuć, „Najwyższy Wymiar Niegodziwości” – *orzecznictwo Sądu Najwyższego okresu stanu wojennego*; W. Kulesza, *Czy sędzia lub prokurator może odpowiadać za stosowanie prawa?*; D. Szeleszczuk, *Hipokryzja czy miłosierdzie? Abolicja i amnestia w okresie stanu wojennego*; M. Czyżak, *Prawo karne wojskowe w stanie wojennym*.

¹²⁵² T. Strzembosz, M. Stanowska, *Sędziowie warszawscy w czasie próby 1981–1988*, Warszawa 2005.

3.10. Studia problemowe dotyczące więziennictwa „ludowej” Polski

Działalność Departamentu Więziennictwa i Obozów opisał Włodzimierz Janowski¹²⁵³. Monografię więzienia w Białymstoku opublikował Marcin Zwolski¹²⁵⁴. Tematykę więzień i obozów pracy od strony prawnej podejmowali Ida Marcinkiewicz i Przemysław Piątek¹²⁵⁵. Janusz Borowiec zarysował natomiast dzieje aresztu i więzienia w Sanoku¹²⁵⁶, wydano też dwutomową publikację poświęconą obozowi i więzieniu w Jaworznie¹²⁵⁷. Mirosław Pietrzyk opisał zakład karny w Inowrocławiu¹²⁵⁸, zaś Krzysztof Szwagrzyk – system więzień i obozów na Dolnym Śląsku¹²⁵⁹. O różnych aspektach funkcjonowania systemu więziennictwa w pierwszej dekadzie „ludowej”

¹²⁵³ W. Janowski, *Działalność Departamentu Więziennictwa i Obozów Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w 1945 r.*, „Teki Archiwalne” 2006, t. 9.

¹²⁵⁴ M. Zwolski, *Więzienie w Białymstoku w latach 1912–1944 – kartki z historii* [w:] *Spółczesność – wojsko – polityka. Studia i szkice ofiarowane Profesorowi Adamowi Czesławowi Dobrońskiemu z okazji 70. urodzin*, red. M. Dajnowicz, A. Miodowski, T. Wesołowski, Białystok 2013.

¹²⁵⁵ I. Marcinkiewicz, P. Piątek, *Obozy jako narzędzie represji w czasie okupacji oraz w pierwszej dekadzie PRL w śledztwach Oddziałowych Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Wybrane dokumenty* [w:] *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, red. P. Piątek, Warszawa 2006.

¹²⁵⁶ J. Borowiec, *Areszt i więzienie w Sanoku w latach 1944–1956* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, red. K. Kaczmarek, A. Romaniak, Rzeszów–Sanok 2007.

¹²⁵⁷ *Obóz dwóch totalitaryzmów. Jaworzno 1943–1956*, t. 1: *Materiały z konferencji naukowej październik 2001*, red. K. Miroszewski, Z. Woźniczka, wyd. 2 uzupełnione i poprawione, Jaworzno 2007. W tomie: A. Dziurok, *Volksdeutsche w Centralnym Obozie Pracy w Jaworznie*; D. Janak, *K problematycie pracovnich taboru v Polsku a Československu v letech 1945–1954*; Ł. Kamiński, *Ukraińcy w COP Jaworzno 1947 rok*; A. Małkiewicz, *Pomoc uwięzionym i zagrożonym uwięzieniem. Opór więźniów*; J. Markiewicz, *Jaworzno niejedno ma imię – rozważania nad prawem i odpowiedzialnością*; K. Miroszewski, *Centralny Obóz Pracy w Jaworznie (1945–1950)*; E. Misilo, *Ukraińcy w obozie koncentracyjnym w Jaworznie 1947–1949*; F. Piper, *Podobóz KL Auschwitz w Jaworznie – „Neu Dachs” 1943–1945*; K. Szwagrzyk, *Okres młodocianych więźniów politycznych w Jaworznie 1945–1955*; Z. Woźniczka, *Centralny Obóz Pracy w Jaworznie na tle stalinowskiego systemu represji (1945–1950)*; A także: J. Gerung, *Reprezentuję Związek Młodocianych Więźniów Politycznych lat 1944–1956 „Jaworzniacy”*; A. Lenkiewicz, *Harczerze w „gulagu” Jaworzno*; T.K. Mróz, *Niepokorni – młodociani więźniowie polityczni z lat 1944–1956*; *Obóz dwóch totalitaryzmów. Jaworzno 1943–1956*, t. 2: *Materiały z konferencji naukowej kwiecień 2006 r.*, red. R. Terlecki, Jaworzno 2007. W tomie: L. Bielas, *Bruno Pfütze – komendant obozu Neu Dachs*; A. Dziurok, *Śledztwa Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach w sprawie przestępstw popełnionych w obozach i więzieniu w Jaworznie w latach 1945–1956. Rozliczenie z przeszłością i materiał historyczny*; I. Hałagida, *Ukraińscy duchowni greckokatolicy i prawosławni w COP w Jaworznie (1947–1949)*; B. Kopka, *Obóz w Jaworznie w systemie polskiego gulagu*; K. Miroszewski, *Obozy pracy przymusowej na terenie jaworznicko-mikołowskiego zjednoczenia przemysłu węglowego*; G. Motyka, *Polityka powojennych władz polskich wobec Ukraińców na przykładzie Jaworzna*; T. Mróz, *Więzienie progresywne Jaworzno czy obóz koncentracyjny dla niepokornej młodzieży?*; J. Pruszyński, *Jaworzno*; J. Stokowski, *Jaworzno – szkoła życia*; K. Szwagrzyk, *Obóz/więzienie w Jaworznie (1947–1956) w fotografii lotniczej*; Z. Woźniczka, *Obozy w systemie faszystowskim i stalinowskim (zarys problemu)*.

¹²⁵⁸ M. Pietrzyk, *Więzienie w Inowrocławiu w latach 1945–1956*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014.

¹²⁵⁹ K. Szwagrzyk, *Więzienia i obozy na Dolnym Śląsku (1945–1956)*, Przewodnik, Wrocław 2013. Zob. także: *idem*, *Obozy pracy na Dolnym Śląsku 1950–1960* [w:] *Polska leży na Zachodzie. Studia z dziejów Polski i Europy dedykowane Pani Profesor Teresie Kulak*, red. W. Wrzesiński, M. Masnyk, K. Kawalec, Toruń 2011.

Polski pisali Małgorzata Gałęziowska¹²⁶⁰ i Anna Muller¹²⁶¹ oraz Krystian Bedyński¹²⁶². Natomiast Tadeusz Wolsza stworzył studium o codzienności w więzieniach wczesnej „ludowej” Polski¹²⁶³.

Kilka publikacji dotyczyło systemu więziennictwa z czasów stanu wojennego. Pod redakcją Jana Świtki i Małgorzaty Kuć ukazała się praca zbiorowa o więziennictwie w Lubelskiem w stanie wojennym¹²⁶⁴. Temat ten w odniesieniu do innych regionów kraju podejmowali także: Krzysztof Bukowski¹²⁶⁵, Grzegorz Kowal¹²⁶⁶, Marek Kozłowski¹²⁶⁷, Tomasz Kozłowski¹²⁶⁸, Ewa Rogalewska¹²⁶⁹, Grzegorz Wołk¹²⁷⁰ oraz Marek Żukowski¹²⁷¹. Ukazał się także biogram jednego z najbardziej znanych katów więziennych powojennej Warszawy¹²⁷².

¹²⁶⁰ M. Gałęziowska, *Spory o sens pracy. Normatywny i praktyczny wymiar ethosu pracy w socjalizmie – na przykładzie Więzienia Progresywnego w Jaworznie (1951–1953)*, DZN 2009, nr 4.

¹²⁶¹ A. Muller, „Gdyby ściany mogły mówić...”. *Ciało więźniarek okresu stalinowskiego jako źródło siły i słabości*, PH 2009, t. 100, z. 3.

¹²⁶² K. Bedyński, „Ludzkie oblicze” Centralnego Więzienia w Rawiczu, „Kronika Wielkopolski” 2010, nr 3; *idem*, *Naczelnicy więzień w Rawiczu i Wronkach 1945–1956*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. 31.

¹²⁶³ T. Wolsza, *Codziennosc w peerełowskim więzieniu w latach 1945–1956 (na przykładzie centralnych zakładów karnych we Wronkach, w Rawiczu i w Fordonie)* [w:] *Polska 1944/45–1989. Studia i materiały*, t. 5, Warszawa 2001; *idem*, *W cieniu Wronek, Jaworzna i Piechcina... 1945–1956. Życie codzienne w polskich więzieniach, obozach i ośrodkach pracy więźniów*, Warszawa 2003.

¹²⁶⁴ *Więziennictwo na Lubelszczyźnie w okresie stanu wojennego*, red. J. Świtka, M. Kuć, Lublin 2008. W tomie: E. Wilkowski, *Wybrane aspekty działalności „Solidarności” na ziemi chełmskiej do 13 grudnia 1981 roku*; Z. Hołda, *Prawne podstawy stanu wojennego*; M. Dąbrowski, *Internowanie i wyroki więzienia w okresie stanu wojennego (13 grudnia 1981–22 lipca 1983)*; B. Woźnica, *Niezapomniany miesiąc*; J. Sankowski, *Ośrodek odosobnienia dla internowanych we Włodawie – rys historyczny*; A. Nowosad, *Ośrodek odosobnienia dla internowanych w Areszcie Śledczym w Lublinie*; J. Pomiankiewicz, *Internowani w chełmskim więzieniu (13 grudnia 1981–11 styczeń 1982)*; R. Maleszyk, *Krasnostawskie dni zamojskiej „Solidarności”*; J. Nikolajew, *Duszpasterstwo wśród internowanych na Lubelszczyźnie*. Zob. także: A. Radek [rec.], *Więziennictwo na Lubelszczyźnie w okresie stanu wojennego*, red. J. Świtka, M. Kuć, Lublin 2008, „Palestra” 2008, nr 11/12.

¹²⁶⁵ K. Bukowski, *Ośrodek Odosobnienia w Głębokiem (1981–1982) w dokumentach Oddziałowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Szczecinie*, „Rocznik Koszaliński” 2010, nr 38.

¹²⁶⁶ G. Kowal, *Ośrodek Odosobnienia w Grodkowie (1981–1982)*, Wrocław 2013.

¹²⁶⁷ M. Kozłowski, *Sytuacja internowanych w Ośrodku Odosobnienia w Ostrowie Wielkopolskim w lutym–marcu 1982 roku*, „Kronika Wielkopolski” 2010, nr 2.

¹²⁶⁸ T. Kozłowski, *Bunt w bydgoskim areszcie śledczym w 1981 r. Przejaw choroby więziennictwa w schyłkowej epoce PRL*, Warszawa 2010. Zob. także: tenże, *Więziennictwo dekady Gierka* [w:] *Letnia Szkoła Historii Najnowszej 2009. Referaty*, red. L. Kamiński, T. Kozłowski, Warszawa 2010.

¹²⁶⁹ *Kobiety internowane. Gołdap 1982*, red. E. Rogalewska, Białystok 2008.

¹²⁷⁰ G. Wołk, *Ośrodki odosobnienia w Polsce południowo-wschodniej (1981–1982)*, Rzeszów 2009; *idem*, *Ośrodek Odosobnienia w Uhercach 1981–1983*, „Sowiniec” 2006, nr 29.

¹²⁷¹ M. Żukowski, *Pokój bez widoku na morze, czyli Rzecz o Ośrodku Odosobnienia w Darłównku*, Toruń 2009.

¹²⁷² S. Hermański, T. Wróblewski, *Piotr Śmiałowski (1899–1950), kat z Mokotowa*, ARwPL 2012, nr 1 (10).

Badaniom poddano system obozów pracy przymusowej w „ludowej” Polsce. Wyjątkowe znacznie ma kompendium zestawione przez Bogusława Kopkę – *Obozy pracy w Polsce 1944–1950. Przewodnik encyklopedyczny*¹²⁷³. O tematyce tej pisali także: Sławomir Abramowicz¹²⁷⁴, Bartłomiej Cieszyński¹²⁷⁵, Waclaw Dubiański¹²⁷⁶, Adam Dziurok¹²⁷⁷, Jerzy Kochanowski¹²⁷⁸, Marian Lorenz¹²⁷⁹, Łucja Marek¹²⁸⁰, Kazimierz Miroszewski¹²⁸¹, Edmund Nowak¹²⁸², Sebastian Rosenbaum i Bogusław Tracz¹²⁸³, Ludwik Szuba¹²⁸⁴, Krzysztof Szwagrzyk¹²⁸⁵, Krzysztof A. Tochman¹²⁸⁶, Tadeusz Wol-

-
- ¹²⁷³ B. Kopka, *Obozy pracy w Polsce 1944–1950. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2002. Zob. także: B. Kopka, *Obozy pracy w stalinowskim systemie więziennictwa PRL (1944–1950). Organizacja i podstawy funkcjonowania*, DzN 2006, nr 2.
- ¹²⁷⁴ S. Abramowicz, *Obóz pracy Sikawa w roku 1945 i w latach późniejszych* [w:] *Rok 1945 w Łodzi. Studia i szkice*, red. J. Żelazko, Łódź 2008.
- ¹²⁷⁵ B. Cieszyński, *Obóz Przymusowej Pracy (jeńców) przy kopalni „Bierut” Kopalń Węgla „Jaworzno”*, „Zeszyty Historyczne Miasta Jaworzna” 2006, z. 10.
- ¹²⁷⁶ W. Dubiański, *Obóz pracy w Mysłowicach 1945–1946. Materiały i studia*, Katowice 2004. Zob. także: A. Drozdowski, [rec.] *Waclaw Dubiański, Obóz pracy w Mysłowicach 1945–1946. Materiały i studia*, ARwPL 2006, nr 1 (3).
- ¹²⁷⁷ *Obóz Pracy w Świętochłowicach w 1945 r. Dokumenty, zeznania, relacje, listy*, wybór, wstęp i oprac. A. Dziurok, Warszawa 2002 (zob. obszerny wstęp); A. Dziurok, *Śląskie rozrachunki. Władze komunistyczne a byli członkowie organizacji nazistowskich na Górnym Śląsku w latach 1945–1956*, Warszawa 2000 (interesujący nas podrozdział 4: *Obozy pracy i więzienia śledcze*).
- ¹²⁷⁸ J. Kochanowski, *W polskiej niewoli. Niemieccy jeńcy wojenni w Polsce 1945–1950*, Warszawa 2001.
- ¹²⁷⁹ M. Lorenz, *Obóz pracy w Skoroszowie* [w:] *Kępno i ziemia kępińska w latach 1945–1956. Studia i szkice*, red. J. Bednarek, J. Żelazko, Łódź 2007.
- ¹²⁸⁰ Ł. Marek, *Szkic do dziejów siemianowickich ośrodków pracy więźniów*, SRM 2008, nr 7.
- ¹²⁸¹ K. Miroszewski, *Centralny Obóz Pracy Jaworzno – podobóz ukraiński (1947–1949)*, Katowice 2001; *idem*, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym a obozy pracy na Górnym Śląsku (1945–1954)* [w:] *Obozy pracy przymusowej na Górnym Śląsku*, red. A. Topol, Katowice 1994; *idem*, *Niewola i śmierć węglem naznaczona. Obozy pracy przymusowej przy kopalni „Wesola”*, Mysłowice–Czeladź 2011; *idem*, *Ukraińcy i Łemkowie w Centralnym Obozie Pracy Jaworzno* [w:] *Pamiętny rok 1947*, red. M.E. Ożóg, Rzeszów 2001; K. Miroszewski, *System obozowy* [w:] *Województwo śląskie 1945–1950. Zarys dziejów politycznych*, red. A. Dziurok, R. Kaczmarek, Katowice 2007.
- ¹²⁸² E. Nowak, *Obozy na Śląsku Opolskim w systemie powojennych obozów w Polsce (1945–1950). Historia i implikacje*, Opole 2002; *Śledztwa i procesy w sprawie przestępstw popełnionych w Obozie Pracy w Łambinowicach w latach 1945–1946 (część 3)*, ŚS 2006, t. 65.
- ¹²⁸³ S. Rosenbaum, B. Tracz, *Obozy pracy przymusowej Gliwickiego Zjednoczenia Przemysłu Węglowego 1945–1949*, Katowice 2009; S. Rosenbaum, *Obóz pracy przymusowej kopalni „Radzionków” 1945–1947*, „Rocznik Muzeum w Tarnowskich Górach” 2013, t. 4.
- ¹²⁸⁴ L. Szuba, *Obóz pracy przymusowej w Miłocinie (Mięlecinie)*, „Czasy Nowożytne” 2007, t. 20.
- ¹²⁸⁵ K. Szwagrzyk, *Jaroszów. Ośrodek Pracy Więźniów – Więzienie (1950–1965)*, Wrocław 2006; *idem*, *Organizacja i budowa Ośrodka Pracy Więźniów w Jelczu 1952–1953* [w:] *800 lat historii Oławy. Studia i materiały z konferencji naukowej zorganizowanej w Oławie 12–13 marca 2009 r.*, red. T. Gałwiazek, Wrocław 2010; *idem*, *Ośrodek Pracy Więźniów w Jelczu* [w:] *Nie ma wolności bez pamięci. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Ryszardowi Terleckiemu*, red. W. Bernacki, Z. Nawrocki, W. Pasierbek, Z.K. Wójcik, Kraków 2009.
- ¹²⁸⁶ K.A. Tochman, *Komunistyczny obóz pracy Nowiny-Błudek na Zamojszczyźnie (1944–1945)*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

sza¹²⁸⁷ – oraz zespół autorów pod kierownictwem Alicji Paczoskiej[-Hauke]¹²⁸⁸. Krytykowaną w recenzjach próbę syntezy tematycznej podjął Witold Stankowski¹²⁸⁹.

3.11. Studia problemowe dotyczące militarnych struktur aparatu represji

Ze względu na występującą niemal przez całą pierwszą dekadę XX w. trudność w dostępie do źródeł aktywność militarnych struktur aparatu represji pozostaje jednym z najślabiej zbadanych zagadnień.

Tym większe znaczenie ma monografia Informacji Marynarki Wojennej w latach 1945–1957, którą opublikował Piotr Semków¹²⁹⁰. Podchodząc do problematyki militarnych struktur aparatu represji chronologicznie, wymienić trzeba przede wszystkim artykuł Krzysztofa Szwagrzyka o Informacji Wojskowej Śląskiego Okręgu Wojskowego¹²⁹¹. Ten sam autor opisał także działania WBW przeciw jednemu z oddziałów niepodległościowych¹²⁹². Wojska Bezpieczeństwa Wewnętrznego badał także Marcin Gmyr¹²⁹³.

Monografię opisującą działania funkcjonariuszy Głównego Zarządu Informacji WP przeciw byłym więźniom oflagów podejmowane w latach 1949–1956 wydała

¹²⁸⁷ T. Wolsza, *Obozy na ziemiach polskich w latach 1945–1956 (ze szczególnym uwzględnieniem obozów pracy przymusowej)* [w:] *Komunizm: ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001.

¹²⁸⁸ *Obóz w Potulicach – aspekt trudnego sąsiedztwa polsko-niemieckiego w okresie dwóch totalitaryzmów*, red. A. Paczoska, Bydgoszcz 2005. Oprócz artykułów poświęconych obozowi w czasie II wojny światowej zamieszczono także teksty: Z. Biegański, *Powojenne procesy członków załóg niemieckich obozów przymusowych i obozów pracy na Pomorzu Gdańskim i Kujawach*; A. Chylewska, „Byłaś małym świadkiem zaczynającej się historii”. *Niektóre aspekty trudnego sąsiedztwa we wspomnieniach Luizy Neugebauer i Janiny Nowak*; B. Kopka, *Podstawy prawne i organizacyjne funkcjonowania powojennych obozów pracy w dokumentach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*; S. Jankowiak, *Aparat bezpieczeństwa wobec ludności niemieckiej na Pomorzu w latach 1945–1947*; W. Ptak, *Naczelnicy Centralnego Obozu Pracy w Potulicach w latach 1945–1950*; W. Stankowski, *Centralny Obóz Pracy w Potulicach w latach 1945–1950. Obóz dla Polaków i Niemców*.

¹²⁸⁹ W. Stankowski, *Obozy i inne miejsca odosobnienia dla niemieckiej ludności cywilnej w Polsce w latach 1945–1950*, Bydgoszcz 2002. Zob. także: T. Wolsza [rec.], *DzN* 2002, nr 4; J. Kochanowski [rec.], „*Więź*” 2003, nr 6; B. Kopka [rec.], *PiS* 2003, nr 2 (4). Por.: W. Stankowski, *Obozy i miejsca odosobnienia dla Niemców w Polsce w latach 1945–1950. Stan badań, tło historyczne i postulaty badawcze*, *PZach* 2003, nr 4.

¹²⁹⁰ P. Semków, *Informacja Marynarki Wojennej w latach 1945–1957*, Warszawa 2006.

¹²⁹¹ K. Szwagrzyk, *Obsada personalna Informacji Wojskowej Śląskiego Okręgu Wojskowego 1945–1956*, *ARwPL* 2007, nr 1 (5).

¹²⁹² K. Szwagrzyk, *Działania Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego województwa wrocławskiego przeciwko oddziałowi Franciszka Olszówki ps. „Otto” (23 grudnia 1945–23 lutego 1946 r.)*, *ARwPL* 2007, nr 1 (5).

¹²⁹³ M. Gmyr, *Represyjne działania Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego województwa łódzkiego w pierwszym półroczu 1946 r.*, *ARwPL* 2012, nr 1 (10).

Agnieszka Pietrzak¹²⁹⁴. Zbigniew Palski opisał struktury i zadania IW¹²⁹⁵. Temat ten podejmował także Walter Pater¹²⁹⁶. Jerzy Bednarek opracował życiorys jednego z agentów IW¹²⁹⁷, a Paweł Piotrowski omówił dokumenty dotyczące współpracy z Informacją Wojskową Wojciecha Jaruzelskiego¹²⁹⁸. Działalnością agentury cieszącej się złą sławą Informacji zajmował się także Piotr Semków¹²⁹⁹.

Tematyką Wojskowej Służby Wewnętrznej zainteresowali się Jacek Wygoda i Radosław Peterman¹³⁰⁰. O wywiadzie wojskowym pisali Władysław Bułhak¹³⁰¹, Ewa Koj¹³⁰², Anna Marcinkiewicz-Kaczmarczyk¹³⁰³ i Adam Nogaj¹³⁰⁴. Jednak najważniejszą publikacją dotyczącą tej tematyki jest monografia Sławomira Cenckiewicza¹³⁰⁵.

Należy też wspomnieć o artykule Pawła Piotrowskiego ukazującym wykorzystywanie „ludowego” WP do celów profilaktyczno-represyjnych¹³⁰⁶, a także publikacjach: Ireneusza Bienieckiego¹³⁰⁷, Grzegorza Goryńskiego¹³⁰⁸, Łukasza Grabowskiego

¹²⁹⁴ A. Pietrzak, *Główny Zarząd Informacji wobec oflagowców 1949–1956*, Warszawa 2011.

¹²⁹⁵ Z. Palski, *Struktura i zadania organów Informacji Wojska Polskiego*, PHW 2006, nr 3.

¹²⁹⁶ W. Pater, *Zarząd Informacji Marynarki Wojennej (1945–1957)*, „Przegląd Morski” 2006, z. 11.

¹²⁹⁷ J. Bednarek, *Zygmunt Lercel (1921–1950), agent Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego*, ARwPL 2007, nr 1 (5).

¹²⁹⁸ P. Piotrowski, *Sprawa współpracy Wojciecha Jaruzelskiego z Informacją Wojskową*, BIPN 2007, nr 1–2 (72–73). Zob. także: W. Sawicki, *Współpraca Wojciecha Jaruzelskiego z organami Informacji Wojskowej w świetle materiałów wschodniemieckiej Stasi (studium źródłoznawcze)*, BIPN 2010, nr 3 (110).

¹²⁹⁹ P. Semków, *Jeden z wielu. Agentura Informacji Wojskowej w rozpracowaniu kmdr. por. Zbigniewa Przybyszewskiego*, „Przegląd Morski” 2008, nr 5.

¹³⁰⁰ J. Wygoda, R. Peterman, *Zapomniane organy bezpieczeństwa państwa – Wojskowa Służba Wewnętrzna KBW i WOP, Wojskowa Służba Wewnętrzna Jednostek Wojskowych MSW*, ARwPL 2012, nr 1 (10); R. Peterman, *Wojskowa Służba Wewnętrzna Jednostek Wojskowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych [w:] Społeczno-prawne aspekty przeciwdziałania korupcji*, red. J. Bil, A. Wawrzusiszyn, Szczepan 2012.

¹³⁰¹ W. Bułhak, *Kierunki badań nad udziałem Wojska Polskiego w operacji „Dunaj” [w:] Aparat bezpieczeństwa, propaganda a Praska Wiosna. Zbiór materiałów z konferencji międzynarodowej, Praga, 7–9 września 2008 r.*, red. M.M. Szwykowska-Rey, Praha 2009; *idem*, *Kierunki badań nad udziałem Wojska Polskiego w operacji „Dunaj”. Materiały Zarządu II (wywiadu) SG WP przechowywane w archiwum IPN [w:] Szpiegostwo, wywiad, państwo*, red. C. Taracha, Lublin 2009.

¹³⁰² E. Koj, *Zarząd II Sztabu Generalnego (schemat funkcjonowania w latach 1981–1990)*, BIPN 2007, nr 12 (83) (przedruk [w:] *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008).

¹³⁰³ A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Obsada personalna Oddziału II Sztabu Generalnego WP w latach 1945–1956*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2013, nr 3 (245).

¹³⁰⁴ A. Nogaj, *Organizacja Oddziału Wywiadowczego Sztabu Głównego Wojska Polskiego w latach 1944–1945 [w:] Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX w.*, t. 1, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012.

¹³⁰⁵ S. Cenckiewicz, *Długie ramię Moskwy. Wywiad wojskowy Polski Ludowej 1943–1991*, Poznań 2011; *idem*, *Synowie GRU: Geneza, początki i kadra wywiadu wojskowego Polski Ludowej 1943–1956*, „Arcana” 2011, nr 2–3 (98–99).

¹³⁰⁶ P. Piotrowski, *Kompanie polowe w ludowym Wojsku Polskim jako forma represji politycznych. Zarys problemu*, ZHW 2010, nr 32–33.

¹³⁰⁷ I. Bieniecki, *Przestępczość graniczna na Wybrzeżu w świetle dokumentów Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1991*, „Biuletyn Historyczny” 2011, nr 26.

¹³⁰⁸ G. Goryński, *Funkcjonowanie Wojsk Ochrony Pogranicza nad Bałtykiem w latach 1945–1965*, „Nautologia” 2011, nr 46.

i Marcina Maruszaka¹³⁰⁹, Józefa Wesołowskiego¹³¹⁰, Marcina Kłodzińskiego¹³¹¹ oraz Jacka Wygody¹³¹² – poruszających różne aspekty działania WOP. Quasi-monograficzne ujęcie tego zagadnienia zaproponował Jerzy Ryszard Prochwicz¹³¹³, a przyczynek do tej tematyki dołożyła Emilia Szczygieł-Lembicz¹³¹⁴.

Do zagadnienia związanego z aktywnością militarnych struktur aparatu represji należy zaliczyć studia dotyczące Akcji „Wisła”¹³¹⁵, a także artykuł Ewy Koj o zbrodniach stanu wojennego¹³¹⁶. Warto też wspomnieć o niezwiązanej bezpośrednio z tematem wojskowego aparatu represji publikacji o kompaniach kłeryckich w „ludowym” WP¹³¹⁷ oraz o monografii Anny Grażyny Kister omawiającej dzieje Samodzielnego Batalionu Specjalnego i Wojsk Wewnętrznych w latach 1943–1945¹³¹⁸.

¹³⁰⁹ Ł. Grabowski, M. Maruszak, *Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991*, PiS 2012, nr 2 (20).

¹³¹⁰ J. Wesołowski, *Wojska Ochrony Pogranicza na ziemi żarskiej w latach 1945–1989*, „Kronika Ziemi Żarskiej” 2007, nr 1.

¹³¹¹ M. Kłodziński, *Ochrona granicy państwowej przed nielegalnymi ucieczkami przez Wydział II Kaszubskiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1980–1983. Procedury i metody działania*, PiS 2012, nr 1 (19); *idem*, *Wydział II Kaszubskiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza wobec „Solidarności” oraz opozycji antykomunistycznej (1980–1983)*, ARwPL 2013, nr 1 (11).

¹³¹² J. Wygoda, *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza jako organ bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej*, ARwPL 2011, nr 1 (8–9).

¹³¹³ J.R. Prochwicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1965. Wybrane problemy*, Piotrków Trybunalski 2011. Zob. także: P. Skubisz [rec.], ARwPL 2013, nr 1 (11).

¹³¹⁴ E. Szczygieł-Lembicz, *Jednostka Wojskowa w Chojnie na tle powstania i organizacji Pomorskiej Brygady WOP w latach 1945–1960*, „Rocznik Chojeński” 2010, t. 2; *eadem*, *Jednostka wojskowa w Chojnie na tle przeobrażeń w strukturze organizacyjnej Pomorskiej Brygady WOP w latach 1960–1980*, „Rocznik Chojeński” 2011, t. 3.

¹³¹⁵ T. Bereza, *Aspekty militarne operacji „Wisła”. Kilka uwag o strategii i taktyce stron* [w:] *Akcja „Wisła”. Przyczyny, przebieg, konsekwencje. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej 23–24 lutego 2007 r. w Przemyślu*, red. B. Bobusia, Przemyśl 2007; Z. Pałski, *Operacja „Wisła” – dwa spojrzenia*, PHW 2007, nr 2; J. Pałka, *Sledztwo i proces generała Stefana Mossora*, PHW 2007, nr 1; *idem*, *General Stefan Mossor – dowódca Grupy Operacyjnej „Wisła”*, PHW 2007, nr 3; M. Zajączkowski, *Wybrane aspekty militarne akcji „Wisła”. Likwidacja partyzantki sotnyka Jana Szpontaka „Zalizniaka”* [w:] *Podzielone narody. Szkice z historii stosunków polsko-ukraińskich w latach 40. XX wieku*, red. M. Białokur, M. Patelski, Toruń–Opole 2010. Zob. także: A. Machniak, *Działalność kontrwywiadu wojskowego w trakcie Akcji „Wisła”*, „Zeszyty Historyczne Semper Fidelis” 2010, z. 3.

¹³¹⁶ E. Koj, *Zbrodnie stanu wojennego*, BIPN 2006, nr 11–12 (70–71).

¹³¹⁷ *Kompanie kłeryckie w Wojsku Polskim 1959–1980*, red. J. Kornak, T. Krawczak, J. Macholak, Szczecin 2009. W tomie: T. Krawczak, *Ingerencja władz partyjno-rządowych w formowanie struktur kapłańskich – pobór kłeryków do wojska*; K. Kozłowski, *Kościół w życiu społecznym Pomorza Zachodniego w latach 1945–1980 (szkic zagadnienia)*, s. 33–51; A. Lesiński, *Rola kadry wojskowej wobec alumnów-żołnierzy w świetle „Wytocznych generała Wojciecha Jaruzelskiego”*; J. Macholak, *Problemy szkolenia wojskowego alumnów w raportach dowódców do spraw politycznych w latach 1959–1980*. Zob. także: K. Ciemięga, *Alumni w Wojsku Polskim w latach 1959–1980 w świetle dokumentów Głównego Zarządu Politycznego WP*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 2006, nr 28; J. Janowski, *Alumni-żołnierze. Elementy formacji seminaryjnej w świadomości alumnów – żołnierzy na podstawie analizy dokumentów osobistych*, Świdnica 2007; A.K. Sitnik, *Zasadnicza służba wojskowa jako jedna z form represji władzy komunistycznej wobec bernardynów*, „Studia Franciszkańskie” 2007, t. 17.

¹³¹⁸ A.G. Kister, *Pretorianie. Samodzielny Batalion Specjalny i Wojska Wewnętrzne 18 X 1943–26 III 1945*, Warszawa 2010. Zob. także: R. Kurek [rec.], PiS 2011, nr 2 (18).

3.12. Studia problemowe dotyczące problematyki źródłoznawczej i metodologii

Zagadnienia źródłoznawcze dotyczące zasobu pozostałego po komunistycznym aparacie represji stały się przedmiotem głębszego zainteresowania po utworzeniu IPN, zainteresowanie to wzrastało wraz z udostępnianiem akt coraz szerszej grupie badaczy i osób represjonowanych – a później także m.in. dziennikarzy – i ukazywaniem się kolejnych publikacji. Najwcześniejsze z artykułów źródłoznawczych były związane z realizowanymi w IPN projektami i miały stanowić swoiste kompendium dla naukowców podejmujących się badań nad nieznanymi dotąd źródłami. Taką rolę spełniała broszura wydana w 2001 r. w Oddziale IPN we Wrocławiu¹³¹⁹.

Chronologicznie pierwszym zbiorem artykułów tematycznych był tom *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze* pod redakcją Filipa Musiała (zbierający najważniejsze wcześniej publikowane artykuły źródłoznawcze)¹³²⁰, seria była w kolejnych latach kontynuowana – dwa tomy poświęcono problematyce osobowych źródeł informacji, jeden zaś zagadnieniom ogólnym związanym ze źródłownictwem archiwaliów komunistycznego aparatu represji¹³²¹.

¹³¹⁹ Projekt badawczy „Lista represjonowanych w PRL z powodów politycznych 1944–1989”. *Osoby skazane przez Wojskowe Sądy Rejonowe w latach 1944–1955 na kary więzienia i karę śmierci*, Wrocław 2001 (Zeszyt nr 4, materiały robocze z sesji szkoleniowej zorganizowanej w dniach 27–28 II 2001 r. w OBEP IPN we Wrocławiu). W tomie m.in.: T. Balbus, *Badanie dokumentacji komunistycznego aparatu represji I (UBP, Informacji Wojskowej, Milicji Obywatelskiej). Wybrane aspekty źródłoznawcze*; K. Szwagrzyk, *Struktura i dokumentacja komunistycznego aparatu represji II (prokuratura i sądownictwo wojskowe oraz powszechne, więziennictwo). Krytyka źródeł*; K. Persak, *Bibliografia (pomocnicza do projektu)*.

¹³²⁰ *Wokół teczek bezpieki...* W tomie: F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji*; W. Frazik, B. Kopka, G. Majchrzak, *Dzieje aparatu represji w Polsce Ludowej (1944–1989). Stan badań*; W. Frazik, *Publikacje proveniencji MBP-KdsBP-MSW przechowywane w oddziałowych Biurach Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów Instytutu Pamięci Narodowej*; M.J. Chodakiewicz, *Wędrowki historyka. Kilka słów o metodologii*; T. Balbus, *Badanie dokumentacji komunistycznego aparatu represji I (UBP, Informacji Wojskowej, Milicji Obywatelskiej). Wybrane aspekty źródłoznawcze*; A. Dudek, Z. Zblewski, *Materiały operacyjne służb specjalnych PRL jako źródło historyczne. Uwagi metodologiczne*; P. Milczanowski, *Specyfika struktury organizacyjnej Archiwum MSW*; M. Komaniecka, *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa*; M. Komaniecka, *Dzienniki korespondencyjne, rejestracyjne, archiwalne i koordynacyjne jako źródła historyczne*; E. Zając, *Ślad pozostaje w aktach. Wybrane zagadnienia dotyczące funkcjonowania ewidencji operacyjnej w latach 1962–1989*; W. Frazik, F. Musiał, *Akta agenturalne w pracy historyka*; K. Szwagrzyk, *Struktura i dokumentacja komunistycznego aparatu represji II (prokuratura i sądownictwo wojskowe oraz powszechne, więziennictwo). Krytyka źródeł*; R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Protokół przesłuchania jako źródło historyczne*; W. Frazik, *Sprawa spadochroniarzy – przyczynek do dyskusji o wiarygodności akt sądowych*; R. Peterman, *Proces brakowania i niszczenia akt organów bezpieczeństwa państwa w latach 1954–1990 na przykładzie województwa łódzkiego*; Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*; A. Paczkowski, *Bardzo krótki słownik wywiadu*. Zob. także: W. Charczuk [rec.], *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, DzN 2008, nr 1; P. Gontarczyk [rec.] *Wokół teczek bezpieki. Zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, „Glaukopis” 2007, nr 7–8.

¹³²¹ *Archiwalia komunistycznego aparatu represji – zagadnienia źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2012. W tomie: F. Musiał, *Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji*

Niemal równocześnie z *Wokół teczek bezpieki...* ukazała się praca zbiorowa *W kręgu „teczek”*. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej pod redakcją Jerzego Bednarka i Pawła Perzyny¹³²². Obie prace zostały poprzedzone przez pierwszy tom serii *Z Archiwum IPN* – pod redakcją Bernadetty Gronek, lecz pomieszczone w nim artykuły miały nieco odmienny – bardziej archiwoznawczy – charakter¹³²³. Podobnie jak tom drugiej serii wydany pod redakcją Leonarda Smółki¹³²⁴.

za lata 2006–2010/2011; W. Suleja, *Zasoby źródłowe Instytutu Pamięci Narodowej a badania nad najnowszymi dziejami Polski*; Z. Żblewski, *Kilka uwag o wykorzystywaniu zbiorów archiwalnych IPN w badaniach nad najnowszymi dziejami Polski*; F. Musiał, *Wiarygodność dokumentacji operacyjnej UB/SB – wybrane zagadnienia źródłoznawcze*; W. Bulhak, *Ujęcia teoretyczne, metodologiczne i komparatystyczne jako punkt odniesienia w badaniach nad wywiadem cywilnym w strukturze aparatu bezpieczeństwa PRL w latach 1954–1990*; A. Zieliński, *Utworzenie Departamentu X Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego*; A. Marcinkiewicz-Kaczmarczyk, *Wojskowe Służby Wewnętrzne. Organizacja i zakres zadań*.

¹³²² *W kręgu „teczek”*. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź 2006. W tomie: K. Bartosik, L. Graduszewski, A. Kończak, A. Madziarska, B. Siwiec, *Charakterystyka akt przejętych z Archiwum Wojsk Lądowych w Toruniu. Fragment przewodnika po zasobie archiwalnym Delegatury IPN w Bydgoszczy*; J. Bednarek, „Groźny” i jego żołnierze w świetle materiałów aparatu represji. Przykład dokumentacji przez organy bezpieczeństwa państwa dziejów powojennej konspiracji antykomunistycznej; P. Dyba, D. Kuchar, *Potrzeby użytkowników informacji archiwalnej na podstawie doświadczeń OBUiAD we Wrocławiu*; B. Janocińska, G. Suszycka-Tomkiewicz, *Losy archiwaliów organizacji podziemnych w latach 1944–1956 w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa zgromadzonych w archiwum Oddziału IPN w Lublinie*; M. Jasiński, *Teczki osobowych źródeł informacji i ich stan zachowania w zasobie archiwalnym Oddziału IPN w Łodzi*; M. Kozulski, *Postępowanie z dokumentacją normatywną w WUBP i PUBP na mocy dwóch instrukcji z dnia 22 grudnia 1949 r.*; Z. Krupska, *Zarządzanie dokumentacją aktową w naczelnych organach bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w latach 1944–1990*; J. Kuligowski, *Gromadzenie zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej w latach 2000–2005*; R. Leśkiewicz, *Zasady prowadzenia i pertynencji terytorialnej w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej na przykładzie Oddziału IPN w Poznaniu*; K. Lisiecka, *Zagadnienie wyodrębniania zespołów archiwalnych na przykładzie zasobu archiwum Oddziału IPN w Gdańsku*; J. Maternia, *Charakterystyka ewidencji archiwalnej zgromadzonej przez OBUiAD w Rzeszowie*; R. Peterman, *Zasób archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej a komputeryzacja archiwów*; P. Perzyna, *Problem uporządkowania terminologii archiwalnej w działalności Instytutu Pamięci Narodowej*; R. Witalec, *Materiały dotyczące Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów – Ukraińskiej Powstańczej Armii w zasobie archiwalnym Oddziału IPN w Rzeszowie*; A. Wojciulik, *Obieg dokumentów oraz ich archiwizacja w UBP województwa białostockiego w latach 1944–1956 (zarys problemu)*.

¹³²³ *Z Archiwum IPN*, t. 1, red. B. Gronek, Warszawa 2005. W tomie: B. Gronek, *Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej*; J. Kuligowski, *Charakterystyka zasobu aktowego Instytutu Pamięci Narodowej*; B. Jaltuszyk, *Pomoce ewidencyjne do materiałów archiwalnych Biura Udostępniania i Archiwizacji*; L. Postołowicz, *Kartoteka ogólnoinformacyjna Służby Bezpieczeństwa*; J. Gałuszka, *Zasady udostępniania archiwaliów IPN*; W. Fedorowicz, *Charakterystyka Wydziału „C” KW MO w Białymstoku oraz próba określenia stanu zachowania akt i kartotek*; R. Peterman, *Proces brakowania i niszczenia akt organów bezpieczeństwa państwa w latach 1954–1990 na przykładzie województwa łódzkiego*; R. Leśkiewicz, R. Kościński, *Mozaika antykomunistycznego podziemia w Poznaniu w latach 1945–1956 w świetle dokumentów aparatu represji*; M. Sobieraj, *Źródła do dziejów opozycji na Lubelszczyźnie w latach siedemdziesiątych XX w. w zbiorach lubelskiego Oddziału IPN*.

¹³²⁴ *Z Archiwum IPN*, t. 2: *Referaty wygłoszone na konferencji archiwalnej w Szklarskiej Porębie 17–19 listopada 2004 roku*, red. L. Smółka, Warszawa–Wrocław 2005. W tomie: S. Bednarz, *Akta Służby Więziennej w zbiorach archiwalnych Oddziału IPN we Wrocławiu. Próba charakterystyki*; S. Białek, *Gromadzenie materiałów archiwalnych przez Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN we Wrocławiu. Próba podsumowania*; J. Borowiec, *Akta*

Początkowo tematyka źródłoznawcza gościła na łamach „Pamięci i Sprawiedliwości”, gdzie ważne artykuły publikowali: Krzysztof Brzechczyn¹³²⁵, Stanisław Koller¹³²⁶, Andrzej Paczkowski¹³²⁷ i Ryszard Śmietanka-Kruszelnicki¹³²⁸. Zagadnienie poruszano w „Zeszytach Historycznych WiN-u”, gdzie temat podejmowali: Wojciech Frazik i Filip Musiał¹³²⁹, Stanisław Koller¹³³⁰, Monika Komaniecka¹³³¹ i Ewa Zajac¹³³², oraz na łamach „Aparatu Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”, gdzie wyniki swych badań ogłaszali: Paweł Drzymała¹³³³, Antoni Dudek i Zdzisław Zblewski¹³³⁴, Jerzy Eisler¹³³⁵, Bartosz Kapuściak¹³³⁶ i Monika Komaniecka¹³³⁷. Jednak od kilku lat tematyka ta omawiana jest głównie w „Przeglądzie Archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej”,

wojskowego wymiaru sprawiedliwości jako źródło do badań nad komunistycznym systemem represji (1944–1956) na podstawie zbiorów archiwalnych; D. Kuchar, *Wydawanie i przyjmowanie wniosków – spostrzeżenia po trzech latach pracy*; P.M. Napor, *Problemy i charakterystyka archiwaliów Oddziału IPN we Wrocławiu dotkniętych powodzią w 1997 roku*; J. Oszytko, *Acta Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Opolu (1965–1999) w zasobie Oddziału IPN we Wrocławiu*; P. Piotrowski, *Charakterystyka materiałów archiwalnych przejętych przez Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów we Wrocławiu z UOP/ABW*; M. Polakowska, *Zespół archiwalny Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu (1945–1998) w zasobie Oddziału IPN we Wrocławiu*; T. Rojek, *Wykorzystanie materiałów archiwalnych IPN w śledztwach Okręgowej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu we Wrocławiu*; L. Smolka, *Dokumentacja fotograficzna w zbiorach Archiwum IPN we Wrocławiu*.

- ¹³²⁵ K. Brzechczyn, *Problem wiarygodności teczek i opartej na nich narracji historycznej. Kilka uwag metodologicznych*, PiS 2012, nr 2 (20).
- ¹³²⁶ S. Koller, *Normatywne zasady brakowania i niszczenia materiałów Służby Bezpieczeństwa w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (1950–1990)*, PiS 2012, nr 2 (20).
- ¹³²⁷ A. Paczkowski, *Archiwa aparatu bezpieczeństwa PRL jako źródło: co już zrobiono, co można zbadać*, PiS 2003, nr 1 (3); W tym samym numerze *Ankieta historyczna*.
- ¹³²⁸ R. Śmietanka-Kruszelnicki, *Protokół przesłuchania jako źródło historyczne*, PiS 2003, nr 1 (3).
- ¹³²⁹ W. Frazik, F. Musiał, *Acta agenturalne w pracy historyka*, ZHW 2003, nr 19–20; W. Frazik, *Sprawa spadochroniarzy – przyczynek do dyskusji o wiarygodności akt sądowych*, ZHW 2005, nr 24.
- ¹³³⁰ S. Koller, *Brakowanie i niszczenie akt pionu do walki z Kościołem. Zarys problematyki*, ZHW 2013, nr 38.
- ¹³³¹ M. Komaniecka, *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa*, ZHW 2005, nr 23.
- ¹³³² E. Zajac, *Acta operacyjne Służby Bezpieczeństwa. Wybrane problemy warsztatowe w świetle przepisów i procedur obowiązujących w pionie „C”*, ZHW 2003, nr 19–20; *eadem*, *Głosa w sprawie akt operacyjnych w pracy historyka*, ZHW 2005, nr 23. Zob. *eadem*, *Ślad pozostaje w aktach. Wybrane zagadnienia dotyczące funkcjonowania ewidencji operacyjnej w latach 1962–1989*, BIPN 2006, nr 1–2 (60–61).
- ¹³³³ P. Drzymała, *Charakterystyka kartoteki zagadnieniowej na podstawie materiałów Wydziału „C” KW MO w Poznaniu*, ARwPL 2006, nr 1 (3).
- ¹³³⁴ A. Dudek, Z. Zblewski, *Materiały operacyjne służb specjalnych PRL jako źródło historyczne. Uwagi metodologiczne*, ARwPL 2004, nr 1 (1).
- ¹³³⁵ J. Eisler, *Jak badać dzieje aparatu bezpieczeństwa w Polsce Ludowej?*, ARwPL 2013, nr 1 (11).
- ¹³³⁶ B. Kapuściak, *Podsystem informatyczny ewidencji „DOWÓD-KW1” w Wojskowej Służbie Wewnętrznej*, ARwPL 2009, nr 1 (7).
- ¹³³⁷ M. Komaniecka, *Dzienniki korespondencyjne, rejestracyjne, archiwalne i koordynacyjne jako źródło historyczne*, ARwPL 2006, nr 1 (4).

w którym podejmowali ją: Stefan Białek¹³³⁸, Lech Graduszewski¹³³⁹, Wojciech Krupa i Jarosław Łabowicz¹³⁴⁰, Rafał Leśkiewicz¹³⁴¹, Anna Marcinkiewicz¹³⁴², Janusz Oszytko¹³⁴³, Paweł Perzyna¹³⁴⁴, Joanna Piłat¹³⁴⁵, Tadeusz Ruzikowski¹³⁴⁶, Rafał Środa¹³⁴⁷, Krzysztof Tyłski¹³⁴⁸, czy Antoni Zieliński¹³⁴⁹.

Językowi operacyjnemu i żargonowi bezpieki odrębne opracowania poświęcili Witold Bagieński¹³⁵⁰, Łukasz Kamiński¹³⁵¹ i Andrzej Paczkowski¹³⁵², zaś Iwona Dojka wydała publikację zwartą – swoisty słownik – ilustrowany cytatami ze źródeł¹³⁵³.

Materiały bibliograficzne zbierające publikacje i prace wewnątrzresortowe zestawiali Wojciech Frazik¹³⁵⁴, Dorota Rawicka¹³⁵⁵ i Grzegorz Wołk¹³⁵⁶.

-
- ¹³³⁸ S. Białek, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji SB w województwie opolskim w latach 1987–1990. Ustalenia wstępne*, PAIPN 2009, t. 2.
- ¹³³⁹ L. Graduszewski, *Sposób dokumentowania pracy operacyjnej WUBP i WUdsBP w Bydgoszczy na podstawie resortowych aktów normatywnych*, PAIPN 2009, t. 2.
- ¹³⁴⁰ W. Krupa, J. Łabowicz, *Informacja o dokumentacji pochodzącej z tzw. worków ewakuacyjnych przekazanych przez Urząd Ochrony Państwa do zasobu archiwalnego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach*, PAIPN 2010, t. 3.
- ¹³⁴¹ R. Leśkiewicz, *Badanie procesów archiwizacyjnych na przykładzie akt Wojkowego Sądu Rejonowego w Poznaniu (1946–1955)*, PAIPN 2008, t. 1; *idem*, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Poznaniu (1946–1955) – procesy archiwizacyjne* [autoreferat], DZN 2009, nr 4.
- ¹³⁴² A. Marcinkiewicz, *Sposób archiwizowania i przechowywania dokumentacji w Zarządzie II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, PAIPN 2010, t. 3.
- ¹³⁴³ J. Oszytko, *Repertoria Wojkowego Sądu Rejonowego w Opolu jako źródło do badań nad represjami komunistycznymi w województwie opolskim w latach 1950–1954*, PAIPN 2008, t. 1.
- ¹³⁴⁴ P. Perzyna, *Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespolowości akt cywilnych organów bezpieczeństwa oraz ich informatycznego opisu*, PAIPN 2009, t. 2.
- ¹³⁴⁵ J. Piłat, *Zarys struktury ewidencji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w zasobie Oddziału IPN w Lublinie*, PAIPN 2013, t. 6.
- ¹³⁴⁶ T. Ruzikowski, *Zarys historii Zintegrowanego (Zautomatyzowanego) Systemu Kartotek Operacyjnych resortu spraw wewnętrznych*, PAIPN 2010, t. 3.
- ¹³⁴⁷ R. Środa, *Dzienniki archiwalne UB i SB tzw. starego typu w zasobie archiwalnym Oddziału IPN w Krakowie*, PAIPN 2013, t. 6.
- ¹³⁴⁸ K. Tyłski, *Zasady funkcjonowania ewidencji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, PAIPN 2013, t. 6.
- ¹³⁴⁹ A. Zieliński, *Materiały kontroli resortowych jako przedmiot badań historyka*, PAIPN 2013, t. 6; *idem*, *Przykłady dokumentacji wytworzonej przez pion ewidencji operacyjnej SB w latach 1972–1990 i jej wykorzystanie do badań naukowych*, PAIPN 2010, t. 3.
- ¹³⁵⁰ W. Bagieński, *Dwa słowniki wywiadu wojskowego PRL z 1970 i 1978 r.* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX w.*, t. 1, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2012.
- ¹³⁵¹ Ł. Kamiński, *Lingua securitatis. Minisłownik terminologii SB*, PiS 2003, nr 1 (3).
- ¹³⁵² A. Paczkowski, *Bardzo krótki słownik wywiadu*, BIPN 2004, nr 11 (46).
- ¹³⁵³ I. Dojka, *Zakłamaný słownik, czyli żargon funkcjonariuszy bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2011.
- ¹³⁵⁴ W. Frazik, *Prace dyplomowe funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa w zasobie archiwalnym oddziałów Instytutu Pamięci Narodowej*, ARwPL 2006, nr 2 (4); *idem*, *Publikacje proweniencji MBP-KdsBP-MSW przechowywane w oddziałowych biurach udostępniania i archiwizacji dokumentów IPN*, ARwPL 2006, nr 1 (3).
- ¹³⁵⁵ D. Rawicka, *Bibliografia zawartości czasopisma „Problemy Teorii i Praktyki Operacyjnej SB” za lata 1975–1987 i „Problemy Ochrony Bezpieczeństwa Państwa” za lata 1988–1989*, ARwPL 2004, nr 1 (1).
- ¹³⁵⁶ G. Wołk, *Prace dyplomowe absolwentów Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego w Legionowie – przyczynek do bibliografii* [w:] *Letnia Szkoła historii najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, wstęp Ł. Kamiński, Warszawa 2011.

Za przydatne dla badaczy komunistycznego aparatu represji należy uznać informatory o zasobie archiwalnym: IPN¹³⁵⁷, Delegatury IPN w Olsztynie¹³⁵⁸, Oddziału IPN w Krakowie¹³⁵⁹, a także pracę zbiorową omawiającą spuściznę aktową po komunistycznym aparacie represji przechowywaną w IPN¹³⁶⁰.

Warto odnotować także artykuł Włodzimierza Sulei analizujący dorobek IPN¹³⁶¹ – instytucji, która w ostatnich latach w największym stopniu przyczyniła się do pogłębienia badań nad historią najnowszej Polski – w tym komunistycznego aparatu represji. Ten sam autor jeszcze dwukrotnie podejmował się opisanie wyzwań, przed jakimi stają badacze korzystający z dokumentacji operacyjnej komunistycznych służb¹³⁶².

¹³⁵⁷ *Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 r.)*, red. J. Bednarek, R. Leśkiewicz, Warszawa 2009.

¹³⁵⁸ *Informator o zasobie Oddziałowego Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów IPN w Białymstoku i IPN-KŚZpNP Delegatura w Olsztynie*, Białystok 2010. Zob. także: D. Białuński, *Archiwum Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Olsztynie* [w:] *Olsztyńskie archiwa. Informator*, red. D. Kasparek, Olsztyn 2009.

¹³⁵⁹ A. Czocher, R. Dyrzc, J. Kwilosz, *Informator o zasobie archiwalnym krakowskiego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej i zasadach jego udostępniania*, Kraków 2008.

¹³⁶⁰ *Wartość naukowa i stan opracowania zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej*, red. R. Kościański, R. Leśkiewicz, Poznań–Warszawa 2010. W tomie: G. Barczykowski, Ł. Przybyłka, *Projekt ewidencji elektronicznej ksiąg i skorowidzów więziennych okresu stalinowskiego w zasobie archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej*; J. Dardzińska, *Pomarańczowa Alternatywa w źródłach z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej*; R. Dyrzc, *Zasób ewidencyjny archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie – gromadzenie, struktura, digitalizacja i udostępnianie*; W. Fedorowicz, A. Wojciulik, *Źródła archiwalne do historii Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w latach 1944–1956*; A. Hrom-Morawska, K. Zimowska-Grabarczyk, *Udostępnianie akt zakończonych postępowań lustracyjnych w działalności Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie*; M. Jedynak, *Zasób archiwalny Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach jako źródło do badań nad historią Armii Krajowej i Polskiego Państwa Podziemnego na Kielecczyźnie*; R. Leśkiewicz, *Rodzaje archiwalnych pomocy informacyjnych zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej*; D. Pawlik, K. Busse, *Organizacja pracy oraz zadania Wydziału Studiów i Analiz Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Radomiu*; J. Pazda, *Charakterystyka zasobu archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku jako zbioru źródeł pierwotnych*; P. Perzyna, M. Polańska-Bergman, *Dzieje kartoteki niemieckiej listy narodowościowej (Deutsche Volksliste) i jej znaczenie w działalności informacyjnej Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi*; A. Piekarcz, *Materiały dotyczące oddziału partyzanckiego kpt. Zdzisława Brońskiego „Uskoka” w zasobie Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie*; W. Sawicki, *Inwentarz archiwalny akt Wojskowej Służby Wewnętrznej (1943/1957)*; R. Witalec, *Wykorzystanie materiałów archiwalnych znajdujących się w zasobie Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie w badaniach naukowych oraz publikacjach dziennikarskich*.

¹³⁶¹ W. Suleja, *Miejsce Instytutu Pamięci Narodowej w badaniach nad dziejami PRL*, DzN 2010, nr 3.

¹³⁶² W. Suleja, *Zasoby źródłowe Instytutu Pamięci Narodowej a badania nad najnowszymi dziejami Polski* [w:] *Kościół opolski w PRL. Wykłady otwarte zorganizowane w okresie Wielkiego Postu 2007*, red. M. Worbs, Opole 2007.

Tematykę tę podejmowali także: Tomasz Domański¹³⁶³, Jakub Nowak¹³⁶⁴, Jan Olszek¹³⁶⁵, Paweł P. Warot¹³⁶⁶ i Zdzisław Zblewski¹³⁶⁷.

Wspomnieć także należy o tekście Petra Blažka, choć dotyczy on archiwaliów pozostałych po StB, jest istotny w kontekście toczącej się Polsce dyskusji na temat wykorzystania w badaniach naukowych materiałów komunistycznej policji politycznej¹³⁶⁸.

Badania nad komunistycznym aparatem represji w ostatnich kilkunastu latach rozwijają się niezwykle dynamicznie. Przyrost literatury jest ogromny. Zarówno wśród edycji źródłowych, jak i opracowań dominują jednak przyczynki i studia przypadków. Jeśli wskazywać ich słabości, to najczęściej można za nie uznać brak osadzenia opisywanych historii w szerszym kontekście. Zarówno ogólnohistorycznym, a więc wyabstrahowanie opisywanych zdarzeń z historycznego tła, jak i w ujęciu „resortowym”. W tym drugim przypadku problemem jest brak dążenia autorów do ukazania opisywanych zdarzeń w ujęciu pokazującym cele aparatu represji i pomijanie znaczenia przedstawianej historii w szerszym wachlarzu jego dążeń i działań.

Wciąż – na co część badaczy zwraca uwagę od mniej więcej dekady – brakuje solidnych monograficznych edycji źródłowych czy opracowań. Choć niewątpliwie w ostatnich latach – w znacznej mierze dzięki możliwościom prowadzenia równoległych działań w skali ogólnopolskiej, jakie ma IPN – przybywa ujęć monograficznych, w tym wartościowych studiów wieloautorskich. A co szczególnie cenne, także takich, które zbliżoną tematykę pokazują w kilku ujęciach regionalnych – jest to fundament badań komparatystycznych niezbędnych do syntez. Niewątpliwie zbliża się czas, w którym można będzie podjąć próbę zsyntetyzowania olbrzymiej liczby dokonanych już ustaleń naukowych. Wydaje się, że – na razie – raczej wątków z lat 1944–1956,

¹³⁶³ T. Domański, *Z historii oddziału „Wybranieckich”, czyli o wiarygodności materiałów śledczych i operacyjnych UB (cz. 1)*, „Arcana” 2012, nr 106–107; *ibidem*, cz. 2, „Arcana” 2013, nr 109.

¹³⁶⁴ J. Nowak, *W cieniu „teczek”. Problematyka badań nad archiwami komunistycznej bezpieki*, „Arcana” 2010, nr 1 (91).

¹³⁶⁵ J. Olszek, *Dokumenty SB jako źródło do badania podziemnej prasy (wybrane przykłady)* [w:] *Letnia Szkoła historii najnowszej 2010. Referaty*, red. N. Jarska, T. Kozłowski, wstęp Ł. Kamiński, Warszawa 2011.

¹³⁶⁶ P. Warot, *Problem z korzystaniem z akt byłej policji politycznej Polski Ludowej* [w:] *Źródła współczesne w zasobach archiwów. Czy jesteśmy gotowi na nowe?*, red. B. Stolarczyk, Olsztyn 2013.

¹³⁶⁷ Z. Zblewski, *Kilka uwag o wykorzystaniu zbiorów archiwalnych IPN w badaniach nad najnowszymi dziejami Polski*, KH 2010, nr 2. Zob. także: *Dyskusja wokół tekstu Z. Zblewskiego: od Redakcji, B. Brzostek, A. Dudek, J. Gaul, D. Jarosz, T.P. Rutkowski, S. Wiech, W. Śliwowska, J. Eisler*, KH 2010, nr 2.

¹³⁶⁸ P. Blažek, *Dokumenty StB jako źródło archiwalne do poznania historii Solidarności Polsko-Czechosłowackiej* [w:] *Szlak do wolności. XXV lat solidarności polsko-czesko-słowackiej. Cesta ke svobode. XXV let polsko-česko-slovenské solidarity. Cesta k svobode. XXV rokov pol'sko-česko-slovenskej solidarity*, red. M. Zalewski, Wrocław 2007.

gdyż ten okres historyczny jest najlepiej opisany i poświęcono mu najwięcej publikacji. Postulatem badawczym staje się więc dążenie do zdynamizowania badań nad dziejami aparatu represji po październikowej „odwilży”. Należy to czynić ze świadomością, że zniszczenie archiwaliów, które dotknęło w największym stopniu dokumenty z lat osiemdziesiątych, będzie komplikować takie przedsięwzięcia badawcze.

Przegląd literatury wskazuje na dominację badań regionalnych, co jest pewnym fenomenem, ponieważ w wyniku działań ministerialnych w ostatnich latach w wielu innych nurtach naukowych dociekań nastąpiło przesunięcie akcentów na problemy ogólnopolskie (co wynika z nacisku na internacjonalizację badań czy dążenie do zamieszczania artykułów w czasopismach wysoko punktowanych). Aktualny pozostaje zatem – zgłaszany już także przeze mnie kilka lat temu – postulat zdynamizowania badań nad działaniami centralnych ogniw aparatu represji. Z punktu widzenia omawianej tematyki brakuje edycji źródłowych zbierających normatywy, okólniki czy wytyczne departamentów MBP/KdsBP/MSW, monograficznych ujęć ich działalności czy ukazywania powiązań działań operacyjnych z potrzebami dysponenta politycznego, czyli PPR/PZPR (czy szerzej związków/relacji bezpieczeństwa – partia).

Neopracowane pozostają wciąż archiwalia pozostałe po wojskowych strukturach komunistycznego aparatu represji – i tak jak w poprzednich latach należy zgłaszać postulat uruchomienia projektów badawczych dotyczących struktur i działalności bezpieczeństwa w „ludowym” Wojsku Polskim.

Filip Musiał

**The state of the research into the history
of the communist apparatus of repression
in 2000-2013**

Summary

The article presents the summary of research from the years 2000–2013 into the history of the general communist apparatus of repression, with its division into source materials, memoirs and studies. The paper gathers general publications connected with the activities of the apparatus of repression, as well as those concerning the cooperation between the Polish and the Soviet apparatus of repression; Security Office (UB) activities against the independence underground, political opposition and signs of social resistance in the years 1944–1956; Security Service (SB) actions against political opposition and signs of social resistance in the years 1956–1989/1990; UB-SB joint actions against Churches and other religious associations; US-SB actions against emigration; UB-SB actions against national and ethnic minorities; UB-SB human resources and structures; methods, forms and measures used by the US-SB;

Stan badań nad dziejami komunistycznego aparatu represji...

judicial and judiciary offences of the „People’s Poland”; the prison system of the „People’s Poland”; military structures of the apparatus of repression; as well as issues related to source studies and research methodologies applied to the repression apparatus.

Key words: communist repression apparatus, Security Office, Security Services, independence underground, democratic opposition of the People’s Republic of Poland, Catholic Church in the People’s Republic of Poland, minorities in the People’s Republic of Poland, ethnic minorities in the People’s Republic of Poland, judicial system in the People’s Republic of Poland, prison system in the People’s Republic of Poland, Military Information, Military Internal Service, operational work, operational work methods, operational work measures, operational work forms, political history of the People’s Republic of Poland